

На правах рукопису

КОРОПАТНІК ІГОР МИХАЙЛОВИЧ

УДК 342.951 + 323.28(477)

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Науковий консультант –
Беляков Костянтин Іванович,
доктор юридичних наук, професор

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
ВСТУП	6
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
21	21
1.1. Концептуальні підходи до категорії «громадянське суспільство» у правовій науці	21
1.2. Розвиток громадянського суспільства як детермінанта формування демократичної держави	44
1.3. Громадянське суспільство в системі суб'єктно-об'єктних зв'язків у сфері національної безпеки	54
1.4. Сутнісні ознаки взаємодії держави і громадянського суспільства	66
Висновки до розділу 1	75
Розділ 2. СУБ'ЄКТИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА	
79	79
2.1. Збройні Сили України як соціальний та державний інститут	79
2.2. Особливості адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством	91
2.3. Поняття та класифікація інститутів громадянського суспільства	108
2.4. Особливості адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України	153

Висновки до розділу 2	207
Розділ 3. ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ	211
3.1. Мета та принципи взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України	211
3.2. Функції та умови взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України та їх адміністративно-правове підґрунтя	226
3.3. Види, форми та методи взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України	243
3.4. Напрями взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України	254
Висновки до розділу 3	264
Розділ 4. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК ПРОВІДНИЙ НАПРЯМ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	266
4.1. Міжнародний та закордонний досвід правового регулювання цивільно-військового співробітництва та перспективи його впровадження у національну правову систему	266
4.2. Поняття та завдання цивільно-військового співробітництва в Україні: адміністративно-правові аспекти	280
4.3. Правові та організаційні аспекти цивільно-військового співробітництва в умовах антитерористичної операції в Україні	293

4.4. Перспективи розвитку адміністративно-правового забезпечення цивільно-військового співробітництва в Україні	309
Висновки до розділу 4	321
Розділ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	324
5.1. Генеза правового регулювання державної політики у сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України	324
5.2. Адміністративно-правові та цивільно-військові відносини: проблеми правового розмежування	353
5.3. Удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України	369
5.4. Організаційні умови підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України	392
Висновки до розділу 5	403
ВИСНОВКИ	408
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	421
ДОДАТКИ	484

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО – антитерористична операція на території Донецької та Луганської областей;

ВСУ – Верховний Суд України

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗСУ – Збройні Сили України

ЄС – Європейський Союз

КАС – Кодекс адміністративного судочинства України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

КУпАП — Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

НБУ – Національний банк України

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

РФ – Російська Федерація

СБУ – Служба безпеки України

СОБ – Стратегічний оборонний бюлетень

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦВС – цивільно-військове співробітництво

ЦК – Цивільний кодекс України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

AJP – NATO Allied Joint Publications

CIMIC –civil-military cooperation

NATO – North Atlantic Treaty Organization

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап цивілізаційного розвитку характеризується підвищенням ролі громадянського суспільства в правовій демократичній державі, що обумовлено активним використанням його потенціалу для вдосконалення системи державного управління, здійснення контролю за діяльністю органів держави та місцевого самоврядування, можливістю оперативної мобілізації наявних у членів суспільства інтелектуальних, інформаційних, матеріальних та інших ресурсів для подолання загроз державному суверенітету та територіальній цілісності. Однією з важливих сфер взаємодії громадянського суспільства та держави є військова сфера, яка містить у собі різні елементи силових інструментів держави, основним з яких є її збройні сили.

Важливість дослідження питання взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України викликана множинними факторами.

По-перше, події 2014-2016 років вказали на вирішальну роль громадянського суспільства в підтримці Збройних Сил України при виконанні ними своїх службово-бойових завдань на фоні дисфункції цього силового інституту держави. Плідна взаємодія між громадянським суспільством і Збройними Силами дозволила за короткий проміжок часу пройти шлях інституалізації останніх. Сьогодні Збройними Силами України, за даними соціологічних досліджень, довіряє близько 63% опитаних (у 2008 році – 9,7%), тоді як рівень довіри до інших державних інститутів коливається в межах 1,7%-46%. На фоні позитивних тенденцій виникла потреба у структуруванні методів, форм, напрямів взаємодії та фіксуванні їх у правовому полі.

По-друге, напрацьований за період перебування України у складі СРСР інструментарій взаємодії суспільства та Воєнної організації держави виявився неефективним для відповіді на виклики сучасності. На жаль, протягом перших десятиліть незалежності цим питанням не приділялося достатньо уваги, що було

викликано закритістю Збройних Сил України, відсутністю у громадськості інформації щодо особливостей їх функціонування, рівно як і прагнення таку інформацію отримувати. Наслідки такої ситуації були трагічними – довготривалий процес зниження боєздатності збройних сил, зменшення рівня соціально-правового захисту військовослужбовців, нераціональне відчуження військового майна, у тому числі озброєння та військової техніки, відсутність заснованої на реаліях сьогодення, а не на рудиментах радянської епохи, воєнної доктрини, неефективна кадрова політика, обумовлена не потребами зміцнення обороноздатності, а суб'єктивними інтересами певних політичних сил, призвели до значних людських і територіальних втрат. Відновлення територіальної цілісності та збереження суверенітету нашої держави потребують вжиття комплексу правових, організаційних, інформаційних та інших заходів щодо недопущення повторення такої ситуації у майбутньому. Це обумовлює необхідність усвідомлення закономірностей і принципів взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, побудови моделі їх співпраці, спрямованої на зміцнення демократичних відносин у нашій державі.

По-третє, особливої уваги заслуговує питання громадського контролю за діяльністю Збройних Сил України та його меж, обумовлених вимогами законодавства про державну таємницю, особливостями інформаційної політики під час проведення військових операцій та іншими факторами, які характеризують систему військового управління. З одного боку, участь громадськості у процесах забезпечення прозорості під час проведення тендерних закупівель Міністерством оборони України, виявлення актуального стану та особливостей відношення населення до Збройних Сил України, зокрема в Донецькій і Луганській областях, а також інші позитивні приклади співпраці, свідчать про ефективність здійснення представниками громадянського суспільства моніторингу за діяльністю органів військового управління та підрозділів збройних сил. Однак, з іншого боку, мають місце приклади розповсюдження у соціальних мережах і засобах масової інформації відомостей про дислокацію, пересування, озброєння військових підрозділів, що активно

використовується протиборчою стороною для вирішення своїх військових завдань. Прогалини у нормативно-правових актах, якими мали б регламентуватися права, обов'язки та відповідальність суб'єктів такого моніторингу, не сприяють побудові продуктивної та взаємовигідної взаємодії між громадянським суспільством і воєнною організацією держави. Завданням правової науки за таких умов має стати аналіз існуючих і розробка нових правових документів, у яких, спираючись на особливості національного законодавства та позитивний досвід держав сталої демократії, були б визначені умови й обмеження щодо здійснення громадського контролю за діяльністю Збройних Сил України, а також відповідальність його суб'єктів.

По-четверте, сьогодні залишаються недостатньо вирішеними на теоретичному рівні питання місця військового права, частина норм якого регулює відносини Збройних Сил України з громадянським суспільством, у системі права України. Враховуючи, що військове управління є одним із видів державного управління, а обов'язковим учасником відносин, що виникають під час його здійснення, є наділений відповідними владними повноваженнями орган виконавчої влади (Міністерство оборони України), його посадові особи або інші представники системи публічного управління, які здійснюють організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарчі функції, можна дійти висновку, що відносини, які виникають при цьому, регулюються нормами адміністративного права. Разом з тим складність проблем, які виникають під час обґрунтування галузевої належності військового права, потребують глибокого аналізу сутності правовідносин, що виникають у тому числі під час управління взаємодією Збройних Сил і громадськості, що обумовлює необхідність теоретико-методологічного опрацювання означених питань.

Теоретичні засади побудови системи державного управління були предметом наукових досліджень таких вчених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, І.В. Арістова, К.І. Беляков, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Н.Р. Нижник, С.В. Петков, О.П. Рябченко, О.Ф. Скакун, С.Г. Стеценко, М.М. Тищенко,

В.О. Шамрай, В.К. Шкарупа, О.Н. Ярмиш та ін. Проблеми розвитку громадянського суспільства висвітлені у роботах таких науковців, як М.О. Баймуратов, Ю.П. Барабаш, М.В. Денисюк, М.М. Денісова, П.А. Дігтяр, С.Г. Дробязко, А.Ф. Карась, В.Б. Ковальчук, А.М. Колодій, В.О. Корнієнко, І.О. Кресіна, О.С. Лотюк, П.М. Любченко, О.В. Скрипнюк, Ю.С. Шемшученко та інших авторів. Проблеми військового управління та ролі збройних сил у системі організації суспільства були предметом наукових досліджень В.Я. Настюка, В.Й. Пашинського, В.О. Шамрая, І.М. Шопіної, В.В. Шульгіна та інших науковців. Разом з тим проблематика адміністративно-правових засад взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України ще не була предметом монографічного наукового дослідження, що у поєднанні із викладеними вище потребами суспільної практики та недоліками правового регулювання обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до п. 2 Розділу 3 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, п. 4.2 Стратегії національної безпеки України, схваленої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, п. 52 Воєнної доктрини України, затвердженої Указом Президента України від 24 вересня 2015 р., п. 8 Концепції цільової науково-технічної програми НАН України «Дослідження і розробки з проблем підвищення обороноздатності і безпеки держави» на 2015-2017 роки, затвердженої постановою Президії НАН України від 25 лютого 2015 р. № 51, п. 12 Розділу 10 Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки, схваленої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 року.

Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної роботи Міжрегіональної Академії управління персоналом «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» на 2014-2018 рр. (номер державної реєстрації 0113U007698).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретико-методологічних джерел та адміністративно-правових актів, національної практики і міжнародного досвіду сформулювати концепцію взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України на сучасному етапі розвитку української державності, визначити та охарактеризувати її адміністративно-правові засади, сформулювати нові науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення адміністративно-правового й організаційного підґрунтя взаємодії Воєнної організації держави та громадськості в інтересах забезпечення національної безпеки та розвитку демократичних відносин в Україні.

Для досягнення поставленої мети було поставлено наступні *задачі*:

- охарактеризувати концептуальні підходи до категорії «громадянське суспільство»;
- визначити особливості впливу розвитку громадянського суспільства на формування демократичної держави;
- з'ясувати місце громадянського суспільства в системі суб'єктно-об'єктних зв'язків у сфері національної безпеки;
- виокремити сутнісні ознаки взаємодії держави та громадянського суспільства;
- визначити особливості Збройних Сил України як соціального та державного інституту;
- з'ясувати сутність адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством;
- сформулювати поняття та класифікувати інститути громадянського суспільства;
- охарактеризувати загальні особливості адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України;
- визначити мету та принципи взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України;

- виокремити функції й умови взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України та виокремити їх адміністративно-правове підґрунтя;
- охарактеризувати види, форми та методи взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України;
- визначити напрями взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України на сучасному етапі розвитку української державності;
- на підставі аналізу міжнародного та закордонного досвіду правового регулювання цивільно-військового співробітництва визначити перспективи його впровадження в національну правову систему;
- визначити поняття та завдання цивільно-військового співробітництва в Україні та його адміністративно-правові аспекти;
- висвітлити правові й організаційні аспекти цивільно-військового співробітництва в умовах антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей;
- з'ясувати перспективи розвитку адміністративно-правового забезпечення цивільно-військового співробітництва в Україні;
- простежити генезу правового регулювання державної політики у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України;
- охарактеризувати особливості правового розмежування адміністративно-правових і цивільно-військових відносин;
- розробити пропозиції щодо удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України;
- визначити організаційні умови підвищення ефективності правозастосовної практики у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають під час взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України.

Предмет дослідження – адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, об'єднаних *системним підходом*, застосування якого дало змогу охарактеризувати предмет дослідження з урахуванням існуючих суттєвих зв'язків між його елементами. Так, застосування *методів аналізу та синтезу, дедукції та індукції* дозволило визначити особливості концептуальних підходів до феномену громадянського суспільства, його впливу на формування демократичних відносин у державі, охарактеризувати Збройні Сили України й інститути громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2). За допомогою *порівняльно-правового та формально-юридичного методів* було з'ясовано особливості адміністративно-правових актів у досліджуваній сфері, розроблено напрями впровадження міжнародного та закордонного досвіду правового регулювання цивільно-військового співробітництва в національну практику (підрозділи 2.1, 4.1). За допомогою *логіко-семантичного методу* поглиблено понятійний апарат досліджуваної проблематики (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2 та ін.). *Системно-структурний метод* і *метод класифікації* було використано під час дослідження інститутів громадянського суспільства, функцій, умов, видів, форм і методів взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, генези правового регулювання державної політики у вказаній сфері (підрозділи 2.3, 3.1-3.4, 5.1). *Методи моделювання та сходження від абстрактного до конкретного* було застосовано під час розробки напрямів удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, шляхів підвищення ефективності правозастосовної практики у досліджуваній сфері (підрозділи 5.3, 5.4). *Соціологічні методи* використано під час аналізу національної практики цивільно-військового співробітництва й актуальних проблем взаємодії між громадянським суспільством і Збройними Силами України у сучасних умовах (підрозділи 4.1-4.4, 5.4).

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження становлять наукові праці фахівців у галузі теорії держави і права, конституційного права,

адміністративного права і процесу, інформаційного, кримінального та інших галузей права.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, закони України «Про Збройні Сили України», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про основи національної безпеки України», положення Стратегії національної безпеки України, схваленої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, Воєнної доктрини України, затвердженої Указом Президента України від 24 вересня 2015 року, інші підзаконні правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади України, окремі документи міжнародно-правового характеру, якими регламентуються особливості взаємодії військових формувань і громадськості, законодавство зарубіжних держав у досліджуваній сфері.

*Емпіричну основу дослідження складають практика діяльності громадських організацій України й інших держав у сфері взаємодії зі збройними силами, аналітичні матеріали щодо системи *civil-militarycooperation* держав-членів НАТО, узагальнення, звіти та власний досвід автора щодо організації системи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України протягом 2014-2016 рр., політико-правова публіцистика та довідкові видання.*

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертації в контексті науки адміністративного права запропоновано концепцію взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України та розроблено її адміністративно-правове підґрунтя. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд наукових положень і висновків, які характеризують його наукову новизну, а саме:

уперше:

- визначено особливості адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством, який включає чотири пов'язаних між собою структурні блоки (правосуб'єктність; права та обов'язки (компетенція); гарантії їх здійснення; адміністративна та

дисциплінарна відповідальність за порушення правових приписів), і на підставі аналізу його складових визначено прогалини у правовому регулюванні відносин, що виникають з інститутами громадянського суспільства та негативно впливають на правозастосовну практику;

- запропоновано класифікацію інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України за критерієм ступеня взаємодії, що складається із зовнішніх і внутрішніх інститутів, а також інститутів з особливим статусом;

- надано характеристику адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України, особливостями якого є: усічений порівняно із загальним правовим статусом інститутів громадянського суспільства характер, що обумовлено існуванням низки обмежень, пов'язаних з функціонуванням Збройних Сил України; відсутність системності у правовому закріпленні компетенції, гарантій і відповідальності окремих інститутів громадянського суспільства, що призводить до надмірної правової регламентації одних (засобів масової інформації та релігійних організацій) і прогалин у правовому забезпеченні діяльності інших (волонтерських, благодійних організацій та ін.);

- класифіковано функції взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, до яких віднесено: ідеологічну, підтримки ефективного функціонування, соціальну, інформаційну, захисту прав і свобод людини та громадянина, контрольну; визначено й охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні умови, від додержання яких залежить реалізація вказаних функцій;

- на підставі аналізу міжнародного та закордонного досвіду правового регулювання цивільно-військового співробітництва визначено шляхи удосконалення національного адміністративного законодавства в аспекті виконання Воєнною організацією держави делегованих повноважень органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в разі неспроможності останніх їх виконувати в умовах ведення бойових дій;

- обґрунтовано, що правовідносини у сфері військового управління

уявляють собою комплексні управлінські відносини субординаційного, координаційного та реординаційного характеру, які виникають у системі державного управління Збройними Силами України, в системі зв'язків Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства (у тому числі відносини, пов'язані з цивільно-військовим співробітництвом); відносини з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування різного рівня. Такі відносини є адміністративно-правовими за своєю сутністю, оскільки виникають у сфері публічного управління; щонайменше один з їх суб'єктів володіє владними управлінськими повноваженнями та реалізує у своїй діяльності інтереси держави; виникнення таких відносин пов'язано з волевиявленням кожної із сторін; рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів таких відносин оскаржуються переважно до адміністративних судів;

- обґрунтовано, що створення сприятливих умов для виконання військовими частинами Збройних Сил України завдань здійснюється шляхом формування підтримки дій військ (сил) з боку цивільного населення, місцевих органів влади, громадських організацій, релігійних та інших організацій, територіальних громад, окремих громадян. Зазначена мета досягається шляхом врахування невоєнних факторів впливу на здатність виконання завдань командирами на етапах планування операції, на етапі активної фази та у постконфліктний період, що покладається на структури цивільно-військового співробітництва;

- надано характеристику особливостей правового розмежування адміністративно-правових і цивільно-військових відносин, аргументовано належність відносин у сфері взаємодії Воєнної організації держави з громадськістю до адміністративно-правових;

удосконалено:

- класифікацію концептуальних підходів до сутності категорії «громадянське суспільство», що включає структурний, інституціональний, людиноцентристський, функціональний, плюралістичний, позитивістський, автономістський, діалектичний та дихотомістський аспекти;

- обґрунтування детермінованості процесів формування демократичної держави актуальним станом розвитку громадянського суспільства та доведено необхідність створення й удосконалення правового підґрунтя систематичного впливу громадськості на формування та реалізацію державної політики у всіх сферах для забезпечення як власних потреб та інтересів інститутів громадянського суспільства, так і підвищення рівня демократичності правовідносин у державі;

- розуміння місця громадянського суспільства у системі суб'єктно-об'єктних зв'язків у сфері національної безпеки, у яких останнє виступає одночасно в якості об'єкта та суб'єкта, доведено існування залежності між системністю участі громадянського суспільства у функціонуванні сфери національної безпеки й актуальним рівнем останньої;

- визначення мети взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, яка може бути як спільною, так і окремою для кожного із суб'єктів, розуміння її принципів як основоположних засад побудови системи вказаної взаємодії;

- підходи до розуміння форм взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України (правотворчі, правозастосовні, контрольні, а також захист прав і свобод людини та громадянина) і методів, які кореспондують кожній формі;

- поняття цивільно-військового співробітництва як врегульованої правовими нормами системи взаємовідносин між суб'єктами, до яких належать, з одного боку - Збройні Сили України як особливий інститут держави, з іншого - органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання, організації та громадяни, призначенням якої є створення сприятливих умов для реалізації функціональної мети кожного з них, надання допомоги громадянам у зоні збройного конфлікту, на підставі чого забезпечується підвищення авторитету Воєнної організації держави і збільшення ефективності діяльності Збройних Сил України;

- розуміння перспектив розвитку адміністративно-правового забезпечення

цивільно-військового співробітництва в Україні шляхом легалізації поняття останнього на законодавчому рівні, визначення компетенції його суб'єктів і завдань, а також створення адміністративно-правового механізму здійснення підрозділами (групами) цивільно-військового співробітництва своїх функцій як у районах проведення антитерористичної операції, так і в інших регіонах України;

- підходи до розуміння генези правового регулювання державної політики у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, запропоновано періодизацію останньої відповідно до трьох етапів: закладення концептуальних засад правового регулювання взаємодії між Воєнною організацією держави та суспільством; домінування тенденцій державного контролю; динамічний розвиток правового регулювання взаємодії Збройних Сил України з громадянським суспільством;

- шляхи створення організаційних умов підвищення ефективності правозастосовної практики у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України;

дістало подальшого розвитку:

- сутнісні ознаки взаємодії держави та громадянського суспільства, які включають: наявність взаємного впливу на суб'єктів такої взаємодії; здійснення такого впливу як за допомогою вчинення певних дій, так і шляхом утримання від них; наявність окремої для суб'єктів взаємодії цілей, обумовлених їх місією, цінностями, статутними завданнями; використання суб'єктами взаємодії можливостей один одного для досягнення мети, поставленої кожним із суб'єктів, отримання спільного результату способами та методами, що не забороняються законом;

- розуміння Збройних Сил України як соціального та державного інституту, запропоновано класифікацію періодів їх інституалізації, яка включає п'ять етапів, пов'язаних зі становленням, стагнацією та розвитком Воєнної організації держави;

- підходи до визначення напрямів взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, до яких належать запобігання корупції й інших

порушень законності у Збройних Силах України; усунення негативного впливу факторів, що викликають недовіру населення до діяльності Збройних Сил України; цивільно-військове співробітництво;

- пропозиції щодо удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації положення використані у:

- науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження проблем правового регулювання взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України (акт впровадження Державного науково-дослідного інституту МВС України від 18.05.2016 р.);

- правотворчості – для підготовки змін і доповнень до адміністративно-правових актів, які регулюють відносини у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України (акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 02.09.2016 № 22462/1-1-15 р.);

- правозастосовчій діяльності – для удосконалення діяльності системи цивільно-військового співробітництва в Збройних Силах України (довідки про впровадження Управління цивільно-військового співробітництва від 02.07.2016 р. № 188/юс/1019; відділу правового забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України від 24.03.2016 р. № 3/6/1/237);

- навчальному процесі – при підготовці підручників і навчальних посібників з дисциплін «Адміністративне право», «Цивільно-військові відносини», «Військова адміністрація» та інших дисциплін адміністративно-правового характеру, а також при проведенні занять з цих дисциплін (акт впровадження Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 12.03.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано дисертантом самостійно. Положення та висновки, що викладені в дисертації та складають її наукову новизну, розроблені автором особисто. У співавторстві з І.І. Кузьмичем опубліковано наукову статтю «Вдосконалення нормотворчої

діяльності органів військового управління Збройних Сил України», у якій дисертант дослідив шляхи вдосконалення порядку систематизації відомчих нормативно-правових актів органів військового управління та створення автоматизованої електронної бази даних; у співавторстві з І.М. Петрівом та В.О. Шамраєм – наукову статтю «До питання про понятійний апарат Воєнної організації держави», у якій дисертантом визначено функції суб'єктів Воєнної безпеки, їх групування за спільними ознаками та пропозиції щодо формування структури Воєнної організації держави за функціональним призначенням; у співавторстві з С.С. Неньком та С.П. Пасікою – наукову статтю «Особливості соціального захисту військовослужбовців у системі соціального захисту населення», у якій автором сформульовано сутність категорії «соціальний захист військовослужбовців» та обґрунтовано перехід на державні стандарти забезпечення військовослужбовців; у співавторстві з О.М. Бериславською – наукові статті «Людина як суб'єкт адміністративного права», у якій дисертантом розроблено ознаки адміністративно-правового статусу людини та громадянина, та «Понятие прав и свобод человека в современной конституционной доктрине, их соотношение и гарантии осуществления», у якій дисертант дослідив зміст прав і свобод людини та громадянина в контексті їх конституційного закріплення. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Підсумки дослідження проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення та висновки були оприлюднені дисертантом на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Організаційно-правові засади правоохоронної діяльності у сфері господарювання» (м. Ірпінь, 06 червня 2008 року), «Актуальні задачі фінансового, психологічного, правового, топогеодезичного та лінгвістичного забезпечення підрозділів та частин ЗСУ» (м. Київ, 24 квітня 2009 р.; 28 квітня 2010 р.), «Держава, регіон, підприємництво: теорія та практика економіко-правового регулювання» (м. Херсон, 26 листопада 2009 року), «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє» (м. Київ, 23 листопада

2012 р.; 21 листопада 2014 р.), «Дотримання прав людини: сучасний стан правового регулювання та перспективи його вдосконалення» (м. Київ, 05 березня 2015 р.), «Пріоритетні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Київ, 23-24 липня 2015 р.), «Наукові дослідження сучасного законодавства України – прогрес юридичної науки XXI століття» (м. Київ, 25-26 червня 2015 р.), «Пріоритетні проблеми юридичної науки: сучасний стан та перспективи вдосконалення» (м. Київ, 18-19 липня 2015 р.), «Юридична освіта: сучасні проблеми та європейські перспективи» (м. Херсон, 16 квітня 2015 року), «Публічне адміністрування в сфері органів внутрішніх справ» (м. Київ, 14 травня 2015 року), «Деструктивна пропаганда: шляхи протидії та проблеми відповідальності» (м. Київ, 21 травня 2015 р.), «Пріоритетні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Київ, 23-24 червня 2015 р.), «Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України» (м. Старобільськ, 29 вересня 2015 р.), «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (м. Львів, 18-19 грудня 2015 р.), «Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави» (м. Київ, 18 березня 2016 року), «Development of Jurisprudence: Problems and Prospects» (м. Кошице, 03-06 травня 2016 р.), «Európska tradícia v medzinárodnom práve: uplatňovanie ľudských práv» (м. Братислава, 06-07 травня 2016 року), «Законодавче забезпечення вдосконалення правової системи України щодо захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Київ, 25 травня 2016 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в п'ятдесяти чотирьох наукових працях автора, серед яких: одноосібна монографія; двадцять три наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, сім статей в іноземних фахових наукових виданнях; двадцять три тези у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Концептуальні підходи до категорії «громадянське суспільство» у правовій науці

Ідеї громадянського суспільства в сучасному науковому дискурсі спираються на концептуальні розробки великих мислителів і знаходять своє відображення як в наукових працях, так і в основоположних нормативно-правових актах, що визначають сучасні напрями розвитку суспільства. Питання поняття, походження, сутності категорії «громадянське суспільство» є вкрай актуальним, враховуючи пов'язаність великої кількості процесів із цим феноменом людського розвитку.

Проблеми визначення сутності та особливостей громадянського суспільства, його взаємодії з органами державної влади, знайшли відображення в дослідженнях В. І. Архіпова [13], А. В. Бадера [16], Ю. Ю. Бальція [17], Г. В. Берченка [20], К. І. Белякова [23], М. Ю. Бондаренко [34], В. М. Головія [71], В. В. Гузича [80], М. С. Гурицької [83], В. В. Заблоцького [108], А. Ф. Колодій [142], В. М. Кольцова [146], В. М. Кравчук [176], О. О. Кудіної [185], Я. В. Лазура [189], О. С. Лотюк [196], А. В. Матвійчика [215], Л. П. Медвідь [219], В. Я. Настюка [242], Л. О. Новоскольцевої [249], Ю. В. Опалька [254], М. П. Орзіха [261], С. В. Петкова [277], В. С. Плясова [282], О. Ф. Скакун [465], О. Г. Солонтя [476], М. Г. Тура [518], Є. М. Хрикова [538], О. Я. Хуснутдінова [540], О. П. Челака [545], Є. Г. Цокура [544], Д. Д. Чумакова [551], В. О. Шамрая [534], І. М. Шопіної [561] та інших авторів.

Феномен громадянського суспільства виступає одним із ключових елементів для розуміння сутності відносин між суспільством, державою і особистістю, є базовим для формування внутрішньої політики їх взаємодії та

визначення пріоритетів розвитку в сучасному середовищі, яке постійно активно трансформується.

Ідеї громадянського суспільства і демократичної, правової держави знайшли своє відображення в Декларації про державний суверенітет України [89] і в подальшому були зафіксовані в Конституції України [153], абсорбуючи низку концептуальних положень напрацювань попередніх поколінь. У ч. 2 ст. 5 Основного Закону проголошено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Разом з тим в науці сьогодні склалося кілька різних, іноді суперечливих, підходів до розуміння категорії «громадянське суспільство», що вимагає проведення подальших досліджень, спрямованих на з'ясування сутності зазначеного феномена.

Ідеї громадянського суспільства вважаються одним із найцінніших надбань світової політико-правової думки. Поняття «громадянське суспільство» й сьогодні не є чітко визначеним і усталеним, незважаючи на те, що його зміст формувався і наповнювався протягом багатьох століть через виникнення і розвиток концептуальних уявлень про сутність громадянського суспільства, його структури та ознак.

Науковий аналіз проблем розвитку громадянського суспільства здійснювався багатьма вченими, як вітчизняними, так і зарубіжними. Їх позиції, на нашу думку, значною мірою обумовлені поглядами на сутність взаємодії між державою, суспільством та людиною, ступінь свободи та відповідальності цих суб'єктів у системі управління державними справами. Уже в античній філософській думці склалося декілька підходів до особливостей відносин між державою і індивідом. Так, Аристотель (384 р. до н. е. – 322 р. до н. е.) ототожнював суспільство з державою і вважав, що «будь-яка держава, як і первинні об'єднання, – природне утворення», оскільки «людина (за своєю природою) є істотою політичною, а не самодостатньою» [10, с.16]. Оптимальний стан суспільства Аристотель виводив із «взаємного

спілкування», що, у свою чергу, спирається на почуття «взаємної дружби». Ступінь участі особи в державному житті залежала, на думку філософа, не від походження, а від «політичної чесноти» – від користі, яку приносить індивід в суспільстві. Взірцем громадянина Аристотель вважав тільки того, «хто бере участь в управлінні і проявляє слухняність» [437, с. 69]. Разом з тим сутність поняття «громадянин» може змінюватися з огляду на зміну форми державного устрою, тобто залежить від об'єктивних чинників. Відповідати цим критеріям може людина середнього достатку, яка здатна навести порядок у своїх господарських справах, і, відповідно, «ті держави мають найкращий лад, де середній клас становить значну кількість і користується великим впливом порівняно з обома крайніми верствами населення» [10, с. 80; 437, с. 71].

Проте в античній філософії, окрім позиції ототожнення держави і суспільства, існували й підходи, відповідно до яких проголошувалася первинність суспільства, а держава поставала як результат суспільного договору. Так, софіст Лікофрон вважав, що державне спілкування є результатом договору людей про взаємний союз, спрямований на створення гарантій їх особистих прав, при цьому ці права, відповідно до концепції природного права, є рівними та невідчужуваними [113, с.149].

Давньоримський філософ Цицерон (106 р. до н. е. – 43 р. до н. е.), подібно до Аристотеля, у своїх працях фактично ототожнює розуміння держави і громадянського суспільства. Він стверджував, що держава – це «справа народу», вона виникає природним шляхом, оскільки людям властиве прагнення до об'єднання. Народ, за Цицероном, це «з'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і спільності інтересів, тому метою держави є охорона майнових інтересів громадян» [542, с. 86].

Англійський філософ Т. Гоббс (1588 р. – 1679 р.) причини виникнення та існування громадянського суспільства пов'язував з природою і якостями людини як істоти розумної, а разом з тим егоїстичної, оскільки вся людська поведінка мотивується особистою користю, а суспільство слід розглядати як засіб для її задоволення. У своєму природному стані люди, згідно з

розумінням Т. Гоббса, не можуть зберегти мир і тому постають перед загрозою взаємного знищення. І тут, завдяки інстинкту самозбереження, виникає розуміння, що потрібно вийти зі стану «війни всіх проти всіх». У зв'язку з цим Т. Гоббс обґрунтовує концепцію договірної походження політичної влади, відповідно до якої держава виникає на основі суспільного договору між людьми, згідно з яким люди були змушені віддати частину прав суверену заради безпеки життя. Громадянське суспільство (*societas civilis*), яке з'являється в результаті цього договору, він розглядає як еквівалент держави (*civitas*) і його законів. Крім цього, Т. Гоббс оперує поняттями громадянина (підданого) і цивільної особи (*persona civilis*), яке належить до спільноти громадян, утвореного за певними інтересами. Цікавими є погляди Т. Гоббса на структуру громадянського суспільства, яке, на думку філософа, включає три рівні: державу як джерело верховної влади, спільноти громадян та окремих індивідів, зокрема, підданих (громадян) та представників соціальних груп та об'єднань [69, с.132].

Близький до положень Т. Гоббса в своїх ідеях був Ж.-Ж. Руссо. Він виходив з індивідуалістичної природи людини й дійшов думки, що підґрунтя здібностей індивідів лежить у суспільстві. «Цей перехід від природного до громадянського викликає досить помітні зміни в людині, віддаючи справедливості її місце в людській поведінці, яке раніше належало інстинкту, а також наділяючи людські дії моральністю, якої їм раніше не вистачало». Тобто в суспільстві індивіди реалізують свої духовні і моральні здібності й через нього стають особистостями, отримуючи «моральну свободу, яка перетворює людину на справжнього володаря самого себе». Для нього терміни «суспільство» і «держава» були синонімами. Головною ознакою суспільства, на його думку, є участь кожного громадянина в державних справах і безумовне повновладдя народу. Руссо визнавав «дійсним лише один акт суспільного договору, а саме – поєднання народу і суспільства (у формі демократичної держави) як єдиного абсолютного джерела та суверена загальної волі (верховної політичної влади)» [451, с. 26–27; с. 65; 35, с. 29].

Дж. Локк (1632–1704 рр.) породив парадигму «держава заради суспільства». Протестуючи проти спроб влади зазіхати на «життя, свободи і стан народу», він сформулював інтенцію щодо перегляду традиційних відносин суспільства з державними інститутами. Держава вже не поглинає суспільство й не змінює його, а розглядається як інструмент суспільства, що виконує функцію зовнішньої безпеки і функцію правового захисту особи (життя, свобод і стану) [195, с. 76; 247, с. 364].

Як передумову виникнення громадянського суспільства він розглядав природний стан людей – «стан повної свободи в управлінні своїми діями, розпорядження своїм майном і собою», «стан рівності, при якому вся влада і компетенції є взаємними». На думку Дж. Локка, природний стан регулюється «законом природи», вимагає світу і збереження всього людства і підтримується в міру своїх можливостей кожною людиною. Зрозуміло, що така впорядкованість має нестабільний характер, тому спроби уникнути стану війни є причиною виникнення громадянського суспільства. Він переконаний, що «кожна людина ... вільна від природи, і ніщо, крім її власної згоди, не в змозі підкорити її якій-небудь земної влади» Дж. Локк виділяє два різновиди такої згоди – «мовчазна згода» (обмежується вже самим фактом визнання законів товариства) і «висловлена згода», яка робить людину справжнім членом суспільства) [195, с. 94].

Німецький філософ Г. В. Ф. Гегель (1770–1831 рр.) дійшов висновку, що «громадянське суспільство – це диференціація, яка стоїть між сім'єю і державою, хоча розвиток громадянського суспільства приходить пізніше, ніж розвиток держави; оскільки в якості диференціації воно передбачає державу, яке воно, щоб існувати, повинна мати перед собою як щось самостійне». Тому поняття «громадянське суспільство», на думку філософа, вужче, ніж поняття «суспільство». У цьому сенсі з ним погоджуються багато послідовників, оскільки лексичний сенс слова «громадянське» є характеристикою ознаки і визначає особливість суспільства, яке характеризується вказаним терміном. У «Філософії права» В. Ф. Гегель визначає сутність громадянського суспільства

двома принципами: 1) самоцінністю індивідуального буття конкретної людини, яка «є для себе особливою метою, цілісністю власних потреб і сумішшю природної необхідності і свавілля»; 2) опосередкованістю індивідуального буття, формою загальності, оскільки «кожна з них стверджує свою значимість і задовольняється лише опосередковано іншим таким же індивідуальним буттям» [66, с.154].

Громадянське суспільство, за Г. В. Ф. Гегелем, – це не тільки суспільство виключно приватного інтересу, що протистоїть, протидіє загальному, а й стан суспільних зв'язків, в основу яких покладено взаємодію і взаємний розвиток індивідуального, приватного і загального: «в громадянському суспільстві кожен для себе – мета, всі інші для нього ніщо». Однак без цих «інших» індивід не в змозі задовольнити свої потреби і змушений взаємодіяти з ними. Громадянське суспільство є певним рівнем розвитку суспільних зв'язків, які стоять вище сімейних відносин, але ще не досягли внутрішньої цілісності, властивої державному способу буття. Тому громадянське суспільство «можна найближчим часом розглядати як зовнішню державу, як державу потреби і здорового глузду» (а не розумної внутрішньої досконалості). Це опосередковують ланка («диференціація») між простою формою громадських зв'язків (сім'єю) і найдосконалішою (державою). Громадянське суспільство – перехідний етап розвитку суспільства. Гегель називає громадянське суспільство «системою атомістики» – етапом абстрактної свободи, оскільки ця остання підпорядковується сліпій природній необхідності, а не відображеній і зафіксованій у законах свідомої загальної волі, яку представляє державу. Історичний прогрес, по Г. В. Ф. Гегелем, якраз і полягає в переході «зовнішньої» держави у «внутрішню» як вищий рівень розвитку суспільного життя, що фіксує загальну волю і спрямовує її можливості на забезпечення інтересів кожного громадянина [66, с. 211].

К. Маркс розглядав громадянське суспільство як історичний феномен, як результат історичного розвитку, а не як даний природою стан. Він пов'язував становлення громадянського суспільства з розвитком його

економічних передумов, зокрема зі свободою приватної власності. К. Маркс зводить громадянське суспільство до економічної сфери суспільства. Причому саме громадянське суспільство має перехідний характер, оскільки воно породжує пролетаріат – могильника буржуазного суспільства, яке К. Маркс ототожнював із громадянським суспільством [210, с.98].

Альтернативу марксистської концепції відчуження можна знайти в працях Е. Дюркгейма. На його думку, суспільство немислиме без солідарності, яка може набувати різних форм – сімейної, професійної, національної. Джерелом почуття солідарності виступає суспільний поділ праці, який інтегрує членів суспільства, робить їх взаємозалежними [103, с.53].

Як стверджував Ч. Тейлор, «кожне політичне суспільство вимагає певних жертв і вимагає певної дисципліни з боку його членів – вони повинні платити податки або служити в армії й узагалі зазнавати певних обмежень. Щоб зробити суспільство вільним, це примус необхідно змінити на інше. Це може бути тільки «добровільне ототожнення громадян з полісом, відчуття того, що політичні інститути в їхньому товаристві є вираженням їх самих» [499, с.87]. Власне, умова виникнення та розквіту громадянського суспільства полягає не в викликаному із зовні страху, а в наявності внутрішнього самоототожнення громадян як із суспільством в цілому, так і з окремими його колективними суб'єктами, установами. Адже «дисципліна, що при деспотичному режимі нав'язується ззовні страхом, повинна за його відсутності забезпечуватися зсередини, а це може зробити тільки патріотична ідентифікація» [499, с. 98].

Як свідчить аналіз наведених вище підходів, розмежування між ними можна провести за критерієм первинності потреб, які утворюють підґрунтя виникнення держави та громадянського суспільства. Такими потребами можуть виступати необхідність захисту природних прав людини; власні потреби державно організованого суспільства, зокрема, у безпеці; економічні потреби окремих верств населення, які можуть перебувати одне з одним у

стані антогоністичного протистояння. Слід зазначити, що розуміння причин виникнення громадянського суспільства у вітчизняній науці упродовж тривалого часу детермінувалося особливостями класово-формаційного підходу, за яким причини та наслідки суспільної активності пояснювалися особливостями класового протистояння за умов певного суспільно-економічного ладу. Така позиція досі притаманна і вітчизняній правовій науці. Зокрема, деякі науковці, констатуючи відсутність науково обґрунтованої типології громадянського суспільства, ставлять питання про можливість затвердження в Україні «інших моделей громадянського суспільства, відмінних від ліберальних, більше пов'язаних із національною традицією і менталітетом народу» [154, с. 52]. До найважливіших факторів, за якими визначається конкретна форма громадянського суспільства, відносять: відносини власності, які реально складаються в певному суспільстві; рівень та форми усупільнення й рівень розвитку продуктивних сил; конкретно-історичні умови країни, систему громадських і політичних інститутів, політику уряду [142, с. 45]. Як можна побачити, ці фактори значною мірою будуються на марксистській моделі розуміння взаємовідносин між державою та суспільством.

Однак усвідомлення переходу від індустріального до постіндустріального суспільства поступово змінило підходи й до сутності громадянського суспільства та його ознак. Постіндустріальне суспільство, властивостями якого за концепцією американського соціолога Д.Белла є перехід від виробництва товарів до виробництва послуг; переважання серед працівників «класу» професійних фахівців і техніків; провідна роль теоретичних знань як основи нововведень в економіці, політиці і соціальній структурі суспільства; орієнтація в майбутньому на методи контролю і оцінка можливих напрямів розвитку технології; прийняття рішень на засадах нової «інтелектуальної технології» сприяли появі нових форм суспільних відносин, що не були притаманні «традиційному капіталізму» [19, 141]. У межах теорії постіндустріального суспільства зрозумілим стає підвищення цінності сфери

інтересів окремих індивідів як фактору розвитку економічних процесів та їх ролі в державно організованому суспільстві. Відповідно, закономірним стає виникнення суспільних процесів, пов'язаних з об'єднанням таких індивідуумів в соціальні групи з метою захисту своїх інтересів та підвищення результативності впливу на систему державного управління знову-таки з метою більш ефективного забезпечення своїх потреб – політичних, економічних, інформаційних, культурних, гендерних тощо. Новий етап розвитку політико-правової думки, відповідно, зумовив появу нових підходів до сутності громадянського суспільства.

А. де Токвіль розумів громадянське суспільство як особливу, недержавну сферу соціуму, а саме як сферу поширення недержавних громадських і політичних асоціацій. Він заклав соціокультурний підхід до розуміння громадянського суспільства, акцентуючи увагу на моральному і соціопсихологічному впливі мережі громадських асоціацій, зайнятих вирішенням повсякденних «малих» справ. Саме ці організації формують «місцеві і особисті свободи», створюють необхідне для демократії активне соціальне поле, поширюють дух солідарності, терпимості і кооперації, а також створюють ситуацію наявності «пильного громадського ока», який постійно стежить за владою. Він підкреслював, що етичні, релігійні, професійні, робочі та локальні об'єднання утворюють таку структуру громадянського суспільства, з якої може виникнути правова держава [512, с. 187].

Американський теоретик соціального лібералізму Д.Роулз вважав, що громадянське суспільство виступає гарантом індивідуальних прав і свобод, їх захисником від посягань держави. Громадянське суспільство є своєрідним буфером між індивідом і державою, оскільки свобода є найвищою з усіх цінностей [449, с. 64].

Досить часто поняття «громадянське суспільство» порівнюють з поняттям «відкрите суспільство». Концепція відкритого суспільства К. Поппера як суспільства, де індивіди змушені ухвалювати особисті рішення, передбачає виникнення особистих відносин нового типу там, де в них можна

вільно вступити, де вони не залежать від випадковості народження, а отже, виникає новий індивідуалізм. Аналогічно, духовні зв'язки здатні відігравати визначальну роль там, де ослабнули біологічні чи фізичні зв'язки тощо [299, с.84]. Разом з тим відкрите суспільство, на відміну від громадянського, є швидше ідеальною світоглядною конструкцією, взірцем, до якого має, на думку вченого, прагнути державно організоване суспільство.

Н. Розенблум говорить про три функціональні моделі громадянського суспільства: демократичне, посередницьке і виборче [585, с. 553–554]. Демократичне громадянське суспільство, на думку дослідниці, вирізняється насамперед тим, що його суб'єкти роблять наголос на політичній участі та потенційній опозиційності громадських об'єднань до владних структур (функція противаги). Головною справою громадських об'єднань тут є прищеплення громадянам почуття політичної дієспроможності, здатності до розгляду політичних питань, а також схильності розглядати їх в аспекті загального блага. Посередницьке громадянське суспільство «розглядається як агент формування таких чеснот як вихованість, «соціабельність», здатність до солідарного вирішення проблем. Воно спрямовує громадян на соціальні зв'язки, принципи громадянськості, відкритості, товариськості і відповідальності – якості, що тримають плюралістичну ліберальну демократію разом (як це описано у А. де Токвіля). У посередницькому громадянському суспільстві «від вторинних асоціацій не очікують формування політичних достоїнств, і соціальне співробітництво зовсім необов'язково має трансформуватись у політичне представництво». «Виборче громадянське суспільство» докладє зусиль до підвищення економічної ефективності і загального добробуту. Це поки що нова тенденція в розумінні його функцій, але саме вона, на думку автора, найбільше відповідає умовам сучасності. Пропонуючи цю модель як найбільш перспективну, Н. Розенблум покликається на Г. В. Ф. Гегеля, який писав про суперечливість та обмеженість морального впливу громадянського суспільства, у якому переважають егоїстичні інтереси, вузькогрупова прив'язаність, бідність, –

риси, що й сьогодні загрожують єдності громадянського суспільства і вимагають «різноманітних виправлень» [141, с.26].

Зупинимось тепер на визначеннях громадянського суспільства, що є здобутками вітчизняної правової науки. О. Ф. Скакун характеризує його як суспільство з високорозвиненою системою взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, з реальним забезпеченням державою їх рівних можливостей вільно і безпечно розпоряджатися своїми силами, здібностями, майном, спираючись на право і власну правосвідомість [465, с. 14].

А. Ф. Колодій зазначає, що громадянське суспільство — це певна модель соціальної організації, з притаманними їй якісними характеристиками, а саме: суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві є вільні і рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати малі і великі справи в суспільстві; їм не чужі суспільні проблеми і вони зорієнтовані на громадські справи; індивідуалізм та конкурентність у їх діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри та співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю [257, с. 54].

В. В. Гузич визначає його, як стійку систему горизонтальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтацій і норм суспільної поведінки в рамках демократичної політичної системи. При цьому він звертає увагу, що воно має складну структуру, включає економічні, господарські, родинно-споріднені, етнічні, релігійні, правові відносини, а також опосередковані державою політичні відносини між індивідами як первинними суб'єктами політичного життя тощо [80].

М. П. Орзих характеризує громадянське суспільство як наявність позадержавних асоціацій (за соціальними, релігійними, професійними тощо інтересами) рівноправних людей, які мають невідчужувані права та самостійні у виборі громадянського стану, що розвиваються і функціонують у вільному від державно-правового впливу просторі суспільства [261, с. 67-68].

М. Ю. Бондаренко, спираючись на дослідження В. Меркеля [222, с. 75] та П. Бурдьє [39, с. 66], розглядає громадянське суспільства з точки зору наявності

соціального капіталу суть якого, на її думку, полягає в тому, що громадське багатство створюється завдяки контактам, активізації зв'язків між людьми [34, с. 3].

Незважаючи на існуюче, на перший погляд, різноманіття визначень громадянського суспільства, в цілому як його змістову ознаку виокремлюють діяльність незалежних від держави добровільних об'єднань громадян, спрямованих на реалізацію спільних інтересів у різних сферах суспільного життя. Але, водночас, не можливо не звернути увагу на те, що більшістю з них, як правило, не приймається до уваги така складова як економічна незалежність громадян від держави, тобто наявність вільного підприємництва та ринкової економіки. О. Ф. Скакун підкреслює, що вільна праця та її належні умови - неодмінний елемент громадянського суспільства. З розвитком ринку громадянське суспільство стає роботодавцем нарівні з державою. Перестаючи бути єдиним власником засобів виробництва, держава позбавляється переваги бути єдиним гарантом одержання кожним громадянином роботи [463, с. 134].

Тому найбільш точним визначенням громадянського суспільства, на наш погляд, є визначення надане О. С. Лотюк, відповідно до якого це цілісна суспільна система, яка характеризується розвиненістю ринкових відносин, наявністю соціальних класів та прошарків, які мають власні, що не залежать від держави, джерела існування; економічною свободою виробників, наявністю політичних, соціальних та особистих свобод громадян, демократизмом політичної влади, верховенством права у всіх сферах суспільної діяльності, включаючи державну. При цьому вона підкреслює, що «саме суспільство вільних, активних і відповідальних особистостей і є реальне, існуюче, а не міфічне громадянське суспільство» [197, с. 79].

Разом з тим, безумовно, головним двигуном виникнення та розвитку громадянського суспільства незалежно від об'єктивних умов, що існують у державі, є наявність в суспільстві тих громадян, які є носіями такої особистої властивості, як соціальна відповідальність за управління процесами, що відбуваються у суспільстві та державі. Або інакше: з появою носіїв соціальної

відповідальності в державі з'являється власне громадянське суспільство, а вже від умов, що існують в державі, залежать напрямки розвитку цього громадянського суспільства. Оскільки, навіть в державах, побудованих на комуністичній ідеології, при запереченні приватної власності та вільної ринкової економіки, існували своєрідні форми громадянського суспільства. Також хотілось би додати невелику ремарку: за відсутності таких генераторів (осіб з підвищеною соціальною відповідальністю) скоріш за все демократична форма державного правління взагалі залишилась би для людства лише в підручниках з античної історії. Про це свідчить той факт, що навіть через понад чотири століття після перших буржуазних революцій, завдяки яким у європейських країнах почали з'являтися демократичні форми правління, в Європі існує достатня кількість монархічних країн, та й інститут президенства по суті є рудиментом, який залишився з часів одноосібної влади, уособлення і представлення держави в особі її правителя. Як слушно з цього приводу зауважила Л. О. Новоскольцева: «громадянське суспільство створює демократичну державу, а не навпаки» [249, с. 62].

У науковій літературі розрізняють також «американську», «англійську», «французьку», «німецьку» та інші моделі [191]. Т.В. Бельська на підставі аналізу класифікації Г. Еспінг-Андерсена описує такі моделі: 1) ліберальна держава добробуту (США, Канада, Австралія), що функціонує на основі ринкових механізмів, при цьому вплив держави – слабкий; 2) держава добробуту консервативно-корпоративістська – особлива роль належить церкві і сім'ї, розповсюджується принцип субсидіарності, тобто держава втручається в соціальну підтримку, лише коли всі інші інститути не можуть впоратися (Австрія, Німеччина, Франція, Італія); 3) держава добробуту соціал-демократична – принцип універсалізму в соціальній політиці з високою роллю держави і високими податками [24, с. 145]. Дж. Кійн виділяє три типи взаємовідносин громадянського суспільства й держави: «класичний західний»; «напівзахідний», що мав місце у Німеччині, а також «східний», певним чином властивий і сучасній Російській Федерації. Автор стверджує, що східне «одержжане суспільство» є антиподом західного «громадянського

суспільства» [576, с. 13]. Розвиваючи ідею Дж. Кійна, А. Колодій пропонує додати до них четвертий – «освічене громадянське суспільство», або «суспільство-культуру», яке виникає «на пограниччі ... «східного державного» та «напівзахідного громадянського бюргерського» суспільства». Воно твориться, насамперед, інтелігенцією («духовно-національною елітою») в умовах реалізації «навздогінної моделі розвитку» [142, с. 34].

Окрім геополітичного критерію, моделі громадянського суспільства можна класифікувати за критерієм особливостей розвитку демократичних відносин у державі, відповідно до якого описано патріархальну, консенсусну та конформістську моделі. У патріархальній моделі відносини засновуються на визнанні авторитету одного з соціальних інститутів (право, релігійні норми, орган соціального впливу), до якого звертаються як до першоджерела при регулюванні відносин, при цьому визнаються права людини, толерантність та дотримуються інтересів суспільства. Консенсусна модель громадянського суспільства відображає узгодженість солідаристських поглядів та відносин у суспільстві, характерними рисами є: громадські обговорення проблем, наявність спільного бачення проекту розвитку суспільства, розвинена правова та судова система, а конфронтаційна – відображає протистояння між різними соціальними групами та органами державної влади і місцевого самоврядування [85, с. 13; 130, с. 248].

Крім того, розглядаючи концептуальні підходи до феномену громадянського суспільства, необхідно звернути увагу на дихотомію «лібералізм – комунітаризм». Лібералізм базується на платформі методологічного індивідуалізму, виходить із примату особистості та індивідуальних прав. Натомість, базовою, головною соціально-етичною цінністю комунітаризму є так зване спільне благо, яке обмежує прагнення до індивідуальної незалежності та самореалізації» [223, с. 29; 177, с. 31; 267, с. 130]. З точки зору філософії права, лібералізм – це антропоцентрична модель, яка ґрунтується на автономному уявленні про суспільство, індивідуалістичному розумінні особистості та принципі пріоритету прав

людини перед іншими цінностями, а комунітаризм – це антиіндивідуалістичний світогляд, спрямований на досягнення загального блага та сприйняття людини як соціальної одиниці [472, с. 39].

Таким чином, більшість вчених вважають, що у світі не існує єдиної, уніфікованої моделі громадянського суспільства, так само придатної для всіх країн, а є конкретно-історичні моделі, що залежать від специфіки окремих культур і цивілізацій [175, с. 19].

На основі аналізу сформованих у науковій думці концепцій громадянського суспільства [288, с. 148] можна виділити його загальні ознаки:

- у політичному аспекті невід’ємною ознакою існування громадянського суспільства є наявність демократичних відносин, зокрема, прямих і опосередкованих форм народовладдя, проголошеного і підкріпленого механізмом правової реалізації принципу пріоритетності людини і громадянина, верховенства права;

- в економічному аспекті обов’язковою умовою існування громадянського суспільства є ринкова економіка, в основу якого покладено захист приватної власності, при цьому монополія окремих суб’єктів обмежується державою, а відносини економічної конкуренції виступають об’єктом захисту з її боку;

- у соціально-структурному аспекті існування громадянського суспільства базується на наявності в державі достатньої кількості представників так званого «середнього класу», тобто соціальної групи, освіта, доходи, зміст праці та сфера інтересів яких дозволяють їм усвідомлювати сутність процесів у сфері державного управління проблем, що при цьому виникають, виробляти власну незалежну позицію з приводу певних державних рішень і практики діяльності державних інститутів, а також мати можливість різними способами впливати на них;

- в ідеологічному аспекті громадянське суспільство характеризується плюралізмом існуючих підходів, точок зору, варіантів вирішення проблем державного життя, толерантністю в оцінці позицій інших суб’єктів

правовідносин, рефлексивно-аналітичним підходом до діяльності держави [154, с. 53].

Наявність численних підходів до сутності відносин між державою і громадянським суспільством, а також до особливостей відносин, що мають місце в самому громадянському суспільстві, мали своїм закономірним наслідком наявність багатьох дефініцій останнього. Серед них можна виокремити:

– структурний підхід (громадянське суспільство як складний і рухливий комплекс захищених законом недержавних інституцій, які здебільшого є ненасильницькими, самоорганізованими, саморегульованими, перебувають у постійному зв'язку одна з одною та з державними інституціями, що обмежують, звужують чи водночас уможлиблюють їхню діяльність [135, 78]),

– інституціональний підхід (громадянське суспільство – асоціація вільних громадян, які взаємодіють між собою виключно на ґрунті власних інтересів, правових норм та спільно погоджених чи вироблених регуляторів (компроміс тощо), при цьому поняття «громадянське суспільство» характеризує цілісність суспільного життя відносно політичних структур, передусім держави. Громадянське суспільство поєднує економічні, соціальні, культурні, духовні, родинно-побутові відносини та інститути, а також передбачає певні свободи, права та обов'язки особистості як необхідні умови її ствердження та самореалізації в громадському житті. Поняття держави та громадянського суспільства теоретично розчленовують цілісний соціальний організм на дві взаємопов'язані та взаємообумовлені сторони – політичну і соціальну сферу життя [481, с. 108]);

– людиноцентристський підхід (громадянське суспільство – це таке суспільство, в якому головною дієвою особою є людина зі своєю системою запитів та інтересів, відповідною системою цінностей [565, с. 15]; суспільство, в якому головною дієвою особою, суб'єктом розвитку виступає людина з усією системою притаманних їй потреб та інтересів, відповідною структурою цінностей [252, с. 41]);

– функціональний підхід (громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної та духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління, система самостійних і незалежних від держави громадських інститутів і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації приватних інтересів і потреб, або індивідуальних, або колективних [63, с.29]);

– плюралістичний підхід (громадянське суспільство як певний механізм неформального соціального партнерства, який робить можливим здійснення та баланс існуючих інтересів у суспільстві [266, с. 17]);

– позитивістський (громадянське суспільство – це правове, ліберально-демократичне, плюаристичне, відкрите суспільство, основним суб'єктом якого є вільний індивід, який реалізує свої інтереси в межах єдиного для всіх закону та загального правопорядку [547, с.418]);

– автономістський (громадське суспільство – це сукупність неполітичних відносин, відносин, не опосередкованих державою [61, с. 56]; суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими відносинами між самими індивідами, неопосередкованими державою [174, 128]);

– діалектичний (громадянське суспільство – це самоорганізована і саморегульована сфера публічно-правових відносин у державі, утворювана вільними і рівними індивідами та створеними ними об'єднаннями громадян, які функціонують, формуючи соціальний капітал та здійснюючи контроль за органами державної влади, служать підґрунтям демократії та визначальним чинником у розбудові правової держави; система суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються між великою кількістю їх різнопорядкових учасників [526]);

– дихотомістський підхід (яким наголошується на важливій ролі соціальної (колективної) солідарності, але водночас не заперечується значення індивідуального волонтаризму і за якого громадянське суспільство розуміється як підґрунтя, що уможлиблює визначення соціальної солідарності, що об'єднує людей, виокремлених релігією, класовими або расовими

ознаками, даючи їм змогу відчутти себе відповідальними за свої «природні права». При цьому парадоксальність громадянського суспільства полягає в тому, що останнє є «виміром соціальної організації, укоріненим водночас у радикальній індивідуалізації та в безкомпромісному колективізмі» [7, с. 36]).

На підставі викладеного вище можна дійти висновку, що існуючі теоретичні підходи до сутності категорії «громадянське суспільство» значним чином обумовлені особливостями науково-світоглядних орієнтацій дослідників, їх належністю до тих чи інших філософсько-правових шкіл, особливостями розуміння генезису та розвитку ролі держави, права, суспільства і людини, їх ролі у суспільному бутті. З огляду на це, було б некоректним виокремлювати з наведених концепцій ті, що є вірними, і ті, що не відповідають сутності досліджуваної категорії. Це, безумовно, не заперечує можливості знаходити суперечності в системі авторської аргументації, разом з тим, більш важливим, на нашу думку, є узагальнення розуміння сутності громадянського суспільства в контексті предмета нашого дослідження.

На наш погляд, необхідним тут є усвідомлення закономірностей взаємодії держави, суспільства й людини в контексті їх розвитку, з урахуванням доцентрових і відцентрових тенденцій. Система державної влади, як було давно доведено ще в роботах Ш. Монтеск'є, які лягли в основу концепції важелів і противаг в системі державного управління, тяжіє до максимального розширення зони свого впливу. Одночасно індивід, особливо у сучасному постіндустріальному суспільстві, намагається максимально задовольнити свої екзистенційні потреби та інтереси. За таких умов відбувається відчуження індивіда від держави, ґрунтовно описане в роботах з гуманістичної та екзистенціальної філософії (зокрема, Е.Фрома, Ж.П.Сартра, Ортега-і-Гассета Х. та ін. [532, с. 96; 453, с. 26, 256; с. 308]), що спричиняє ослаблення позицій кожного суб'єкта взаємодії. Людина опиняється перед неможливістю без сприяння держави задовольнити свої потреби і інтереси, і, одночасно, в державному механізмі спостерігаються явища стагнації, викликані відсутністю контролю, оцінювання ефективності та ініціативних

інновацій з боку громадян. За таких умов має місце відцентрова тенденція, спрямована на автономізацію й ізоляцію суб'єктів взаємодії – держави і людини. Виклики, які постають перед сучасним суспільством, спричиняють шкоду їх інтересам, які можуть бути задоволені лише у партнерстві, отже, коли криза, викликана взаємним незадоволенням інтенцій, досягає максимальної стадії свого розвитку, розпочинає діяти доцентрова тенденція, спрямована на інтеграцію зусиль людини і держави.

Однак враховуючи, що суспільство – досить складний механізм і людина може виконувати одночасно багато соціальних ролей, у кожній з яких вона може реалізувати різні потреби, виникає закономірний процес групування індивідів для спільного захисту своїх інтересів. Завдяки цьому процес відтворення відцентрових і доцентрових тенденцій починає носити не односпрямований, а різнонаправлений характер, обумовлений наявністю достатньої кількості таких об'єднань громадян, формалізованих або неформалізованих, з різними інтересами та потребами. Одночасне функціонування в демократичній державі політичних партій, професійних спілок, об'єднань роботодавців, правозахисних організацій, асоціацій виробників різних видів продукції та інших об'єднань дозволяє представникам громадянського суспільства здійснювати моніторинг ефективності виконання всіх функцій держави, виділяти сфери діяльності, де така ефективність є недостатньою, і за допомогою різноманітних форм активності сприяти усуненню виділених проблем. При цьому слід зробити застереження: така діяльність громадянського суспільства є не обов'язком, а правом його інститутів (безумовно, у багатьох з них є й визначені законодавством обов'язки, однак вони є не причиною, а наслідком їх ініціативної активності).

Отже, враховуючи добровільність ініціативної діяльності суб'єктів громадянського суспільства (наприклад, Закон України «Про громадські об'єднання» визначає останні як добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод,

задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів), держава в особі своїх нормотворчих органів не може здійснювати управління нами, визначати пріоритетні напрями їх діяльності тощо. За таких умов завданням правової науки та нормотворчої діяльності є створення правових засад, на яких суб'єкти громадянського суспільства можуть взаємодіяти з державними органами та органами місцевого самоврядування, а здійснювати чи ні таку взаємодію – питання індивідуального вибору кожного із суб'єктів громадянського суспільства. З огляду на вказане заслуговує на увагу думка В.Б. Авер'янова, який писав, що «пріоритети у діяльності органів виконавчої влади в сучасних умовах суттєво змінилися. Зокрема, перехід до ринкових засад в економіці України вплинув і на зміст державного управління у цій сфері. Якщо у справі охорони громадського порядку і безпеки та в окремих напрямках адміністративно-політичної діяльності державно-владний вплив посилюється, то економіка потребує більшої незалежності від держави і активнішого використання відповідних важелів ринкової саморегуляції. Сама державно-управлінська діяльність має перетворюватися з переважно владно-розпорядчої щодо людини на діяльність, що, головним чином, забезпечує пріоритет прав особи у її відносинах з державою і зорієнтована на надання громадянам адміністративних (управлінських) послуг» [5, с.41]. Додамо, що саморегуляція повною мірою притаманна й діяльності громадянського суспільства. Відносини між органами державного управління й об'єднаннями громадськості, які належать до адміністративно-правових відносин [144, с. 46]; відносять до групи відносин, що складаються за рамками безпосередньо керуючого впливу на той чи інший об'єкт, але органічно пов'язані з його здійсненням (так звані неосновні правовідносини), що, хоча і виникають безпосередньо в сфері державного управління, однак не ставлять за мету здійснювати безпосередній управлінський вплив суб'єкта на керований об'єкт [133, с. 449]. Отже, завданням адміністративно-правової науки за таких умов є визначення особливостей адміністративно-правових відносин, що виникають

у сфері взаємодії держави та громадянського суспільства; зокрема, передумов та підстав їх виникнення, а також прав та обов'язків їх суб'єктів, гарантій реалізації цих прав та обов'язків, юридичної відповідальності за порушення законодавства під час їх реалізації (що сукупно складає зміст адміністративно-правового статусу суб'єктів вказаних відносин).

З огляду на сказане вище у нас викликає заперечення позиція О.С. Лотюк, яка, узагальнюючи та систематизуючи найбільш поширені теоретико-методологічні підходи до дослідження конституційних основ громадянського суспільства, виділяє такі їх види: а) філософсько-світоглядний підхід, що ґрунтується на природно-правовій доктрині і передбачає віднесення до громадянського суспільства всього недержавного сектору суспільства; б) позитивістський підхід, який дозволяє відносити до громадянського суспільства функції та інститути громадянського суспільства, унормовані в конституції та законах; в) комбінований підхід, який дозволяє розглядати громадянське суспільство як партнера держави, представленого стихійними (громадськість, громадські рухи), самоорганізованими (органи самоорганізації населення) й інституціоналізованими (громадські організації, творчі спілки, організації роботодавців, ЗМІ) суб'єктами [203, с. 84]. На нашу думку, поділ концептуальних підходів до категорії «громадянське суспільство» у правовій науці лише за критерієм кола суб'єктів, сукупність яких складає громадянське суспільство, не висвітлює повною мірою особливостей досліджуваного феномену, оскільки поза його межами залишається проблема співвідношення суспільства і держави.

Так само не досить повною видається нам класифікація С.М. Тимченка, який констатує наявність трьох основних підходів до даної проблеми – консервативного, який визнавав вирішальну роль держави та відводив другорядну громадянському суспільству, ліберального – який визнавав громадянське суспільство і правову державу рівноправними партнерами, захищаючи пріоритет прав людини та виголошуючи в окремих випадках ідею щодо формування держави як результату розвитку (договору) громадянського

суспільства; соціалістичний, який був досить різноплановим – від класичної європейської соціал-демократії до більшовизму. Соціал-демократичні ідеали були спрямовані на задоволення потреб конкретного індивіда, а окремі з крайніх лівих представників соціал-демократії майбутній устрій в своїх ідеалах уявляли бездержавним [507, с. 59]. На нашу думку, такий підхід не враховує системи складних зв'язків між людиною (соціальними групами) і державою, подаючи його занадто спрощено – як провідну роль держави, індивіда або їх рівноправні стосунки. Держава і людина перебувають у відносинах, що характеризуються взаємною залежністю. Рівноправність суб'єктів таких відносин видається досить спірною – реалізація прав, свобод та інтересів людини і громадянина можлива лише завдяки функціонуванню правового механізму їх забезпечення, що досягається завдяки наявності відповідного правового підґрунтя, функціонуванню системи органів виконавчої влади, судової системи, місцевого самоврядування. Неefективна робота органів державної влади та місцевого самоврядування може коригуватися завдяки існуванню системи гарантій захисту конституційних прав і свобод, зокрема, оскарження рішень публічної влади у судовому порядку, звернень громадян тощо, включаючи найбільш радикальну форму – право народу на повстання, закріплену в ратифікованій Україною Загальній декларації прав людини (у якій, зокрема, сказано, що саме необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення) [112]. У поєднанні з приписами ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка визначає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [153], вказане, на нашу думку, свідчить про пріоритетність прав громадянського суспільства. Цікаво, що право на повстання знайшло своє відображення в Основному Законі Федеративної Республіки Німеччина, ч. 4 ст. 20 якої визначає, що будь-кому, хто спробує усунути цей лад, всі громадяни мають право чинити опір, якщо не

можуть бути використані інші засоби [262], а також у Конституції Французької Республіки [151], якою було підтверджено Декларацію прав людини і громадянина 1789 року, в якій право на опір гнобленню визнано одним з основних прав, що належать громадянам Франції («коли уряд порушує права народу, повстання для народу і для кожної його частини є його священним правом і невід'ємним обов'язком» [59]). Заслуговує на увагу, що 16 липня 1971 року Конституційна рада Франції визнала Декларацію юридично обов'язковим документом, порушення якого є неконституційним.

На нашу думку, таким, що найбільш відповідає сутності процесів сучасного етапу розвитку державно-правової думки та ролі особистості та соціальних груп в управлінні державними справами є розгляд феномену громадянського суспільства в динамічному та структурно-діяльнісному аспектах. У динамічному аспекті громадянське суспільство – це якісно новий стан суспільства, за якого представники різних соціальних груп з розвиненим почуттям соціальної відповідальності, як формалізованих, так і неформалізованих, за допомогою спеціального правового механізму впливають на державну політику у різних сферах, забезпечуючи прогресивний розвиток держави і суспільства в цілому. У структурно-діяльнісному аспекті громадянське суспільство являє собою сукупність громадян, їх об'єднань, політичних, професійних, релігійних та інших суб'єктів недержавного сектору, які, відповідно до своїх потреб і інтересів, здійснюють діяльність в різних сферах суспільного життя, результатом якої є формування підґрунтя для побудови правової соціальної держави, додержання прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

1.2. Розвиток громадянського суспільства як детермінанта формування демократичної держави

За короткий проміжок часу з моменту оголошення незалежності нашої держави українське суспільство відчуло на собі ряд потрясінь та змін, пов'язаних з геополітичними, економічними, політичними, правовими та іншими чинниками. Сучасна історія України насичена епохальними подіями для нашого суспільства – від отримання статусу незалежної держави у 1991 році до Революції Гідності та початку збройного конфлікту на території Луганської та Донецької областей у 2014 році. Ці події викликані не в останню чергу трансформаційними процесами всередині самої держави та суспільства, які не були одностайно сприйняті частиною внутрішньополітичної еліти, громадянами та зовнішніми партнерами.

Питання, пов'язані із співвідношенням громадянського суспільства і держави розглядались в роботах В. Б. Авер'янова [2], О. І. Гук [81], Я. О. Кагляк [526], А. Ф. Колодій [289], О. Л. Косенчук [171], О. С. Лотюк [204], О. М. Семьоркіної [457], С. М. Третяк [516], В. Л. Федоренка [526] та інших науковців. Разом з тим протягом останніх кількох років в Україні відбулися значні зміни системи суспільних відносин у досліджуваній сфері [160, с.45]. Трансформація будь-якого суспільства, як правило, супроводжується системною кризою майже всіх його сфер. За твердженням С. Мороза, криза – це відображення порушення сталих зв'язків, що утворюють ціле, інтенсивність її залежить від глибини ураження державно-організованого суспільства. Глибина залежить від послідовності формування зв'язків, що утворюють державно-організоване суспільство як єдину цілісну систему [230, с. 35].

Вважається, що громадянське суспільство – необхідна складова державно-організованого суспільства, що рухається в напрямі розвитку демократичних відносин. Теорія громадянського суспільства тісно пов'язана з

усвідомленням специфіки, по-перше, зв'язків між особистістю та суспільством, людиною і державою; по-друге, відносин між суспільством і державою, що є відображенням індивідуалістського та етатистського підходів в усвідомленні головної або похідної ролі людини чи суспільних інститутів («держава для людини» чи «людина для держави») [251, с. 14].

Проблеми розвитку громадянського суспільства та його вплив на розвиток демократичної держави були предметом досліджень багатьох вчених. Серед сучасних робіт з вказаної проблематики необхідно відзначити праці О. С.Лотюк, пов'язані з конституційно-правовими основами розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні [203, с. 85]; А. Колодій, яка розглядає громадянське суспільство за допомогою доктринальних вчень та екстраполуює їх на вітчизняну практику [141, с. 37]; В. Сенчука, що досліджує специфічні інституціональні характеристики громадянського суспільства, які він пропонує покласти в основу його доктринального теоретико-правового визначення [458, с. 16]. Також існує низка праць щодо взаємного впливу громадянського суспільства та держави (І. Кресіна [178, с.5], В. Селіванов[455, с. 12], О. Скакун [462, с. 215] та ін.).

В загальному розумінні громадянське суспільство визначають як суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке утворює розвинені правові відносини з державою; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. Разом з тим, це вся сукупність існуючих у суспільстві відносин, які не є державно-політичними, такого роду життєдіяльності суспільства та окремих індивідів, який перебуває поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації; це механізм соціальної взаємодії, що складається з системи місцевого самоврядування, різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації, місце соціальних дій, відносно автономних від держави [470].

Активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим

елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальності перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем [405].

У той же час, як слушно зауважує А. Ф. Колодій, при всій різноманітності інтерпретацій громадянського суспільства, це поняття застосовується для вивчення неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави. Тому його не слід змішувати із «людським суспільством» взагалі ні історично, ні структурно, ні культурно [257, с. 137].

На нашу думку, необхідно акцентувати увагу на аспектах первинності впливу одне на одного цих двох феноменів (держави та суспільства) для чіткого розуміння моделі побудови громадянської позиції відносно інститутів держави і держави відносно громадянського суспільства з подальшою фіксацією цих позицій в нормативно-правових актах, тобто закріплення взаємної відповідальності держави та суспільства [168, с. 57].

Поява феномену держави була пов'язана з певним рівнем розвитку відносин у суспільстві, які стали фундаментом для організації та функціонування державних інститутів. Як слушно зазначає О. Скакун, у міру розвитку суспільства, переходу від нижчого ступеня політичної зрілості до вищого змінюється і держава [462, с.216].

У теорії права існує усталений підхід, відповідно до якого держава створена на основі суспільного договору для захисту природних інтересів громадян, і ці інтереси постійно видозмінюються залежно від різних факторів, як-то історичні, економічні, політичні тощо, при цьому джерелами таких змін можуть бути різноманітні процеси як у державному, так і у суспільному житті.

Взаємозв'язок потреб індивідів та виникнення потреб на рівні суспільства доволі наочно відображено в теорії А. Маслоу: у момент, коли

потреби найнижчого рівня задоволені хоча б частково, людина починає рухатися до задоволення потреб іншого рівня ієрархії, найвищою з яких є потреба в самоактуалізації – розвитку особистості на основі реалізації своїх креативних здібностей та ціннісних пріоритетів [213, с. 211].

На прикладі теорії А. Маслоу [213] можна простежити зв'язок між трансформацією суспільних потреб та розвитком держави. Дефіцит ресурсів, необхідних для забезпечення життєдіяльності, обумовлює прагнення членів суспільства до задоволення потреб нижчого рівня ієрархії, потрібних для виживання спільноти. Проте в період свого розвитку, коли суспільство стає усталеним та отримує чіткі гарантії захисту своїх природних інтересів, виникають інші потреби.

Ми пов'язуємо виникнення таких додаткових інтересів з формуванням буржуазних держав, коли бажання економічного благополуччя виникає у більшості населення, а актуальний рівень розвитку технологій створює передумови для реалізації таких прагнень для значної частини населення.

Держава – це витвір громадянського суспільства, а тому, власне, громадянське суспільство є частиною держави. І. Кресіна підкреслює, що громадянське суспільство не можна «побудувати як щось нове поряд із негромадянським. Його можна утверджувати як нову якість політично організованого суспільства, як середовище демократії, свободи і відповідальності за долю держави і нації» [179, с. 379].

В. Марчук наголошує, що громадянське суспільство має бути основою політичного життя, наповнювати його демократичними рисами і якостями, духом звільнення особи від державного диктату – основою основ громадянського суспільства [212, с. 38].

Характерна риса існування суспільства в недемократичній державі – це обмежений рівень доступу громадян до формування державної політики, нав'язування меншістю (політичною елітою) своєї позиції більшості, утримання цієї більшості в системі потреб та можливостей в рамках, визначених меншістю. Ця ситуація позиціонується як істинна, нормальна та

єдино можлива [168, с. 57].

За умов функціонування авторитарної держави доступ до влади має лише невелика частина громадянського суспільства. Влада передається спадково, в інших випадках шлях до влади – це шлях через систему підготовки та значного ідеологічного впливу на майбутніх функціонерів у владі, що триває довгий час і деформує істинні бажання та підстави індивіда прийти до влади. Тобто формується бюрократична людина зі світоглядом, нав'язаним системою.

Ми вважаємо, що розвиток демократичної держави і громадянського суспільства є швидше еволюційним процесом, і цей процес є симбіозом суспільства і влади, збільшення членів суспільства у владі (тобто збільшення кількості індивідів, які беруть участь у владних процесах). Держава переносить на суспільство свої ознаки та державницьку позицію. Екстраполяція державницьких владних ідей на суспільство здійснюється через індивідів, які беруть участь у діяльності певних владних інституцій та сприймають їх вже інакше, ніж пересічний член суспільства.

Суспільство в демократичній державі вже не протистоїть їй, а швидше є лакмусом потреб індивідів, які може задовольнити держава. Орієнтування на потреби суспільства є ознакою демократичної держави. В цьому випадку є важливим взаємозв'язок держави та суспільства з приводу визначення потреб, їх забезпечення та реалізації. Суспільство повинно визначити потреби, презентувати владі, а держава через існуючі механізми – забезпечити їх реалізацію та доступ до цих можливостей. Ознакою демократичної держави ми вважаємо сам процес визначення інтересів суспільства, які можуть бути реалізовані індивідами. У демократичній державі ініціатива виходить з суспільства та є постійною й динамічною, у недемократичній – ініціативу визначає сама держава, сам владний апарат. Відмінною ознакою громадянського суспільства, що вирізняє його з-поміж інших форм та стадій розвитку соціальної спільноти, є ініціатива самого суспільства, його активна позиція. Суспільство, яке не має ознак громадянського, більш інертне, що

пов'язано зі ступенем його внутрішнього розвитку [168, с.57].

Влада у недемократичній державі є закритим інститутом, абсолютно непрозорим для більшості суспільства, звідси і виникає протистояння. Нерозуміння самого явища, яким є держава, викликає до нього недовіру і протистояння. Коли рівень непорозуміння між владою та суспільством стає максимальним, протистояння, як правило, виходить на критичний рівень виживання – або влада, або суспільство. Авторитарні, недемократичні режими змінюються на демократичні або режими з ознаками демократії.

Це процес еволюції держави та суспільства. Тобто всі закриті інститути влади приречені на руйнування в процесі розвитку. Поступки, на які йде держава, щодо участі суспільства в державних справах та реалізації владних повноважень, є нічим іншим як інструментом самозбереження. Звичайно, якщо суспільство не висуває вимог до влади та держави, то і держава, і її державний апарат не змінюються, а якщо і змінюються, то в напрямку деградації. Без відчуття загрози з боку суспільства для існування самої держави державний апарат руйнується.

Відносини між державою і суспільством, на нашу думку, ілюструє закон попиту і пропозиції –закон, що виражає взаємозалежність між кількістю товарів і послуг, які хоче купити або отримати споживач, і обсягом товарів і послуг, які пропонує виробник. У суспільства виникають потреби, виникає попит на реалізацію їх потреб, не завжди матеріальних, але похідних від матеріальних, а держава знаходить можливість їх реалізувати. У разі досягнення рівноваги суспільство і держава функціонують гармонійно. Необхідно зазначити, що досягнення рівноваги через взаємодію попиту і пропозиції відбувається в конкурентній боротьбі. Так і в суспільстві досягнення рівноваги досягається внаслідок боротьби [168, с. 58].

Рівень демократичності держави визначається рівнем взаємозв'язку між нею та суспільством. Відповідно, рівень розвитку громадянського суспільства визначається спроможністю вести діалог, організувати взаємодію між суспільством та державою. Діалог держави та суспільства здійснюється в

різних площинах (через систему доступу до влади – виборче законодавство; закріплення потреб суспільства в конституціях та законах; завдяки наявності механізму впливу на рішення, що приймаються – через громадські ради, комітети та ін.).

Як вказує В. Сухонос, політичною передумовою демократії є не лише встановлення і визнання державою права на участь народу у здійсненні державної влади, але й сама реальна участь громадян в цьому процесі [495, с. 243]. У цьому сенсі демократична держава – це не лише така держава, що гарантує громадянинові певний рівень забезпечення та захисту прав людини і громадянина, можливість брати участь у процесі державного управління тощо, але й така держава, що може вимагати від громадянина активної громадської позиції, яка висловлюється ним в тому числі завдяки таким визнаним формам безпосередньої демократії як вибори та референдуми. А.Соловйов наголошує, що це виступає надійною запорукою від широкого розповсюдження патерналістських настроїв, які можуть підірвати основу демократичного врядування, створюючи тим самим ситуацію своєрідного “електорального дефолту” [475, с. 12].

Також рівень розвитку громадянського суспільства визначається через готовність оголосити про свої наміри державі. Ця здатність виражається через наявні інститути громадянського суспільства та закріпленій на законодавчому рівні порядок впливу на управлінські рішення. Ми вважаємо, що існує три основні напрями взаємодії – участь у владі через виборну систему, право на страйки, мітинги та демонстрації для оголошення своїх намірів, контроль за діяльністю держави через громадські організації при виконавчих органах. Тобто участь, контроль, наміри.

Рівень взаємодії між державою і суспільством заснований на двох аксіоматичних нормах – реальній потребі у змінах у суспільстві та певних можливостях виявити свої бажання та потреби. Можливості виявити свої бажання повинні надаватися державою, яка має створювати відповідні механізми (право на страйки, як приклад). В іншому разі вираження потреб

буде відбуватися в революційному руслі.

Як вже зазначалося, самі інститути громадянського суспільства самоорганізуються та створюються незалежно від держави, рушійною силою чого виступають інтереси, які вони репрезентують державі. На підтвердження цієї думки можна навести позицію А. Піголкіна. Він вказує, що громадянське суспільство саморегулюється, зокрема, так, що саме формує для себе керуючу систему, задає параметри та межі державного втручання й визначає функції держави [278, с. 311]. Останні, на думкою В. Селіванова, завжди є об'єктивно зумовленими суспільними потребами, волею народу, яка виражається певними структурами громадянського суспільства і опосередковується та юридично оформляється державою [454, с. 9]. Для унормування процесів репрезентування держава вимушена йти на закріплення на законодавчому рівні, унормування функціонування цих громадських інститутів. Унормування форм та методів діяльності інститутів громадянського суспільства є засобом взаємодії між державою та громадянським суспільством, засобом захисту держави від потоку різнопланових вимог суспільства, їх групування за певними ознаками з метою організованого реагування на такі вимоги.

Таке законодавство повинно намагатися так обмежити індивідуальні дії, щоб вони як наслідок слугували загальним інтересам [533, с. 105]. Якщо саморозвиток громадянського суспільства залишається без уваги з боку держави, він становить загрозу для її існування.

В Україні базовим документом в цьому сенсі став Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації». Ця Стратегія спрямована на утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави [410].

Важлива складова сумісного співіснування громадянського суспільства та держави – це взаємний зв'язок. Навіть у державах з авторитарним

режимом, які характеризуються закритістю влади, розуміють необхідність важливості взаємозв'язку суспільства та держави.

Деякі науковці вважають, що громадянське суспільство створює противагу в державі. На нашу думку, це не зовсім вірно. Громадянське суспільство є швидше відображенням потреб та рівня задоволеності від дій держави та державного апарату щодо реалізації головного завдання держави – захисту суспільних інтересів. Держава, за своєю суттю, – це форма, а громадянське суспільство – це зміст. Форма визначає зміст, а зміст визначає форму. Тобто держава та суспільство – це взаємопов'язані феномени розвитку людства. Таким же чином, як держава пов'язана з суспільством, так і демократична держава пов'язана з громадянським суспільством. Ми підтримуємо позицію, що суспільство первинне, і суспільство може відтворити державу у разі знищення або розпаду, а держава не може відтворити суспільство. Це пояснюється тим, що суспільство – це природна форма взаємозв'язку індивідів, а держава стосовно суспільства – це штучна форма зв'язку між групами індивідів.

На відміну від держави, громадянське суспільство являє собою горизонтальну систему різноманітних зв'язків і відносин громадян, їх об'єднань, союзів, колективів, груп, які ґрунтуються на рівності та особистій ініціативі. Постійне завдання і головне призначення держави – охорона суспільства і координація його розвитку з метою попередження появи тенденцій і спрямувань соціальної практики громадян у відповідних сферах суспільного життя, зорієнтованих на порушення усталеного балансу їхнього функціонування і створення об'єктивних передумов появи диктаторського режиму [456, с. 30].

Взаємний вплив громадянського суспільства і держави необхідно розглядати через їх функції. Цю позицію обстоює О. Лотюк [202, с. 67], і ми абсолютно з нею погоджуємося – переплетіння та схожість функцій, характерні ознаки демократичної держави і громадянського суспільства зближують ці два феномена. І чим більше однакових характерних рис, тим

вищий рівень демократичності держави і рівень розвитку громадянського суспільства.

Громадянське суспільство є детермінантом розвитку демократичної держави насамперед тому, що спочатку з'являються потреби у певних благах та інтереси, реалізація яких залежить від іншого суб'єкта – держави, а механізм реалізації цих потреб – від самої держави чи інших зовнішніх або внутрішніх умов.

Тобто можемо вести мову про те, що громадянське суспільство первинне стосовно демократичної держави.

Важливо розуміти, що саме є первинним, оскільки виникнення потреб регулювати неможливо, а їх задоволення через реалізацію та створення певних умов та механізмів – тією чи іншою мірою можливе.

Ми розуміємо, що з розвитком суспільства формуються та фіксуються певні цінності, які необхідно зберегти. Для їх збереження використовуються державні інституції – фіксується обов'язок держави перед суспільством у конституціях та механізми реалізації у законах.

Ми погоджуємося з позицією Є. Геленера, що громадянське суспільство – це саморегулююча соціальна система, що детермінує державу [67, с. 112]. Взаємозв'язок громадянського суспільства з державою необхідно розглядати як зв'язок його інститутів з державними інститутами, причому рівень зв'язку повинен бути адекватним, інакше кінцевий результат такої взаємодії буде негативним – прикладом цього є Революція Гідності в Україні. Громадянське суспільство висунуло свої вимоги, держава не зреагувала, і, як наслідок, виникло загострення внутрішньополітичної кризи та інші незворотні економічні, соціальні, ресурсні втрати.

Ознака демократичної держави та існування громадянського суспільства – це наявність ефективного взаємозв'язку між ними. Ознака рівня демократичної держави залежить від ефективності взаємозв'язку, що фіксується або реалізується державою через норми права – насамперед конституційні та адміністративно-правові норми. Види та рівні взаємозв'язку

закріплені законодавчо і постійно еволюціонують, а їх розвиток є відображенням також розвитку демократії та громадянського суспільства. Громадянське суспільство первинне стосовно держави, його формування детермінує виникнення демократичної держави.

Ми вважаємо, що існує три основні напрями такої взаємодії – участь у владі через виборну систему, право на оголошення своїх намірів, контроль за діяльністю держави. І ці напрями ми повинні наразі вдосконалювати та розвивати для досягнення гармонійного розвитку нашої держави і суспільства.

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що розвиток громадянського суспільства як детермінанта формування демократичної держави характеризується такими тенденціями: а) обумовленістю рівня розвитку демократичних відносин; ступенем сформованості громадянського суспільства; б) нерівномірним характером участі громадськості у державному управлінні; в) відсутністю системоутворюючих ознак та слабким рівнем інституалізації громадянського суспільства; г) наявністю на рівні суспільної свідомості рефлексії громадськості стосовно особливостей управління державою та задоволення своїх потреб та інтересів; г) існуванням у державах з високим ступенем розвитку демократичних відносин чинного правового механізму залучення громадськості до участі в управлінні державними справами в різноманітних формах, з урахуванням нерівномірності та несистематичності проявів громадської активності в різні часові періоди.

1.3. Громадянське суспільство в системі суб'єктно-об'єктних зв'язків у сфері національної безпеки

Серед функцій держави однією з головних є функція забезпечення національної безпеки, від ступеня реалізації якої залежить як можливість органів державної влади та місцевого самоврядування виконувати свої завдання та досягати поставлених цілей, так і існування самого громадянського суспільства. З

цього приводу уявляється важливою думка К.І.Белякова, який ще на початку 2013 року наголошував на тому, що подальший розвиток держави пов'язаний з підвищенням рівня антитерористичної діяльності органів сектору безпеки, які є суб'єктами різних правовідносин. У цьому зв'язку важливого значення набуває державне управління процесом протидії терористичним загрозам, основними завданнями якого є виявлення та профілактика тероризму, мінімізація його наслідків, а також ефективне застосування різноманітних військових формувань [21, с.118-119].

Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України, теоретичні проблеми формування загальної теорії національної безпеки та шляхи їх розв'язання, питання оптимізації формування та функціонування системи управління національною безпекою, зміст національних інтересів в епоху глобалізації розглянув у своєму дослідженні В.А. Ліпкан. На його думку, структуру адміністративних відносин у сфері національної безпеки становлять такі суб'єкти: державні органи (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, прокуратури, адміністрації державних підприємств і установ); структурні підрозділи органів держави, їхні посадові особи; об'єднання громадян, органи самоуправління та самоорганізації населення, громадяни України, іноземні громадян, апатриди, які відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» є суб'єктами забезпечення національної безпеки; об'єкти: людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи; державо-утворюючий український народ — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси, традиції та уклад життя; держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність; юридичні факти, основною особливістю яких є здатність викликати правові наслідки [193]. Разом з тим окремо проблематика ролі та місця інститутів громадянського суспільства в системі відносин у сфері національної безпеки вченим не розглядалася. Більш того, характеризуючи сутність національної безпеки, вчений пише про «прискорення формування інститутів громадянського

суспільства» [21, с.33], підходячи до сутності громадянського суспільства з точки зору об'єктного підходу, а також заперечуючи провідну роль громадськості у забезпеченні національної безпеки: «віддаючи належне безпосередній участі конкретних громадян, громадських організацій, громадянського суспільства і підсистеми недержавного забезпечення національної безпеки загалом, зауважимо, що провідну роль має відігравати держава» [21, с.40]. З цього приводу хотілося б сказати, що під час політичної кризи наприкінці 2013 – на початку 2014 року саме громадськість відіграла провідну роль у забезпеченні національної безпеки нашої держави, у той час як діяльність правоохоронних органів, Збройних Сил України та інших державних інституцій була паралізована. Разом з тим, безумовно, така ситуація є скоріше виключенням і свідчить про те, що протягом багатьох років здійснення державними суб'єктами забезпечення національної безпеки своїх функцій відбувалося із порушенням ключових принципів управління, до яких належать опора на зворотний зв'язок, за допомогою якого визначаються пріоритетні напрями у здійсненні певної діяльності, ефективність, відстежуваність та вимірюваність результатів тощо.

Серед функцій держави одними з головних є функції забезпечення національної безпеки. Національна безпека, відповідно до положень Закону України «Про основи національної безпеки України», розуміється як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських

послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [378].

Функції із забезпечення національної безпеки, що становлять певну систему, визнають найважливішими у системі об'єктних функцій діяльності держави. У науковій літературі як критерії їх класифікації використовують основні елементи діяльності в цій галузі. Схематично загальну структуру діяльності можна зобразити так: об'єкт – суб'єкт – способи, засоби, походження, умови здійснення та інші ознаки. Відповідно, найбільш загальними критеріями для класифікації видів діяльності є об'єкт, суб'єкт і технологія (способи та засоби діяльності). Об'єктами, тобто цілями і завданнями, певними галузями державної політики національної безпеки, згідно з Законом України «Про основи національної безпеки України» є політична, економічна, соціальна, екологічна, науково-технологічна та інші. Відповідно до цього слід розрізняти основні об'єктні функції держави в галузі національної безпеки – політичну, економічну, соціальну, екологічну, науково-технологічну та інші, які за сферами впливу можна віднести до внутрішніх функцій держави, а оборонну, зовнішньополітичну, зовнішньоекономічну – до зовнішніх. Ці функції є складовими аналогічних об'єктних функцій держави, але їм притаманний свій особливий, специфічний зміст. За змістом внутрішніх об'єктних функцій держави в галузі національної безпеки розрізняють функції захисту конституційного ладу, зміцнення оборонного потенціалу України, боротьби з організованою злочинністю та тероризмом, забезпечення захисту населення на випадок катастроф та стихійного лиха, забезпечення внутрішньої політичної стабільності в країні та

інші. За змістом зовнішніх об'єктних функцій держави в цій галузі розрізняють функції оборони України (захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності), протидії іншим зовнішнім загрозам воєнного характеру, зміцнення воєнно-політичної стабільності в регіоні й у світі, захисту законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб [274, с. 29].

Стаття 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» відносить до пріоритетних національних інтересів віднесено у тому числі розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів. За Конституцією Україна є демократичною, соціальною, правовою державою; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Основний Закон України, закріплюючи права і свободи людини і громадянина, визначає невичерпність конституційних прав і свобод. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства виходить, зокрема, з необхідності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, гарантії яких закріплені у фундаментальних міжнародних документах, насамперед Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідних протоколах до неї, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, інших міжнародних документах у цій сфері [491].

Визнання розвитку громадянського суспільства пріоритетним напрямом забезпечення національної безпеки, на нашу думку, обумовлено наступним: а) існуванням залежності між ефективністю функціонування державних інститутів і наявністю зворотного зв'язку з боку активних верств громадськості, за допомогою якого своєчасно з'ясовуються проблеми, які

перешкоджають виконанню функцій та завдань органів держави, негативно позначаються на стані додержання законності і додержання прав та свобод людини і громадянина; б) необхідністю використовувати ресурси громадянського суспільства під час оновлення нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність державних органів, реформування державного апарату, для вибору оптимальних шляхів їх розвитку; в) врахуванням громадської думки під час вибору напрямів державної політики, у тому числі і в сфері міжнародних відносин, для попередження їх негативного сприйняття громадськістю, що може стати причиною делегітимізації органів державної влади.

Україна розглядає всіх учасників міжнародних відносин, які визнають принципи міжнародного права, своїми партнерами. Її зовнішня політика є відкритою і не спрямованою проти будь-якої країни. Україна не висуває територіальних претензій до інших держав, водночас не визнає жодних подібних претензій до неї і завжди суворо обстоюватиме недоторканність державних кордонів. Вона не бачить безпосередньої загрози широкомасштабного застосування проти неї воєнно-силових заходів. Водночас низка викликів і загроз національній безпеці нашої держави залишаються актуальними і, залежно від обставин, можуть ставити Україну на межу воєнних конфліктів [378].

До загроз, імовірність впливу яких на Україну буде високою, належать, на думку військових фахівців [496, с. 79], такі.

Збереження територіальних претензій до України, які не мають формальних ознак, але постійно висуваються з боку окремих державних діячів високого рівня, політичних сил і рухів деяких країн. Має місце проведення певних практичних заходів, які завдають шкоди інтересам нашої держави.

Збереження політичної нестабільності, наявність конфліктних ситуацій і нерегульованих протиріч між деякими європейськими державами, так званих заморожених конфліктів, у тому числі поблизу кордонів України. Однією з основних причин цього є загострення регіональних суперечностей між

США/НАТО/ЄС, з одного боку, і РФ – з іншого [496, с. 80].

Імовірним проявом нестабільності і підвищеної конфліктогенності є можливість виникнення воєнного конфлікту поблизу території України, проникнення незаконних військових формувань на територію України, вплив на екологію нашої держави, посилення міграційних потоків, переміщення зброї, наркотичних речовин, дій злочинних угруповань тощо. Посилюється небезпека для України через намагання деяких сил здійснювати так званий експорт нестабільності, проявами якої є підтримка тих чи інших політичних партій, прошарків населення за етнічною, мовною, релігійною ознакою, надання подвійного громадянства, економічний шантаж та деструктивні дії, спрямовані на поступове розмиття засад української державності в районах компактного проживання етнічних груп тощо, що може дати привід за певних обставин до втручання у внутрішні справи проти України [496, с. 80].

Слід сказати, що, відповідно до положень ст.7 Закону України «Про основи національної безпеки України» на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є: у зовнішньополітичній сфері – посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України; у сфері державної безпеки – розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів,

вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України; у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України – поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою та озброєнням нового покоління Збройних Сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їх боєздатності; повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України; накопичення великої кількості застарілої та не потрібної для Збройних Сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин; незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України; незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей; у внутрішньополітичній сфері – порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України; структурна

та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці [378]. Екстраполюючи вказані положення на сферу взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства, слід погодитися з думкою щодо того, що особливу небезпеку уявляє собою небезпечне зниження можливостей щодо виконання завдання за призначенням Збройними Силами України. Повільність їх трансформації, катастрофічний стан оборонного бюджету держави та незбалансованість його структури призвели до того, що війська (сили) мають надмірні обсяги застарілих зразків ОВСТ та боєприпасів, неприйнятні тенденції до погіршення їх технічного стану, обмежену кількість запасів матеріально-технічних засобів, вкрай низький рівень бойової підготовки [496, с. 80]. Крім того, підвищення ролі та значення інформаційного чинника у реалізації зовнішньої політики провідних країн світу, розвиток інформаційної сфери та поява нових можливостей дозволяють стверджувати, що вона сьогодні перетворює його на «нову зброю», дія якої дозволяє вирішувати низку ключових питань і безпосередньо впливати на національну безпеку держав, нав'язувати «керованій» державі заздальгідь неефективні управлінські рішення, досягати змін у масовій свідомості, культурній, етнічній самоідентифікації людей, включення їх у власну психокультуру тощо. Особливу небезпеку для нашої держави може становити можливість посилення ультранаціоналізму та сепаратизму крайнього спрямування в окремих регіонах, виникнення політичних партій і течій, програмні установки та практичні дії яких посилюють небезпеку розколу держави. Особлива загроза може виникнути за умов закордонної підтримки сепаратистських рухів в Україні, їх зрощування з аналогічними іноземними організаціями [496, с. 87]. Базуючись на законодавчому визначенні загроз національній безпеці, спробуємо визначити роль та місце громадянського суспільства в її забезпеченні, зокрема, чим є останнє у даному контексті – об'єктом чи суб'єктом.

У філософії об'єкт розуміється як категорія, що позначає будь-яку

дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта, об'єкт зазнає цілеспрямованого чи мимовільного діяння з боку суб'єкта, в результаті чого освоюється — перетворюється, пізнається, конструюється і пристосовується до потреб людини та суспільства. Особливою відмінністю об'єкта є те, що він конститується в процесі предметної діяльності людини. Тому будь-яка реальність актуалізується як об'єкт лише у відношенні до суб'єкта [531, с.438]. Отже, об'єктний підхід до громадянського суспільства у відносинах у сфері захисту національної безпеки обумовлює відношення до активних верств громадськості не як до рівноправного учасника суспільних відносин, а як до точки прикладення зусиль, зовнішнього вираження однієї із сфер діяльності держави. Такий підхід, як можна побачити, є методологічно невірним, оскільки знецінює як надбання історії розвитку теорії права щодо ролі людини в процесах державного управління, так і історії розвитку демократичних відносин в нашій державі, яка переконливо засвідчила, що роль громадськості у процесі подолання загроз національній безпеці іноді стає вирішальною.

Суб'єкт у широкому розумінні – це особа, організована група осіб, соціальна, етнічна та політична спільнота, суспільство в цілому, що здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності, теоретичне і духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності; носій означених якостей, що уможливають виконання ним суспільно значущих функцій. Необхідними рисами суб'єкта є: предметність, що означає бути предметним утворенням і діяти тільки предметним способом; свідомість, яка відображає реальність, зорієнтовує суб'єкта у навколишньому середовищі та визначає мету діяльності; активність, яка забезпечує провідну роль суб'єкта у взаємодії з навколишнім світом; воля, наявність якої робить предметну діяльність здійсненою і забезпечує досягнення поставленої мети [531, с.612-613]. Базуючись на властивостях суб'єкта у філософському

розумінні, можна зробити висновок, що громадяни та їх об'єднання як недержавна складова сектору безпеки набувають ознак та властивостей суб'єктів національної безпеки лише за умов існування громадянського суспільства та наявності механізму впливу на діяльність державних суб'єктів національної безпеки та на її актуальний стан за допомогою громадського контролю, участі в обговоренні проектів нормативних актів та зміни векторів державної політики, шляхом реалізації права на мирні зібрання, консультативно-дорадчої діяльності, інформаційної підтримки державних суб'єктів національної безпеки, військово-патріотичного виховання, при цьому правам представників неструктурованих сегментів громадянського суспільства має кореспондувати відповідний обов'язок органів державної влади та місцевого самоврядування, а також повинна існувати система заходів юридичної відповідальності за невиконання таких обов'язків. Критеріями, за допомогою яких можна диференціювати формальний вплив представників громадянського суспільства на функціонування сфери національної безпеки, є: переважання інтердикції в ретіальній комунікації; відсутність зворотного зв'язку з боку державних суб'єктів національної безпеки, низький рівень використання потенціалу незалежного експертного середовища, обмеженість участі громадськості у формуванні державної політики (лише за допомогою форм представницької демократії).

Закон України від 19.06.2003 № 964-IV «Про основи національної безпеки України», який встановлює основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів, поряд із Збройними Силами України (а також органами державної та судової влади тощо) у якості рівноправних суб'єктів забезпечення національної безпеки визначає і безпосередньо громадян України та їх об'єднання (ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України»). При цьому розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина визнані такими ж пріоритетами національних інтересів України, як і захист державного суверенітету,

територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України (ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України») [378]. Водночас, виходячи із нормативно-правового статусу Збройних Сил України, безумовно, їх повноваження (і воєнної організації держави в цілому) у сфері забезпечення національної безпеки займають пріоритетну позицію і полягають у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидії зовнішнім загрозам воєнного характеру. Разом з тим, повноваження громадян України та інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки полягають у звертанні уваги суспільних і державних інститутів на небезпечні явища і процеси у різних сферах життєдіяльності країни; а також у захисті власних прав та інтересів, та власної безпеки у законний спосіб і законними засобами (ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України») [378]. Тим самим вони доповнюють повноваження державних інститутів, у т.ч. воєнної організації, забезпечуючи цілісність демократичної системи держави.

Громадянське суспільство у системі суб'єктно-об'єктних зв'язків у сфері національної безпеки виступає одночасно і як суб'єкт, і як об'єкт. При цьому існує пряма залежність між системністю участі громадянського суспільства у функціонуванні сектору національної безпеки і актуальним рівнем останньої, що обумовлено полівекторністю використовуваних широкими верствами громадськості підходів та заходів. Системність передбачає, зокрема, регулярність залучення незалежного експертного середовища до вирішення існуючих проблем; використання інформаційної підтримки громадського сектору в інтересах завдань сектору безпеки; персоніфікацію відповідальності у стратегічних комунікаціях; аналіз причин та умов спроб деструктивних впливів з боку громадськості на сектор безпеки та використання цієї інформації для коригування його діяльності. Необхідною умовою виконання громадським суспільством своїх функцій у системі

національної безпеки є визначеність адміністративно-правового статусу громадян як суб'єктів правовідносин у вказаній сфері, з огляду на що видається доцільним удосконалення положення абзацу 14 ст. 10 та ст. 11 Закону України «Про основи національної безпеки України», якими громадськість виключена із кола суб'єктів контролю за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки, а її участь обмежена участю у виборах і референдумах, виконанням конституційних обов'язків, «привертанням уваги суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів» та самозахистом.

1.4. Сутнісні ознаки взаємодії держави і громадянського суспільства

Взаємодія як правова, філософська, соціологічна категорія у досліджуваних нами відносинах виступає тим механізмом, що дозволяє подолати відстань непорозуміння не лише між збройними силами та громадянським суспільством, а й між будь-якими інституціями, суб'єктами. Її вивчення здійснювалося у роботах таких вчених як Л.І. Аркуша [11], А.В. Бадер [16], В.М.Головій [71], С.К.Гречанюк [74], В.П.Грובהва [75], В.П.Заблоцький [108], Д.Г.Заброда [109], В.А.Завгородній [111], І.О.Кресіна [179], В.М.Круглий [182], О.С.Лотюк [203], В.І.Московець [231], О.М.Музичук [232], І.М.Пастернак [269] та інших науковців.

У загальному розумінні взаємодія визначається як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким- , чим-небудь, а слово «взаємодіяти» означає «перебуваючи у взаємозв'язку, взаємно проявляти дію або погоджено діяти, бути у взаємодії» [46, с. 125]. Крім того, взаємодія тлумачиться як вплив різних предметів, явищ дійсності одне на одного, що зумовлює зміни в них; узгодженість, несуперечливість положень, висновків, результатів діяльності людини в різних сферах тощо [105, с. 167], взаємна підтримка [253, с. 98], погодженість [467, с. 66].

Енциклопедичне визначення терміну «взаємодія» трактує його як універсальну форму руху, розвитку, що визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи, а військово визначення цього терміну – спільні за метою, завданням, місцем, часом і способом виконання військові дії для досягнення мети операції [32, с. 543].

У філософській літературі зазначається, що поняття взаємодії знаходиться в тісному зв'язку з поняттям структури і виступає як інтегруючий фактор, за допомогою якого відбувається об'єднання частин у певний тип цілісності. Таким чином, внаслідок об'єднання зусиль декількох, раніше розрізнено діючих суб'єктів або якісної зміни відносин всередині певної групи осіб знову створена чи певним чином реорганізована структура за своїми потенційними можливостями, здатністю вирішувати поставлені перед нею завдання істотно перевершує аналогічне за призначенням утворення, що функціонує без урахування правил взаємодії [522, с. 11].

Філософський підхід вивчає взаємодію як категорію, яка відображає процеси впливу різних об'єктів одне на одного, їхню взаємну обумовленість та зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Взаємодія являє собою вид прямого або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення зв'язку [30, с. 7]. Крім цього, у філософії під взаємодією розуміють процес опосередкованого або безпосереднього впливу соціальних об'єктів одне на одного, у якому взаємодіючі сторони пов'язані циклічною причинною залежністю [248, с. 656].

Яскравою ілюстрацією взаємодії у філософському розумінні є відносини у безпековій сфері нашої держави. З 1991 року відбувалося постійне скорочення Збройних Сил України аж до 2014 року, що призвело до їх дисфункції як соціального інституту. Однак на 2014 рік необхідність обстоювати територіальну цілісність держави викликала виникнення стійких зв'язків громадянського суспільства та збройних сил через створення добровольчих батальйонів, виникнення волонтерського руху, які реалізувалися

через функції взаємодії. Залежність боєздатності підрозділів Збройних Сил України упродовж 2014–2015 років від допомоги волонтерів та добровольчих батальйонів не викликає сумнівів.

Слід погодитися з думкою, що філософській категорії «взаємодія» притаманні наявність: а) таких відносин (зв'язків), які дозволяють об'єктам впливати одне на одного; б) самого впливу, в результаті якого відбувається двосторонні зміни суб'єктів, що взаємодіють [208, с. 4].

За короткий проміжок часу Збройні Сили України були збільшені за чисельністю майже в 2,5 рази за рахунок проведення мобілізаційних заходів із числа військовонавченого резерву. Відчуження між військовою організацією держави та громадськістю було подолане. У процесі їх взаємодії за два роки була виправлена дисфункція Збройних Сил України, а суспільство отримало шанс на відносно безпечне існування.

Взаємодія як найпростіша модель соціального явища та процесу можлива лише за таких умов: наявності двох або більшої кількості індивідів, котрі обумовлюють переживання та поведінку одне одного; наявності актів, через які вони обумовлюють взаємні переживання та поступки; наявності провідників, що здійснюють передачу дії або подразнення від одного індивіда до іншого [477, с. 29].

Деякі соціологи соціальну взаємодію розуміють як систематичні достатньо регулярні соціальні дії суб'єкта, спрямовані одне на одного, які направлені на викликання певної відповідної реакції, а відповідна реакція породжує нову реакцію впливаючого [478, с. 244].

Тобто у соціології взаємодія розглядається як форма зв'язків, яка має характер функціональної залежності [569, с. 29].

Таку позицію можна проілюструвати таким чином: для виконання завдань за призначенням військові підрозділи повинні бути, у першу чергу, укомплектовані особовим складом з числа представників громадськості. У свою чергу, у Збройних Силах України їм надають професійні навички та вміння для виконання поставлених перед ними завдань. Тобто маємо наочне

підтвердження функціональної залежності громадянського суспільства та збройних сил. Існування першого залежить від виконання функцій другого, а виконання функцій збройних сил залежить від виконання функцій самого громадянського суспільства [161, с. 191].

Тут необхідно навести позицію Я. Зеленецького, де він зазначає, що взаємодія – це така діяльність, яка спрямована на реалізацію «тотожних чи єдиних цілей» [120, с. 66]. Тотожною та єдиною ціллю виступає протистояння збройній агресії та відновлення територіальної цілісності нашої держави.

Окремо в теорії права вирізняють категорію «соціальна взаємодія», яку розуміють як систему взаємообумовлених соціальних дій, при якій дії одного суб'єкта одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших [44, с. 149]. Соціальні взаємодії складаються у процесі взаємного впливу на дії і поведінку та відповідного реагування структурних компонентів соціосистеми [502, с. 148–149].

Тому механізм взаємодії громадянського суспільства і держави слід розглядати з точки зору причинно-наслідкових зв'язків. За умови відсутності загрози втрати незалежності процеси, спрямовані на зменшення кількості та боєздатності армії в нашій державі, тривали б до невизначеного моменту. Саме взаємодія, будучи категорією, яка пояснює розміщення явищ дійсності стосовно одне одного, їх почерговість і змінюваність, дає можливість побачити соціальну структуру системи в динаміці. Ми бачимо як розвиваються Збройні Сили України, їх кількісний та якісний стан і як їх розвиток впливає на наше суспільство. Цей вплив проявляється в різних сферах, сфері благодійницького та волонтерського руху, освітній сфері, сфері національної безпеки тощо [167, с. 48].

Категорія «взаємодія» є однією з визначальних характеристик соціальної системи, оскільки дозволяє зрозуміти сутність явища, яке забезпечує життєдіяльність цієї системи. Без взаємодії громадянського суспільства та збройних сил існування України як незалежної держави ставиться під великий сумнів. Тим самим взаємодія відображає в будь-якому

соціальному явищі його сутність і структуру, зміст і форму, обумовлює логічну та історичну послідовність процесу розвитку [184, с. 81]. Більш стисло категорія «соціальна взаємодія» визначається як «система взаємообумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших» [479, с.149].

Соціологи також виділяють структуру соціальної взаємодії: по-перше, це суб'єкти взаємодії (індивіди, соціальні спільноти та ін.); по-друге, предмет взаємодії (те, з приводу чого здійснюється взаємодія) та механізм свідомого регулювання взаємовідносин між суб'єктами [480, с. 246].

Взаємодія у соціологічному розумінні ніколи не відбувається миттєво. До її здійснення повинне виникнути досить стійке спонукання, тобто мотивація до дій. М.М. Філоненко вважає, що механізм соціальної взаємодії складається з потреби, мотивації і власне дії, і наводить механізм у вигляді такої формули: Потреба + Мотив + Інтерес = Взаємодія [530, с. 79–81]. Ця формула ідеально відповідає ситуації, що склалася останнім часом в Україні.

Потреба суспільства в сталому розвитку через шлях до Євросоюзу підвищив інтерес громадянського суспільства до існування інституту, що забезпечить прагнення суспільства. Звідси виникли нові форми взаємодії громадянського суспільства і збройних сил – волонтерський рух, спілки учасників АТО, громадські ради при обласних радах та інше. І тут доречно навести позицію Л.О. Фещенко, який під взаємодією розуміє спільну узгоджену діяльність, яка базується на об'єктивно існуючих необхідних взаємних зв'язках та спрямована переважно на захист прав і свобод людини і громадянина та економічних інтересів держави [529, с. 229].

Цілком ґрунтовно сучасну ситуацію описує М.П. Лукашевич, коли особливу роль відводить механізму соціальної взаємодії, що включає: а) індивідів, що здійснюють ті чи інші дії; б) зміни в зовнішньому світі, що викликані цими діями; в) вплив цих змін на інших індивідів; г) зворотну реакцію індивідів, на яких був здійснений вплив [206, с. 134–136].

Якщо соціологи та філософи аргументовано описують сутність процесів

взаємодії, причинно-наслідкові зв'язки, то перед правознавцями постає більш практичне та складне завдання. Враховуючи розуміння процесів, що відбуваються, та розуміння взаємного впливу внаслідок здійснення взаємодії, постає необхідність обмежити та оформити їх в правовому полі. При цьому, як зазначає Т. Котарбинський, існує як позитивна, так і негативна взаємодія залежно від того, чи допомагають, чи перешкоджають одне одному учасники взаємодії [173, с. 88]. Соціологи вказують, що для відновлення рівноваги в соціальній, в т.ч. правовій системі, необхідні «компенсуючі механізми» [569, с. 33], які нейтралізують порушення у взаємодії і зберігають відповідну систему.

В.В. Навроцький наголошує, що взаємодія структурується нормами, які певною мірою направляють і обмежують вибір засобів для досягнення відповідних цілей, важливо знати, як породжуються правила поведінки, у яких умовах функціонують норми і цінності, як вони наділяються значеннями в ході самої діяльності [236].

Враховуючи те, що взаємодія як форма зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємодоповнюючи одне одного, створюють умови для успішного функціонування системи в цілому [281, с. 500], важливо зафіксувати цей баланс.

Проте взаємодія та взаємовідносини між правовою державою та громадянським суспільством визначаються наявністю і розвиненістю чітко врегульованих правом «каналів» взаємодії [508, с. 48].

Одним з таких каналів вважаємо Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26.02.2016 № 68. Розуміючи зростаючу роль громадянського суспільства в суспільно-політичних та економічних процесах нашої держави, главою держави було затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки.

У цьому документі акцентується увага на малоефективній взаємодії органів державної влади з громадськістю, ускладненості, тобто

забюрократизованості її процедур. Також вказується щодо недосконалості чинного законодавства, що створюють перепони у взаємодії, реалізації прагнень громадянського суспільства. На жаль, у Стратегії не надано чіткого визначення терміну «взаємодія», тому реалізація завдань, що викладені в ній, буде залежати від довільного тлумачення самого терміну нормотворцем при підготовці нормативно-правових актів, призначених створити механізм реалізації цього документу.

Натомість в Указі Президента «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» взаємодія громадських організацій та складових сектору безпеки подається через координацію зусиль, що не зовсім зрозуміло з позиції реального стану речей. В цьому ж документі застосовується термін «взаємоузгоджені дії».

Неоднозначність розуміння та використання термінів підтверджується при дослідженні ст. 47 цього документу. Формування національних оборонних спроможностей буде здійснюватися шляхом: покращання взаємодії і координації дій органів державної влади і складових сектору безпеки і оборони.

Нам імпонує позиція В.М. Круглого про те, що взаємодія – це сукупність усіх взаємозв'язків між суб'єктами; наявність найрізноманітніших стійких, об'єктивно обумовлених та необхідних, функціонально залежних, кількісно та якісно в зовнішньому вираженні необмежених форм взаємозв'язку між ними; процес та результат взаємовпливів взаємодіючих сторін [182, с. 134]. Управлінський підхід визначає взаємодію як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємодоповнюючи одне одного, створюють умови для успішного функціонування системи в цілому [504, с. 500]. В.А. Круглов визначає взаємодію як управлінську функцію, яка спрямована на переведення системи від індивідуальної до спільної, узгодженої за місцем, часом і метою діяльності, і як процес обміну інформацією [183, с. 16]. Існують схожі за змістом визначення цього поняття

як обґрунтованої законом та підзаконними актами, узгодженої за місцем і часом у необхідних межах діяльності оперативних апаратів органів внутрішніх справ, яка здійснюється відповідно до їх компетенції та спрямована на попередження, виявлення й розкриття злочинів, виявлення та ліквідацію причин правопорушень і умов, що сприяють їх скоєнню [255, с. 68], спільно організованої внутрішньої та зовнішньої діяльності підрозділів кримінального пошуку, оперативних та оперативно-технічних підрозділів, яка ґрунтується на чинному законодавстві, узгоджена за метою, місцем і часом, умовами здійснення якої є чіткий розподіл обов'язків, узгодженість дій і централізоване керівництво [452, с. 27] та ін.

У теоретичних джерелах в галузі адміністративного права до суттєвих змістових ознак взаємодії відносять її узгодженість, діяльнісний характер та скоординованість [41, с. 69; 110, с. 64]. Крім того, до її властивостей відносять наявність у учасників такої взаємодії єдиної системи завдань (цілей), визначеність місця та строків проведення такої діяльності, диференціацію та єдність ресурсів суб'єктів взаємодії [48, с.144; 119, с.7].

У наведених визначеннях терміну «взаємодія» спільною складовою є мета (ціль). Стосовно взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України спільна мета як ознака може як існувати, так і бути відсутня.

Взаємодія може й не передбачати спільної мети. Метою громадянського суспільства може бути зменшення ролі силових відомств у вирішенні політичних питань, а армія, навпаки, буде намагатись збільшити свій вплив на політичне та державне життя в суспільстві. В цьому випадку спільної мети немає але кожен суб'єкт буде діяти в своїх інтересах зі своєю власною метою, обираючи відповідні способи поведінки – збройні сили будуть впливати на ситуацію в політичній сфері, а громадянське суспільство намагатиметься зменшити цей вплив. Результатом взаємодії буде створення балансу у відносинах. У цьому випадку ми маємо ще одну ознаку взаємодії – результат, який виник внаслідок взаємодії і може як збігатися з метою суб'єктів взаємодії, так і не збігатися. Він може бути позитивним чи негативним

залежно від безлічі факторів.

Тобто взаємодія може відбуватись на інституціональному рівні – Збройні Сили України – органи державної влади – органи місцевого самоврядування – політичні партії (з відповідними, визначеними законодавством, обмеженнями) – інститути громадянського суспільства.

Взаємодія може відбуватися на рівні особистому – коли громадянин вступає у відносини зі Збройними Силами України, не пов'язані, однак, з системою підпорядкування ним [167, с. 48].

Встановити взаємодію між двома частинами цілого, двома організаціями – означає визначити, які дії другого та їх результати потрібні для першого. Дії ж першої організації та їх результати є відповіддю на запит другої організації, яка бере участь в роботі по досягненні спільної цілі [15, с. 272]. Це визначення реалізується в Постанові Кабінету Міністрів України № 996 від 2010 року «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». У п. 10 вказаного документу визначено, що органи державної влади під час проведення консультацій з громадськістю взаємодіють з засобами масової інформації, тобто консультації подаються як форма взаємодії, яка потрібна обом сторонам.

Взаємодія як характеристика соціальної системи виступає чинником забезпечення ефективного функціонування останньої. Вона може відбуватися на інституціональному, міжінституціональному та індивідуальному рівнях. При цьому невід'ємною умовою взаємодії є наявність двох або більшої кількості суб'єктів, щонайменше, один з яких здійснює певні дії. Взаємодія може виникати й при односторонньому впливі одного суб'єкта на інший, оскільки можливі ситуації, за яких один із суб'єктів взаємодії може лише пасивно спостерігати за діями іншого, досягаючи при цьому певного результату. Наприклад, проведення мітингів, демонстрацій та інших публічних заходів відбувається за відсутності активних дій з боку представників держави, але взаємодія відбувається, оскільки внаслідок таких дій органи державної влади та місцевого самоврядування можуть коригувати

свою діяльність відповідно до заявленої позиції громадськості або не реагують на неї.

Взаємодія суб'єктів може як передбачати спільну мету, так і не передбачати її, але обов'язково внаслідок взаємодії виникає її результат, який може різнитися залежно від мети кожного з суб'єктів чи загальної мети.

Взаємодія може бути міжінституціональною, і в цьому випадку суб'єкти будуть виступати її рівноправними учасниками, а сама взаємодія матиме двосторонній характер. Взаємодія, що відбувається всередині певного інституту, може мати односторонній характер, заснований на принципі єдиноначальності або владному ресурсі (у такому випадку вона здійснюється за допомогою координації вищого керівництва). При інституціональній взаємодії обов'язково виникають зміни в середині самого суб'єкта взаємодії.

На підставі викладеного вище можна сформулювати поняття взаємодії між державою і громадянським суспільством як їх взаємний вплив одне на одного (шляхом вчинення певних дій або утримання від них), а також використання можливостей одне одного для досягнення мети, поставленої кожним із суб'єктів, та отримання спільного результату способами та методами, що не забороняються законом.

Висновки до розділу 1

1. У динамічному аспекті громадянське суспільство – це якісно новий стан суспільства, за якого представники різних соціальних груп з розвиненим почуттям соціальної відповідальності, як формалізованих, так і не формалізованих, за допомогою спеціального правового механізму впливають на державну політику у різних сферах, забезпечуючи прогресивний розвиток держави і суспільства в цілому. У структурно-діяльнісному аспекті громадянське суспільство являє собою сукупність громадян, їх об'єднань, політичних, професійних, релігійних та інших суб'єктів недержавного

сектору, які, відповідно до своїх потреб і інтересів, здійснюють діяльність в різних сферах суспільного життя, результатом якої є формування підґрунтя для побудови правової соціальної держави, додержання прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

2. Розвиток громадянського суспільства як детермінанта формування демократичної держави характеризується наступними тенденціями: а) обумовленістю рівня розвитку демократичних відносин ступенем сформованості громадянського суспільства; б) нерівномірним характером участі громадськості в державному управлінні; в) відсутністю системоутворюючих ознак та слабким рівнем інституалізації громадянського суспільства; г) наявністю на рівні суспільної свідомості рефлексії громадськості стосовно особливостей управління державою та задоволення своїх потреб та інтересів; г) існуванням у державах з високим ступенем розвитку демократичних відносин дійового правового механізму залучення громадськості до участі в управлінні державними справами в різноманітних формах, з урахуванням нерівномірності та несистематичності проявів громадської активності в різні часові періоди.

3. Громадянське суспільство в системі суб'єктно-об'єктних зв'язків у сфері національної безпеки виступає одночасно і як суб'єкт, і як об'єкт. При цьому існує пряма залежність між системністю участі громадянського суспільства у функціонуванні сектору національної безпеки і актуальним рівнем останньої, що обумовлено полівекторністю використовуваних широкими верствами громадськості підходів та заходів. Системність передбачає, зокрема, регулярність залучення незалежного експертного середовища до вирішення існуючих проблем; використання інформаційної підтримки громадського сектору в інтересах завдань сектору безпеки; персоніфікацію відповідальності у стратегічних комунікаціях; аналіз причин та умов спроб деструктивних впливів з боку громадськості на сектор безпеки та використання цієї інформації для коригування його діяльності. Необхідною умовою виконання громадським суспільством своїх функцій у системі

національної безпеки є визначеність адміністративно-правового статусу громадян як суб'єктів правовідносин у вказаній сфері, з огляду на що видається доцільним удосконалення положення абзацу 14 ст. 10 та ст. 11 Закону України «Про основи національної безпеки України», якими громадськість виключена із кола суб'єктів контролю за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки, а її участь обмежена участю у виборах і референдумах, виконанням конституційних обов'язків, «привертанням уваги суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів» та самозахистом.

4. Громадяни та їх об'єднання як недержавна складова сектору безпеки набувають ознак та властивостей суб'єктів національної безпеки лише за умов існування громадянського суспільства та наявності механізму впливу на діяльність державних суб'єктів національної безпеки та на її актуальний стан за допомогою громадського контролю, участі в обговоренні проектів нормативних актів та зміни векторів державної політики, шляхом реалізації права на мирні зібрання, консультативно-дорадчої діяльності, інформаційної підтримки державних суб'єктів національної безпеки, військово-патріотичного виховання, при цьому правам представників неструктурованих сегментів громадянського суспільства має кореспондувати відповідний обов'язок органів державної влади та місцевого самоврядування, а також повинна існувати система заходів юридичної відповідальності за невиконання таких обов'язків. Критеріями, за допомогою яких можна диференціювати формальний вплив представників громадянського суспільства на функціонування сфери національної безпеки, є: переважання інтердикції в ретельній комунікації; відсутність зворотного зв'язку з боку державних суб'єктів національної безпеки, низький рівень використання потенціалу незалежного експертного середовища, обмеженість участі громадськості у формуванні державної політики (лише за допомогою форм представницької демократії).

5. Взаємодію між державою і громадянським суспільством слід розуміти

як їх взаємний вплив одне на одного (шляхом вчинення певних дій або утримання від них), а також використання можливостей одне одного для досягнення мети, поставленої кожним із суб'єктів, та отримання спільного результату способами та методами, що не забороняються законом. Сутнісні ознаки взаємодії держави і громадянського суспільства включають: наявність взаємного впливу на суб'єктів такої взаємодії; здійснення такого впливу як за допомогою вчинення певних дій, так і шляхом утримання від них; наявність окремої для суб'єктів взаємодії цілей, обумовлених їх місією, цінностями, статутними завданнями; використання суб'єктами взаємодії можливостей одне одного для досягнення мети, поставленої кожним із суб'єктів, та отримання спільного результату способами та методами, що не забороняються законом.

РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1. Збройні Сили України як соціальний та державний інститут

Сучасний розвиток нашої історії пов'язаний, на жаль, з подіями, внаслідок яких ми втрачаємо наших громадян на Сході України в період ведення антитерористичної операції. Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України, розпалювання збройного конфлікту в східних регіонах та руйнування системи світової та регіональної безпеки зумовлюють перегляд та уточнення доктринальних положень щодо формування та реалізації воєнної політики України [396]. Важливим інструментом реалізації державної воєнної політики були й будуть Збройні Сили України. Прорахунки в воєнному будівництві, інституційна слабкість органів сектору безпеки і оборони (в тому числі ЗСУ) становлять актуальну загрозою національній безпеці [524]

Створення збройних сил пов'язують із поділом суспільства на класи і виникненням держави. Армії рабовласницьких держав склалися з дружин військових ватажків або царів і ополчення вільних; раби в армію не допускалися. Надалі служба в армії набуває професійного характеру, а в окремих країнах (Єгипет, Індія) стає доступною тільки для представників певних каст. Поступово виникають постійні професійні армії, що комплектуються за наймом, зі складною організацією і управлінням, одним із прикладів організації яких є Римська імперія, чисельність збройних сил якої в деякі періоди досягала 250-350 тис. військовослужбовців [30, с.146]. Досвід організації збройних сил Римської імперії у наступному було використано багатьма арміями світу, зокрема, деякі аспекти її організаційної побудови, особливості дисциплінарної практики, елементи

соціально-правового захисту осіб, звільнених з військової служби, запозичили багато сучасних держав.

У період раннього і розвиненого феодалізму в Західній Європі панування натурального господарства і слабкість державного апарату унеможлилювали утримання постійної армії. У міру розвитку феодальних відносин відбувається перехід від народного ополчення ранньофеодальних держав до ополчення васалів. Кожен феодал був професійним воїном і мав свої збройні загони. Піхота переживає занепад, головним родом військ стає рицарська важка кіннота. Флот використовувався лише для перевезення військ [30, с.146]. Для цього періоду характерним є полівалентність вимог до організації, військової дисципліни, особливостей набору особового складу збройних формувань, які визначалися рішеннями окремих феодалів і мали локальний характер.

У Київській Русі (IX-XI ст.ст.) збройні сили склалися з дружин князів і народного ополчення, іноді використовувалися найманці (варяги, тюркські племена); існував гребний флот. У період феодальної роздробленості (XII-XIV ст.ст.) основну масу військ князів складали загони їх васалів (бояр). Під час великих походів у військо великого князя вливалися загони надільних князів, бояр, дрібні вотчинники і селянське ополчення [30, с.146]. Для вказаного періоду розвитку збройних сил також характерними були відсутність уніфікованих вимог до їх організації.

Перші постійні національні армії в Європі склалися в XVII ст. у Франції, Австрії, Швеції та Пруссії. В цей же час в Англії, Іспанії, Нідерландах, Португалії, Швеції створюються постійні військові флоти. Солдати набиралися з місцевого населення шляхом вербування за платню на тривалий термін; при нестачі добровольців вербування часто перетворювалася на примусове; паралельно існувало найманство і використання полонених. Командний склад (як правило, з дворян) призначався монархом. Збройні сили отримали в XVII-XVIII ст.ст. струнку організацію (бригади, полки, батальйони, роти і ескадрони), їх чисельність

в деяких країнах досягала 150-200 тис. чол. [30, с.146].

Під час Великої французької революції 1789-94 рр. створюється масова армія, що комплектувалася спочатку шляхом волонтерства, а згодом, з 1793 року – на основі масових примусових наборів. У 1798 р. у Франції введена загальна військова повинність [30, с.146].

В XIX ст. на основі загальної військової повинності з'являються масові збройні сили, побудовані на принципах кадрової армії і кадрового військово-морського флоту (Пруссія, Австро-Угорщина, Італія, Росія, Японія, Туреччина). Поступово скорочувалися терміни служби в мирний час (як правило, до 3-5 років), що сприяло накопиченню навчених резервів і створювало можливість розгортання під час війни мільйонних армій [30, с.146].

До початку XX ст. новітні технічні відкриття і винаходи привели до появи нових галузей промисловості і подальшого зростання виробництва військової техніки. Особливий вплив на прогрес у військовій техніці надавали поява і розвиток таких галузей промисловості, як електротехнічна, нафтова, якісних сталей, автомобільна, целюлозна, авіаційна, верстатобудування, машинобудування, хімічне виробництво, а також розвиток залізничного транспорту і технічних засобів зв'язку (телеграф, телефон, радіо). Це дозволило забезпечити масові збройні сили новими видами озброєння, розгорнути будівництво численних морських флотів, почати виробництво бойових літаків, а потім і танків. Встановлюються скорочені терміни служби (в кадрових арміях 2-3 і на флоті до 5 років). У цей період починають розроблятися мобілізаційні плани розгортання у воєнний час багатомільйонних збройних сил. У першій світовій війні воюючі держави мобілізували близько 74 млн. чол. [30, с.146].

17 березня 1917 р. у Києві з представників українських партій, наукових, освітніх, кооперативних, студентських та інших організацій було сформовано широкопредставницький громадський орган – Центральну Раду [128, с. 224]. 20 листопада 1917 р. III Універсалом Центральною Радою

проголошено Українську Народну Республіку як автономію в складі Російської держави, а 25 січня 1918 р. IV Універсалом її проголошено незалежною, суверенною державою українського народу. У цьому Універсалі, зокрема, зазначалось, що «До так званих большевиків та інших напасників, що нищать та руйнують наш Край, приписуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо і рішуче взятися до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, не жалуючи життя, боронити добробут і свободу. Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена од насланих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республіки» (*орфографія оригіналу*) [121, с. 75; 82, с.265]. Проголошення самостійної УНР ще більше активізувало дії українських більшовиків, які розгорнули широку пропагандистську діяльність серед пролетаріату. 27 січня 1918 року на підтримку наступаючим російським частинам стали робітники кількох заводів Києва [128, с. 227]. Необхідно зауважити, що із майже 300 тис. військових формувань, які зберігали вірність Центральній Раді ще влітку 1917 р., у січні 1918 р. залишилося близько 15 тис. Історики звертають увагу на здеморалізований стан українських військ, на їхню стомленість війною та, передусім, на відмінну систему революційних агітаторів у складі більшовицьких військ, які схилили на свій бік цілі загони армії УНР [494, с.211]. Уночі 28 січня 1918 р. з Києва було вислано на фронт останні українські формування, які мали зупинити ворога на шляху до столиці. Переважно це були студенти молодших курсів Київського університету Св. Володимира і Українського народного університету, та учні старших класів української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства, якими на заклик Центральної Ради було створено студентський курінь Січових Стрільців. Усупереч радянським теоріям, вступ до куреня був винятково добровільний, єдиною погрозою для небажаючих був бойкот та можливе виключення зі складу студентів. Таким чином удалося скласти дві сотні, на чолі яких поставили студента Українського народного університету — старшину (сотника) Андрія

Омельченка [474, с.3]. Тобто, українська армія була малочисельна та послаблена, і саме молодь, як найбільш мобільна частина громадянського суспільства, відгукнулась на заклик про захист молодої української держави. Наступного дня біля станції Крути відбулась вирішальна битва. Бійці студентського куреня бились із завзяттям, але стримати більшовицьку навалу не змогли. Крутянський бій підтвердив не лише готовність молоді відстоювати ідеали української революції, але серйозні прорахунки концепції Центральної Ради щодо оборони республіки, зокрема, нехтування її лідерів створенням регулярної армії та переоцінкою захисних можливостей народної міліції [128, с. 228].

Поразка молодих українських держав УНР і ЗУНР та входження українських земель до складу інших держав ознаменувала стагнацію національних традицій організації збройних сил. У радянських період розвитку воєнної організації пріоритетними стають завдання, обумовлені тоталітарною організацією державної влади та політикою радянського уряду, який певний час претендував на домінування на світовій арені шляхом проведення агресивної зовнішньої політики, що включала у тому числі анексію частини територій інших держав.

Друга світова війна, в ході якої воюючі країни мобілізували близько 110 млн. чол., викликала величезний кількісний ріст збройних сил всіх держав. Різко зросли механізація і моторизація військ, збільшилася кількість артилерії, з'явилися реактивна артилерія і перші зразки балістичних і крилатих ракет [30, с.146].

Підписання 2 квітня 1949 року у м. Вашингтоні Північноатлантичного договору і створення Північноатлантичного альянсу, з одного боку, і укладення у 1955 році Варшавського договору – з іншого, знаменувало собою початок періоду так званої «холодної війни», для якої характерними були протистояння західної системи демократичних цінностей і авторитарної політики Радянського Союзу. Україна у цей період, знаходячись у складі СРСР, не мала змоги самостійно проводити як свою

міжнародну, так і внутрішню політику, її збройні сили були складовою Збройних Сил Радянського Союзу. Деформуючий вплив радянського спадку, що знаходив свій вияв у Воєнній доктрині СРСР, простежувався довгі роки незалежності. Так, не зважаючи на суттєві геополітичні зміни в регіоні, пріоритетним вважався захист західних кордонів нашої держави, у той час як східні області вважалися захищеними, що і було ефективно використано противником під час збройної агресії Російської Федерації на початку 2014 року.

Після проголошення Акту про незалежність України [89] в державі розпочалися процеси з формування апарату держави, у складі якого було необхідно створити і власні збройні сили, спроможні захищати незалежність, територіальну цілісність та суверенітет Української держави.

Потреба у створенні інститутів держави була обов'язковою умовою формування дійсно незалежної держави, яка б виконувала базові функції – задоволення соціально значимих потреб суспільства. Однією з цих потреб виступала потреба формування безпекового середовища як всередині держави так і ззовні. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України [153]. Тому Верховна Рада України постановила підпорядкувати їй всі військові формування, дислоковані на території України, утворити Міністерство оборони України і доручити Урядові України приступити до створення Збройних Сил України та інших військових формувань [318]. З цього моменту починається перший етап розбудови власних збройних сил нашої держави.

Характерною ознакою першого етапу було формування правової основи розбудови Збройних Сил України, другою ознакою – міждержавне переміщення військових кадрів (з 1991 до 1994 року з України до інших держав було переведено близько 12 тис. офіцерів і прапорщиків, понад 33 тис. повернулося на Батьківщину, у тому числі 27982 офіцери) [226].

Реорганізація і значне скорочення військових структур, чисельності особового складу, кількості озброєнь та військової техніки яке відбувалося в

цей період не можна віднести до явної ознаки цього періоду, як вважають ряд науковців [564, с. 57]. Процеси реорганізації ЗСУ здійснюються постійно, і це пов'язано як з розвитком нових засобів і методів військової боротьби, так і з розвитком сучасних видів озброєння та техніки.

Вважається, що перший етап розбудови був завершений у 1996 році після остаточного ядерного роззброєння, коли на нашій території не залишилося жодного елемента ядерної зброї [228]. На нашу думку, це не є основним показником у процесі створення збройних сил як соціального інституту. Кожний соціальний інститут характеризується наявністю спадкоємності соціального життя, що повинна створювати внутрішню стабільність соціального простору.

Перший етап формування національних збройних сил завершився у 1994 році, коли було завершено міждержавне переміщення військовослужбовців і коли в складі цього військового формування залишились громадяни України, які прийняли присягу на вірність народу України.

На цьому етапі завершився процес формалізації створення ЗСУ як соціального інституту – було прийнято всі основоположні документи щодо його функціонування (закони України «Про оборону України» [377], «Про Збройні Сили України» [367], «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ»; постанови Верховної Ради України: «Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України», «Про Раду оборони України») [36].

Другий етап становлення ЗСУ який тривав до січня 1997 року, характеризувався стрімким зменшенням чисельності Збройних Сил України; завершенням ядерного роззброєння та формуванням командування Сухопутних військ України.

Новий етап становлення Збройних Сил України розпочинається з січня 1997 року після затвердження Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року. З цього моменту проблематика їх розвитку переходить на якісно новий етап розвитку – плановість та обґрунтованість.

Військові фахівці та дослідники розвитку збройних сил [496, с. 112] здійснюють періодизацію розвитку Збройних Сил України на основі прийнятих на державному рівні програм [525] і, таким чином, обґрунтовують існування цих етапів – подальшу розбудову Збройних Сил України (1997–2000 рр. – другий етап); реформування Збройних Сил України (2001–2005 рр. – третій етап) [36].

Формальні соціальні інститути, яким виступають Збройні Сили України (взаємодія між суб'єктами в них здійснюється на основі спеціально оформлених настанов, правил, норм, положень – Статути ЗСУ, Кодекс честі офіцера, Положення про проходження військової служби), виконують певний перелік функцій.

Функція врегулювання, тобто забезпечення взаємодії між індивідами та соціальними спільнотами через створення норм і стандартів Збройних Сил України, була остаточно унормована у 2003 році після прийняття Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». У ньому було вперше законодавчо закріплено термін «цивільно-військові відносини» як сукупність правових взаємовідносин між суспільством та складовими частинами воєнної організації держави, якою й виступають Збройні Сили України. Урахування громадської думки, пропозицій громадян та громадських організацій при обговоренні й ухваленні рішень з питань діяльності Збройних Сил України забезпечило реалізацію функції врегулювання та комунікативну функцію Збройних Сил України як соціального інституту.

Таким чином, третій етап інституалізації збройних сил завершився і вони почали повноцінно функціонувати як рівноправний соціальний інститут,

маючи всі його ознаки.

У період з 2003 року по березень 2014 року в Збройних Силах України відбувалися внутрішні процеси реорганізації, спрямовані на зменшення кількості особового складу, відбувалося зменшення інтенсивності бойової підготовки у зв'язку зі зменшенням запитів з боку суспільства на послуги захисту від зовнішньої агресії. [157, с. 139]

Світ видавався безпечним, і потреба у такому військовому формуванні зменшувалась. Для прикладу на початок 2014 року кількість особового складу у Збройних Силах України була меншою, ніж кількість особового складу в правоохоронних органах. Це свідчило про те, що внутрішнім загрозам було приділено більше уваги, ніж зовнішнім.

У березні 2014 року після анексії Російською Федерацією Автономної республіки Крим, та після початку антитерористичної операції на сході України чітко проявилася дисфункція ЗСУ як соціального інституту (звичайно, не лише його, а й інших, у тому числі МВС, СБУ і т. п.). Збройні сили не змогли самостійно виконати завдання із захисту територіальної цілісності України. Незадоволена суспільна потреба в забезпеченні безпеки від вторгнення ззовні проявилася через створення добровольчих батальйонів.

Стихійний прояв нормативно неврегульованих видів діяльності був спрямований на заповнення дисфункції інституту, однак за рахунок порушення існуючих правових норм. За короткий період часу було створено ряд військових формувань, не передбачених законами України («Донбас», «Азов», «Свята Марія», «Айдар» та ін.). Необхідно наголосити, що на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом [153].

Таким чином, на нашу думку, маємо можливість виділити ще один період становлення ЗСУ як соціального інституту – період виправлення дисфункції, який бере початок від 16 березня 2014 року та триває до сьогодні. Досягнення кореляції основної соціальної функції ЗСУ здійснюється зміною самого інституту шляхом удосконалення діяльності. Після короткострокового

існування самостійних збройних формувань, які не були передбачені законами, їх почали інтегрувати в інші військові формування та спеціальні правоохоронні органи (Національна гвардія України, Міністерство внутрішніх справ України, Збройні Сили України, Служба безпеки України).

Інтегрування добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції в Донецькій і Луганських областях, забезпеченні її проведення, у Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Національну гвардію України, так само, як і інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, є основними завданнями воєнної політики України в найближчий час і в середньостроковій перспективі [396].

Цей період (інтегрування новостворених незаконних військових формувань у Збройні Сили), є періодом виправлення дисфункції.

Завершенням цього етапу розвитку може вважатися період після відновлення територіальної цілісності силами та засобами підрозділів Збройних Сил України .

В цілому воєнна організація держави визначається Законом України від 19.06.2003 № 964-IV «Про основи національної безпеки України» як сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз (ст. 1) [378]. Також правові норми, якими передбачено забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони (при дотриманні вимог щодо збереження державної таємниці), містяться у таких законодавчих актах як Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII «Про оборону України» [377], Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII «Про Збройні Сили України» [367], Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від

24 вересня 2015 року № 555/2015 [396]; Указ Президента України від 06.06.2016 р. № 240/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» [397]. І, безумовно, в цілому правові засади організації і здійснення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, визначено Законом України від 19.06.2003 р. № 975-IV «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», спрямованого на захист національних інтересів України, утвердження і зміцнення конституційних засад демократичної, правової держави у сфері цивільно-військових відносин, забезпечення прав і свобод людини та відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих Україною [327]. Тобто воєнна організація України в цілому і її Збройні Сили як одна зі складових – це один із інститутів суспільства. Проте на відміну від самоорганізованих інститутів громадянського суспільства, є державно-організаційним утворенням з наданими йому специфічними функціями і повноваженнями й підконтрольним цивільним інститутам, у тому числі таким, що належать до інститутів громадянського суспільства. Останнє є однією з відмінних рис демократичного устрою держави, у той час як, наприклад, тоталітарна система передбачає, як правило, навпаки, контроль воєнної організації над іншими суспільними інститутами.

Загалом діяльність Збройних Сил України регламентується низкою законодавчих актів, у т.ч. Законом України від 06.12.1991 р. № 1934-XII «Про Збройні Сили України», Законом України від 06.12.1991 р. № 1932-XII «Про оборону України», якими визначаються засади оборони України, основні функції та завдання органів військового управління, склад Збройних Сил України, правові засади їх організації та діяльності та ін. [367; 377], законами України «Про військовий обов'язок і військову службу (від 25.03.1992 р. № 2232-XII) [317], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (від 20.12.1991 р. № 2011-XII) [404], «Про статус ветеранів

військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» (від 24.03.1998 р. № 203/98-ВР) [407], Дисциплінарним статутом Збройних Сил України [337], Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України [409] та іншими нормативно-правовими актами.

Враховуючи авторську позицію щодо етапів інституалізації Збройних сил України, пропонуємо визначити ряд етапів розвитку цього військового формування: 1 етап – 1991–1994 рр. (міждержавне переміщення кадрів); 2 етап – 1994–1997 рр. (отримання статусу без'ядерної держави); 3 етап – 1997–2003 рр. (встановлення системи санкцій для підтримання норм і правил); четвертий етап – 2003–2014 рр. (процеси латентної дисфункції); 2014 та по т.ч. – відновлення дисфункції Збройних Сил України.

Дослідження процесів розвитку ЗСУ є важливим питанням для формування науково - обґрунтованих напрямів будівництва ЗСУ за умови координації зусиль складових сектору безпеки і громадських організацій.

Сучасний стан правового регулювання діяльності Збройних Сил України свідчить про наявність низки проблем, до яких належать такі. По-перше, правові акти, положення яких проаналізовані вище, приймалися в різний час, з різною метою, що не могло не спричинити певної неузгодженості їх положень. По-друге, залишається невирішеною проблема галузевої належності військового права, що, у свою чергу, утруднює розуміння предмета та методу його правового регулювання. На нашу думку, військове право є за своєю сутністю комплексною галуззю права. Разом з тим вказана проблема потребує додаткових досліджень та обґрунтувань. По-третє, особлива увага в сучасних умовах має приділятися професіоналізації військової служби, при цьому дуже важливим є збереження реалістичності в її забезпеченні, оскільки це значною мірою залежить від можливостей державного бюджету України.

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що Збройні Сили України як соціальний інститут уявляють собою комплексне утворення, яке за

допомогою існуючих нормативно-правових засобів і традиційних цінностей здійснює вплив на формування світоглядних позицій і норм поведінки військовослужбовців з метою забезпечення стабільного розвитку суспільства шляхом захисту від зовнішніх загроз та у межах своєї компетенції – внутрішніх загроз.

Як державний інститут вони є елементом апарату легального примусу держави і мають своєю метою здійснення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Інституалізація Збройних Сил України включає такі етапи: перший етап (1991–1994 рр.) – міждержавне переміщення кадрів; другий етап (1994–1997 рр.) – отримання статусу без'ядерної держави; третій етап (1997–2003 рр.) – встановлення системи санкцій для підтримання норм і правил; четвертий етап (2003–2014 рр.) – процеси латентної дисфункціональності; п'ятий етап (з 2014 р. – сьогодні) – відновлення функціональності Збройних Сил України.

2.2. Особливості адміністративно-правового статусу Збройних Сил України ЗСУ як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством

Адміністративно-правовий статус Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством, на наш погляд, має бути розглянутий, у першу чергу, з позиції відносин, що складаються із зовнішніми інститутами громадянського суспільства (громадськими та релігійними організаціями, засобами масової інформації). Крім того, неможливо не звернути увагу й на такий осередок громадської діяльності всередині Збройних Сил України як збори військовослужбовців, а також деякі інші аспекти.

Також необхідно враховувати той факт, що Збройні Сили України – це багатоскладова структура, яка складається із суб'єктів з різною сферою інтересів та функцій, ступенем повноважень тощо, але об'єднаних спільною

ресою – їх головним обов'язком є оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності (ст. 17 Конституції України; ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України») [153; 367].

Так, Збройні Сили України становлять: Міністерство оборони України, яке є центральним органом виконавчої влади й військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили України; Генеральний штаб Збройних Сил України, який є головним органом військового управління; види Збройних Сил України; з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації, що не належать до видів Збройних Сил України. Організаційно Збройні Сили України складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій (ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України») [367].

З урахуванням цих особливостей, адміністративно-правовий статус окремих організаційних структур (Міністерства оборони України зокрема) буде нами розглянуто як невід'ємна частина єдиного цілого, тобто адміністративно-правового статусу Збройних Сил України в цілому. Разом з тим, буде звернуто увагу на особливості адміністративно-правового статусу окремих структурних елементів ЗСУ (у тому числі військовослужбовців як окремого суб'єкта).

Питанню адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади, Збройних Сил України, військовослужбовців як окремих суб'єктів приділяли увагу в своїх роботах такі науковці як В. Б. Авер'янов [5], О. Б. Андрєєва [8], Н. О. Армаш [12], Ю. П. Битяк [4], А. О. Буличев [37], О. В. Зайчук [114], В. В. Копейчиков [308], Л. П. Медвідь [218], О. Ф. Скакун [463], Ю. О. Тихомиров [510], О. І. Харитонова [535] та інші. Разом з тим, особливості адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством є недостатньо дослідженими в правовій сфері.

Аналізуючи нормативно-правові акти в сфері взаємодії Збройних Сил

України та інститутів громадянського суспільства, можна бачити природну обмеженість такого елемента адміністративно-правового статусу ЗСУ як їх права при цій взаємодії. Це природно, оскільки громадянське суспільство є незалежним і не підпорядкованим державній організації. Таким чином, має місце цілком закономірне обмеження прав державно-організаційних інститутів, до яких належать Збройні Сили України, при синергії владних структур і громадянського суспільства.

Характерні правами Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії із зовнішніми інститутами громадянського суспільства відображені в нормах Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671. Згідно з ними Міністерство оборони України має право залучати в установленому порядку представників інститутів громадянського суспільства (причому лише за їх згодою) до розгляду питань, що належать до його компетенції; а також безоплатно одержувати від об'єднань громадян інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на міністерство завдань [355].

Якщо розглядати елементи адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством, то можна визначити, що нормативно-правовими актами вони регулюються у сферах інформування про діяльність Збройних Сил України, у тому числі й щодо взаємовідносин із засобами масової інформації; військово-патріотичного виховання і допризовної підготовки; у взаємодії з релігійними організаціями (в частині діяльності капеланів як представників останніх). При цьому стосовно акредитованих ЗМІ і представників релігійних організацій, які проводять душпастирську діяльність безпосередньо в частинах Збройних Сил України, права останніх мають більш широкий діапазон порівняно із взаємовідносинами з іншими інститутами громадянського суспільства. Такий стан є об'єктивним. Так, діяльність капеланів (незважаючи на те, що вони є представниками релігійних організацій, які, у свою чергу, є одним з інститутів громадянського суспільства) важко віднести до зовнішнього кола

взаємовідносин Воєнної організації з громадськими організаціями у зв'язку з тим, що військові священики на час служіння у військових підрозділах зараховуються до штату. Важливість функції засобів масової інформації щодо формування громадської думки, у тому числі відносно Збройних Сил України, надають їм особливу роль у цих взаємовідносинах. Враховуючи характер діяльності двох зазначених інститутів, їх взаємодія зі Збройними Силами України є найбільш урегульованою чинними нормативно-правовими актами (зокрема, наказами Міністерства оборони України від 14.06.2012 р. № 399 та від 27.01.2015 р. № 40).

Так, адміністративно-правовий статус Збройних Сил України у сфері духовних потреб військовослужбовців ґрунтовно регламентовано правовими нормами Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 27.01.2015 № 40. Це Положення визначає головні завдання, взаємодію, права і обов'язки підрозділів (посадових осіб) з питань служби військового духовенства (капеланства), органів військового управління та ін. у сфері реалізації особовим складом права на свободу світогляду і віросповідання. Організацію діяльності військових священиків (у т.ч. роботу з забезпечення діяльності військових священиків, організації міжконфесійної взаємодії тощо) покладено на підрозділи з питань служби військового духовенства (СВД(К)). Посади в цих підрозділах обіймають лише офіцери, призначені зі складу ЗСУ (священнослужителі, рекомендовані релігійними організаціями на посади військових священиків, не мають права обіймати такі посади). Підрозділи з питань служби військового духовенства здійснюють постійну взаємодію з органами військового управління, релігійними та громадськими організаціями. Вони мають право брати участь у розробленні нормативно-правових актів у сфері свободи світогляду і віросповідання особового складу; звертатися до керівництва релігійних організацій щодо надання кандидатур на посади військових священиків (капеланів) та їх дострокове відкликання; надавати пропозиції щодо

вирішення проблемних питань морального стану військ та інше [358].

Розглядаючи адміністративно-правовий статус Збройних Сил України як суб'єкта взаємовідносин з інститутами громадянського суспільства, неможливо обійти увагою питання взаємозалежності прав і обов'язків, що в цілому є характерним для адміністративно-правового статусу державно-організаційних інститутів. У багатьох випадках визначити чітку межу між правами і обов'язками Збройних Сил України у зазначеній сфері є достатньо складно. Так, наприклад, Інструкцією, що регламентує порядок допуску представників засобів масової інформації на об'єкти Міністерства оборони України та Збройних Сил України, передбачено, що надавати такий допуск мають їх командири (начальники) на підставі резолюції відповідної посадової особи, у тому числі Міністра оборони України (на відвідування всіх об'єктів Міноборони та ЗСУ); начальника Генерального штабу (на відвідування структурних підрозділів ГШ Збройних Сил України тощо) та ін. [348]. З одного боку, надання такого дозволу можна вважати правом Збройних Сил України (посадових осіб відповідних органів). Оскільки зазначена Інструкція водночас передбачає ряд обмежень щодо відвідування об'єкта, які можуть бути встановлені за рішенням уповноваженої посадової особи (наприклад, запобігання можливості порушення режиму секретності; проведення потенційно небезпечних заходів бойової підготовки або режиму обсервації або карантину на них [348]). З іншого боку, надання дозволу на допуск представників засобів масової інформації на зазначені об'єкти є обов'язком як відповідних посадових осіб, так і Збройних Сил України в цілому. Оскільки забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; накладення зобов'язань на суб'єктів владних повноважень щодо інформування громадськості та засобів масової інформації про свою діяльність та сприяння провадженню акредитованими журналістами та працівниками (ст.ст. 3, 6, 26 Закону України «Про інформацію») закріплено у законодавчих актах та гарантовано державою (а умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів взагалі тягне за собою юридичну

відповідальність (ст. 24 Закону України «Про інформацію»; ст. 171 Кримінального кодексу України) [370; 181]).

А. О. Буличев, досліджуючи проблематику взаємозв'язку прав і обов'язків військовослужбовців військових формувань, узагальнює наукові погляди вітчизняних та зарубіжних науковців (у тому числі О. Б. Андрєєвої, Ю. О. Тихомирова та інших) щодо особливого взаємозв'язку прав і обов'язків осіб, які перебувають на службі в органах державної влади, зокрема, військовослужбовців. Так, він звертає увагу на думку О. Б. Андрєєвої щодо єдності прав і обов'язків службових осіб, «оскільки їх права одночасно є обов'язками, адже вони використовуються в інтересах служби, а обов'язки – правами, бо інакше обов'язки неможливо було б здійснити» [8, с. 59; 37, с. 51]. Неможливо не погодитись з думкою автора, який, долучаючись до точки зору тих вчених (Ю. О. Тихомирова, М. М. Алексєєва та інших), які пропонують використовувати термін «правообов'язок» до певної категорії прав, підкреслює, що права військовослужбовців, пов'язані з проходженням ними військової служби, при адміністративних відносинах реалізуються не за власним розсудом, а у зв'язку з необхідністю виконувати свої адміністративно-правові обов'язки під час проходження військової служби, спрямовані на забезпечення публічних інтересів [37, с. 51].

На наш погляд, при дослідженні питання щодо адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта взаємовідносин з інститутами громадянського суспільства, доцільно не розмежовувати права і обов'язки у цій сфері, а розглядати з позиції їх сукупності, тобто з позиції компетенції. Ми приєднуємось до поглядів тих вчених, які розглядають її як елемент правового статусу органів виконавчої влади в цілому і їх посадових осіб зокрема. Так, наприклад, Н. О. Армаш визначає компетенцію як такий елемент правового статусу, що встановлює сукупність юридично встановлених прав та обов'язків органу виконавчої влади або його керівника, реалізація яких забезпечує виконання їх основних функцій [12, с. 29].

У сфері взаємодії Збройних Сил України з інститутами громадянського

суспільства до компетенції Міністерства оборони України (як головного представника ЗСУ) належить взаємодія з громадськими організаціями (ст. 10 Закону України «Про Збройні Сили України»; ст. 10 Закону України «Про оборону України»); розгляд звернень громадських організацій, повідомлень засобів масової інформації та своєчасне інформування заявників і засобів масової інформації про результати розгляду і вжиті заходи (ст. 21 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»); забезпечення реалізації заходів демократичного цивільного контролю за Збройними Силами України (ст. 10 Закону України «Про оборону України») [355; 377; 367; 327] та інше.

Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» покладає на Збройні Сили України необхідність урахування громадської думки, пропозицій громадських організацій при обговоренні й ухваленні рішень з питань їх діяльності та посадових осіб у сфері оборони, національної безпеки; своєчасне, повне і достовірне інформування про свою діяльність тощо (ст. 2 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»). При цьому інформування громадськості, здійснення взаємодії Збройних Сил України з громадськими організаціями та засобами масової інформації покладається на одного із заступників міністра оборони України та начальника Генерального штабу України, яким підпорядковуються відповідні прес-служби та підрозділи по зв'язках із громадськістю. Останнім належить оперативно надавати засобам масової інформації об'єктивну та повну інформацію про діяльність Збройних Сил України (ст. 21 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави») [327]. Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України, прес-служби Генерального Штабу Збройних Сил України, видів (сил) та оперативних командувань здійснюють організацію акредитації журналістів, працівників ЗМІ для відвідування об'єктів Міноборони та ЗСУ та взаємодію з

ними. Безпосередньо у військових частинах для організації роботи з представниками ЗМІ командир визначає посадову особу, яка відповідає за зв'язки із засобами масової інформації. До компетенції такої посадової особи, крім інформування щодо діяльності, також входить зустріч та супроводження представників ЗМІ на території об'єкта (з урахуванням вимог і правил пропускного та внутрішньооб'єктового режиму об'єктів) та інше [348].

Необхідно звернути увагу, що надання інформації представникам засобів масової інформації, здійснення заходів демократичного цивільного контролю тощо законодавством України обмежено порядком дотримання вимог щодо збереження державної таємниці, захистом інформації з обмеженим доступом та стратегічних інтересів держави (ст. 3 Закону України «Про оборону України»; ст.ст. 4, 7, 19, 20 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави») [377; 327]. Це пов'язано зі специфікою діяльності Збройних Сил України, спрямованої на оборону України, захист її суверенітету та територіальної цілісності. Так, наприклад, передбачено, що в разі виникнення порушень законодавства щодо охорони державної таємниці та захисту інформації з обмеженим доступом відвідування представниками ЗМІ об'єкта Міністерства оборони України або Збройних Сил України припиняється. При цьому командир повинен вжити невідкладних заходів щодо недопущення витоку інформації з обмеженим доступом [348].

Взаємодія Збройних Сил України і громадянського суспільства у сфері допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання має в нашій державі найдавніші і найтісніші зв'язки. Відповідно до Закону України «Про оборону України» підготовка держави до оборони в мирний час серед інших заходів передбачає і військово-патріотичне виховання громадян України, підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби (ст. 3 Закону України «Про оборону України») [377]. Не остання роль у цій підготовці відведена саме громадським організаціям, що спеціалізуються у цій сфері (наприклад, Товариству

сприяння обороні України).

Так, наприклад, законодавчими нормами організацію та проведення підготовки громадян України до військової служби покладено не лише на Міністерство оборони України та інші центральні органи виконавчої влади, але й на органи Товариства сприяння обороні України. Також передбачено, що до цієї роботи можуть залучатися інші об'єднання громадян відповідно до їх статутів [317]. Така підготовка включає патріотичне виховання, підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей, фізичну підготовку та інше (ст. 8 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). При цьому підготовка з військово-технічних спеціальностей може проводитися саме в навчальних закладах Товариства сприяння обороні України (ст. 10 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу») [317].

Начальник Генерального штабу, заступники Міністра оборони України, командувачі видів Збройних Сил України, командири військових частин, військові комісари та ін. організують роботу серед цивільної молоді, яка бажає навчатися у вищих військових навчальних закладах; проводять заходи з військово-професійної орієнтації молоді; організують військово-спортивні змагання тощо [347]. Міністерство оборони України за участю Товариства сприяння обороні України запроваджує заходи, спрямовані на налагодження взаємодії у питаннях національно-патріотичного виховання допризовної молоді та популяризації військової служби [366]. В рамках цих заходів ним разом з іншими відповідними міністерствами і органами виконавчої влади проводиться підготовка громадських активістів, які залучаються до організації і проведення Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») тощо [353]. Спільно з представниками громадських організацій Міністерство оборони України, територіальні відділення Збройних Сил України укомплектовують навчальні заклади засобами і системами захисту, смугами перешкод, військово-спортивними комплексами; залучають офіцерів військових частин, воїнів АТО до проведення навчальних занять у

школах із військової підготовки та інше [349]. До компетенції Міністерства оборони України та Генерального штабу України належить організація комплектування Збройних Сил України, призов громадян на строкову військову службу (ст.ст. 10, 11 Закону України «Про оборону України») [377]. Разом з тим, законодавством передбачено, що до складу призовних комісій при проведенні призову громадян України на строкову військову службу долучаються представники громадських організацій (ст. 16 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу») [317] тощо.

Реалізація регламентованих прав та обов'язків неможлива без закріплення у нормативно-правових актах відповідних юридичних гарантій. Саме слово гарантія перекладається з французької (*garantie*) як «умова», «забезпечувати що-небудь» [468, с. 48]. Теоретики з держави та права, як правило, надають визначення терміну «юридичні гарантії» з огляду на правовий статус людини і громадянина як суб'єкта правовідносин. Так, О. Ф. Скакун визначає їх як систему юридичних засобів і способів охорони й захисту прав людини і громадянина, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [461, с. 188]. Аналогічної думки додержуються й багато інших вчених цього фаху. Вони також визначають їх як систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини; систему норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних інтересів людини; систему умов і засобів, що забезпечують у сукупності здійснення конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; надають усім елементам правового статусу особи реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод [114, с. 72.; 218, с. 170].

Проте юридичні гарантії є невід'ємним елементом адміністративно-правового статусу не лише громадян, але й будь яких організаційних утворень (державних, громадських тощо). Тому більш аргументованим, на наш погляд, є визначення, надане В. В. Копейчиковим, який тлумачить гарантії прав та обов'язків як засоби та умови, що забезпечують цілковите й неухильне

здійснення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів [308, с. 47], і з яким ми повністю погоджуємось.

До головної гарантії у сфері взаємодії Воєнної організації та громадянського суспільства в нашій державі, безумовно, належить конституційна умова про заборону на використання Збройних Сил України для обмеження прав і свобод громадян (ст. 17 Конституції України) [153]. При цьому забезпечення додержання цієї вимоги покладено на органи військового управління (ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України») [367].

Гарантії у сфері інформування громадського суспільства про діяльність Збройних Сил України та в межах цивільного демократичного контролю над Воєнною організацією держави отримують своє закріплення у правових нормах низки Законів України. Так, у якості гарантій права громадянського суспільства на інформацію законодавством закріплено вказаний обов'язок з боку суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення, а також щодо визначення спеціальних підрозділів або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації (ст. 6 Закону України «Про інформацію»; ст. 21 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави») [370; 327]. Водночас державою гарантовано захист інформації, що стосується Воєнної організації та становить державну таємницю або є обмеженою (ст. 6 Закону України «Про інформацію» та ст. 19 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»). Зокрема, Законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» положення щодо гарантій здійснення цивільного контролю над воєнною організацією закріплено в окремому розділі (VI). Крім згаданих повноважень Міністерства оборони України, органів військового управління стосовно розгляду звернень громадських організацій, повідомлень засобів масової інформації (ст. 21 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною

організацією і правоохоронними органами держави)), цей розділ також містить правові норми щодо відповідальності за порушення законодавства про цивільний контроль та судовий захист у цій сфері. Так, згідно з цими нормами суди, здійснюючи судочинство, при розгляді конкретних справ можуть виносити окремі ухвали на адресу відповідних органів державної влади, протиправні дії чи бездіяльність яких сприяли вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями або спричинили порушення прав і законних інтересів громадян (ст. 23 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»). Участь громадянського суспільства у здійсненні цивільного контролю над Збройними Силами України гарантована наданим правом запитувати та отримувати в установленому порядку від органів військового управління інформацію, яка не містить державної таємниці, з питань діяльності Збройних Сил України; проводити наукові дослідження з проблем військового будівництва; знайомитися з умовами служби, життя і побуту військовослужбовців тощо (ст. 19 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави») [327]. У якості гарантії діяльності підрозділів з питань служби військового духовенства є підпорядкування їм військових священиків в частині організації їхньої діяльності [358].

Незважаючи на проголошення у ряді законодавчих актів, що регулюють сферу взаємовідносин між Збройними Силами України і громадянським суспільством, положень щодо відповідальності за порушення законодавства (наприклад, згадана ст. 22 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»), фактично реальна юридична відповідальність передбачена лише стосовно порушення права на інформацію та права на звернення, передбачена адміністративно-правовими нормами статті 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [138].

Відповідальність військовослужбовців може бути дисциплінарною,

адміністративною, кримінальною – залежно від характеру порушення. Якщо дисциплінарна відповідальність передбачена за порушення військової дисципліни і стосується внутрішніх взаємовідносин, то адміністративна і кримінальна в будь-якому випадку зумовлені взаємовідносинами із зовнішніми суспільними інститутами. Оскільки навіть якщо порушення військовослужбовців не стосуються цивільного представництва, сам суд є зовнішньою цивільною структурою. Крім того, при накладанні дисциплінарного стягнення військовослужбовець має право оскаржити його в суді. У разі незадоволення прийнятим рішенням за своєю заявою або скаргою до керівництва воно також може бути оскаржено в суді (ст.ст. 88, 112 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України) [337] та інше.

Разом з тим, на нашу думку, треба звернути увагу на той аспект, що в Україні відсутня система військових судів. Будь-які справи, що стосуються військовослужбовців, розглядаються судами загальної юрисдикції. З позиції незалежності судової влади це, безумовно, абсолютно вірне рішення. Водночас відсутність фахової спеціалізації у військовому праві, знань воєнної специфіки, відсутність налагодженого технічного процесу для доступу до інформації з обмеженим доступом, що знаходиться в розпорядженні Воєнної організації тощо зумовлює низьку ефективність судового розгляду у цій сфері. Так, Головний військовий прокурор України А. В. Матіос станом на початок 2015 року наводить такі дані: військовою прокуратурою розслідується 5.870 кримінальних проваджень про порушення, які вчинили 16.598 військовослужбовців, у т.ч. одинадцять представників генералітету. Серед направлених до суду є обвинувальні акти по організаторах виступів бійців Національної гвардії у Києві та Харкові. Однак більшість із кримінальних проваджень наразі не завершено винесенням вироку [459; 106].

До Верховної Ради внесено на розгляд законопроект депутатів С. В. Пашинського та І. Ю. Вінника за № 2557 від 06.04.2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань). Ними, зокрема, запропоновано

створення військових судів, які повинні бути судами загальної юрисдикції і здійснювати правосуддя у Збройних Силах України та спеціалізуватись на розгляді кримінальних, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення, віднесених до їх підсудності [423]. Підтримуючи саму ідею створення спеціалізованих військових судів, неможливо погодитись із пропозицією авторів щодо підпорядкування суддів військових судів Збройним Силам України, а саме: «судді військових судів перебувають на військовій службі і входять до штатної чисельності Збройних Сил України» [423]. На наш погляд, таке підпорядкування створює загрозу підтримки корпоративних інтересів воєнної організації, неможливість зовнішнього контролю за діяльністю суддів тощо.

На нашу думку, військові суди повинні складатись виключно із цивільних суддів, обраних на конкурсній основі із числа суддів загальної юрисдикції, та підпорядковуватись на основах загальної судової системи, але водночас діяти у повній співпраці зі Збройними Силами України. Можливість спеціалізації у військовому праві; узагальнення судових рішень саме у цій сфері; наявність технічних можливостей для пришвидшення зв'язку з усіма особами із числа військовослужбовців, участь яких необхідна в судовому розгляді; а також до доступу до інформації, що належить до державної таємниці або має обмежений доступ, за наявності юридичної і фактичної незалежності від самої Воєнної організації, створять, на нашу думку, необхідні умови для здійснення ефективного правосуддя на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів, забезпечення права на справедливий суд.

Отже, аналізуючи нормативно-правові акти, норми яких регламентують діяльність Збройних Сил України та визначають їх адміністративно-правовий статус, у тому числі як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством, можна бачити, що найбільш врегульовано взаємовідносини з релігійними організаціями та засобами масової інформації. Стосовно взаємодії з іншими інститутами та громадянським суспільством в цілому норми, що стосуються

компетенції, гарантій та відповідальності Збройних Сил України, майже не визначені. На нашу думку, це пов'язано з відсутністю закріплення відповідних правових норм, що регулюють взаємовідносини між Збройними Силами України і громадянським суспільством, у законодавчих актах, які регламентують діяльність Воєнної організації держави, а також відсутністю відповідних підзаконних актів у цій сфері [159, с. 40].

Рішенням цієї проблеми могли би стати зміни, запропоновані у проекті № 2153а «Про внесення змін до законів України «Про Збройні Сили України» [367] та «Про оборону України» [377] (щодо здійснення Збройними Силами України цивільно-військового співробітництва)» (про що більш докладно буде розглянуто надалі), внесення змін до ряду законодавчих актів (наприклад, до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України), прийняття підзаконних нормативно-правових актів (аналогічних наказам Міністерства оборони України від 14.06.2012 р. № 399 та від 27.01.2015 р. № 40).

Так, Статут внутрішньої служби, який визначає загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України [408] не містить зобов'язань для командирів (начальників) щодо взаємодії з громадськими організаціями, засобами масової інформації тощо, аналогічних відповідним нормам, передбаченим Положеннями про Міністерство оборони України, та Генеральний штаб України (які нами були розглянуті вище). Безумовно, вказані Статути регулюють внутрішні відносини у Збройних Силах України, проте, враховуючи, що в Україні склалася усталена система співпраці між громадськими організаціями та ЗСУ, регламентація їх взаємодії необхідна, у першу чергу, самим військовослужбовцям для усвідомлення меж своєї правомірної поведінки.

Осередком громадянського суспільства всередині Збройних Сил України є збори військовослужбовців, які, наприклад, мають право обговорювати порушення військовослужбовців до накладання на них стягнення з метою громадського впливу (такі рішення для командирів носять рекомендаційний характер) (ст. 46 Дисциплінарного статусу Збройних Сил

України) [337].

Проте, як нами відзначено вище, нормативно-правові акти, що визначають адміністративно-правовий статус військовослужбовців (як окремих індивідів), як правило, окреслюють внутрішні взаємовідносини Збройних Сил України і практично не передбачають взаємодію із зовнішніми організаційними інститутами, у тому числі громадянського суспільства. Наприклад, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, припускаючи можливість виникнення взаємовідносин поза професійного оточення, містить правила, які зобов'язують військовослужбовців «поважати гідність інших людей»; «бути ввічливими у спілкуванні з іншими особами, виявляти особливу увагу до осіб похилого віку, жінок і дітей, поступатися їм місцем у громадському транспорті» (ст.ст. 49, 56 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України) [408], тобто звичайні етичні норми загальної поведінки в соціумі. У той же час він не має положень, що регулюють взаємовідносини із представниками громадських організацій або засобів масової інформації, незважаючи на наявність таких відносин *de facto*.

Разом з тим, серед нормативно-правових актів у цій сфері неможливо не виділити одну норму, яка зосереджує в собі всі елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовця у сфері взаємодії з представниками цивільних інститутів, а саме: «ніякі надзвичайні обставини, накази чи розпорядження командирів і начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій по відношенню до цивільного населення, його майна та навколишнього середовища, а за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу військовослужбовці несуть відповідальність згідно з законом» (ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України») [367]. Як можна бачити, вона передбачає права (не виконувати злочинний наказ), обов'язки (не чинити незаконні дії), містить положення щодо відповідальності та гарантує захист реалізації цих прав і обов'язків. Однак вона стосується цивільних осіб в цілому. Стосовно ж взаємовідносин з представниками громадянського суспільства, його інститутами нормативно-правова сфера потребує

грунтового удосконалення.

Отже, підсумовуючи розгляд особливостей адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством, необхідно звернути увагу, що для нього характерна взаємозалежність прав і обов'язків як для більшості державно-організаційних інститутів. Тобто ця особливість насамперед полягає в наявності такого елемента як компетенція, тобто сукупності прав і обов'язків для реалізації покладених на Збройні Сили України функцій [160, с.47].

Головним чином, сфера компетенції Збройних Сил України у взаємовідносинах з громадянським суспільством складається відносно інформування громадськості щодо своєї діяльності. Водночас, при передбачених зобов'язаннях щодо прозорості, державою гарантовано захист інформації, яка належить Збройним Силам України та складає державну таємницю або є інформацією з обмеженим доступом.

Необхідно підкреслити, що в цілому права Збройних Сил України як елемент їх адміністративно-правового статусу мають природну обмеженість стосовно взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Позаяк останні є незалежними від державної організації і не підпорядкованими будь-яким державно-організаційним інститутам.

Враховуючи урегульованість взаємовідносин Збройних Сил України з релігійними організаціями та засобами масової інформації, у тому числі завдяки наявності відповідних підзаконних нормативно-правових актів, найбільш чітко компетенція органів ЗСУ, гарантії реалізації передбачених прав і обов'язків, відповідальність за порушення встановлених правил регламентовані саме в сфері взаємовідносин з цими представництвами громадянського суспільства.

Стосовно взаємодії із іншими інститутами та громадянським суспільством в цілому норми, що стосуються складових адміністративно-правового статусу Збройних Сил України, у нормативно-правових актах майже не визначені. Особливо це стосується гарантій реалізації прав і

обов'язків Воєнної організації держави. Це потребує удосконалення чинних законодавчих актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України (у тому числі Статутів) та прийняття відповідних підзаконних нормативно-правових актів.

Незважаючи на те, що Статути Збройних Сил України (зокрема, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України) регулюють внутрішні відносини і практично не передбачають взаємодій із зовнішніми організаційними інститутами, у тому числі громадянського суспільства, необхідно враховувати, що в Україні склалася усталена система співпраці між громадськими організаціями та ЗСУ, і регламентація їх взаємодії необхідна, у першу чергу, самим військовослужбовцям для усвідомлення меж своєї правомірної поведінки.

2.3. Поняття та класифікація інститутів громадянського суспільства

Проблеми, пов'язані з визначенням місця та ролі інститутів громадянського суспільства в Україні, були й залишаються актуальними. Події останніх років, а саме складна соціально-економічна та суспільно-політична ситуація, воєнний конфлікт на Сході країни, гальмування реформ ключових сфер суспільного життя та економіки, – загострили та ще більше актуалізували це питання [511, с. 105].

Варто зазначити, що після проголошення у 1991 році державної незалежності України концепція громадянського суспільства була сприйнята як загальнолюдська цінність і дістала відображення в Декларації про державний суверенітет України (1991 р.) та Конституції України (1996 р.). Тим самим Україна як держава задекларувала своє прагнення до демократії [307, с. 4].

У 2016 році Президентом України видано Указ «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», яким затверджується Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020

роки.

Зауважимо, що проблеми функціонування та взаємодії соціальних інститутів громадянського суспільства були і залишаються в центрі теоретичних та емпіричних досліджень багатьох суспільствознавчих наук, зокрема, соціальної філософії, політології, соціології та правознавства.

Як зазначає Є. Подольська, під громадянським суспільством найчастіше розуміють або просто людське суспільство, або ті форми соціальності, які чинять вплив на політику, або опозиційні державі суспільні групи. У будь-якому разі основне значення громадянського суспільства полягає в тому, що воно знімає напруження між державою, локальними соціальними групами і індивідами, яке неминуче виникає у міру розширення суспільного простору і поглиблення соціальної диференціації [287].

Так, на думку В. Степаненка, громадянське суспільство – це поняття, символічне поле, розгалуження соціальних інститутів, практик та цінностей, яке охоплює комплекс основних соціетальних характеристик та параметрів суспільної життєдіяльності, яка відокремлена від держави і є самоорганізованою. Це – комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає в себе наявність та розвиненість: соціальних інститутів (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації та об'єднання громадян; принцип верховенства права, реалізований в рівності громадян перед законом та в реальному доступі громадян до правової справедливості; структурована та інституалізована політична опозиція; системи зовнішнього громадського контролю за владою на всіх рівнях, включаючи незалежний прокурорський нагляд, парламентські комісії, парламентські та громадські аудиторсько-контрольні комісії; правозахисні організації – «сторожові собаки суспільства»); соціальних практик (суспільна активність громадян, що не обмежується участю у виборах; громадські рухи; ініціативні групи; громадянська залученість до добровільних суспільних, почасти неформалізованих та “віртуальних” (наприклад, через інтернет-лист) об'єднань; поінформованість – знання місцевих та загальнонаціональних новин; правова культура та вміння застосовувати

правозахисну та судову систему; діяльність незалежних правозахисних недержавних організацій; лобіювання суспільно-значимих ініціатив); суспільних цінностей та чеснот (плюралізм, толерантність, довіра до співвітчизників та суспільних інститутів, здатність до компромісів без втрати гідності, самоповага, ввічливість, громадська солідарність та взаємодопомога).

Наріжними принципами громадянського суспільства науковець визначає плюралізм, публічність, легальність, сприйняття та повагу до прав особистості (*privacy*) [488, с. 67].

Основоположний принцип існування й діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні закріплено нормами статті 36 Конституції України: громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки тощо (ст. 36) [153]. Водночас в основу взаємодії інститутів громадянського суспільства та Збройних Сил України покладено конституційний принцип, згідно з яким оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України; але разом з тим захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є справою всього Українського народу (ст.ст. 17, 65 Конституції України) [153].

Воєнною доктриною України, затвердженою Указом Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015, наголошується, що усунення загрози державному суверенітету та територіальній цілісності України, забезпечення відсічі збройній агресії Російської Федерації та створення умов для відновлення територіальної цілісності України потребує мобілізації всіх політичних, економічних, воєнних та соціальних можливостей держави і суспільства, що передбачає комплексне планування дій, централізоване керівництво та координацію зусиль складових сектору безпеки і оборони, державних і громадських організацій, об'єднаних спільними цілями [396].

Питання, пов'язані із взаємодією інститутів громадянського суспільства і органами державної влади, ґрунтовно розглядалися в роботах В. Б. Авер'янова [2], О. І. Гук [81], Я. О. Кагляк [526], А. Ф. Колодій [289], О. Л. Косенчук [171], О. С. Лотюк [204], О. М. Семьоркіної [457], С. М. Третяк [516], В. Л. Федоренка [526] та ін. Однак питання безпосередньої співпраці громадських утворень і Збройних Сил України у вітчизняній науці майже не досліджені [160, с. 46].

Взаємодія Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства ґрунтується, у першу чергу, на принципах забезпечення національної безпеки, визначених згаданим Законом України «Про основи національної безпеки України», у тому числі: пріоритеті прав і свобод людини і громадянина; верховенстві права; демократичному цивільному контролю над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки та ін. (ст. 5 Закону України «Про основи національної безпеки України») [378].

З метою створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації 26.02.2016 р. Указом Президента України № 68/20 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [405].

У першу чергу, у зазначеній Національній стратегії звертається увага на необхідність запровадження європейських правил та підходів до відносин між державою та громадськістю на основі принципів, закладених в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014. Так, зокрема, остання передбачає посилення можливостей організацій громадянського суспільства, сприяння соціальному діалогу між ним і державою, у т.ч. у контексті впровадження реформ в Україні

[521]. При цьому, враховуючи численні перешкоди для такого діалогу, пов'язаного, зокрема, з недостатньою прозорістю діяльності органів державної влади та бюрократизовані процедури такої взаємодії, низький рівень взаємної довіри; недосконалістю чинного законодавства; недостатнім рівнем гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу у сфері розвитку громадянського суспільства [405], Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, передбачено активне співробітництво між Україною і Європейським Союзом з питань громадянського суспільства (глава 26 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом). Наприклад, зміцнення контактів та взаємного обміну досвідом між усіма секторами громадянського суспільства в Україні та державах-членах Європейського Союзу; забезпечення кращої обізнаності та розуміння його базових цінностей; сприяння процесу інституційної розбудови та консолідації організацій громадянського суспільства та ін. [521].

Нормами «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» окреслені основні принципи, на яких будується взаємодія між громадянським суспільством і органами державної влади, а саме пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; прозорість, відкритість та взаємовідповідальність; політична неупередженість і недискримінаційність стосовно всіх видів організацій громадянського суспільства; конструктивність та ін. [405]. Разом з тим, необхідно зауважити, що стосовно взаємодії між громадянським суспільством та Збройними Силами України вести мову про повне дотримання зазначених принципів неможливо, як із об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Так, якщо при додержанні принципу прозорості та відкритості пріоритетом об'єктивно виступає принцип захисту національної безпеки України (це, зокрема, стосується змісту стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовки та проведення військових операцій, показників, які характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову і мобілізаційну готовність, бойову та іншу військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних

Сил України та інших військових формувань тощо (ст. 8 Закону України «Про державну таємницю») [336]), то знайти об'єктивне обґрунтування недотриманню принципу політичної неупередженості і недискримінаційності відносно окремих інститутів громадянського суспільства майже неможливо (наприклад, щодо професійних спілок тощо) [160, с.49].

Також серед загальних нормативно-правових актів в сфері розвитку громадянського суспільства в Україні необхідно звернути увагу на Національну стратегію у сфері прав людини, затверджену Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015, метою реалізації якої є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника під час визначення державної політики, прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування [350]. Цей програмний документ передбачає, зокрема, такі стратегічні напрями, як забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації та вільного розвитку особистості; свободи мирних зібрань та об'єднань; прав учасників антитерористичної операції тощо [350]. З метою реалізації цих напрямів «Національною стратегією у сфері прав людини» передбачається, зокрема, забезпечення свободи діяльності засобів масової інформації (у т.ч. свободи редакційної політики, прозорість інформації стосовно власності і джерел фінансування засобів масової інформації, захист професійної діяльності та безпеку журналістів); реформування друкованих засобів масової інформації державної та комунальної форм власності та обмеження до необхідного мінімуму державного регулювання діяльності засобів масової інформації; розмежування діяльності офіційних друкованих видань державних органів та інших засобів масової інформації; надання гарантій щодо реалізації права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, при встановлених виключно законом обмеженнях, які є необхідними в демократичному суспільстві для забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності тощо; невтручання держави у статутну діяльність громадських об'єднань та мінімізацію втручання держави у створення, діяльність та припинення громадських об'єднань через реєстраційні процедури;

забезпечення рівних умов та прозорості процедур доступу громадських об'єднань до бюджетного фінансування; удосконалення процедур державної реєстрації релігійних організацій та погодження мирних зібрань релігійного характеру; створення належних матеріально-технічних умов для учасників антитерористичної операції на період її проведення; а також системи соціальної, медичної та психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та членів їх сімей для їх повернення до нормального життя та ін. [350]. При цьому необхідно звернути увагу на положення Указу Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015, стосовно якого передбачається, що імплементація вказаної Стратегії забезпечується спільними діями державних органів, інститутів громадянського суспільства, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за підтримки Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій на всіх етапах розроблення плану дій щодо реалізації її положень, моніторингу та контролю [350].

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», затверджена Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015, передбачає синергію зусиль органів влади та громадянського суспільства для просування України у світі з метою формування довіри до України, спрямування її позиціонування у світі на користь політичним та економічним інтересам нашої держави, а також на зміцнення її національної безпеки і відновлення територіальної цілісності; та водночас, реформування системи національної безпеки та оборони з метою підвищення обороноздатності держави, реформування Збройних Сил України та інших військових формувань України відповідно до сучасних вимог та з урахуванням досвіду, набутого у ході антитерористичної операції, а також розвиток оборонно-промислового комплексу для максимального задоволення потреб армії тощо [412]. При цьому головною передумовою реалізації Стратегії визначено суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності. Так, відповідальність влади полягає у проведенні реформ, забезпеченні балансу

інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, гарантуванні дотримання прав людини. У той час як на громадянське суспільство покладені завдання щодо контролю влади, дотримання принципів гідності та неухильного додержання Конституції України та законів України [412].

Питання взаємодії громадянського суспільства і безпосередньо Збройних Сил України знайшли своє відображення також у Річній національній програмі співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік, затвердженій Указом Президента України від 12.02.2016 р. № 45/2016. Так, зокрема, ця Програма передбачає проведення реформ за цим напрямом з максимально широким залученням інститутів громадянського суспільства; забезпечення контролю з боку громадянського суспільства за діяльністю центральних та місцевих органів виконавчої влади; сприяння діяльності інститутів громадянського суспільства у проведенні аналізу щодо забезпечення основних прав і свобод людини та громадянина з урахуванням інтересів внутрішньо переміщених осіб, а також щодо стану додержання законодавства про свободу слова та захист професійної діяльності журналістів; неухильне дотримання принципів свободи слова та відкритості діяльності органів державної влади, забезпечення доступу громадян до інформації, недопущення цензури і перешкоджання професійній діяльності журналістів, що реалізується у постійному конструктивному діалозі з громадськістю тощо [364].

У якості середньострокових цілей вказаною Програмою визначені такі заходи, як створення належних умов функціонування Суспільного телебачення і радіомовлення України; реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації; створення умов для провадження професійної діяльності журналістами, іншими працівниками засобів масової інформації; скасування державної монополії на інформацію та гарантування доступу до суспільно необхідної інформації; проведення всебічних консультацій з представництвами міжнародних неурядових організацій з питань запобігання та боротьби з корупцією з урахуванням кращих світових практик та стандартів; активізація співпраці з Мережею партнерства Україна – НАТО з питань

підвищення рівня обізнаності громадянського суспільства, а також з громадськими об'єднаннями та неурядовими організаціями України, що опікуються проблематикою відносин України з НАТО і питаннями євроатлантичної безпеки щодо інформування громадськості про співробітництво України з НАТО, і особливості відносин між ними; сприяння організації прес-турів представників засобів масової інформації під час проведення в Україні багатонаціональних військових навчань за участю підрозділів збройних сил держав – членів НАТО; забезпечення здійснення ефективного демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України та ефективного функціонування громадських рад при державних органах, які відповідно до законодавства здійснюють керівництво військовими формуваннями, з метою вдосконалення механізму демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями (з цією метою, зокрема, передбачено проведення експертних консультацій та семінарів з питань посилення демократичного цивільного контролю; забезпечення щорічного видання Білих книг суб'єктами, що входять до складу сектору безпеки і оборони України; удосконалення механізму інформування громадськості про державну політику у сфері національної безпеки і оборони України; забезпечення на постійній основі інформування громадськості про результати діяльності складових сектору безпеки і оборони України та ін.); за допомогою засобів масової інформації – забезпечення позитивного іміджу Міністерства оборони України та Збройних Сил України у суспільстві в умовах протистояння терористичній загрозі на Сході держави, популяризації військової служби, зокрема служби у військовому резерві (у т.ч. завершення оптимізації системи структурних підрозділів Міністерства оборони України, які виконують функції підтримання зв'язків із засобами масової інформації; проведення регулярних брифінгів і прес-конференцій за участю керівного складу Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України тощо) та ін. [364].

На нашу думку, необхідно також звернути увагу на положення «Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік» та рішення

Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України», що стосуються вдосконалення систем матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України, у т.ч. психологічної та психіатричної допомоги учасникам бойових дій у Збройних Силах України; відновлення та ремонт військової техніки; забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей (у т.ч. перепідготовка та соціальна адаптація військовослужбовців, які звільнені та звільнятимуться з військової служби); розвитку соціально-гуманітарного забезпечення військовослужбовців [364; 397]. Оскільки це ті сфери, в яких на цей час здебільшого складаються взаємовідносини між такими інститутами громадянського суспільства як харитативні організації (благодійні та волонтерські) та Збройними Силами України [160, с. 48].

При визначенні основних засад, на яких ґрунтуються відносини між громадянським суспільством і органами державної влади в цілому, що містяться у положеннях зазначених програмних документів (Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки; Річній національній програмі співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік та ін.), акумульовано вже набутий досвід взаємодії між інститутами громадянського суспільства і органами державної влади в Україні, а також потреби, які наразі постали у цій сфері, та необхідність дотримання загальноприйнятих демократичних правил у цих взаємовідносинах.

Разом з тим, вітчизняне законодавством має цілу низку інших нормативно-правових актів, якими регулюється ця сфера, форми та механізм взаємодії ін., у т.ч. щодо взаємодії зі Збройними Силами України. При цьому необхідно підкреслити, що ці форми можна розділити на дві групи: це діалог з широкими колами громадянського суспільства, а також безпосередня взаємодія з його окремими інститутами.

Стосовно соціального діалогу з усією сукупністю українського суспільства необхідно виділити такі нормативно-правові акти як Закони України «Про доступ до публічної інформації» [338], «Про звернення громадян» [368], «Про засади

внутрішньої і зовнішньої політики» [343], «Про запобігання корупції» [342], укази Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» (від 26.02.2016 р. № 68/2016) [405], «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» (від 25.08.2015 р. № 501/2015) [350], «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (від 12.01.2015 р. № 5/2015) [412], «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік» (від 12.02.2016 р. № 45/2016) [364], постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (від 03.11.2010 р. № 996) [340], «Про утворення Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади» (від 20.06.2012 р. № 658) [418], «Про утворення Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні» (від 01.08.2011 р. № 885) [417], «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» (від 12.10.2011 р. № 1049) [360], «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» (від 04.01.2002 р. № 3) [384], «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» (від 29.04.2015 р. № 265) [345], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ» (від 15.12.2010 р. № 2311-р) [388], «Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації» (від 18.10.2004 р. № 759-р) [398], наказ Міністра оборони України від 18.05.2011 р. № 262 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики у військовій сфері» [341] та ін., що регулюють взаємовідносини у цій сфері.

Так, наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» затверджено «Порядок проведення консультацій з

громадськістю з питань формування та реалізації державної політики», який визначає основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади зазначених консультацій. Останні проводяться, як зазначено у цій постанові, з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів. При цьому вони мають сприяти налагодженню системного діалогу останніх з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Проведення зазначених консультацій передбачає залучення всіх громадян України, які бажають узяти в цьому участь. Для цього положеннями вказаного нормативно-правового акту передбачаються такі форми діалогу як публічне громадське обговорення, електронні консультації з громадськістю та вивчення громадської думки. У свою чергу, публічне громадське обговорення передбачає організацію і проведення таких заходів: конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей (нарад) з громадськістю; інтернет-конференцій, відеоконференцій. Крім того, можуть проводитися засідання громадських рад, інших допоміжних органів, утворених при органах виконавчої влади [340].

Відповідно до вказаної постанови, з метою налагодження системного діалогу з громадськістю, залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання їм можливості доступу до інформації про діяльність Збройних Сил України, забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності Міністерства оборони України, 18.05.2011 р. затверджено наказ № 262 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики у військовій сфері», яким регулюються відносини у зазначеній сфері безпосередньо між Міністерством оборони України як органом виконавчої влади і громадянським суспільством [341].

Для реалізації вимог зазначених нормативно-правових актів на офіційному

веб-сайті Міністерства Оборони України створено рубрику «Консультації з громадськістю». Для громадського обговорення у 2016 році, наприклад, оприлюднено проекти наказів Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок передачі військового майна до підприємств (організацій) України для проведення робіт з розробки (модернізації) і виробництва озброєння та військової техніки» та «Про затвердження Інструкції з організації перевірки в Міністерстві оборони України будівельного та санітарно-технічного стану житла (квартир)», Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції державної цільової програми створення полігона...» та ін. [76].

Проте, на жаль, цей вид взаємодії Збройних Сил України з громадянським суспільством носить формальний характер. Так, наприклад, згідно з даними офіційного веб-сайту Міністерства оборони України, для громадського обговорення протягом 2014–2016 років було оприлюднено 23 проекти правових актів [76]. У той же час, зазначений сайт містить лише чотири звіти за результатами цих обговорень, а саме: «Про результати публічного громадського обговорення проекту Плану заходів Міністерства оборони України з реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2014 році» [392]; аналогічні звіти за 2015 та 2016 роки [393; 394]; а також «Про громадське обговорення проекту Звіту про проведені заходи в Міністерстві оборони України з реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2015 році» [325]. У той же час постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 передбачено, що орган виконавчої влади в обов'язковому порядку повинен доводити до відома громадськості шляхом оприлюднення на своєму офіційному веб-сайті звіту про результати публічного громадського обговорення та електронних консультацій з громадськістю [340]. Тобто стосовно загальної більшості нормативно-правових актів, проекти яких було подано для обговорення, ця норма постанови не виконана.

Загалом така форма діалогу із громадянським суспільством, як електронні

консультації з громадськістю, у Міністерства оборони України фактично відсутня. Так, на самій сторінці «Електронні консультації з громадськістю», розташованій на офіційному веб-сайті цього відомства, взагалі відсутня будь-яка інформація. Інформаційні повідомлення про проведення публічного громадського обговорення проектів нормативно-правових актів надаються з порушеннями вимог постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. Наприклад, у повідомленні щодо оприлюднення проекту наказу Міністерства Оборони України «Про затвердження Порядку проведення експерименту під час придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил України» відсутні відомості стосовно електронної адреси для подання пропозицій та зауважень, а також прізвище, ім'я відповідальної особи цього органу виконавчої влади [284].

За такого ставлення до цієї форми взаємодії з громадянським суспільством не викликає подиву той факт, що, як зазначається у згаданому звіті «Про громадське обговорення проекту Звіту про проведені заходи в Міністерстві оборони України з реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2015 році», «до Міністерства оборони України не надійшло жодної пропозиції чи зауваження до проекту Звіту» [325].

Разом з тим, необхідно звернути увагу на те, що в інших центральних органах виконавчої влади до цього питання склався дещо інший підхід. Так, наприклад, на офіційному веб-сайті Міністерства Внутрішніх Справ України, веб-сторінка «Електронні консультації з громадськістю» автоматично переходить на сторінку «Інформація про консультації з громадськістю в Міністерстві внутрішніх справ України», на якій оприлюднюється план на поточний місяць, у якому міститься інформація про проекти, які планується винести на обговорення; заплановані в рамках обговорення заходи; прізвище, ім'я, по-батькові, посада, контактні дані відповідальної особи, у т.ч. його службова електронна адреса [124].

Порядок проведення електронних консультацій із громадськістю в цілому регламентовано нормами постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 (пункти 16-17) [340]. У той же час, розробка механізму їх безпосередньої реалізації – це завдання, яке кожний орган виконавчої влади вирішує, виходячи зі

своїх можливостей. На нашу думку, у стані, у якому перебуває ця форма соціального діалогу між громадянським суспільством України і її Збройними Силами, виявляються дві проблеми: по-перше, це застарілі методи управлінської діяльності у цій сфері самого Міністерства оборони України; по-друге, це відсутність гарантій забезпечення реалізації правових норм, встановлених Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, запровадженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 (контроль, юридична відповідальність за порушення норм тощо).

Останнє, на наш погляд, зумовлено недосконалістю деяких правових норм, встановлених Законом України «Про доступ до публічної інформації», оскільки інформація про діяльність органів виконавчої влади, щодо якої проводять консультацій з громадськістю, належить саме до цієї категорії інформації. Так, наприклад, зобов'язав розпорядника інформації оприлюднювати інформацію про механізми чи процедури, за допомогою яких громадськість може представляти свої інтереси або в інший спосіб впливати на реалізацію повноважень розпорядника інформації (ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації») [338], законодавець не передбачив, що не менш важливою є й інформація про результати втілення громадянським суспільством права на представництво своїх інтересів та впливу на реалізацію повноважень з боку органів державної влади та інших суб'єктів цих відносин. Прояв такого ставлення з боку законодавця стає очевидним і при розгляді правової норми, щодо зобов'язання про оприлюднення звітів (ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації») [338], якою підкреслені лише звіти, які стосуються задоволення запитів на інформацію. Врешті-решт, це дозволяє розпорядникам публічної інформації уникати оприлюднення звітів за іншими питаннями, які належать до сфери публічної інформації, та виконувати вимоги цього Закону, які стосуються інформації, яку можна охарактеризувати як таку, що передбачає організаційні питання щодо надання адміністративних послуг в сфері публічної інформації (пункти 3, 4, 5, 5-1, 6, 7, 8, 9, 11 частини 1 ст. 15 Закону України «Про

доступ до публічної інформації») [338].

З метою вдосконалення правових норм у цій сфері, на нашу думку, необхідно внести низку змін до норм частини 1 статті 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації», яка передбачає види інформації, яка підлягає обов'язковому оприлюдненню її розпорядниками, та викласти пункти 6 і 10 частини 1 у наступній редакції: «6) інформацію про механізми чи процедури, за допомогою яких громадськість може представляти свої інтереси або в інший спосіб впливати на реалізацію повноважень розпорядника інформації, а також, про результати втілення громадськістю права на представництво свої інтересів й впливу на реалізацію повноважень розпорядника інформації»; «10) звіти, в тому числі щодо задоволення запитів на інформацію, а також, за результатами публічного громадського обговорення, електронних консультацій з громадськістю» (додаток 1). Таке викладення правових норм надасть гарантії забезпечення реалізації положень, встановлених «Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. Оскільки стаття 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації» передбачає оскарження рішень, дії чи бездіяльність розпорядників інформації стосовно невиконання розпорядниками обов'язку оприлюднювати інформацію відповідно до статті 15 цього Закону [338]. У свою чергу, нормами статті 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлена адміністративна відповідальність за неоприлюднення інформації, обов'язкове оприлюднення якої передбачено Законом України «Про доступ до публічної інформації» [138]. Громадський контроль у сфері публічної інформації в цілому та з врахуванням органом виконавчої влади пропозицій та зауважень громадськості, зокрема, у першу чергу, покладається на громадські ради (ст. 17 Закону України «Про доступ до публічної інформації»; п. 5 ч. 4 Типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі

державній адміністрації) [338; 340].

Відносно застарілих методів управлінської діяльності з боку Міністерства оборони України при виконанні вимог постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996, які стосуються проведення електронних консультацій з громадськістю, на наш погляд, було б доцільним: по-перше, запозичити для веб-сторінки «Електронні консультації» офіційного веб-сайту цього органу виконавчої влади форму, запропоновану на веб-сайті Міністерства внутрішніх Справ України (тобто, оголошення плану на поточний місяць щодо консультацій з громадськістю); по-друге, розробити технічну можливість для будь-якого бажаючого з боку громадянського суспільства брати участь у проведенні електронних консультацій, взявши до уваги приклад надання в Україні електронних петицій до органів державної влади (ст. 23-1 Закону України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР «Про звернення громадян» [368]); по-третє, передбачити оприлюднення звітів результатів електронних консультацій з громадськістю безпосередньо на веб-сторінці «Електронні консультації», а не лише на веб-сторінках, які стосуються діяльності Громадської ради при Міністерстві оборони України («Робочі звіти та вивчення громадської думки» [442]). Останнє пов'язано з тим, що наразі доволі важко відстежити виконання вимоги щодо зобов'язань на оприлюднення звітів про результати публічного громадського обговорення та електронних консультацій з громадськістю, на що було звернуто увагу вище, оскільки на веб-сторінці «Робочі звіти та вивчення громадської думки» міститься уся інформація, яка належить до сфери взаємодії між громадянським суспільством і Збройними Силами України.

Нами звернуто увагу на особливості цієї форми діалогу між Збройними Силами України та громадянським суспільством, оскільки громадське обговорення проблем та питань, окреслених у постанові Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996, є соціально витребуваним (про що свідчить активне поширення відповідних груп у соціальних мережах), а електронні консультації – найбільш масовою і оперативною формою взаємодії між державними органами і громадянським суспільством.

Іншою формою соціального діалогу з широкими колами громадянського суспільства, є діяльність громадських рад при органах виконавчої влади, у тому числі Міністерстві оборони України. Оскільки представництво в них передбачає членство всіх інститутів громадянського суспільства (громадських об'єднань, релігійних, благодійних організацій, творчих спілок, професійних спілок, недержавних засобів масової інформації тощо) [340].

Так, при Міністерстві оборони України здійснюють свою діяльність Ради волонтерів при Міністерстві оборони України та у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України [227]. Остання діє на підставі Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, затвердженого наказом Міністра оборони України від 17.03.2009 р. № 115, яким передбачено, що вона є представницьким міжконфесійним консультативно-дорадчим органом, що діє на громадських засадах при Міністерстві оборони України [297]. Її утворено з метою здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням виконання у Збройних Силах України вимог Конституції України, законів України щодо свободи совісті та віросповідання; здійснення практичних заходів, спрямованих на поетапне впровадження у Збройних Силах України ефективної системи душпастирської опіки та створення інституту військового духовенства (капеланства); координації міжконфесійної співпраці у Збройних Силах України; формуванні механізмів взаємодії Армії і Церкви з питань задоволення релігійних потреб, духовного, патріотичного виховання військовослужбовців, працівників Збройних Сил України та членів їх сімей; здійснення колективних заходів добродійного характеру [297]. Членами Ради є представники зареєстрованих в Україні конфесій, які є членами Всеукраїнської Ради церков та релігійних організацій, та віряни, які служать у Збройних Силах України. Крім того, на засідання Ради запрошуються представники структурних підрозділів центрального апарату Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Державного комітету України у справах національностей та релігій, інших органів державної влади, громадськості, засобів масової інформації тощо [297]. На цих засіданнях обговорюються різноманітні

питання у сфері взаємодії між релігійними організаціями і Збройними Силами України, у т.ч. підготовка представників Церков до миротворчого служіння, функціонування каплиць і храмів на території військових частин для задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України різних віросповідань, поточний стан в Міністерстві оборони України щодо функціонування військового капеланства тощо [56; 519].

Крім того, в Україні запроваджена діяльність Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні, яка регламентується правовими нормами, встановленими постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2011 № 885 «Про утворення Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні», та статутами козацьких організацій в Україні. До складу Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні, крім керівників громадських організацій, статутна діяльність яких пов'язана з відродженням традицій козацтва в Україні, входять Міністр оборони, заступники міністрів освіти і науки, внутрішніх справ, культури та ін. Згідно з Положенням про Координаційну раду з питань розвитку козацтва в Україні, вона є консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, утвореним для сприяння забезпеченню координації заходів з розвитку козацтва в Україні [417]. Основними завданнями зазначеної Координаційної ради, відповідно до положень постанови Кабінету Міністрів України від 01.08.2011 № 885, є сприяння забезпеченню координації заходів з розвитку козацтва в Україні; проведення аналізу стану розвитку козацтва в Україні, налагодження конструктивного діалогу між органами державної влади та громадськими організаціями, статутна діяльність яких пов'язана з відродженням традицій козацтва в Україні. Відповідно до покладених на неї завдань, вона має право вносити Кабінетові Міністрів України пропозиції та рекомендації щодо: реалізації державної політики у сфері відродження та розвитку історичних, патріотичних, військових та культурних традицій козацтва в Україні; залучення козацтва в Україні до процесу військово-патріотичного виховання та допризовної підготовки молоді; патріотичного та духовного виховання дітей і молоді, організації фізкультурно-спортивної та культурно-просвітницької роботи серед молоді;

сприяння охороні пам'яток історії та культури, природоохоронній та науково-пошуковій роботі, відновленню історичних назв, пов'язаних з історією козацтва в Україні; надання державної підтримки організації та проведенню фестивалів козацької творчості, спортивних змагань; удосконалення нормативно-правових актів з питань розвитку козацтва в Україні тощо [417].

Разом з тим, на нашу думку, необхідно звернути увагу на два моменти, які стосуються діяльності такого виду інститутів громадянського суспільства, як козацькі утворення (організації, об'єднання тощо) і взаємодії їх з органами державної влади, у тому числі з Міністерством оборони України. По-перше, це виняткове положення Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні. Так, до її складу, як було зазначено вище, входить Міністр оборони України, у той час як від інших міністерств – заступники. Водночас, як на наш погляд, враховуючи більшість завдань, на виконання яких спрямована діяльність цієї Ради (наприклад, відродження та розвитку історичних, патріотичних, військових та культурних традицій козацтва в Україні; патріотичне та духовне виховання дітей і молоді, організація фізкультурно-спортивної та культурно-просвітницької роботи серед молоді; сприяння охороні пам'яток історії та культури; надання державної підтримки організації та проведенню фестивалів козацької творчості, спортивних змагань тощо), ця форма взаємодії з одним із інститутів громадянського суспільства повинна викликати більшу зацікавленість таких органів центральної виконавчої влади, як Міністерство культури України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство освіти і науки України. У той же час необхідно звернути увагу, що до складу Громадської ради при Міністерстві оборони України, керівник останнього не входить.

До речі, до складу Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні до 5 серпня 2015 року також входили голова Синодального відділу Української Православної Церкви у справах пастирської опіки козацтва та духовно-фізичного виховання молоді та Головний отаман міжнародної громадської організації «Вірне козацтво» (останній на засадах секретаря Ради) [321]. Хотілося б відзначити ідеологічну позицію останнього утворення. Так, на

веб-сайті цієї організації містяться публікації за 2016 рік з такими назвами (мовою оригіналу): «Может ли православный поддерживать АТО? Семь причин для укропа воткнуть штык в землю», «Атаман Верного Казачества Алексей Селиванов: Патриарх Кирилл снова прав!», «Русский мир – это всё то, что сопротивляется злу» [225]. Зокрема, остання присвячена АТО і побудована на таких висловлюваннях як: «Русский мир – это как раз всё то, что против войны восстаёт» (мовою оригіналу); «Крым ушёл, насмотревшись на кровавые скачки майдана, на убийства и пытки, в том числе крымчан, возвращавшихся домой с антимайдана» (мовою оригіналу); «в Харькове ... наци застрелили двух сторонников Русского мира» (мовою оригіналу); «Его (Стрелкова – від автора) приход – реакция на развязанную незаконной киевской властью войну» (мовою оригіналу) та ін. [450].

Виняткове положення такого інституту громадянського суспільства як козацькі утворення (а в Україні вони фактично набувають такого статусу) полягає не лише у створенні вищезазначеної Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні, а й в активному сприянні з боку держави відтворенню неокозацтва. Ідеться саме про неокозацтво, оскільки, як зрозуміло усім, відновлення суспільного ладу, який існував на території України XVI-XVII століття, неможливе з об'єктивних причин. Із усієї багатой історичної спадщини у сфері військової організації та військових традицій протягом останніх двадцяти років наголос ставився лише на відродженні козацьких традицій і козацьких організацій, діяльність яких була припинена понад 200 років тому. Водночас українське національне військове формування Українських січових стрільців більш відповідає сучасним реаліям. Через наближеність до нас у часовому просторі й за методологією процесу військово-патріотичного виховання та допризовної підготовки молоді в українських стрілецьких організаціях вони не втратили своєї актуальності й донині. Історики з цього приводу зазначають, що в передвоєнний період у Східній Галичині ці організації стали підтвердженням національних традицій та державотворчих устремлінь місцевого українського населення. Значна кількість українських юнаків та юначок вважали своїм

безпосереднім обов'язком навчання військової справі задля боротьби за незалежність свого народу [91]. Можна навести приклади й інших військових організацій, діяльність яких є національно-історичним надбанням України. Проте (дещо штучно) культивувалося історично-етнографічна спадщина лише одного різновиду такої форми громадянської самоорганізації. За деякими даними, в Україні нараховується понад 700 козацьких організацій [483]. Безумовно, деякі з них дійсно проводять культурно-просвітницьку діяльність, сприяють допризовній підготовці юнаків, взаємодіють із Збройними Силами України на харитативних засадах. Проте надання пріоритетності їх участі у взаємовідносинах з органами державної влади (що підтверджує створення постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2011 № 885 Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні), у т.ч. із Збройними Силами України (включення до складу Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні міністра оборони), порівняно з іншими інститутами, суперечить самим засадам існування громадянського суспільства і демократичним принципам.

Другий момент, що стосується діяльності такого виду інститутів громадянського суспільства, як козацькі утворення, на який хочемо звернути увагу, це такі положення згаданої постанови Кабінету Міністрів України від 01.08.2011 № 885, як надання Координаційній раді з питань розвитку козацтва в Україні повноважень щодо внесення Кабінетові Міністрів України пропозиції та рекомендації про подолання наслідків надзвичайних ситуацій; охорону громадського порядку і державного кордону; участі у військових церемоніях, парадах [417]. Тобто козацьким організаціям, сутність яких зводиться до ускладненого рівня рольових ігор, які є сучасною популярною формою дозвілля [446], надані повноваження, які фактично стосуються національної безпеки. Про це ж свідчить і вказаний факт входження до складу цієї Ради Міністра оборони України. Останнє в цілому викликає подив, оскільки представництво Збройних Сил України взагалі в такому органі взаємодії між громадянським суспільством і державою, з урахуванням наведених фактів, небажано, тим більш на такому рівні. Безумовно, є громадські організації, такі як, наприклад, «Київський козацький

полк ім. Т. Шевченка», «Святошинський полк Київського реєстрового козацтва» та ін., члени яких у складі добровольчих формувань (а потім і військових частин Збройних Сил України) з 2014 року перебувають в зоні проведення АТО [140; 264; 117]. Разом з тим, є й ті утворення (наприклад, уже згадана міжнародна громадська організація «Вірне козацтво»), що відіграли недвозначну роль під час тимчасової окупації Криму та частин Донецької й Луганської областей [50–55, с. 20; 117; 116; 466]. Тобто надання переваги на законодавчому рівні громадським організаціям, діяльність яких спрямована на історичну реконструкцію, з-поміж інших інститутів громадянського суспільства спричинило у підсумку достатньо тяжкі наслідки, які вплинули на сучасний стан, у якому знаходиться Україна.

Також до форм взаємодії між органами державної влади в цілому і громадянським суспільством в Україні належить проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, яка регулюється правовими нормами, запровадженими постановою Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади». Положення цієї постанови визначають процедуру сприяння проведенню інститутами громадянського суспільства та громадськими радами громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади [361].

Нормативно-правовими актами визначаються й інші окремі сфери взаємовідносин між державно-організаційними інститутами та інститутами громадянського суспільства (Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [379]; Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [343]; Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції» [342]; постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 р. № 1049 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» [360]; від 04.01.2002 р. № 3 «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет

інформації про діяльність органів виконавчої влади» [384]; від 29.04.2015 р. № 265 «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» [345]; розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.12.2010 р. № 2311-р «Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ» [388]; від 18.10.2004 р. № 759-р «Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації» [398]; від 13.01.2010 р. № 85-р «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики»» [413]; від 05.04.2012 р. № 220-р «Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» [415] та ін.).

Перш ніж розглянути особливості адміністративно-правового статусу окремих інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України, та визначитись з їх класифікацію, на нашу думку, необхідно коротко зупинитись на нормативно-правових актах, які регулюють діяльність Збройних Сил України у цій сфері.

Повноваження щодо взаємодії з громадянським суспільством, в першу чергу, покладено на Міністерство оборони України (ст. 10 Закону України «Про Збройні Сили України»; ст. 10 Закону України «Про оборону України») у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили та яке є органом військового управління та головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній та оборонній сферах, військового будівництва, а також забезпечує взаємовідносини Збройних Сил України з державними органами, громадськими організаціями (у т.ч. об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців) та громадянами [367; 377; 355]. Так, зокрема, відповідно до Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671, цей державний орган може залучати представників інститутів громадянського

суспільства (за згодою останніх) до розгляду питань, що належать до його компетенції, у т.ч. щодо соціального та культурно-духовного розвитку особового складу Збройних Сил України, військово-патріотичного виховання громадян, організації санаторно-курортного лікування військовослужбовців та ветеранів військової служби, забезпечення накопичення запасів медичної техніки та майна; здійснення заходів у сфері фізичної культури і спорту у Збройних Силах України та формування здорового способу життя тощо [355]. Аналогічні повноваження надані і Генеральному штабу Збройних Сил України [381].

Крім того, Міністерство оборони України забезпечує здійснення заходів щодо демократичного цивільного контролю за Збройними Силами; здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Міноборони, Збройних Сил, підприємств, установ і організацій, які належать до сфери його управління, а також стосовно актів, які ними видаються, забезпечує в установленому порядку доступ до публічної інформації, розпорядником якої є Міноборони; видає «Білу книгу» з метою інформування громадськості про діяльність Збройних Сил України та ін. [355].

Водночас хотілось би звернути увагу, що згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України», до кінця 2018 року заплановано відпрацювання нормативних актів щодо призначення цивільного Міністра оборони України, на якого буде покладено вже безпосереднє забезпечення ефективного демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України [397].

Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України передбачено, що з організаціями, у т.ч. громадськими та засобами масової інформації, установлює і підтримує тісний зв'язок, а також бере участь у проведенні заходів з військово-патріотичного виховання населення, особливо молоді, – заступник начальника гарнізону з виховної роботи підпорядкований начальникові гарнізону, який відповідає за організацію і проведення загальногарнізонних заходів щодо зміцнення військової дисципліни в гарнізоні,

соціального, правового, інформаційного, морально-психологічного забезпечення, а також за організацію роботи з питань культури та дозвілля відповідно до вказівок начальника гарнізону. Водночас начальник органу управління Служби правопорядку в гарнізоні зобов'язаний надавати в межах своєї компетенції допомогу не лише органам державної влади та місцевого самоврядування, військовому командуванню, органам військового управління та їх представникам, але й громадським організаціям у провадженні їх законної діяльності в разі протидії їм або небезпеки з боку правопорушників – військовослужбовців Збройних Сил України [409]. Разом з тим необхідно зауважити, що крім перелічених, жодний із законодавчих актів не регулює взаємовідносини між військовослужбовцями, у т.ч. представників військового управління, і представниками громадянського суспільства. Безумовно, зазначені нормативно-правові акти регламентують відносини, що складаються всередині структур, які входять у Збройні Сили України. Проте, як ми звертали увагу вище, останні є одним із суспільних інститутів. Вони не ізольовані від цивільного представництва держави, яке не лише здійснює цивільний демократичний контроль над військовою організацією, але (що стосується України) активно співпрацює з нею, надаючи підтримку у достатньо широкому колі інтересів Збройних Сил України. У зв'язку з цим, при вдосконаленні нормативно-правових актів, що регламентують діяльність Збройних Сил України, в ході їх реформування, необхідно, на наш погляд, звернути увагу й на питання, пов'язані із взаємодією усіх ланок військового управління з представниками громадянського суспільства в цілому й особливо з тими його інститутами, які є усталеними суб'єктами цих взаємовідносин.

Чинні нормативно-правові акти у сфері взаємодії Збройних Сил України (головним чином на рівні наказів Міністерства оборони України) із громадянським суспільством, як в цілому, так і відносно його окремих інститутів, мають у своїй основі прагнення України стати повноправним членом європейської та світової спільноти, що потребує від Збройних Сил України застосування новітніх підходів до організації відносин з громадськістю із

використанням сучасних форм та методів комунікації [314]. До таких актів належать постанова Кабінету Міністрів України від 21.03.2002 р. № 352 «Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом» [357], Директива Міністра оборони України від 27.04.2009 р. № Д-13 «Про вдосконалення співпраці органів військового управління з громадськими організаціями» [314], накази Міністра оборони України від 11.01.2012 р. № 14 «Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки та Перспективного плану реалізації Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки» [363], від 14.05.2012 р. № 320 «Про затвердження Типового положення про будинок офіцерів Збройних Сил України» [365], від 05.06.2014 р. № 360 «Про затвердження Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів» [347], укази Президента України «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (від 12.06.2015 р. № 334/2015) [366], «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» (від 13.10.2015 р. № 580/2015) [411], розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1400-р «Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік» [353], План заходів Міністерства оборони України з реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2016 році [280], Указ Президента України «Про шефську допомогу військовим частинам Збройних Сил України, Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України» від 11.02.2016 р. № 44/2016 [420] та ін.

Як ми звернули увагу вище, на рівні законодавчих актів взаємодія між військовою організацією держави, у т.ч. зі Збройними Силами України, і громадянським суспільством в цілому, фактично не регламентована. Чи не єдиним нормативно-правовим актом у цій сфері є Директива Міністра оборони

України від 27.04.2009 р. № Д-13 «Про вдосконалення співпраці органів військового управління з громадськими організаціями», якою запропоновано керівництву Генерального штабу України, Міністерства оборони України, командувачам видів Збройних Сил України, командирам (начальникам) військових частин тощо зосередити основні зусилля у співпраці з громадськими організаціями на формуванні та розвитку в особового складу Збройних Сил України патріотизму, відповідальності за захист суверенітету та територіальної цілісності України; сприяти роботі громадських організацій у виконанні їх статутних завдань у сфері оборони, для чого у планах виховної та соціально-психологічної роботи передбачати проведення спільних заходів щодо участі громадських організацій у культурно-просвітницькій роботі, вирішенні питань соціального захисту, військово-патріотичного виховання особового складу та молоді; вживати заходів, спрямованих на розвиток партнерських відносин та поглиблення співробітництва з громадськими організаціями, забезпечення всебічної підтримки суспільно значущих громадських ініціатив; активізувати роботу з громадськими організаціями щодо поширення об'єктивної інформації стосовно змісту програм, ініціатив і пріоритетних напрямів діяльності Збройних Сил України з метою підняття престижу Збройних Сил України з використанням засобів масової інформації та інших сучасних форм і методів комунікації; залучати громадські організації до проведення спільних заходів з метою пропагування та рекламування вступу до військових навчальних закладів і переваг військової служби за контрактом; а також до розробки і обговорення проектів нормативно-правових актів, що стосуються прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби в запас або відставку; утворювати спільні консультативно-дорадчі комісії, ради та експертні органи для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони; залучати до роботи житлових, атестаційних комісій; планувати спільну діяльність з військово-патріотичними організаціями та клубами щодо військово-професійної орієнтації молоді; сприяти розвитку волонтерського руху, благодійництва і меценатства та ін. При цьому безпосередню

відповідальність за виконання заходів щодо вдосконалення такої співпраці покладена на заступників командирів з виховної та соціально-психологічної роботи [314].

Так, наприклад, серед заходів з реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2016 році, Міністерством оборони України заплановано удосконалення нормативно-правової бази з питань розвитку громадянського суспільства (у т.ч. розробка проекту змін до редакції Антикорупційної програми Міністерства оборони України; участь у розробці змін до Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, схваленої Указом Президента України № 948/2002 та ін.); сприяння участі громадськості у формуванні і реалізації державної політики та здійсненні громадського контролю (у т.ч. проведенню громадської експертизи діяльності Міністерства оборони України, громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів та врахування рекомендацій громадськості; забезпечення функціонування Громадської ради при Міністерстві оборони України, Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні, Ради волонтерів при Міністерстві оборони України тощо [280].

Перш ніж переходити до питання особливостей адміністративно-правового статусу тих інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України, треба визначити їх класифікацію. Але на цей час серед вітчизняних вчених ні в галузі права, ні політології, ні філософії не складено остаточної думки щодо класифікації інститутів громадянського суспільства в цілому, не кажучи про їх класифікацію в окремих сферах. Головним чином це пов'язано з відсутністю однозначного підходу до визначення самого терміну цього суспільного явища. Аналізуючи теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти щодо інститутів громадянського суспільства та інститутів громадських організацій в Україні, В. Л. Федоренко і Я. О. Кагляк наводять кілька трактувань цього поняття: це суб'єкти, які в процесі своєї діяльності формують суспільні відносини, спрямовані на утвердження громадянського суспільства; упорядковані

і структуровані вияви громадянського суспільства тощо [526].

У роз'ясненні, наданому Міністерством юстиції України від 24.01.2001 р., зазначено, що під інститутами громадянського суспільства слід розуміти систему суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики [457].

Перелік основних інститутів громадянського суспільства, які функціонують в Україні, надано у постанові Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», а саме: громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи [361].

Водночас дослідники поділяють інститути громадянського суспільства й іншим чином. Так, наприклад, серед них відокремлюють недержавні організації, приватні добровільні організації, народні організації, громади, посередницькі організації волонтерів та позабюджетні, громадські фундації, клуби місцевих громад, профспілки, об'єднання громадян за культурною, статевою і релігійною ознаками, харитативні організації, соціальні або спортивні клуби, кооперативи, природоохоронні організації, професійні асоціації, академії, приватний бізнес, правничі інституції, організації споживачів, засоби масової інформації, добровільні дружини, релігійні організації, клуби за інтересами тощо [171, с. 47]. Проте, на нашу думку, роздрібнення споріднених видів громадських утворень (наприклад, недержавні організації, приватні добровільні організації, народні організації, або посередницькі організації волонтерів та позабюджетні й харитативні організації) з точки зору визначеності їх адміністративно-правового статусу є неприйнятним [166].

Крім того, незважаючи на розмаїття інститутів громадянського суспільства, не всі вони є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України. Це, у першу

чергу, пов'язано із специфікою покладених на останніх функцій, які об'єктивно викликають обмеженість сфер взаємодії з громадянським суспільством. З аналізу наведених нормативно-правових актів, які регулюють взаємодії Збройних Сил України з громадянським суспільством в цілому, можна виділити такі сфери: це громадський контроль над діяльністю ЗСУ; соціально-економічна; правозахисна; харитативна (від лат. *caritas* – благодійність [517, с. 31]); патріотичне виховання та допризовна підготовка молоді; релігійна та інформаційна.

Як звернуто увагу, така обмеженість у взаємодії із громадськістю пов'язана з роллю Збройних Сил України, як державно-організаційного інституту суспільства. Законодавством України на них покладено оборону нашої держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Вони забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом (ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України») [367]. Відповідно, основна діяльність охоплена питаннями, пов'язаними із державною таємницею (ст. 1 Закону України «Про державну таємницю») і таким чином обмежена спеціальним порядком допуску та доступу громадян до неї (ст. 22 Закону України «Про державну таємницю») [336]. У той же час, інститути громадянського суспільства – це утворення приватного характеру, незалежні від держави, які складаються із самоорганізованих на добровільних началах (як правило, цивільних) громадян, об'єднаних спільним інтересом. У свою чергу вказаний інтерес, вже в силу специфічності самого громадянського суспільства (оскільки це засіб самовиразу індивідів [81, с. 21], захисту власних прав, задоволення спільних потреб тощо) об'єктивно не може перетинатись із усім обсягом інтересів військової організації.

Також, існує різний ступень взаємодії між інститутами громадянського суспільства і Збройними Силами України. Вище ми звернули увагу на те, що, як правило, громадські формування складаються із цивільних громадян. Водночас військовослужбовці є такими самими членами суспільства, як і будь-яка фізична

особа. Вони (військовослужбовці) перебувають під захистом держави та мають усю повноту прав і свобод, закріплених Конституцією України [408]. При цьому їх об'єднує спільний професійний інтерес, який, окрім безпосередньої службової діяльності, має соціально-економічні та правові надбудови, які не перетинаючись з останньою все ж мають пов'язані з нею особливості. Тобто спільні інтереси в таких сферах (соціально-економічній та правовій) можуть об'єднувати осіб, пов'язаних професійно, але не підпорядкованих службово (оскільки службової діяльності безпосередньо не стосуються). Разом з тим, специфіка професійної діяльності військовослужбовців тягне за собою особливості у їх правовому статусі, що знаходить свій прояв у накладанні певних обмежень на реалізацію ними своїх громадянських прав.

Таким чином, при класифікації інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України можна виокремити три великі групи залежно від ступеня взаємодії, а саме: 1) зовнішні інститути – це спільноти, утворені цивільними особами, які професійно не мають безпосереднього стосунку до Збройних Сил України і мета яких спрямована на сприяння діяльності останніх, допомозі їм, а також здійснення цивільного контролю (ці різноманітні громадські об'єднання та незалежні засоби масової інформації); 2) внутрішні інститути – це спільноти, створені особами, які мають безпосередній стосунок до самих Збройних Сил України (військовослужбовці, військові пенсіонери (ветерани) та працівники ЗСУ) і спрямовані на задоволення своїх соціально-економічних потреб та захист прав в межах своєї професійної діяльності (профспілки; громадські організації ветеранів військової служби, Ради офіцерів, сержантів та Жіночі Ради у Збройних Силах України); 3) окремий вид – це ті інститути громадянського суспільства, які в силу визначених законодавством обмежень не можуть надавати прямо ні допомогу (фінансову, матеріальну тощо), ні здійснювати контроль, але неврахування можливого впливу яких на Збройні Сили України може негативно позначитися на діяльності останніх (це партії та громадські рухи).

У свою чергу, інститути першої групи (зовнішні) потребують розмежування

за сферою інтересів або напрямками діяльності, на задоволення яких вона спрямована, а саме: а) харитативні утворення (благодійні та волонтерські); б) правозахисні; в) релігійні; г) військово-патріотичні та з допризовної підготовки (Товариство сприяння обороні України, громадські організації з відродження та підтримки національно-патріотичних традицій (козацькі), військово-патріотичні клуби тощо); г) незалежні ЗМІ.

Серед внутрішніх інститутів громадянського суспільства, у першу чергу, на нашу думку, необхідно звернути увагу на такі громадські утворення як Ради і збори військовослужбовців, оскільки їх діяльність охоплює всі сфери суспільних інтересів і вони мають найбільші можливості у сприянні діяльності Збройних Сил України, розвитку кращих військово-патріотичних традицій, забезпеченні соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, ветеранів військової служби, реалізації їх конституційних прав, військово-патріотичному вихованні військовослужбовців та громадян держави, формуванні позитивного іміджу Збройних Сил України [295].

Так, наказом Міністра оборони України від 20.03.2006 р. № 149 затверджено Положення про Ради офіцерів у Збройних Силах України, які є постійно діючим громадським органом офіцерського складу Збройних Сил України, який на добровільних та демократичних засадах обирається зборами офіцерів. Вони створюються з метою збереження та розвитку військових традицій, захисту законних соціальних, духовних та інших спільних інтересів військовослужбовців, членів їхніх сімей, ветеранів військової служби [295].

Як було зазначено вище, сфера інтересів Ради офіцерів у Збройних Силах України охоплює всі сфери суспільного життя військовослужбовців. Наприклад, сприяння розвитку Збройних Сил України, підтриманню бойової готовності, виконанню завдань за призначенням, збереженню матеріальних цінностей, удосконаленню професійної майстерності та бойового вишколу; підвищення активності офіцерів у виконанні громадських і службових обов'язків, підтримання кращих традицій та товариських відносин в офіцерських колективах, виховання шанобливого ставлення до всього офіцерського корпусу, культивування понять

офіцерської честі й гідності, порядності, гордості за належність до Збройних Сил України; відстоювання конституційних прав і свобод офіцерів та членів їхніх сімей тощо [295].

З метою сприяння вихованню у сержантського складу Збройних Сил України почуття честі й гідності, загальної та військової культури, формування високих морально-етичних засад поведінки, відповідальності за свій внесок у навчання та виховання особового складу, підтримання військової дисципліни, організованості й порядку в Збройних Силах України створюються Ради сержантів, які є виборним, постійно діючим громадським органом сержантського і старшинського складу. Їх діяльність регулюється нормами Положення про Раду сержантів у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністра оборони України від 29.10.2005 р. № 166 [296].

Одним із органів громадської самодіяльності безпосередньо у Збройних Силах України є жіночі Ради, Положення про які було затверджено наказом Міністра оборони України ще 16 квітня 1994 року за № 107. Ці Ради обираються на демократичних добровільних засадах із числа дружин військовослужбовців та жінок-військовослужбовців Збройних Сил України і діють на основі рівноправності членів та самоврядування. Головна мета їх діяльності полягає у сприянні командирам (начальникам) всіх рівнів, органам виховної і соціально-виховної та просвітницької роботи серед військовослужбовців та членів їх сімей у напрямку відродження духовних традицій українського народу та формування серед військовослужбовців готовності до подвигу заради незалежності України. Сфера їх діяльності, як і Рад офіцерів, охоплює майже усі питання суспільного життя військовослужбовців і членів їх сімей, у т.ч. надання допомоги командирам (начальникам) усіх рівнів щодо формування серед військовослужбовців та членів їх сімей високої моральності, виховання в них національної самосвідомості, гордості за історичне, героїчне минуле України, вірності славетним бойовим традиціям Українського війська; активна популяризація української мови, літератури, мистецтва, народної творчості, свят та звичаїв як головних чинників відродження духовності військовослужбовців та членів їх родин; національно-

патріотичне виховання дітей військовослужбовців, пропаганда педагогічних знань серед батьків, надання допомоги в організації позашкільної роботи, діяльності дошкільних закладів тощо [294].

До внутрішніх інститутів громадянського суспільства, на нашу думку, необхідно віднести і громадські організації ветеранів військової служби, утворення яких передбачено Законом України від 24.03.1998 № 203/98-ВР «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист». Незважаючи на те, що такі громадянські спільноти утворюються на засадах Закону України «Про об'єднання громадян» (ст. 11 Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист») [407], який є загальним для всіх інститутів громадянського суспільства, і їх діяльність регулюється його нормами, їх особливість полягає в тому, що вона є логічним продовженням діяльності громадянських інститутів, що діють в середовищі чинних військовослужбовців, охоплюють ті ж основні сфери інтересів (підтримання кращих традицій Збройних Сил України, культивування понять офіцерської честі й гідності, військово-патріотична робота, вирішення соціально-економічних проблем тощо) і складаються з колишніх військовослужбовців.

Конституцією України гарантовано право громадян на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Вони утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Водночас Конституцією передбачається можливість обмеження щодо членства у професійних спілках, які встановлюються на законодавчому рівні (ст. 36) [153].

Професійна спілка є одним із найпоширеніших інститутів громадянського суспільства. Вона являє собою добровільну неприбуткову громадську організацію, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної або трудової (ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права

та гарантії діяльності») [390]. Порівняно із іншими громадськими інституціями, його відмінність полягає в зосередженості на захисті матеріальних та соціальних прав та потреб своїх членів.

Як слушно зазначають дослідники: реалізація та задоволення матеріальних потреб дає можливість особам повноправно діяти у громадянському суспільстві та реалізовувати свої інші інтереси. І однією з соціально-економічних організацій захисту таких інтересів виступають профспілки [515, с. 152]. Водночас, як зауважує С. М. Третяк, останнім часом профспілки виходять за межі своїх безпосередніх завдань із захисту економічних інтересів, розширюючи сферу своєї діяльності як організація громадянського суспільства. Тепер вони діють як багатофункціональна суспільна організація, яка виражає загальногромадянські інтереси, надаючи підтримку нечленам профспілок і іншим соціальним категоріям громадян [516, с. 88].

У 2010 році було прийнято Закон України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 № 2862-VI, який визначає правові засади організації та порядку ведення соціального діалогу в Україні з метою вироблення та реалізації державної соціальної і економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві [403].

Згідно з визначенням, наданим у статті 1 цього Закону, соціальний діалог – процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин [403]. Він може здійснюватися у таких формах як обмін інформацією, проведення консультацій та узгоджувальних процедур, укладення колективних договорів і угод. Останні, у свою чергу, можуть бути генеральними (на національному рівні), галузевими (на галузевому рівні), територіальні та колективні (відповідно на територіальному та локальному рівнях) (ст. 8 Закону

України «Про соціальний діалог в Україні») [403].

Безпосередньо правові засади розробки, укладення та виконання колективних угод регламентуються правовими нормами Закону України від 01.07.1993 р. № 3356-ХІІ «Про колективні договори і угоди». Положеннями Закону щодо змісту угод фактично встановлюється обсяг сфери діяльності профспілок того чи іншого рівня. Так, на галузевому рівні угодою регулюються нормування і оплата праці, умови праці окремих професійних груп; встановлення мінімальних соціальних гарантій, компенсацій, пільг у сфері праці і зайнятості, трудових відносин; умов і охорони праці; житлово-побутового, медичного, культурного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку; умов зростання фондів оплати праці; встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; заборона дискримінації (ст. 8 Закону України «Про колективні договори і угоди») [372].

В Україні основним нормативно-правовим актом, що визначає особливості правового регулювання, засади створення, права та гарантії діяльності професійних спілок, є Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-ХІV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [390]. Відповідно до положень цього Закону громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у їх роботі профспілок (ст. 6 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності») [390]. Правовою нормою статті 7 Закону проголошено, що громадяни України вільно обирають профспілку, до якої вони бажають вступити, але за умови, що вони працюють, у т.ч. забезпечують себе роботою самостійно, або навчаються в навчальному закладі. Легалізація профспілок та їх об'єднань здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян (ст. 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності») [390]. Так, на цей час у Реєстрі громадських об'єднань України зареєстровано понад 500

профспілок, зокрема, під № 437057 зареєстровано Профспілку працівників Збройних Сил України, свідоцтво за № 1315 якій видано 15 липня 2009 року [436]. Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» гарантовано рівність профспілок як перед законом, так і щодо захисту прав і інтересів своїх членів, та їх незалежність від державних органів та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій (ст.ст. 10, 11 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності») [390]. Зі свого боку держава забезпечує реалізацію права громадян на об'єднання у професійні спілки та додержання їх прав та інтересів, співпрацює з ними, а також визнає їх повноважними представниками працівників і захисниками трудових, соціально-економічних прав та інтересів останніх. У свою чергу, за сприяння держави, ґрунтуючись на принципах соціального діалогу, професійні спілки взаємодіють з організаціями роботодавців (ст.ст. 13, 13-1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності») [390].

Незважаючи на важливу роль цього інституту громадянського суспільства у захисті економічних та соціальних прав громадян, його взаємодія зі Збройними Силами України не може вважатись врегульованою з правової точки зору. Так, статтею 3 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» зазначається, що особливості його застосування у Збройних Силах України (для військовослужбовців), Національній поліції та ін. встановлюються відповідними законами [390]. Водночас Законом України «Про Збройні Сили України» наголошується, що на період військової служби військовослужбовці зупиняють членство у професійних спілках, а в рамках Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» функціонують професійні спілки працівників, які уклали трудовий договір зі Збройними Силами України (ст. 17 Закону України «Про Збройні Сили України») [367]. Проте Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» підкреслено, що йдеться саме про військовослужбовців ЗСУ, а не працівників, що працюють на умовах трудового договору, і які належать до категорії цивільних. Неоднозначно можна тлумачити вказане положення щодо зупинення членства, оскільки вбачаються

кілька його варіантів. Наприклад, громадянин України, який до проходження військової служби навчався у цивільному навчальному закладі був членом студентської профспілки або працював на цивільному підприємстві, перебував у галузевій профспілці. Відповідно, при прийнятті в добровільному порядку (за контрактом) або при призові на військову службу на відповідний період часу він зупиняє членство у профспілці свого навчального закладу чи цивільного місця роботи, оскільки змінюється його правовий статус. Ті профспілки, членом яких він перебував, захищали його економічні та соціальні права в обсязі, обмеженому сферою власної діяльності з урахуванням особливостей своєї галузі. Таке припущення є логічним і обґрунтованим. Але в такому разі для захисту прав військовослужбовців щодо оплати праці, соціальних гарантій, житлово-побутового, медичного, культурного обслуговування та організації оздоровлення і відпочинку тощо у Збройних Силах України повинна бути створена професійна спілка військовослужбовців. Проте станом на сьогодні обрано другий варіант тлумачення положення статті 17 Закону України «Про Збройні Сили України»[367], а саме, що військовослужбовці не можуть бути членами профспілки в цілому. Обрання саме цього тлумачення норми підтверджується тим фактом, що, як зазначалось вище, Державною реєстраційною службою України в Реєстрі громадських об'єднань зареєстровано лише одну профспілку Збройних Сил України, а саме, Всеукраїнську профспілку працівників Збройних Сил України, утворену на Установчому з'їзді 23 квітня 1992 року [60].

Згідно з її Статутом від 25.01.2000 р., така профспілка є добровільною, неприбутковою громадською організацією, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності, для представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки перед державними, господарськими органами, Міністерством оборони України, власниками та уповноваженими ними органами. Її членами можуть бути будь-який працівник, зайнятий за наймом чи на основі інших форм трудових відносин у військових частинах, установах, підприємствах та організаціях, студенти, пенсіонери та інші громадяни (крім роботодавців), які визнають Статут

профспілки, виконують рішення профспілкових органів та сплачують членські внески [486].

На сьогодні Всеукраїнська профспілка працівників Збройних Сил налічує близько 50 тисяч членів, з яких майже десять тисяч працюють у військових медичних закладах нашого війська, понад 40 відсотків членів профспілки є ветеранами військової служби, майже 10 тисяч – це працівники підприємств «Укроборонпрому». Профспілка об'єднує 7 територіальних комітетів і об'єднань, відповідно до структури Збройних Сил України, за видами і напрямками: територіальні комітети профспілки Сухопутних військ (Одеса, Львів, Чернігів, Харків, Дніпропетровськ); територіальний комітет профспілки працівників Повітряних Сил Збройних Сил України (Вінниця); територіальний комітет профспілки працівників військово-будівельних організацій та 9 об'єднаних комітетів профспілки і 50 профспілкових організацій прямого підпорядкування Центральному комітету профспілки. За даними голови цього комітету Д. Т. Мірошниченка, завдяки запровадженню дієвого соціального діалогу між профспілками і керівництвом військових частин, установ, підприємств багато робиться для покращання умов праці. За колективними угодами організується харчування працівників на підприємствах зі значними знижками; у 2015 році майже 500 членів профспілки отримали від військового відомства пільгові санаторно-курортні путівки; протягом 1992–2007 років військове відомство надало працівникам ЗСУ, які є членами цієї профспілки, понад чотири тисячі квартир (але наразі забезпечення працівників Збройних Сил житлом належить до найгострішої проблеми) [60; 550].

1 грудня 2011 р., відповідно до Закону України «Про соціальний діалог в Україні», рішенням Національної служби посередництва і примирення за № 039/11-00-П вказану Профспілку визнано такою, що відповідає критеріям репрезентативності на галузевому рівні для участі у колективних переговорах з укладення галузевих угод та для делегування представників до органів соціального діалогу на відповідному рівні [49].

Основним документом соціального партнерства та взаємодії, що

установлює загальні принципи проведення соціально-економічної політики, є Галузева угода між Міністерством оборони України та Центральним комітетом Всеукраїнської профспілки працівників Збройних Сил України. Згідно з наказом Міністра оборони України від 25.02.2016 № 107, укладено Галузеву угоду між Міністерством оборони України та Центральним комітетом профспілки працівників Збройних Сил України на 2016–2018 роки. [60; 238]. Зазначеною Угодою передбачено порядок та умови встановлення доплат, преміювання, надання матеріальної допомоги на оздоровлення, які визначаються в колективних договорах між військовими частинами, закладами, установами та профспілковими організаціями. Зокрема, буде надаватися безоплатна медична допомога працівникам закладів охорони здоров'я Міністерства оборони України відповідно до законодавства. Для працівників Збройних Сил виділятимуть п'ять відсотків від загальної кількості санаторно-курортних путівок зі сплатою ними 30 відсотків їхньої вартості. Передбачено надання додаткових оплачуваних відпусток тривалістю до 7 календарних днів згідно з орієнтовним переліком професій та посад працівників ЗС України з ненормованим робочим днем. Порівняно з угодою на 2011–2013 рр. впроваджено новацію стосовно житлово-побутових гарантій, а саме рішення про підготовку та надання до Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України протягом 2016 року пропозиції щодо включення працівників Збройних Сил до переліку категорій працівників, яким можуть бути надані службові житлові приміщення та ін. [549].

Неможливо не погодитись з думкою Д. Т. Мірошниченка з приводу збільшення у 2015 році профспілкової організації Південного оперативного командування на понад 1300 осіб про те, що люди чітко усвідомлюють, що профспілка – це один із гарантів захисту їхніх законних прав [550]. Проте до членів Всеукраїнської профспілки працівників Збройних Сил України не належать чинні військовослужбовці, попри той факт, що її започатковано було наказом першого Міністра оборони незалежної України К. П. Морозова № 89 від 21 червня 1992 року під назвою «Про професійну спілку Збройних Сил України», який став правовою основою взаємовідносин між командирами (начальниками) та

галузевими профспілковими організаціями [60].

Крім того, як звернуто увагу вище, у Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» йдеться саме про чинних військовослужбовців (а не працівників підприємств та закладів Міністерства оборони або пенсіонерів Збройних Сил України). У той же час, Закон України «Про Збройні Сили України» [367] не передбачає прямої заборони щодо членства у професійних спілках, створених з дотриманням передбачених законодавством умов на основі спільної професійної діяльності. Крім того, нормами статті 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачено право військовослужбовців на створення своїх громадських об'єднань за умов заборони на організацію ними страйків і участі в їх проведенні [404]. Однак наразі (серед переліку «силових» структур, наданих у Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності») лише Законом України «Про Національну поліцію» запроваджено норму, що не передбачує багатоваріантного тлумачення, а саме: в органах (закладах, установах) поліції з метою захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів поліцейських відповідно до вимог законодавства можуть утворюватися професійні спілки. При цьому, обмеження прав професійних спілок поліцейських порівняно з іншими професійними спілками не допускається (ст. 62 Законом України «Про Національну поліцію») [376].

Отже, на цей час військовослужбовці залишаються поза межами такого інституту громадянського суспільства як профспілки, котрі, у першу чергу, є гарантією їх професійної діяльності, дотримання соціальних та економічних прав, захисту інтересів у соціально-побутовій, оздоровчо-лікувальній та ін. сферах. Крім того, у зв'язку з відсутністю легалізованої у встановленому законодавством порядку, у т.ч. укладеною між профспілкою військовослужбовців і Міністерством оборони України відповідною угодою, виникла вільна ніша. Остання створює умови для утворення профспілок військовослужбовців, діяльність яких викликає сумніви щодо реалізації ними головної мети цього інституту (тобто захисту соціально-економічних прав військовослужбовців), легітимності та прозорості

самої діяльності.

Так, у згаданому Реєстрі громадських об'єднань зареєстровані за № 378843 Київська міська незалежна профспілка військовослужбовців та працівників силових структур (свідоцтво № 0055-2000п.с. від 01.07.2009 р.) та за № 1331294 Регіональна профспілка військовослужбовців міста Києва та Київської області (свідоцтво № 241 від 16.02.2011) [436]. Однак будь-які дані щодо їх діяльності та взаємодії зі Збройними Силами України відсутні. Або, наприклад, профспілка «Незалежна профспілка військовослужбовців України», інформація про яку і в Реєстрі громадських об'єднань, і в Єдиному реєстрі громадських формувань відсутня. Разом з тим, керівник цієї організації – О. М. Лалак, є головою Всеукраїнського громадського об'єднання «Всенародний фронт порятунку України», яка дійсно зареєстрована 22.01.2010 р. за № 892372 [70; 436]. І, як в попередніх прикладах, дані щодо легалізації незалежної профспілки військовослужбовців України та укладання угоди з Міністерством оборони України відсутні. У той же час, у мережі інтернет існують неоднозначні запити О. М. Лалака (який, до речі, входить до складу Громадської ради при Міністерстві оборони України станом на 24.06.2014 р. [428]) щодо частки членських внесків військовослужбовців у створеній ним профспілці [98]. І таких прикладів можна навести чимало.

Таким чином, можливість членства чинних військовослужбовців у вже існуючій Всеукраїнській профспілці працівників Збройних Сил України з поверненням їй первинної назви та внесенням відповідних змін до Закону України «Про Збройні Сили України» [367], Статут зазначеної профспілки та інші регулюючі нормативні акти, є завданням, що потребує свого вирішення в питанні взаємодії цього інституту громадянського суспільства зі Збройними Силами України. Оскільки виключення військовослужбовців із цього процесу призводить до фактичної відсутності в них гарантій у захисті соціально-економічних прав, а також штучного відокремлення їх від українського суспільства, що абстрагує конституційне положення про те, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є справою всього Українського народу (ст. 17 Конституції

України) [153].

Як ми зазначали, політичні партії та рухи – це окремий вид інститутів громадянського суспільства, який не може безпосередньо взаємодіяти зі Збройними Силами України, але неврахування їх можливого впливу може негативно позначитися на діяльності останніх. У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідно коротко зупинитись на адміністративно-правових особливостях цього інституту і його взаємовідносинах зі Збройними Силами України.

Так, Конституцією України гарантована свобода незабороненої законодавством політичної діяльності (ст. 15). Нею підкреслюється, що політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян і обмеження щодо членства в них встановлюються виключно Конституцією і законами України (ст. 36). Ці обмеження стосуються, у першу чергу, заборони на утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни тощо; по-друге, вони не можуть мати воєнізованих формувань, а також утворюватись і діяти у військових формуваннях (ст. 37) [153].

Політичні партії є основним інституційним елементом політичної системи сучасного демократичного громадянського суспільства, які презентують інтереси значної частини громадян та залучають останніх у сферу політичного регулювання [290, с. 218]. Водночас політичні партії є інститутами громадянського суспільства лише на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади. Пізніше вони залишаються тісно пов'язаними з громадянським суспільством, з одного боку, і владними інституціями – з іншого, служачи ланкою зв'язку між ними [289, с. 17]

Законами України «Про Збройні Сили України» та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» прямо вказується на заборону щодо створення і діяльності організаційних структур політичних партій та членства в будь-яких політичних партіях, організаціях чи рухах (ст.ст. 11, 17

Закону України «Про Збройні Сили України», ст. 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [367; 404].

Водночас слід зауважити, що, наприклад, законодавство Сполучених Штатів Америки гарантує військовослужбовцям участь у політичних партіях і громадських рухах, але з деякими обмеженнями (заборона ставати кандидатом на виборну посаду або безпосередньо брати участь у виборній кампанії якогось одного кандидата; не дозволяється брати участь у діяльності організацій, які відкрито проводять політику дискримінації на основі раси, переконань, кольору шкіри, статі, релігії та національного походження. Однак членство в таких групах без активної участі в їх діяльності заборонено бути не може) [492, с. 62; 590; 588]. Проте порівняння між державою з усталеною демократичною системою, яка налічує понад два століття, і українським демократичним суспільством, яке фактично знаходиться у стані формування, безумовно, є некоректним і передчасним.

Отже, протягом усього часу незалежності, особливо в останні роки, в Україні створюються достатньо сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства і його підтримки на нормативно-правовому рівні. Органи державної влади і Збройні Сили України як складова державно-організаційного устрою здійснюють кроки, спрямовані на взаємодію із інститутами громадянського суспільства в усьому розмаїтті останніх. Проте недосконалість законодавчих актів, існуюча упередженість з боку державних інституцій, викликана прихильністю до застарілих методів управління, недостатня ініціатива з боку самого громадянського суспільства (що пов'язано з початковим станом його розвитку) становлять певні перешкоди для належної взаємодії між останнім і органами державної влади в цілому та Збройними Силами України зокрема.

2.4. Особливості адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України

Адміністративно-правовий статус інститутів громадянського суспільства, на наш погляд, значною мірою пов'язаний із правовим статусом (та адміністративно-правовим статусом зокрема) громадянина. Їх права, обов'язки, гарантії, відповідальність природним чином впливають із конституційно закріплених відповідних елементів правового статусу останнього. Вони є однією із форм реалізації гарантованих українським законодавством громадянських прав і свобод. Конституцією України проголошено, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36 Конституції України); їм гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 34 Конституції України); кожен має право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Конституції України) [153].

Е. Е. Додіна звертає увагу, що громадська організація є елементом соціально-політичної структури суспільства й має своїм походженням реалізацію права громадян України на об'єднання [100, с. 22].

В. М. Кравчук, аналізуючи роботи В. В. Костицького та Ніка Дейчаківського, підкреслює, що однією з найхарактерніших рис громадянського суспільства є існування певної верстви організованих людей, коли громадяни разом можуть ефективно вирішувати загальні, спільні проблеми, добровільно і незалежно дбати й захищати власні права та інтереси, інтереси інших, забезпечувати свободи [172, с. 34; 88, с. 120], оскільки самому індивіду важко захищати власні права та свободи перед державою [176, с. 68].

Водночас, враховуючи колективну природу цих інститутів, сфери їх

суспільної діяльності, мету утворення та ін., їм притаманні особливі властивості, які, з одного боку, відрізняються від рис правового статусу окремого індивіду суспільства (громадянина), а, з іншого, будучи організаційним утворенням, від інститутів, що належать до організаційно-державних утворень. Крім того, вони можуть мати особливості, викликані сферою суспільної діяльності, наприклад, при взаємодії зі Збройними Силами України.

Питання, пов'язані із адміністративно-правовим статусом інститутів громадянського суспільства як в цілому, так і його окремих видів, неодноразово висвітлювались в роботах як правознавців так і політологів, у т.ч. В. Б. Авер'янова [5], Ю. П. Битяка [4], Ю. А. Ведернікова [45], С. П. Добрянського [99], І. О. Ієрусалімової [123], М. С. Кельмана [132], В. К. Колпакова [144], Я. В. Лазура [189], В. А. Ліпкана [193], О. С. Лотюк [199], А. М. Подоляки [286], П. М. Рабіновича [432], Б. М. Ринажевського [440], О. Ф. Скакун [463], С. Г. Стеценка [490], М. П. Требіна, І. М. Шопіної та ін.

Грунтовні дослідження щодо адміністративно-правового такого різновиду інститутів громадянського суспільства як громадські об'єднання присвячені роботи Е. Е. Додіної («Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні» [100]) та В. М. Кравчук («Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти)» [176]). Разом з тим, ними не розглянуто особливості адміністративно-правового статусу незалежних засобів масової інформації, які є повноправним інститутом громадянського суспільства, а також особливі характеристики, що обумовлені взаємодією зі Збройними Силами України, які займають особливе положення серед державно-організаційних інституцій.

Юридична наука визначає адміністративно-правовий статус окремого громадянина як комплекс суб'єктивних прав, свобод, обов'язків, відповідальності та гарантій їх реалізації, закріплених Конституцією України, нормами різних галузей права, у тому числі адміністративно-правовими нормами [5, с. 243, 495; 490, с. 35, 38; 4, с. 48; 463, с. 378; 47; 217; 440, с. 26; 189, с. 48]. При цьому відповідальність, на думку О. Ф. Скакун, має вторинний характер, оскільки

реалізується в результаті вчиненого правопорушення або у зв'язку з невиконанням компетенції чи перевищенням її обсягу [463, с. 380]. А Ю. П. Єременко підкреслює, що правовий статус – це юридичне вираження соціальної свободи особистості у вигляді системи прав та обов'язків [104].

Тобто, враховуючи, що колективні недержавні утворення це, в першу чергу, об'єднання окремих індивідів, елементи адміністративно-правового статусу громадянина (права, свободи та гарантій їх реалізації, обов'язки та відповідальність) в повній мірі притаманні адміністративно-правовому статусу будь-якого інституту громадянського суспільства незалежно від його форми, сфери інтересів тощо.

С. Г. Стеценко, надаючи класифікацію суб'єктів адміністративного права, виокремлює серед них індивідуальних (громадяни України, іноземці ті ін.) і колективних (об'єднання громадян, підприємства, органи місцевого самоврядування ті ін.) суб'єктів адміністративно-правових відносин [490, с. 33]. О. Ф. Скакун звертає увагу, що об'єднання громадян тією чи іншою мірою беруть участь у політичному житті суспільства, у політичних відносинах із державою і, відтак, взаємодіють (співробітничать або конфліктують) із нею [463, с. 65–68].

Таким чином, колективна форма інституту громадянського суспільства, характер діяльності та виключно правовий характер взаємовідносин із державою [4, с. 110], викликають закономірну необхідність включення до елементів їх адміністративно-правового статусу – контролю. Причому останній залежить, у першу чергу, від сфери діяльності, мети та форми утворення (зі статусом юридичної особи або без такого статусу), джерел фінансування тощо.

Як ми вже раніше зазначали, найбільш поширеною групою інститутів громадянського суспільства є спільноти, утворені цивільними особами, які професійно не мають безпосереднього стосунку до Збройних Сил України і мета яких спрямована на сприяння діяльності останніх, допомозі їм, а також здійсненню цивільного контролю. До них належать різноманітні громадські об'єднання, релігійні організації та незалежні засоби масової інформації.

Враховуючи роль та вплив при синергії між Збройними Силами України та

громадськими об'єднаннями, які надають останні, на нашу думку, більш детально необхідно зупинитись саме на цьому інституті громадянського суспільства.

Законом України від 22.03.2012 р. № 4572-VI «Про громадські об'єднання», вони визначаються як добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів (ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання») [326]. При цьому ті з них, що утворюються фізичними особами, визнаються як громадські організації, а засновниками якого є юридичні особи приватного права як громадська спілка. Також Закон звертає увагу на те, що громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Але у будь-якому випадку його діяльність повинна мати неприбутковий характер [326].

С. Г. Стеценко та О. Ф. Скакун визначають об'єднання громадян як добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод, досягнення особистих і громадянських цілей [490, с. 55; 463, с. 65]. В. К. Колпаков розглядає громадські організації як об'єднання громадян для забезпечення і захисту власних законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів) [144, с. 169–170].

На наш погляд, дещо звужено розглядає громадські організації Е. Е. Додіна, визначаючи мету їх створення як реалізацію прав і свобод громадян для здійснення суспільно-корисної діяльності в сферах благодійництва, культури, науки, досліджень, екології та в інших сферах, якщо ця діяльність спрямована на досягнення суспільної користі [100, с. 35]. Як можна було бачити на розглянутих у попередньому розділі прикладах, деякі громадські утворення (до яких не в останню чергу належать козацькі організації) демонструють, що їх діяльність жодним чином на стосується суспільно-корисної діяльності.

Разом з тим, заслуговує увагу визначення для всіх інститутів громадянського суспільства, надане В. М. Кравчук, яка розглядає їх у всій сукупності та різноманітті, окреслюючи головну суть. Так, вона визначає, що

недержавні громадські організації це організації, що не є частиною державного механізму і до них належать поряд з групами захисту прав громадян, організаціями, що здійснюють соціальні послуги, освітні ресурсні центри, екологічні організації та ін., і такі громадські об'єднання як політичні партії, профспілки, спортивні клуби, релігійні установи, бізнесові об'єднання тощо [176, с. 70]. Аналогічне визначення щодо громадських формувань міститься і в Законі України від 15.05.2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [332].

Аналізуючи наукові визначення характерних ознак інститутів громадянського суспільства (крім незалежних засобів масової інформації, які мають особливий правовий статус, що пов'язано із їх функціями у суспільстві, формами організації, методами діяльності тощо) і їх відмінність від державно-організаційних, комерційних та ін. утворень, можна виділити наступні риси:

- добровільність (вступ та вихід, методи роботи, особливі форми примусу тощо), яка ґрунтується на єдності інтересів для спільної їх реалізації;
- внутрішня самоорганізація;
- колективне управління безпосередньо або через виборні органи;
- колективне ведення загальних справ;
- незалежність від зовнішнього, у т.ч. державного управління;
- відсутність державно-владних повноважень (за винятком делегування їх державою) у відносинах з іншими суб'єктами права й між собою виступають виключно від власного імені;
- неприбутковість (члени таких організацій не мають ніякої особистої вигоди або прибутку, хоча співробітники можуть отримувати відшкодування за свою працю; організація може проводити певну прибуткову діяльність лише в тому разі, якщо прибутки не розподіляються між членами або засновниками організації, а використовуються для реалізації завдань і цілей організації);
- участь у суспільному житті (у будь-яких його сферах);
- можливість використання засобів масової інформації. А також кілька специфічних ознак, до яких належать: наявність статуту об'єднання громадян;

інститут членства; пов'язана з ним обов'язковість участі членів об'єднання громадян в його роботі та створенні матеріальної бази об'єднання шляхом внесення членських внесків [5, с. 249–253; 490, с. 55–56; 4, с. 110, 113; 144, с. 165–166; 463, с. 158; 193, с. 201–203; 176, с. 70–71].

Водночас, незважаючи на незалежність від держави, у т.ч. стосовно управління з її боку, самостійність інститутів громадянського суспільства, вони не лише не ізолювані, а й знаходяться у синергії як з державою в цілому, так і у взаємодії з її окремими організаційно-державними інститутами. Як стверджує з цього приводу О. Ф. Скакун: «державна здатна сприяти розвитку суспільства або перешкоджати йому», та, продовжуючи свою думку, зазначає, що у функціонуванні громадянського суспільства роль цивілізованої держави має виражатися в тому, що вона служить формою, що організує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку; встановлює «правила гри», яких повинні дотримуватися громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їх існування і розвитку; надає необхідний захист громадянському суспільству, яке функціонує в межах її території, у тому, що належить до соціальної безпеки громадян; забезпечує правовими засобами можливість громадянина бути власником, створювати громадські об'єднання, комерційні корпорації, брати активну участь у політичному житті суспільства; має межі регулювання відносин у суспільстві, які визначаються конституцією держави, стандартами в галузі прав і свобод людини, закріпленими в міжнародних актах, тощо [463, с. 60–62]. Стосовно безпосередньо громадських організацій вона зауважує, що держава (в особі державних органів і посадових осіб): встановлює юридичні норми, які визначають порядок їх офіційного визнання (легалізації) шляхом реєстрації; забезпечує дотримання прав і законних інтересів об'єднань громадян; здійснює контроль і нагляд за відповідністю діяльності об'єднань громадян зареєстрованому статуту, у т.ч. контроль над джерелами і розмірами надходжень і сплатою податків (цю функцію, зокрема, покладено на державні фіскальні органи); передбачає відповідальність уповноважених осіб громадських об'єднань за порушення законодавства; створює режим найбільшого сприяння для їх

функціонування: наділяє певними пільгами або зовсім звільняє від податків, або надає дотації і кошти та ін. [463, с. 65–68].

Аналогічної думки додержується і С. Г. Стеценко, який звертає увагу на затребуваність державного управління у сприянні забезпеченню прав, свобод і законних інтересів громадян; забезпеченні стабільності всередині країни та побудови позитивного іміджу держави за кордоном; здійсненні контролю та нагляду за станом справ у різних сферах суспільного життя через установлення відповідності визначеним у державі стандартам, правилам, регламентам тощо [490, с. 17–8].

Разом з тим, як зауважує В. К. Колпаков, свій регулюючий вплив держава поширює тільки на ті повноваження громадських формувань, які реалізуються безпосередньо у взаємовідносинах з державними органами. Суть же такого регулювання зводиться до того, щоб, по-перше, через норми адміністративного права закріпити повноваження громадських об'єднань у сфері державного управління, по-друге, створити реальні гарантії їх реалізації [144, с. 165–166].

При цьому слід зауважити, що такі аспекти державного управління як регулювання відносин, що складаються при реєстрації суб'єктів громадянського суспільства; державний контроль у сферах забезпечення та охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; захисті інтересів національної безпеки, громадського порядку та охорони здоров'я населення; фінансовій (у т.ч. податковій), стосуються всіх видів інститутів громадянського суспільства. Водночас, ті з них, що є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України, набувають додаткових ознак, що викликано специфікою діяльності останніх.

Вітчизняна правова наука, докладно обґрунтовуючи й визначаючи особливості адміністративно-правового статусу окремих елементів громадянського суспільства (громадських об'єднань, релігійних організацій, професійних спілок тощо), майже не приділяла увагу особливостям адміністративно-правового статусу тих із них, які є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України. У той час, як специфіка діяльності останніх викликає ряд об'єктивних обмежень, які, в свою чергу, позначаються на складових

адміністративно-правового статусу цих інститутів громадянського суспільства.

Якщо правові норми Закону України «Про громадські об'єднання» в цілому визначають адміністративно-правовий статус такої частини громадянського суспільства, як громадські об'єднання, законів України «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про інформацію», «Про пресу та інші засоби масової інформації» тощо – адміністративно-правовий статус відповідних елементів громадянського суспільства, то його особливості, породжені синергією зі Збройними Силами України, регулюються не стільки нормами законодавчих актів (закони України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність»), скільки безпосередньо нормативно-правовими актами органів виконавчої влади (розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 677-р «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі» [402]; накази Міністерства оборони України від 27.01.2015 р. № 40 «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» [358]; від 14.06.2012 р. № 399 «Про затвердження Інструкції про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти Міністерства оборони України та Збройних Сил України» [348]; від 10.10.13 р. № 689 «Про затвердження Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України: наказ Міністерства оборони України» [356] та ін.).

Розгляд особливостей складових адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України традиційно розпочнемо із прав, якими їх наділено.

Як ми зазначали вище, адміністративно-правовий статус інститутів громадянського суспільства знаходиться у тісному взаємозв'язку із правовим статусом (та адміністративно-правовим статусом відповідно) громадянина. Взагалі, будь-який різновид цих інститутів є колективним, добровільним об'єднанням незалежних громадян. І, таким чином, для визначення поняття права

як елементу адміністративно-правового статусу цілком доцільно застосовувати визначення, яке надається для окремої людини-громадянина.

Так, Е. Е. Додіна слушно зауважує, що юридичні права громадських організацій є імплементацією цього конституційного права, тому вони повинні бути розглянуті в тісному зв'язку і взаємозалежності з правом громадян на об'єднання [100, с. 23].

Поза кон'юнктурою часу, на нашу думку, знаходиться визначення терміну «права людини», надані О. Ф. Скакун: «Основні права людини – гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей» [460, с. 173], та П. М. Рабіновичем: «Права і свободи людини – це її певні можливості, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, що об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [431, с. 7–10].

Отже, жодну з наведених позицій не можна вважати хибною. Позаяк розмаїття думок щодо визначення цього терміну лише зміцнюють основу системного аналізу проблем у цій сфері.

Правовими нормами Закону України «Про громадські об'єднання», у сфері регулювання якого знаходиться найбільше коло інститутів громадянського суспільства, встановлено такі права громадських об'єднань:

- вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі);
- звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади (їх посадових осіб) з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами;
- одержувати в порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації;
- брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні

проектів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади і стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя;

- проводити мирні зібрання;
- здійснювати інші права, не заборонені законом (ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання») [326].

Також законодавець окреслив додаткові права громадських об'єднань зі статусом юридичної особи, у т.ч.:

- бути учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права відповідно до законодавства;
- здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, або через створені юридичні особи, якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню;
- брати участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади для проведення консультацій з громадськими об'єднаннями та підготовки рекомендацій з питань, що стосуються сфери їхньої діяльності;
- отримувати фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів відповідно до закону та ін. (ст.ст. 21, 23 Закону України «Про громадські об'єднання») [326].

Релігійні організації визнаються юридичними особами з дня своєї державної реєстрації. І як юридичні особи вони користуються правами і несуть обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення). Для них правовими нормами Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачені права засновувати й утримувати вільнодоступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця паломництва; на придбання, володіння і використання релігійної літератури мовою на свій вибір, а також інших предметів й матеріалів релігійного призначення; на виготовлення та розповсюдження предметів релігійного призначення, релігійної літератури та

інших інформаційних матеріалів релігійного змісту; заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення; на утворення товариств, братств, інших об'єднань громадян для здійснення добродійництва, вивчення та розповсюдження релігійної літератури та іншої культурно-освітньої діяльності (які можуть мати свої статuti, що реєструються в порядку, встановленому для громадських об'єднань); на здійснення доброчинної діяльності як самостійно, так і через громадські фонди та ін. (ст.ст. 21-24 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації») [400].

Серед особливостей такого елементу адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України, як права і свободи, у першу чергу, необхідно звернути увагу на положення Закону України від 19.06.2003 р. № 975-IV «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Згідно з його нормами, громадяни України мають право брати участь у здійсненні цивільного контролю над Воєнною організацією держави, зокрема, через громадські організації, членами яких вони є; останні мають можливість запитувати та отримувати в установленому порядку від органів державної влади, у тому числі від органів військового управління тощо, інформацію, яка не містить державної таємниці, з питань діяльності Збройних Сил України; проводити наукові дослідження з проблем військового будівництва, організації оборони, забезпечення безпеки країни, проводити публічне обговорення їх результатів, створювати для цього громадські фонди, колективи експертів тощо; проводити громадську експертизу проектів законів, програм, представляти свої висновки і пропозиції відповідним державним органам для врахування в ході реформування Збройних Сил України; брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань реформування і діяльності Збройних Сил України, проблем правового і соціального захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей; знайомитися з умовами служби, життя і побуту військовослужбовців; через суб'єктів права законодавчої ініціативи виступати із законодавчими

ініціативами в галузі військового будівництва, соціального захисту військовослужбовців, пенсіонерів та членів їхніх сімей та ін. (ст. 19 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави») [327].

Загальні засади харитативної діяльності в Україні визначені у Законах України від 05.07.2012 р. № 5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та від 19.04.2011 р. № 3236-VI «Про волонтерську діяльність». Серед прав, якими наділено цей інститут громадянського суспільства (з огляду на тему дослідження), хочемо звернути увагу на такі з них, як право самостійно визначати сфери, види, місце (територію), строки і бенефіціарів благодійної діяльності в установчих документах, благодійних програмах або інших рішеннях органів управління (ст. 11 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [313]; право на отримання коштів та іншого майна для здійснення волонтерської діяльності; самостійного визначення напрямів здійснення волонтерської діяльності; на запрошення іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності; проведення діяльності як з укладенням договору з волонтером так і без нього; на видачу волонтерам посвідчення, що засвідчують їх особу та вид волонтерської діяльності в межах організації; відшкодування волонтерам витрат, пов'язаних з наданням ними волонтерської допомоги та ін. (ст. 5 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323].

Стосовно безпосередньо взаємодії зі Збройними Силами України необхідно звернути увагу, що нормами Закону України «Про волонтерську діяльність» обмежено вік волонтерів, які можуть приймати участь у такій співдіяльності (не молодше 18 років), а також визначено, що така допомога не може надаватись індивідуально (ст. 7 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323].

Права релігійних організацій у сфері взаємодії зі Збройними Силами України окреслені у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 677-р «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі» [402] та Положенні про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних

Силах України, що затверджено наказом Міністра оборони України від 27.01.2015 р. № 40 [358].

Так, військовими священиками (капеланами) можуть бути фізичні особи, які запропоновані релігійними організаціями, що входять до складу Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України (на діяльності якої ми зупинялись раніше). Вони повинні мати не менше ніж три роки досвіду діяльності священнослужителя; успішно пройти навчання основ військової справи, військово-гуманітарної та військово-психологічної підготовки; мати духовну освіту; володіти державною мовою; визнавати Кодекс військового священика (капелана). На час капеланської діяльності вони призначаються на посади працівників Збройних Сил України для задоволення релігійних потреб особового складу. При цьому вони належать до духовного персоналу і користуються всіма правами, що випливають з їхнього статусу, а саме: відстоювати право особового складу на задоволення їхніх релігійних потреб; здійснювати богослужіння та інші релігійні обряди для військовослужбовців у визначеному місці та у визначений час; проводити на добровільних засадах навчання основам віровчення своєї релігійної організації серед військовослужбовців; надавати пропозиції командуванню гарнізону, військових частин щодо облаштування місць проведення молитов, богослужінь та інших релігійних обрядів; звертатися з вимогами до вищого командування із приводу дотримання прав військовослужбовців; давати поради та рекомендації командуванню військових частин щодо релігійних питань, а також брати участь у плануванні, прийнятті рішень та службових нарадах, які стосуються релігійної опіки військовослужбовців, а також із питань виховної роботи та морально-патріотичного виховання; здійснювати своє духовне служіння серед членів сімей військовослужбовців; організовувати благодійну допомогу малозабезпеченим сім'ям особового складу, хворим та госпіталізованим військовослужбовцям тощо [358].

Неможливо не погодитись із Я. В. Лазуром, який зазначає, що кожен, хто наділений правами, повинен нести і обов'язки [189, с. 148].

Також навряд чи хтось буде сперечатися з думкою О. Ф. Скакун про те, що важливою складовою принципу рівності є єдність (взаємозв'язок) прав і обов'язків, тому що говорити про реальність будь-якого права можна лише за наявності відповідного йому юридичного обов'язку [460, с. 224]. При цьому безпосередньо термін «юридичний обов'язок» вона визначає як гарантовану законом міру суспільно необхідної (корисної) і державно доцільної поведінки особи, об'єктивно обумовленої потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства; перепону на шляху сваволі, хаосу, всього того, що заважає нормальному розвитку суспільства [460, с. 183].

Правовими нормами Закону України «Про громадські об'єднання» встановлено загальні обов'язки для усіх типів громадських об'єднань. Так, вони зобов'язані: зберігати правоустановчі документи, документи, у яких міститься інформація про діяльність, яка здійснюється відповідно до мети (цілей) та завдань, облікові документи стосовно внутрішніх та міжнародних операцій; зберігати (не менше п'яти років) і регулярно оновлювати інформацію, достатню для ідентифікації згідно з вимогами закону кінцевих бенефіціарних власників (контролерів) громадського об'єднання, а також надавати її державному реєстратору та/або іншим компетентним державним органам на відповідний запит у випадках та в обсязі, передбачених законом; готувати річні фінансові звіти із зазначенням детального аналізу доходів і витрат; здійснювати заходи контролю, щоб забезпечити зарахування і витрачання повністю всіх коштів у спосіб, що узгоджується з цілями та завданнями заявленої діяльності громадського об'єднання. Ті громадські об'єднання, що отримують фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, крім того, зобов'язані подавати та оприлюднювати звіти про цільове використання цих коштів відповідно до закону (ст. 23 Закону України «Про громадські об'єднання») [326].

Як ми звертали увагу раніше, релігійні та благодійні організації набувають статусу юридичних осіб (з комплексом відповідних прав та зобов'язань) з моменту своєї реєстрації (ст. 13 Закону України «Про свободу совісті та релігійні

організації»; ст. 15 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [400; 313]. Відповідно, вони, а також громадські об'єднання з таким статусом зобов'язані вести бухгалтерський облік, фінансову та статистичну звітність, бути зареєстрованими в органах доходів і зборів та сплачувати до бюджету обов'язкові платежі відповідно до закону (ст. 23 Закону України «Про громадські об'єднання»; ст. 13 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»; ст. 17 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [400; 313; 326].

На працівників благодійних та релігійних організацій поширюється законодавство про працю, загальнообов'язкове державне соціальне страхування та забезпечення, а також відповідне оподаткування. Тобто такі організації сплачують страхові внески до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування України, а також збір на обов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, установлених законодавством (ст.ст. 26, 28 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»; ст. 11 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [313; 400]. При цьому умови праці в релігійній організації (у т.ч. священнослужителів, церковнослужителів і осіб, які працюють у релігійній організації на виборних посадах) визначаються трудовим договором, укладеним у письмовій формі, який вона зобов'язана зареєструвати в установленому порядку (ст. 25 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації») [400].

Крім зобов'язань, передбачених для всіх видів благодійних організацій, ті з них, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зобов'язані також забезпечувати волонтерам безпечні та належні для життя і здоров'я умови здійснення волонтерської діяльності; здійснювати підготовку волонтерів; надавати останнім достовірну, точну та повну інформацію щодо змісту та особливостей провадження волонтерської діяльності; забезпечувати вільний доступ до інформації, що стосується здійснення волонтерської діяльності організаціями та установами, що залучають до своєї діяльності волонтерів;

відшкодувати збитки тощо. Також у разі залучення до волонтерської діяльності іноземців та осіб без громадянства організації, яка їх залучає, необхідно письмово інформувати про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності (Міністерство соціальної політики України) (ст. 5 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323]. Водночас безпосередньо волонтери зобов'язані сумлінно та своєчасно виконувати обов'язки, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності; у разі необхідності проходити подальшу підготовку; дотримуватися правового режиму інформації з обмеженим доступом та ін. (ст. 7 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323].

До обов'язків інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України, необхідно, у першу чергу, віднести зобов'язання щодо укладання договору в разі надання волонтерської допомоги Збройними Силами України під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції. За цим договором одна сторона (волонтер) зобов'язується за завданням другої сторони (організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів) особисто безоплатно надавати волонтерську допомогу її отримувачам протягом установленого в договорі строку, а зазначена організація чи установа зобов'язується забезпечити волонтеру можливість для здійснення волонтерської діяльності. Також у договорі може визначатися порядок відшкодування волонтеру витрат, пов'язаних з його виконанням (ст. 9 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323].

З цього приводу хочемо звернути увагу на наступний аспект. Зазначені норми стосуються обов'язкового укладання письмового договору між харитативною організацією і Збройними Силами України лише в разі безпосередньої волонтерської допомоги останнім. У той же час практика проведення антитерористичної операції на сході України свідчить про те, що співпрацю між вказаними суб'єктами взаємодії можна розділити на два види: 1) надання харитативної (волонтерської та/або благодійної) допомоги безпосередньо

Збройним Силам України (у т.ч. конкретним військовим підрозділам); 2) подолання наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. Незважаючи на те, що в останньому випадку Збройні Сили України не є отримувачами харитативної допомоги, без співпраці з ними здійснення такої допомоги в деяких населених пунктах, що розташовані в зоні проведення бойових дій, неможлива. Зокрема, до таких населених пунктів можна проїхати лише через мережу різновідомчих контрольно-пропускних пунктів, розташованих в зоні проведення АТО. Крім того, наявність представників Збройних Сил України забезпечує збройний захист у разі виникнення ситуації, за якої настає загроза життю та здоров'ю представників волонтерських організацій. На цей час така форма взаємодії будується виключно на засадах особистих зв'язків волонтерів з керівництвом військових підрозділів.

На цей час із перелічених інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України, на рівні нормативно-правових актів закріплено лише обов'язки представників релігійних організацій. Зокрема, Положенням «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» передбачаються ряд зобов'язань військового священика: дотримання розпорядку дня шляхом узгодження з командуванням військових частин часу та місця для проведення богослужінь або інших заходів релігійної опіки; проведення з особовим складом занять з дотримання здорового способу життя, попередження самогубств; надання командуванню військових частин консультативної допомоги в питаннях релігії та її впливу на всі аспекти військової діяльності; дотримання норм режиму таємності та збереження державної таємниці відповідно до законодавства України, а також встановлених правил спільного використання культових споруд, майна та інших засобів для служіння; забезпечення підтримки всіх військовослужбовців, які перебувають у зоні проведення операції в умовах особливого періоду, бойових дій, та в інших непередбачуваних випадках та ін. [358].

Ми повністю підтримуємо думку О. Ф. Скакун, що загальносоціальні

(економічні, політичні, ідеологічні та ін.) і спеціально-соціальні (юридичні) гарантії є факторами реалізації правового статусу особи, а не елементами структури його системи [460, с. 379]. Разом з тим, питання, що стосуються гарантій реалізації прав та обов'язків інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України, неможливо обійти увагою. Оскільки, як зауважує у той же час О. Ф. Скакун, вони істотно впливають на зміст і соціальне значення правового статусу особи через те, що без створення державою умов для здійснення прав, свобод, обов'язків вони залишаються «заявами про наміри» [460, с. 379]. Продовжуючи її думку, Е. Е. Додіна зазначає, що якщо юридичними нормами закріплене будь-яке конкретне право громадської організації, не забезпечене належним захистом, такі норми в значною мірою є декларативними [100, с. 61].

Значна частина вітчизняних науковців дотримуються слушної думки, що розвиток демократії, економічний прогрес, культура, матеріальне забезпечення неможливі без реалізації особистих прав і свобод людини і громадянина. І одна з вирішальних переваг демократії у цілому, усіх її елементів, прав та свобод виражається в реальності останніх, яка забезпечується цілою системою різноманітних економічних, соціальних, політичних, ідеологічних, організаційних та інших гарантій [286, с. 46; 189, с. 213]. При цьому, як підкреслює В. А. Ліпкан, гарантується створення сприятливих умов для прогресивного розвитку українських національних інтересів, джерел добробуту народу України, ефективного функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України [193, с. 116].

Як і стосовно розгляду елементів адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства в цілому та у сфері взаємодії зі Збройними Силами України, гарантії реалізації прав і обов'язків, на нашу думку, необхідно, у першу чергу, розглядати крізь призму гарантій з боку держави щодо реалізації прав та обов'язків громадянина.

Не можна не погодитись з визначенням гарантій забезпечення прав та свобод громадян, наданим Я. В. Лазуром, що це є система умов і засобів, які

забезпечують у сукупності здійснення конституційних прав та свобод громадян [189, с. 240]. При цьому він зазначає, що ефективність цієї системи залежить від різних чинників, але основним серед них є наявність визначених елементів у системі функціонування державної влади, а саме: а) конституційне закріплення; б) визнання державної влади похідною від влади народу і Конституції; в) закріплення на конституційному рівні основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина та засобів і умов їх здійснення; г) наявність незалежної судової влади; г) можливість захисту своїх прав в Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та у міжнародних правозахисних організаціях [189, с. 240].

О. Ф. Скакун окреслює наступні гарантії з боку держави: надання кожному інформації про його права і свободи; надання свободи виявити себе в усіх галузях соціально-політичного життя, за винятком сфер, прямо застережених у законі; відсутність у держави права обмежувати права і свободи громадянина, крім випадків, прямо передбачених законом; судовий захист прав і свобод людини і громадянина; здійснення діяльності органів державної влади виключно в рамках закону та в межах своїх повноважень; відповідальність за неправомірні дії посадових осіб: перевищення влади, зловживання службовим становищем тощо [460, с. 144].

Українські вчені зазначають, що для адміністративно-правових гарантій забезпечення прав і свобод громадян: а) в Україні не повинні видаватися закони, що скасовують чи применшують права та свободи людини й громадянина; б) обмеження прав можливе тільки при наявності певних обставин і повинне бути встановлене законодавством; в) визначено перелік прав і свобод, що підлягають обмеженню взагалі; г) будь-які нормативні акти, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, не можуть застосовуватися без офіційного опублікування [450, с. 44–45; 189, с. 210].

Передусім науковці звертають увагу на конституційне закріплення державного гарантування свободи думки, слова, світогляду, об'єднання у політичні партії та громадські організації; ролі судового захисту як найважливішої

ланки у захисті прав і свобод, оскільки Конституцією проголошено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст.ст. 34–36, 124 Конституції України) [153; 144, с. 23; 189, с. 135]. С. Г. Стеценко також звертає увагу на те, що держава створює адміністративно-правові гарантії додержання прав недержавних органів та організацій (недопустимість відмови у реєстрації, крім випадків, визначених у законі; заборона на втручання державних органів у діяльність, окрім випадків, визначених у законі; право на захист від неправомірних дій органів публічної адміністрації в адміністративному та судовому порядку) [490, с. 58].

Стосовно гарантування реалізації прав і свобод інститутів громадянського суспільства ми повністю згодні з думкою В. М. Кравчук, яка вважає, що гарантувати необхідну свободу дій і створювати рамкові умови – це найперше завдання держави. У такий спосіб остання заохочувала б до громадської діяльності, створювала б стимули для прояву суспільної активності. Та при цьому бажано відшукати розумний баланс інтересів держави і громадянського суспільства, сприяти тому, щоб громадські організації зайняли високозначуще, належне їм місце між державним та економічним секторами [176, с. 117].

Статтею 5 Закону України «Про громадські об'єднання» закріплені гарантії права на свободу об'єднання. Так, ними передбачено, що ніхто не може бути примушений до вступу у будь-яке громадське об'єднання; кожна особа має право добровільно в будь-який час припинити членство (участь) у громадському об'єднанні шляхом подання заяви до відповідних статутних органів громадського об'єднання; вимога про зазначення відомостей щодо членства (участі) особи у громадському об'єднанні, якщо така вимога не пов'язана з реалізацією особою своїх прав як особи, котра має право представляти громадське об'єднання, або члена (учасника) громадського об'єднання, не допускається, крім випадків, визначених законом [326].

Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» серед гарантій, що стосуються безпосередньо взаємодії зі Збройними Силами України, закріплено правову норму, що командування військових частин надає можливість

військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів. (ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації») [400].

У статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» міститься положення, що держава в особі її органів та посадових осіб підтримує громадську ініціативу щодо провадження волонтерської діяльності, гарантує й забезпечує захист передбачених Конституцією України та законами прав, свобод і законних інтересів волонтерів, отримувачів волонтерської допомоги, організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів [323].

З огляду на тему дослідження, на останньому положенні хочемо зупинитись окремо. Перефразуючи О. Ф. Скакун [460, с. 379], можна сказати, що без створення державою умов для забезпечення наданих гарантій вони також залишаються «заявами про наміри».

Так, правові норми статті 6 зазначеного Закону України «Про волонтерську діяльність» містять положення щодо виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів [323]. Крім того, в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера міжвідомчою комісією з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та виплати одноразової грошової допомоги може бути прийнято рішення про надання загиблого або такому, що отримав поранення, волонтеру статусу учасника бойових дій (інваліда війни) [359]. Останній (тобто статус учасника бойових дій) згідно з положеннями Закону України від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», у свою чергу, передбачає, наприклад, такі пільги, як 50-процентна знижка плати за користування житлом та комунальними послугами; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи, організації; вступ поза конкурсом до державних та

комунальних вищих навчальних закладів за спеціальністю, підготовка за якими здійснюється за рахунок коштів відповідно державного та місцевих бюджетів тощо (ст. 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») [406].

Проте зазначені пільги на волонтерів не розповсюджуються. Тобто сприяння і підтримка волонтерської діяльності з боку держави в особі її органів та посадових осіб обмежується популяризацією волонтерської діяльності шляхом поширення про неї інформації [323]. До речі, неможливо не звернути увагу, що Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» на цей час серед осіб, на яких поширюються його норми, враховує і військовослужбовців, які проходили службу у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період громадянської війни (ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») [406], тобто війни 1918–1920 р.р. Навіть за умови зарахування до діючої армії у 13-річному віці, такому учаснику повинно наразі становити 111 років (і це ще не враховуючи ідеологічної складової, оскільки законодавцями навряд чи малися на увазі військовослужбовці армії С. Петлюри, П. Скоропадського, УНР або січові стрільці). За даними Державної служби статистики України та Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної Академії Наук України, в Україні станом на 1 січня 2016 року мешкає 6482 особи віком понад 100 років, з яких 1848 – це чоловіки (на жаль, достовірні дані щодо осіб старше 110 років відсутні) [58]. Інакше кажучи, пільги для осіб, які з об'єктивних причин в Україні вже мабуть не існують взагалі, передбачені, а для волонтерів, які разом із підрозділами Цивільно-військового співробітництва здійснюють заходи для подолання наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей; або надають медичну допомогу (у т.ч. у складі добровольчих госпіталів) у зазначених районах – не можуть навіть претендувати на отримання статусу учасника бойових дій. У той же час, згідно з наказом Міністра оборони України від 27.01.2015 р.

№ 40, представники релігійних організацій призначаються на посади працівників Збройних Сил України на час їх перебування у якості капеланів [358] і, таким чином, такого статусу набувають. Тобто стосовно окремих інститутів громадянського суспільства гарантії з боку держави віднайшли свою реалізацію в повному обсязі, а відносно інших вони продовжують перебувати у стані «заяв про наміри».

Крім того, проблема відсутності юридичних гарантій з боку держави щодо реалізації прав волонтерських організацій знаходить своє проявлення і в інших аспектах взаємодії харитативних інститутів громадянського суспільства і Збройних Сил України. Так, 05.02.2016 р. між Міністерством оборони України, Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством охорони здоров'я України, з одного боку, та благодійною організацією «Перший добровольчий мобільний шпиталь ім. Миколи Пирогова» (ПДМШ ім. Миколи Пирогова) було підписано другий меморандум про взаємодію. До речі, останній містить положення щодо сприяння з боку зазначених органів державної влади отриманню статусу учасників війни особам, які в складі ПДМШ ім. Миколи Пирогова надавали медичну допомогу військовослужбовцям Збройних Сил України в районах проведення АТО [315]. Проте в липні 2016 року медики ПДМШ ім. Миколи Пирогова оприлюднили заяву про призупинення своєї співпраці зі Збройними Силами України. З цього приводу керівник організації Г. Друзенко повідомив, що це рішення було викликано відсутністю законних підстав на своє перебування в районах проведення антитерористичної операції, оскільки штаб АТО не визначився із процедурою офіційного залучення медиків-добровольців до участі в антитерористичній операції. Це, у свою чергу, робить роботу волонтерів незаконною в місцях тимчасової дислокації частин і може потягнути негативні правові наслідки для добровольців-медиків [220]

Слід зазначити, що концепція зазначеного мобільного польового шпиталю є адаптацією системи FST (*Forward Surgical Teams*) до реалій бойових дій на території України. Запровадження FST в Армії США дозволило досягти показника у 97 % виживання поранених – завдяки наближенню кваліфікованої

медичної допомоги якнайближче до лінії фронту. Мобільний польовий шпиталь в зоні АТО дислокується на відстані 10 км від місця бойових дій; час його розгортання – 30 хвилин; швидкість переміщення під час передислокації – 50 км/год; щогодини може бути надана допомога 10 пораненим. Порядок надання допомоги включає: евакуацію з поля бою; невідкладну хірургічну допомогу; підготовку до евакуації у тилові медзаклади [271]. Іншими словами, завдяки діяльності волонтерів тільки цієї харитативної організації врятовано життя сотням військовослужбовців Збройних Сил України. Проте відсутність на законодавчому рівні статусу харитативних організацій (їх представників), які співпрацюють зі Збройними Силами України в районах проведення антитерористичної операції, гарантій реалізації їх прав і обов'язків, не лише не сприяють розвитку цього напрямку громадянського суспільства, але й ставлять під загрозу життя та здоров'я самих військовослужбовців Збройних Сил України. До речі, наразі Перший добровольчий мобільний шпиталь імені Миколи Пирогова відправив четверту у 2016 році ротацию на Схід України у відповідь на офіційний запит Центрального військово-медичного управління Збройних Сил України та цивільних лікарень. Півтора десятки професійних медиків-добровольців ПДМШ працюватимуть на базі Попаснянської та Волноваської центральних районних лікарень, а також посилюватимуть медслужбу «тридцятки». Офіційне залучення медиків-волонтерів до проведення АТО гарантували Генеральний штаб та Міністерство оборони України [244]. Але, як ми звернули увагу вище, лише юридичне закріплення на рівні законодавчих актів гарантій діяльності інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України, надасть можливість для реалізації їх прав і обов'язків у повному обсязі.

Як влучно зазначає О. Ф. Скакун: юридична відповідальність також є елементом правового статусу [460, с. 380].

Свобода завжди пов'язана з відповідальністю людини перед іншими особами. Завдяки свободі в спільноті людина здатна виявляти суспільні чесноти і розбудовувати такі ділянки культурного життя, для яких потрібні зусилля цілої спільноти [539, с. 281]. Разом з тим, застосування, зокрема, заходів

адміністративної відповідальності є необхідною складовою діяльності будь-якої держави, яка з метою адекватного реагування на порушення визначених правил поведінки щодо прав і свободи громадян та ін. розробляє порядок притягнення винних у вчиненні адміністративного правопорушення до відповідальності [490, с. 7].

О. Ф. Скакун вважає, що використання і здійснення прав і свобод людини і громадянина є невід'ємним від виконання нею обов'язків, законодавчо закріплених державами. Разом з тим, без визначення конкретної відповідальності посадових осіб, органів влади та окремих громадян права людини перетворюються не більш ніж на красиву декларацію [460, с. 185].

Аналогічної думки дотримується і В. К. Колпаков відносно об'єднань громадян. Так, він зазначає, що їх адміністративно-процесуальна правосуб'єктність виникає при реалізації ними своїх прав, а також у випадках порушення законодавства з боку легалізуючих органів та самих об'єднань громадян [144, с. 344].

Так, Законом України «Про громадські об'єднання» передбачено, що посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадяни, іноземці, особи без громадянства за порушення законодавства про громадські об'єднання несуть відповідальність у порядку, встановленому законом. Водночас безпосередньо громадські об'єднання (та відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій) за порушення законодавства несуть відповідальність, передбачену цим та іншими законами України (ст. 31 Закону України «Про громадські об'єднання») [326].

Разом з тим, вказаним Законом прямо визначена відповідальність за порушення громадським об'єднанням вимог статей 36, 37 Конституції України, статті 4 цього Закону, які передбачають вже згадану нами заборону на діяльність, спрямовану на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі,

посягання на права і свободи людини тощо; а також створення воєнізованих формувань тощо. У якості стягнення за таке порушення Законом України «Про громадські об'єднання» передбачена заборона громадського об'єднання, що має наслідком припинення його діяльності. Рішення про накладання такого стягнення приймається судом за позовом уповноваженого органу з питань реєстрації (ст. 28 Закону України про громадські об'єднання») [326].

В цілому Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» нормою встановленою статтею 31 передбачає, що особи, винні в порушенні законодавства про свободу совісті та релігійні організації, несуть відповідальність, встановлену законодавством України. У той же час, з урахуванням обмеженості сфери діяльності релігійних організацій, він містить і інші, більш конкретизовані норми щодо видів порушень, за які передбачено юридичну відповідальність. Так, статтею 4 встановлено, що встановлену законом відповідальність тягне за собою будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян. У порядку та на підставах, передбачених цивільним законодавством України, рішенням державних органів можуть бути розірвані або припинені договори про надання в користування релігійним організаціям культових та інших будівель і майна (ст. 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»). За заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора, в порядку позовного провадження, передбаченого Цивільним процесуальним кодексом України, діяльності релігійної організації може бути припинена судом, якщо нею вчинені дії, які порушують правові норми цього Закону щодо права на свободу совісті, відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави або стосуються самовільного захоплення культових будівель чи привласнення культового майна; якщо її обрядова чи проповідницька діяльності поєднана з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи; у разі систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів

(богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо); при спонуканні громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій (ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації») [400].

Правовими нормами Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» закріплено, що суб'єкти благодійної діяльності і посадові особи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування несуть цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства про благодійну діяльність у порядку, встановленому законом. Крім загальних підстав щодо припинення громадського об'єднання, таке рішення може бути прийнято судом не лише за позовом спеціально уповноваженого органу з питань державної реєстрації, а й державного реєстратора або іншої зацікавленої особи. При цьому підставами для цього також може бути: використання активів (доходів) благодійної організації з порушенням встановлених цим Законом вимог до здійснення благодійної діяльності, що триває протягом не менш як 12 місяців (ст. 27 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [313].

Вивчаючи особливості цього елемента адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України, необхідно звернути увагу на положення наказу Міністерства оборони України від 27.01.2015 р. № 40. Так, ним передбачено, що за наявності фактів порушення військовим священником (капеланом) Кодексу військового священика (капелана) інформація про це подається в порядку підпорядкованості до підрозділів з питань служби військового духовенства (капеланства). За поданням головного підрозділу з питань служби військового духовенства (капеланства) справа розглядається на засіданні Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України із заслуховуванням заінтересованих сторін. Рішення останньої оформляється протоколом, а пропозиції щодо його реалізації у разі встановлення достовірності факту порушення Кодексу

військового священика (капелана) надаються відповідному уповноваженому від релігійної організації за співробітництво з Міністерством оборони України та/або головному підрозділу з питань служби військового духовенства (капеланства) для накладення ними відповідних стягнень (у межах компетенції). У випадку порушення військовим священиком (капеланом) норм міжнародного гуманітарного права стосовно застосування зброї не комбатантами він повинен бути усунутий від обов'язків військового священика (капелана). У випадку інших порушень військовим священиком (капеланом) Кодексу військового священика (капелана) на нього накладаються стягнення відповідною владою релігійної організації [358].

Якщо розглянути правові норми Закону України «Про волонтерську діяльність» то, крім загальної норми щодо несення відповідальності відповідно до закону волонтерами, організаціями та установами, що залучають їх до своєї діяльності, отримувачами волонтерської допомоги (ст. 13 Закону України «Про волонтерську діяльність»), можна також бачити наявність цивільної відповідальності. Остання настає в разі одностороннього розірвання договору про провадження волонтерської діяльності або договору про надання волонтерської допомоги. У цьому випадку відповідні організації та установи відшкодовують прямі збитки, завдані ними, якщо це передбачено договором (ст. 5 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323].

Взаємопов'язаність питань, що стосуються обов'язків та відповідальності, як елементів адміністративно-правового статусу чи-то громадянина, чи громадської організації є очевидною. Оскільки, як звернуто увагу О. Ф. Скакун, юридична відповідальність вторинна стосовно суб'єктивного юридичного обов'язку [460, с. 380].

Крім того, існує ще один аспект, який стосується відповідальності як елементу адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства, зокрема, громадських об'єднань. По-перше, це наявність або відсутність у них статусу юридичної особи.

Так, О. Ф. Скакун визначає, що суб'єктами кримінального,

дисциплінарного, матеріального правопорушення виступають лише фізичні особи, цивільного – фізичні і юридичні особи, адміністративного – переважно фізичні особи, а в окремих випадках, встановлених у законодавстві, і юридичні особи [460, с. 421]. Проте на практиці ми зіштовхуємося з тим, що суб'єктами цивільного і адміністративного правопорушення виступають не лише фізичні та юридичні особи, але й громадські об'єднання, які не є юридичними особами.

Автори підручника з адміністративного права України під редакцією Ю. П. Битяка зазначають, що юридична особа стає деліктоздатною з моменту її державної реєстрації і втрачає деліктоздатність з моменту виключення з реєстру юридичних осіб [4, с. 171–175]. У той же час, Законом України «Про громадські об'єднання» підкреслюється, що громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу (ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання») [326]. Аналогічне розмежування проводиться і нормами Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», якими виокремлено юридичних осіб і громадські формування, що не мають статусу юридичної особи [332].

У той же час, Цивільний кодекс України визначає юридичною особою організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку (ст. 80 Цивільного кодексу України) [541]. Реєстрація громадської організації в установленому порядку та внесення даних до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань є її легалізацією. Нагадаємо, що Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено покарання у вигляді штрафу від двадцяти п'яти до ста тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо здійснюється керівництво об'єднанням громадян, яке не легалізувалося у встановленому законом порядку чи якому відмовлено у легалізації, або яке примусово розпущено за рішенням суду, але продовжує діяти, а так само участь у діяльності таких об'єднань (ст. 186-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [138]. Тобто будь-яку суспільну діяльність можуть проводити лише ті громадські

організації (у даному випадку), які легалізовані у встановленому законом порядку.

Отже, незважаючи на розмежування громадських формувань на тих, що є юридичними особами, і тих, що не мають такого статусу, у цивільному праві їх усіх можна вважати юридичними особами. Але у адміністративному праві ця проблема до цього часу не знайшла свого вирішення. Можливо, одним зі шляхів є визнання будь-якого колективного суб'єкта (якщо виходити з тієї аксіоми, що одна фізична особа – це індивід, але вже дві фізичні особи, які діють спільно – це колективний суб'єкт, тобто організація) юридичною особою, з одночасним нормативно-правовим розмежуванням, починаючи від реєстрації та внесення даних до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (що вже на цей час має місце в нормах Закону України «Про державну реєстрацію, наприклад у статті 19), ступеня державного впливу та регулювання та ін. Але це можуть бути й зовсім протилежні шляхи вирішення цієї проблеми. У будь-якому разі вона потребує подальших наукових досліджень та нормотворчої роботи.

Якщо прийняти на цей час тлумачення юридичної особи за цивільним законодавством, гіпотетично, як ми казали, усі громадські об'єднання можливо вважати юридичними особами. І тут ми зіштовхуємося з другою проблемою, яка вже має безпосередній стосунок до відповідальності як елементу адміністративно-правового статусу. І це проблема, пов'язана з виною юридичної особи. На це неодноразово звертав увагу В. Б. Авер'янов. Зокрема, він визначав, що однією з гострих і нерозв'язаних проблем є визначення суб'єктивної сторони адміністративного проступку, суб'єктом якого виступає підприємство, установа, організація або об'єднання громадян. При цьому він підкреслював, що юридичні особи виступають як суб'єкти цивільно-правової відповідальності, але у той же час адміністративну відповідальність юридичної особи не можна розглядати ані як відповідальність посадових осіб, ані як відповідальність колективу організації [5, с. 465–466].

Проте відповідальність за порушення керівництвом і членами громадської організації вимог статей 36, 37 Конституції України (наприклад, здійснення

діяльності, спрямованої на ліквідацію незалежності України, порушення її територіальної цілісності, пропаганду війни тощо), відповідно до ст. 28 Закону України «Про громадські об'єднання», буде нести все громадське об'єднання, діяльність якого припиняється за рішенням суду [326]. Навіть якщо не всі члени громадського об'єднання скоювали і навіть схвалювали такі протиправні дії, уже той факт, що вони залишалися його членами, достатній для понесення колективної відповідальності.

На цей час, враховуючи фактичну невирішеність цієї проблеми на нормативно-правовому рівні, ми приєднуємось до тих науковців, які погоджуються з визначенням вини юридичної особи, наданим В. Б. Авер'янов: вина юридичної особи – це психічне (свідоме) ставлення фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи, до зв'язку між їх діями (бездіяльністю) і протиправними діями власне юридичної особи [326, с. 468].

Е. Е. Додіна зазначає, що юридичну відповідальність за порушення законодавства про об'єднання громадян можуть нести громадські організації, як колективні суб'єкти правовідносин. При цьому вона звертає увагу, що кажучи про юридичну відповідальність колективних суб'єктів, необхідно брати до уваги, що юридична відповідальність колективних суб'єктів передбачена не одним конкретним законом чи кодексом, а, залежно від статусу колективного суб'єкта, окремим законодавчим актом, що регулює правовідносини, у які вступає цей колективний суб'єкт [100, с. 124].

З огляду на це, необхідно зауважити, що в Україні на цей час з усіх нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства, лише положенням статті 24 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» закріплено норму, що члени органу управління благодійної організації несуть солідарну відповідальність за дії або бездіяльність цього органу, що заподіяли збитки благодійній організації внаслідок порушення цього Закону [313]. На жаль, у інших законодавчих актах проблема залишається, і, як ми зазначили вище, потребує подальшої нормотворчої роботи.

Також, на нашу думку, необхідно зупинитись ще на одному важливому аспекті взаємодії між інститутами громадянського суспільства (зокрема, харитативними організаціями) та Збройними Силами України, яке теж пов'язане зі статусом юридичної особи.

Так, надання волонтерської допомоги Збройними Силами України, як зазначено у статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність», є одним із напрямів діяльності волонтерських організацій. У той же час це положення знаходиться в суперечності з правовими нормами статті 8 цього Закону, якими регулюються відносини з отримувачами волонтерської допомоги. Останніми, згідно з цією статтею, можуть бути фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, які отримують таку допомогу [323]. Безумовно, Збройні Сили України не є юридичною особою, оскільки це військове формування і їх структура складаються з Генерального штаба Збройних Сил України як головного органу військового управління; видів Збройних Сил України (Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили); з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій, що не належать до видів Збройних Сил України. У цій своїй структурній сукупності вони підпорядковуються Міністерству оборони України, яке є центральним органом виконавчої влади і військового управління (ст.ст. 1, 3 Закону України «Про Збройні Сили України») [367]. Відповідно до Положення «Про Міністерство оборони України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671, та Положення «Про Генеральний штаб Збройних Сил України», затвердженого Указом Президента України від 06.04.2011 р. № 406/2011, вони є юридичними особами, які мають самостійний баланс, рахунки в органах Державної казначейської служби України тощо [355; 381]. Крім того, відповідно до статті 133.4.6. Податкового кодексу України, вони належать до неприбуткових організацій, а згідно з п. 5.1. Положення «Про Реєстр неприбуткових установ та організацій», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 24.01.2013 р. № 37, у цьому Реєстрі зареєстровані за кодом ознаки неприбутковості 0001 [298]. Тобто Міністерство оборони України та

Генеральний штаб Збройних Сил України повністю відповідають умовам, необхідним для отримувача волонтерської допомоги з огляду на зазначену норму статті 8 Закону України «Про волонтерську діяльність». Разом з тим, необхідно звернути увагу на те, що для оперативності та ефективності надання волонтерами допомоги, як правило, вона надається адресно, тобто конкретним військовим частинам, а не Міністерству оборони України й Генеральному штабу Збройних Сил України.

Згідно з вказаними нормами Податкового кодексу України, військові частини також належать до неприбуткових організацій [285] та зареєстровані у Реєстрі неприбуткових установ та організацій за кодом ознаки неприбутковості 0002 [298]. Однак щодо правосуб'єктності військових частин в українському законодавстві мають місце численні невирішені питання та проблеми, зокрема, щодо їх статусу юридичної особи, оскільки такими вони не є, на що звертають увагу фахівці з цивільного права.

Зокрема, В. Й. Кісель зазначає, що військові частини становлять основу структури Збройних Сил України, оскільки саме в них вирішується більшість питань бойової підготовки та адміністративно-господарської діяльності. Виконуючи найважливіші функції із забезпечення обороноздатності України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, вони досить часто стають суб'єктами не лише військово-адміністративних, а й інших суспільних відносин. Водночас, як зауважує дослідник, сучасний стан нормативно-правової бази не дозволяє стверджувати, що участь військових частин в цивільних та інших правовідносинах проходить в обстановці визначеності їх правового статусу. В юридичній теорії та судовій практиці відсутня єдина думка щодо того, чи є військова частина юридичною особою, тобто ставиться під сумнів можливість цієї структурної одиниці Збройних Сил України бути суб'єктом цивільних правовідносин [137, с. 107].

Враховуючи, що крім повсякденних речей, необхідних для військовослужбовців, які перебувають в зоні проведення антитерористичної операції, на їх адресу від волонтерів надходить високотехнологічне обладнання,

велика частина якого в Україні не виготовляється і його закупають за валюту за кордоном (наприклад, тепловізори) [68], і яке не має характеру індивідуального застосування та необхідне для більш ефективного виконання поставлених бойових завдань, виникає закономірна потреба у постановці військовими частинами такого обладнання на баланс. Оскільки, волонтери, ще на початку своєї діяльності щодо постачання військовослужбовцям речей та обладнання, почали зіштовхуватися із фактами продажу матеріальних цінностей, отриманих військовими частинами безкоштовно. Зі свого боку, волонтерські організації намагаються робити все можливе для недопущення зловживань у цій сфері. Так, наприклад, вони постачають всю техніку з власними серійними і порядковими номерами, які наносяться лазером, а також своїми логотипами і написом «не для продажу». Це, за словами активістів, відбиває у людей бажання красти, оскільки якщо людина спробує збути вкрадене в ломбарді або через інтернет-мережу, волонтерам відразу телефонують і кажуть про це [270].

З боку держави, для запобігання несумлінним діям окремих військовослужбовців, на аналізі пропозицій та звернень щодо внесення змін до кошторисів за спеціальним фондом, які свідчать про наявність проблемних питань в обліку та використанні коштів і майна, отриманих від юридичних та фізичних осіб як допомога Збройним Силам України, Департаментом фінансів Міністерства оборони України затверджена вказівка від 05.06.2014 р. № 248/2/3/438 «Щодо обліку благодійної допомоги» [566]. Нею визначено порядок обліку та використання благодійної допомоги, у тому числі в натуральній формі, на підставі норм Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 10.10.13 р. № 689 [356]. Згідно із зазначеною вказівкою у разі безоплатного отримання майна наказом командира військової частини створюється комісія, якою у двох примірниках складається акт (для обох сторін), у якому обов'язково зазначаються дата і місце його складання, найменування, кількість і вартість отриманих матеріальних цінностей. Крім підписів членів комісії, акт повинен містити розписку матеріально відповідальної

особи про прийняття цінностей на відповідальне зберігання. Після затвердження акту командиром військової частини він разом з наявними первинними документами (накладні, рахунки-фактури тощо) та технічною документацією передається до фінансового органу військової частини. При цьому, у вказівці зауважено, що командири військових частин, які не є розпорядниками бюджетних коштів, забезпечують своєчасне надання актів розпорядникам бюджетних коштів, до яких вони зараховані на фінансове забезпечення [566]. Останнє зауваження зроблено з огляду на норму Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони, згідно з якою бюджетні установи здійснюють дозволені види господарської діяльності, пов'язаної з отриманням додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ, виключно після їх реєстрації як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах України [356]. Тобто не кожна військова частина є суб'єктом господарської діяльності. А військове майно закріплюється за військовими частинами Збройних Сил України, як зазначено у Законі України від 21.09.1999 р. № 1075-XIV «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», на праві оперативного управління (ст. 3 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України») [386].

Відповідно до статті 1 Закону України від 21.09.1999 р. № 1076-XIV «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» господарська діяльність у Збройних Силах України - це специфічна діяльність військових частин, пов'язана із забезпеченням їх повсякденної життєдіяльності, яка передбачає ведення підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг, передачу в оренду рухомого та нерухомого військового майна (за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки). При цьому суб'єктами господарської діяльності є військові частини, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням (ст. 3 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України») [324]. Перелік

видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2000 р. № 1171 [351]. З огляду на вимоги Господарського кодексу України Е. Г. Бойченко справедливо зауважує, що в Законі України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» має місце невизначеність того, що господарською діяльністю можуть займатись ті військові частини, які мають статус юридичної особи, оскільки дана обставина є основоположною для реалізації належних їм майнових та особистих немайнових прав і обов'язків при здійсненні господарсько-виробничої діяльності [29, с. 445], і нагадує при цьому, що згідно статті 55 Господарського кодексу України суб'єктами господарювання є юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку. При цьому вони діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та Господарським Кодексом [73]. Проте, як звертає увагу Е. Г. Бойченко, Порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах, затверджений постановою Кабінету Міністрів від 03.05.2000 р. № 749, передбачає реєстрацію військових частин як суб'єктів господарської діяльності (без урахування їх реєстрації як юридичних осіб [344; 29, с. 446].

З огляду на викладене, ми приєднуємось до думки таких вчених, як В. Й. Кісель, Е. Г. Бойченко, С. О. Іванов та інших, які наголошують на важливості значення інституту юридичної особи для військових частин Збройних Сил України, що полягатиме у нормативному визначенні особливостей їх правового становища як юридичних осіб, включаючи порядок їх виникнення, реорганізації та ліквідації; нормативному встановленні меж їх правосуб'єктності, форм та порядку її реалізації в цивільно-правовому обороті [136; 29; 22].

Отже, виходячи із того, що на цей час українським законодавством не врегульовано правовий статус військових частин Збройних Сил України і вони не є юридичними особами, з 2014 року мають місце масові порушення вищезгаданої норми статті 8 Закону України «Про волонтерську діяльність», оскільки

волонтери можуть надавати допомогу лише отримувачам допомоги, а правовий статус військових частин, у зв'язку з тим, що вони не є юридичними особами, не дозволяє їм такими бути. При такій ситуації можна вести мову лише про допомогу окремим військовослужбовцям як фізичним особами, але в такому разі останні, по-перше, не відповідають іншим умовам зазначеного Закону (малозабезпечені, безробітні, бездомні, хворі, самотні тощо), по-друге, безумовно, не може йти мови про транспортні засоби, військову техніку та ін. На нашу думку, проблематика, пов'язана із правовим статусом військових частин, потребує подальшого дослідження фахівцями у сфері цивільного права.

На адміністративно-правовому статусі такого виду інститутів громадянського суспільства, як незалежні засоби масової інформації, на нашу думку, необхідно зупинитись окремо, оскільки вони не лише відрізняються організаційною формою, але й обсягом прав, обов'язків, ступенем державного регулювання тощо. Це викликано їх особливим місцем і роллю у суспільному житті. Інформуючи про події в світі та в державі, про політичне і громадське життя, вони впливають на формування поглядів людей, громадської думки, яка є важливим інститутом демократичної системи врядування і ознакою функціонуючої сфери відкритості [279; 79].

Сучасна людина живе в інформаційному середовищі, утвореному засобами масової інформації, які є позитивним знаменням сучасності. Їхні працівники покликані розбудовувати громадянське суспільство, сприяти єднанню людей у суспільстві. У своєму розвитку засоби масової інформації стали потужною суспільною силою. Звідси випливає відповідальність працівників ЗМІ за поширення інформації, зміст якої може як зближувати людей, сприяти суспільному порозумінню та розвитку суспільної свідомості, так і вводити в оману та маніпулювати суспільною думкою. Тому в розвинутому демократичному суспільстві, роль державного регулювання у цій сфері полягає в створенні умов, що допомагають уникати таких способів подання інформації, які спотворюють її правдивість, а також спричиняють наростання пасивності людей, які її сприймають, та зменшують їхню здатність до критичної оцінки [539, с. 284-

285]. Водночас, як визначається у Законі України від 19.06.2003 р. № 964-IV «Про основи національної безпеки України», існує необхідність забезпечення неухильного дотримання конституційних прав на свободу слова, доступ до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації та журналістів, заборони цензури, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції, за виконання професійних обов'язків, за критику (ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України») [378].

Метою засобів масової інформації є формування громадської думки й лінії поведінки окремих груп населення, відстоювання соціальних інтересів з використанням організаційно-технічних комплексів, що забезпечують масове тиражування й швидке передавання інформації. Саме ЗМІ здатні привернути увагу до певної проблеми, сформувані, закріпити або змінити (що набагато важче) певні переконання широкої аудиторії на великих територіях [302]. Незалежність засобів масової інформації є одним із головних критеріїв стану демократії в державі в цілому і громадянського суспільства зокрема.

В Україні діяльність ЗМІ (зокрема, недержавних), у тому числі як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України, регулюються низкою нормативно-правових актів до яких відносяться Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про рекламу», «Про телебачення та радіомовлення» тощо. Відносини, пов'язані із створенням, збиранням, одержанням, поширенням та ін. інформації, тобто того, що є безпосередньою метою будь-яких засобів масової інформації незалежно від їх підпорядкування, регулюються Законом України від 02.10.1992 р. № 2657-XII «Про інформацію», яким закріплено конституційне право громадян України на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів (ст. 5 Закону України «Про інформацію») [370].

Реалізація зазначеного права гарантується у тому числі шляхом покладання

зобов'язань на суб'єктів владних повноважень щодо інформування громадськості та засобів масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення; визначення спеціальних підрозділів або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; а також шляхом встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію та ін. Водночас правовими нормами Закону встановлено, що в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку тощо право на інформацію може бути обмежене законом (ст. 6 Закону України «Про інформацію») [370]. Останнє, безумовно є актуальним при безпосередній взаємодії суб'єктів ЗМІ із Збройними Силами України.

Правовими нормами статті 2 Закону СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації» під засобами масової інформації розуміються газети, журнали, теле- і радіопрограми, кінодокументалістика, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації [387]. Цими нормами звернуто увагу на три традиційні ознаки засобів масової інформації: періодичність форм розповсюдження, публічність такого розповсюдження та представлення засобів масової інформації редакційним органом. Водночас Законом України «Про інформацію» врахована швидкість розвитку технологій у поданні масової інформації, і засоби ЗМІ ним окреслено загальним визначенням двох видів - друкованої та аудіовізуальної.

Законодавчими актами, які регулюють діяльність засобів масової інформації в Україні закріплені положення щодо свободи такої діяльності, у т.ч.: право кожного вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації, крім випадків, визначених законом, коли обмеження цього права необхідно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно. Також нормами цих законодавчих актів підкреслюється заборона на цензуру інформаційної

діяльності з боку держави. У тому числі не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, крім випадків, коли особа (зокрема, посадова) є автором поширюваної інформації чи дала інтерв'ю. Водночас, законодавством встановлено певні межі для запобігання зловживанням свободою діяльності з боку засобів масової інформації. Так, вони не можуть бути використані для: закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; розголошення відомостей, які становлять державну чи іншу таємницю, що спеціально охороняється законом; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі тощо (ст. 24 Закону України «Про інформацію»; ст. 5 Закону СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації»; ст.ст. 2, 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»; ст.ст. 5,6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення») [370; 339; 387; 416].

При здійсненні своєї професійної діяльності, відповідно до норм чинного законодавства, журналіст має право: шукати, одержувати, поширювати та зберігати інформацію; безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, які ними проводяться, та бути особисто прийнятим у розумні строки їх посадовими і службовими особами; відкрито здійснювати записи, в тому числі із застосуванням будь-яких технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом; на вільний доступ до статистичних даних, архівних та ін. фондів; по пред'явленні редакційного посвідчення чи іншого документа, що підтверджує його професійну належність або повноваження, перебувати в т.ч. на територіях, де оголошено надзвичайний стан, воєнних дій, крім випадків, передбачених законом; обумовити збереження таємниці авторства та джерел інформації, за винятком випадків, коли ці таємниці обнародуються на вимогу суду тощо. При цьому права та обов'язки журналіста, працівника ЗМІ, поширюються на зарубіжних журналістів та працівників зарубіжних ЗМІ, які працюють в Україні (ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»; ст. 30 Закону СРСР «Про пресу та інші засоби

масової інформації»; ст. 25 Закону України «Про інформацію») [339; 387; 370].

Разом з тим, журналіст зобов'язаний: дотримуватися програми діяльності засобу масової інформації, з яким він перебуває у трудових або інших договірних відносинах; перевіряти достовірність інформації, яку він повідомляє; задовольняти прохання осіб, які надають інформацію, щодо їх авторства або збереження таємниці авторства; відмовитися від даного йому редактором або редакцією доручення, якщо воно пов'язане з порушенням закону; поважати права, законні інтереси, національну гідність громадян, права і законні інтереси організацій; представлятися та пред'являти редакційне посвідчення чи інший документ, що підтверджує його професійну належність або повноваження; утримуватися від поширення в комерційних цілях інформаційних матеріалів, які містять рекламні відомості тощо (ст. 32 Закону СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації»; ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні») [387; 339].

Організація соціального захисту журналістів та особливості їх трудових відносин закріплена положеннями Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» Необхідність окремого регулювання в сфері соціального захисту цих представників ЗМІ викликана специфікою їх діяльності, зокрема, суспільного впливу наслідків цієї роботи, високої соціальної відповідальності за свою працю та її результати; постійним значним морально-психологічним навантаженням і напруженістю, виконання службових обов'язків і реалізації творчих планів у стресових ситуаціях; систематичним перебуванням у відрядженнях та роз'їздах, включаючи відрядження до місць надзвичайних подій; професійною творчою діяльністю в екстремальних умовах, виконання спеціальних завдань з ризиком для здоров'я і життя та ін. (ст. 12 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів») [330]. Крім того, його правовими нормами закріплено, що відповідальність за скоєння злочину проти журналіста у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків або перешкоджання його службовій діяльності прирівнюється до відповідальності за скоєння таких же дій

проти працівника правоохоронного органу (ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів») [330].

Сучасні умови розвитку Збройних Сил України викликають необхідність застосування якісно нових взаємовідносин армії та суспільства, спрямованих на об'єктивне інформування громадськості про діяльність Збройних Сил України, формування високого рівня довіри суспільства до них [314].

Взаємодія засобів масової інформації зі Збройними Силами України складається із двох основних складових: по-перше, це висвітлення подій, пов'язаних із участю Збройних Сил України (на цей час основна увага зосереджена в зоні проведення АТО), тобто оперативне поширення інформації про нові факти (новини); по-друге, це висвітлення проблем у сфері національної безпеки і оборони, формування громадської думки, сприяння підвищенню престижу служби захисників Вітчизни, зміцненню довіри суспільства до Збройних Сил України, інших складових частин Воєнної організації держави (ст. 20 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави, правоохоронних органів») [327]. Ці складові взаємопов'язані та відображають основні функції ЗМІ, а саме, збирання, обробку й поширення інформації; формування громадської думки; соціальна критика, ідеологічна тощо [224, с. 217; 131, с. 52; 311, с. 112; 40, с. 39].

Основне завдання засобів масової інформації, як суб'єкту цивільного контролю над Збройними Силами України, полягає у своєчасному, повному і достовірному інформуванні суспільства про діяльність Збройних Сил України, інших військових формувань, забезпеченні її відповідності вимогам Конституції і законів України, нормам міжнародного права, реальній військово-політичній, завданням забезпечення надійної оборони і безпеки держави (ст.ст. 2, 6 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави») [327].

Відповідно до положень статті 20 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» ЗМІ у встановленому порядку мають право запитувати та безоплатно

отримувати від органів військового управління, інших органів, які належать до Воєнної організації держави, відкрити інформацію, документи і матеріали з питань, віднесених до їхньої компетенції; поширювати отриману інформацію через пресу, радіо, телебачення, засоби глобальної інформаційної мережі Інтернет та в інший спосіб, дотримуючись вимог законодавства щодо збереження державної таємниці; публікувати офіційні відповіді органів державної влади та військового управління на матеріали, що були оприлюднені раніше. В свою чергу органи військового управління, з метою систематичного інформування громадськості про діяльність Воєнної організації держави періодично, за заздалегідь оприлюдненим розкладом, проводять прес-конференції тощо [327].

Враховуючи особливості діяльності Збройних Сил України ЗМІ, як суб'єкти цивільного контролю, згідно з вимогами статті 7 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», здійснюють свої повноваження у сфері контролю з дотриманням встановленого законодавством України режиму доступу до інформації, яка віднесена до державної таємниці, а також обмежень, встановлених законом для захисту стратегічних інтересів держави, у тому числі в разі введення надзвичайного і воєнного стану [327]. У той же час не можливо не звернути увагу, що нормою цієї статті встановлено, що оперативні та мобілізаційні плани Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативно-розпорядчі дії їх посадових осіб контролю з боку громадян та громадських організацій не підлягають [327]. З буквального тлумачення цієї правової норми можна зробити висновок, що зазначені плани та оперативно-розпорядчі дії посадових осіб ЗСУ підлягають цивільному контролю з боку засобів масової інформації, оскільки вони є окремим суб'єктом такого контролю. Проте, з огляду на їх основну функцію, що полягає в поширенні та оприлюдненні отриманої інформації, тобто інформуванні громадян і громадянського суспільства, безумовно вищевказане положення є прогалиною, яка підлягає усуненню.

Разом з тим, необхідно зауважити, що українське законодавство передбачає, що інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є

суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення. До такої інформації законодавець відносить інформацію, що свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо (ст. 29 Закону України «Про інформацію») [370].

Порядок висвітлення діяльності Збройних Сил України з боку засобів масової інформації регулюються низкою нормативно-правових актів. Так, Законом України від 23.09.1997 р. № 539/97-ВР «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» визначається порядок всебічного і об'єктивного висвітлення діяльності будь-яких органів державної влади засобами масової інформації і захисту їх від монопольного впливу органів тієї чи іншої гілки державної влади [383].

До загальних засад висвітлення діяльності органів державної влади ЗМІ зазначений Закон відносить право висвітлювати всі аспекти діяльності органів державної влади. При цьому органи державної влади зобов'язані надавати ЗМІ повну інформацію про свою діяльність через свої інформаційні служби, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків, передбачених Законом України «Про державну таємницю», не чинити на них будь-якого тиску і не втручатися в їх виробничий процес. Засоби масової інформації можуть проводити власне дослідження і аналіз діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, давати їй оцінку, коментувати. Право висвітлення і коментування діяльності органів державної влади, подій державного життя в Україні гарантується Конституцією, цим Законом, іншими законами України (ст. 2 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації») [383]. Так, до таких

гарантій, наприклад, відноситься закріплене в Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» право на одержання масової інформації через друковані засоби масової інформації, а саме: кожен має право на оперативне одержання через друковані засоби масової інформації публічно поширюваної інформації про діяльність державних органів і організацій, об'єднань громадян та їх посадових осіб, а також інших відомостей, необхідних для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій [339].

Також Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» регламентується порядок фінансування недержавних засобів масової інформації при висвітленні діяльності органів державної. Зокрема, такі ЗМІ здійснюють свою діяльність або на умовах укладеної з відповідним державним органом угоди, або за рахунок визначених у своєму статуті джерел фінансування. Окремо його нормами регламентовано висвітлення діяльності органів державної влади інформаційними агентствами, які на договірних засадах можуть збирати, обробляти, створювати, готувати до поширення офіційну інформацію про діяльність органів державної влади, випускати і розповсюджувати інформаційну продукцію про діяльність цих органів (ст.ст. 5, 8 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації») [339]. В цілому правові основи діяльності в Україні інформаційних агентств та їх міжнародного співробітництва закріплені нормами Закону України від 28.02.1995 р. № 74/95-ВР «Про інформаційні агентства». Їх права та обмеження аналогічні загальним засадам для всіх видів засобів масової інформації (ст.ст. 2, 3 Закону України «Про інформаційні агентства») [369].

Незалежно від виду ЗМІ (державні, громадські, незалежні тощо) форми здійснення висвітлення діяльності центральних органів виконавчої влади, у т.ч. Міністерства оборони України, для них загальні, а саме: офіційні повідомлення, репортажі, коментарі та інтерв'ю керівників, прес-конференції, брифінги, «круглі

столи», щотижневі інформаційні аналітичні передачі (ст. 11 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації») [339].

Однак, як зауважує Міністерство юстиції України при наданні роз'яснення щодо правових засад діяльності журналістів в Україні, на практиці нерідко виникають проблеми щодо доступу журналістів до необхідної їм інформації. Тому з метою створення сприятливих умов для здійснення журналістами, працівниками засобів масової інформації професійної діяльності суб'єкт владних повноважень може здійснювати їх акредитацію. При цьому у роз'ясненні підкреслюється положення статті 26 Закону України «Про інформацію», що усі дії, пов'язані з акредитацією, ґрунтуються на принципах відкритості, рівності, справедливості з метою забезпечення права громадськості на одержання інформації через засоби масової інформації [306; 370].

Акредитація журналіста, працівника засобу масової інформації здійснюється безоплатно на підставі його заяви або подання засобу масової інформації. Суб'єкти владних повноважень, що здійснили акредитацію журналістів, працівників засобів масової інформації, зобов'язані сприяти провадженню ними професійної діяльності; завчасно сповіщати їх про місце і час проведення сесій, засідань, нарад, брифінгів та інших публічних заходів; надавати їм інформацію, призначену для засобів масової інформації; а також сприяти створенню умов для здійснення запису і передачі інформації, проведення інтерв'ю, отримання коментарів посадових осіб (ст. 26 Закону України «Про інформацію»; ст. 31 Закону СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації») [370; 387]. Так, наприклад, у 2015 році Міністерством оборони України були проведені брифінги на теми: «Реформа харчового забезпечення Збройних Сил України»; «Діяльність Служби внутрішнього аудиту Збройних Сил України у 2015 році», «Український Донбас, як полігон для випробування збройними силами Російської Федерації новітнього озброєння та заборонених боєприпасів» та ін. [309].

Крім того, положеннями статті 26 Закону України «Про інформацію»

закріплено, що порядок акредитації, визначений суб'єктом владних повноважень, підлягає оприлюдненню [370]. Так, на офіційному веб-сайті Міністерства оборони України оприлюднено порядок оформлення та використання прес-карт представниками ЗМІ щодо висвітлення діяльності Збройних Сил України в зоні АТО, який складається із трьох кроків: 1) акредитація в Службі безпеки України; 2) оформлення прес-карти в прес-центрі АТО; 3) її безпосереднє отримання. Сама прес-карта являє собою персоналізований документ, який засвідчує права представників засобів масової інформації щодо виконання редакційних завдань в районі проведення антитерористичної операції, а також в районах виконання завдань та дислокації військових частин ЗСУ та /або підрозділів з їх складу. При її отриманні представник ЗМІ та допоміжний (технічний) персонал повинні підписати письмові зобов'язання щодо дотримання встановлених правил перебування (у тому числі проведення зйомок) на об'єктах ЗСУ в районі проведення АТО; нерозголошення інформації, яка може завдати шкоди у виконанні завдань військовослужбовцями ЗСУ, дотримання встановленого законодавством України режиму доступу до інформації, яка віднесена до державної таємниці, іншої інформації з обмеженим доступом тощо [301].

Акредитація засобів масової інформації, журналістів, інших працівників ЗМІ є основною формою взаємодії між ними і Збройними Силами України. Її порядок, умови допуску до структурних підрозділів Збройних Сил України, у т.ч. Міністерства оборони України та Генерального штабу України, права та обов'язки представників ЗМІ, гарантії їх діяльності, заходи контролю, відповідальність за порушення встановлених приписів, регламентується Інструкцією «Про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти Міністерства оборони України та Збройних Сил України», затвердженою наказом Міноборони України від 14.06.2012 р. № 399 [348].

Встановлені вказаною Інструкцією обмеження щодо журналістів та працівників ЗМІ викликана особливостями діяльності Збройних Сил України та стратегічним значенням їх об'єктів. Так, на останні допускаються тільки акредитовані в установленому цією Інструкцією порядку журналісти та

працівники ЗМІ. Організацію акредитації та взаємодію з ними здійснюють Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України, а також відповідні прес-служби Генерального штабу Збройних Сил України, видів (сил), оперативних командувань. Безпосередній допуск на об'єкти здійснюють командири (начальники) об'єктів Міноборони та Збройних Сил України на підставі резолюції, наданої відповідною посадовою особою (наприклад, на відвідування всіх об'єктів Міноборони та Збройних Сил України – Міністром оборони України; на відвідування структурних підрозділів Генерального штабу Збройних Сил України, інших органів військового управління, з'єднань, військових частин тощо - начальником Генерального штабу - Головнокомандувачем Збройних Сил України і т.п.). У разі можливості порушення режиму секретності на об'єктах Міноборони та Збройних Сил України; проведення на їх об'єктах потенційно небезпечних заходів бойової підготовки із залученням особового складу та військової техніки; проведення на вказаних об'єктах обсервації або карантину журналістам та працівникам ЗМІ надається відмова в акредитації та доступі до цих об'єктів [348].

Також, Інструкцією «Про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти Міністерства оборони України та Збройних Сил України» передбачена можливість тимчасового відрядження представників ЗМІ до військових частин з метою оперативнішого та повнішого висвітлення діяльності останніх, їх підготовки та застосування, участі в проведенні антитерористичних операцій тощо. Зазначений формат взаємодії представників засобів масової інформації із Збройними Силами України передбачає виконання редакційних завдань ЗМІ шляхом постійного знаходження (або протягом визначеного часу) їх представників в районах дислокації та виконання завдань військовою частиною. При цьому представники ЗМІ безпосередньо знаходяться у розташуванні визначених підрозділів, маючи можливість виконувати редакційні завдання. Такі відрядження здійснюється за погодженням з Міністром оборони України [348].

Безпосередній порядок відрядження засобами масової інформації

журналістів у місця надзвичайних подій та умови їх діяльності в цих відрядженнях також регламентується правовими нормами Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів». Зокрема, його нормами встановлено, що ЗМІ зобов'язані забезпечувати відряджених журналістів та інших працівників належними документами, знаковими, сигнальними та іншими засобами позначення особи представника преси. При цьому журналісти (учасників творчої групи), які працюють в місцях збройних конфліктів, вчинення терористичних актів, зобов'язані дотримуватись вимог про нерозголошення планів спеціальних підрозділів; не допускати фактичної пропаганди дій терористів та інших злочинних груп, їхніх вчинків і заяв, спеціально інспірованих для засобів масової інформації; не створювати штучної психологічної напруги в суспільстві та ін. (ст. 15 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів») [330].

Для полегшення роботи цивільних журналістів та працівників ЗМІ щодо висвітлення проведення антитерористичної операції Міністерством оборони України щотижнево (через Прес-центр АТО) формується список цивільних журналістів, працівників ЗМІ, які виявили бажання працювати на об'єктах Збройних Сил України в зоні проведення антитерористичної операції. Цей список доводиться телеграмою до кожного сектору та чергової служби кожного підрозділу в зоні проведення АТО. На кожному з визначених об'єктів ЗС України призначаються відповідні посадові особи. При перетині блокпостів тощо перевірка здійснюється через відповідну чергову службу за списком, сформованим Прес-центром АТО [229].

Крім того, в листопаді 2015 року на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного (Львівська область) відбулись тренінги для українських журналістів з безпеки під час роботи у «гарячих точках» та зонах конфлікту (*Hostile Environment Awareness Training*). Зазначені тренінги проведені в рамках спільного проекту Міністерства оборони України, Координатора проектів ОБСЄ в

Україні та Інституту масової інформації «Розвиток в Україні журналістики з відповідальним підходом до висвітлення конфліктів» (*Supporting Conflict-Sensitive Journalism in Ukraine*). Вони включали такі теми, як планування подорожі та оцінка ризиків; проходження контрольно-пропускних пунктів; підготовка до прямого включення з «гарячої точки»; як працювати журналісту в умовах обстрілу та під перехресним вогнем та ін. [445; 235].

Отже, щодо розгляду питання стосовно особливостей адміністративно-правового статусу засобів масової інформації як суб'єкту взаємодії зі Збройними Силами України можна побачити, що їх роль у формуванні громадської думки викликає з боку держави значне навантаження у вигляді чисельних нормативно-правових актів, що регламентують їх діяльність. Ретельне адміністративно-правове регулювання у взаємодії зі Збройними Силами України в цілому є обґрунтованим, у зв'язку зі специфічною роллю останніх у державі і суспільстві. А безпосередньо у цей час, з урахуванням наявності збройного конфлікту на сході України, це життєво необхідно для збереження цілісності та незалежності нашої держави.

Водночас, не можливо не звернути увагу на тезу Інструкції «Про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти Міністерства оборони України та Збройних Сил України» про мету акредитації журналістів, а саме, з одного боку, «всебічного і об'єктивного висвітлення діяльності Міноборони та ЗС України», з іншого, «створення позитивного іміджу», оскільки, незважаючи на те, що ЗМІ у великому ступеню впливають на формування громадської думки, «створення позитивного іміджу» - це завдання самих Збройних Сил України та, зокрема, Міністерства оборони України, й їх прес-служб. Якщо на практиці «позитивний імідж» відсутній, то тоді «всебічне і об'єктивне висвітлення» стає декларацією та нівелює роль ЗМІ, як інституту громадянського суспільства.

Отже, особливості адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України, пов'язані з тим, що з моменту, коли ці інститути вступають у взаємодію з

останніми, усі складові їх статусу набувають додаткових ознак, що викликано специфікою діяльності військової служби.

Практика проведення антитерористичної операції на сході України свідчить про те, що на цей час взаємодія між харитативними організаціями та Збройними Силами України має два види: 1) надання харитативної (волонтерської та/або благодійної) допомоги безпосередньо Збройним Силам України (у т.ч. конкретним військовим підрозділам); 2) подолання наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей.

Взаємодія засобів масової інформації зі Збройними Силами України складається із двох основних складових: по-перше, це висвітлення подій, пов'язаних із участю Збройних Сил України (на цей час основна увага зосереджена в зоні проведення АТО), тобто оперативне поширення інформації про нові факти (новини); по-друге, це висвітлення проблем у сфері національної безпеки і оборони, формування громадської думки, сприяння підвищенню престижу служби захисників Вітчизни, зміцненню довіри суспільства до Збройних Сил України, інших складових частин Воєнної організації держави.

Порівняно з адміністративно-правовим статусом інститутів громадянського суспільства сфера діяльності яких не пов'язана із взаємодією зі Збройними Силами України, реалізація прав тих організацій, що знаходяться у відношеннях синергії з останніми, дещо обмежена. Це пов'язано із особливостями функцій Збройних Сил України, спрямованих на забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності України, у т.ч. необхідністю додержання державної таємниці, небезпекою для життя та здоров'я громадян, що має місце в зоні проведення антитерористичної операції тощо. Так, суб'єктами волонтерської діяльності не можуть бути окремі фізичні особи, а лише організації (об'єднання); обмежено вік осіб, які можуть здійснювати волонтерську діяльність. Представники інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами у цій сфері, підлягають перевірці уповноваженими органами на предмет забезпечення державної таємниці. Також обмеження стосуються обсягу інформації про

діяльність Збройних Сил України, яку вони можуть отримати. Сфера взаємодії, а також цивільного контролю з боку громадських об'єднань, як правило, стосується питань правового і соціального захисту військовослужбовців (та членів їхніх сімей), матеріально-технічного забезпечення, патріотичного виховання, спортивно-культурних заходів, душепастирської діяльності; а з боку засобів масової інформації, також оперативного поширення серед значних кіл суспільства інформації про новини, які стосуються діяльності Збройних Сил України та формування позитивної громадської думки щодо останніх.

Особливості обов'язків інститутів громадянського суспільства які є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України також природно випливають із обмежень, накладених діяльністю останніх. Так, наприклад, до них відноситься зобов'язання щодо укладання договору у разі надання волонтерської допомоги Збройними Силами України під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції. Однак, відсутність правового закріплення про обов'язковість складання письмового договору у разі необхідності співпраці при подоланні наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах дії правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції), між організацією, яка здійснює харитативну (благодійну та/або волонтерську) діяльність та Збройними Силами України, сприяє виникненню корупційних ризиків та фактично виключає відповідальність сторін.

Фактична відсутність юридичних гарантій з боку держави щодо реалізації прав волонтерських організацій, які співпрацюють зі Збройними Силами України в районах проведення антитерористичної операції, не лише не сприяє розвитку цього напрямку громадянського суспільства, але й ставить під загрозу життя та здоров'я безпосередньо військовослужбовців Збройних Сил України. Так, на нормативно-правовому рівні не визначено процедуру офіційного залучення медиків-добровольців до участі в антитерористичній операції, а також волонтерів, які спільно з підрозділами Збройних Сил України надають допомогу у подоланні наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в

районах її проведення, та законність їх знаходження в зоні проведення воєнних дій; відсутні норми, які передбачають надання статусу учасника бойових дій волонтерам, які при безпосередньо займаються харитативною діяльністю в районах проведення антитерористичної операції тощо.

Державний контроль, який стосується усіх інститутів громадянського суспільства, незалежно від їх організаційної форми або сфери діяльності, здійснюється у трьох напрямках: 1) забезпечення та охорона прав, свобод і законних інтересів громадян; 2) захист інтересів національної безпеки, громадського порядку та охорони здоров'я населення; 3) фінансова (зокрема, податкова) сфера.

З огляду на напрямки здійснення державного контролю за діяльністю інститутів громадянського суспільства в цілому, до суб'єктів, на яких покладено контрольні функції у сфері взаємодії цих інститутів зі Збройними Силами України відносяться:

1) в сфері забезпечення та охорони прав, свобод і законних інтересів громадян: уповноважений орган з питань реєстрації відповідно до відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань (відповідно до повноважень: Міністерство юстиції України, його територіальні органи, районні та міські управління юстиції); суд; прокуратура; стосовно питань забезпечення виконання та додержання законодавства про свободу совісті, світогляду, віросповідання та релігійні організації - центральний орган виконавчої влади, що у межах компетенції забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері релігії (Міністерство культури України) та Головний підрозділ з питань служби військового духовенства (капеланства) при Міністерстві оборони України; Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України, а також відповідні прес-служби Генерального штабу Збройних Сил України, видів (сил), оперативних командувань;

2) в сфері захисту інтересів національної безпеки, громадського порядку та охорони здоров'я населення: уповноважений орган з питань реєстрації відповідно

до відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань; суд; прокуратура; Служба безпеки України; Міністерство оборони України та Генеральний штаб України при розміщенні замовлення громадському об'єднанню на надання безоплатних послуг або виконання робіт; за додержанням законодавства про державну таємницю з метою запобігання її поширенню у пресі та інших засобах масової інформації - центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики (Міністерство інформаційної політики України) та Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України, а також відповідні прес-служби Генерального штабу Збройних Сил України, видів (сил), оперативних командувань;

3) у фінансовій (у т.ч. податковій) сфері: центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику (Державна фіскальна служба України), а також благодійник (або уповноважена ним особи) за цільовим використанням благодійної пожертви в сфері харитативної діяльності.

До загальних особливостей контролю у сфері взаємодії інститутів громадянського суспільства і Збройних Сил України відносяться питання, пов'язанні із додержанням законодавства про державну таємницю. Водночас, прогалини у правовому регулюванні контролю за діяльністю харитативних організацій та їх відповідальності за порушення правових приписів призводить до зниження ефективності такої взаємодії, створення корупційних та інших ризиків в діяльності як самих харитативних організацій так і Збройних Сил України.

Правові норми, які регламентують умови виникнення взаємовідносин між Збройними Силами України та інститутами громадянського суспільства, права та обов'язки останніх, гарантії їх реалізації, заходи контролю та відповідальність у цій сфері, на цей час мають своє нормативне закріплення лише стосовно релігійних організацій та засобів масової інформації. Разом з тим, обсяг більш широких прав та повноважень, а також гарантій їх реалізації, закономірно викликає більш регламентований з боку держави обсяг обов'язків та покладеної відповідальності. Крім того, роль засобів масової інформації у формуванні

громадської думки викликає з боку держави значне навантаження у вигляді чисельних нормативно-правових актів, що регламентують їх діяльність в цілому. При цьому ретельне адміністративно-правове регулювання взаємовідносин засобів масової інформації та Збройних Сил України є обґрунтованим, у зв'язку зі специфічною роллю останніх у державі і суспільстві. А безпосередньо у цей час, з урахуванням наявності збройного конфлікту на сході України, це взагалі життєва необхідність для збереження цілісності та незалежності нашої держави.

Таким чином, надмірна регламентація взаємовідносин державних органів і інститутів громадянського суспільства призводить до втрати ініціативи з боку громадян, нівелює сам принцип їх вільного й самостійного утворення колективних організацій та діяльності. Разом з тим, у сфері взаємодії цих інститутів зі Збройними Силами України, правове регулювання відносин між ними, нормативно-правове закріплення положень щодо контролю та відповідальності, стає діючими юридичними гарантіями реалізації прав і обов'язків в першу чергу саме інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії.

Висновки до розділу 2

1. Збройні Сили України як соціальний інститут уявляють собою комплексне утворення, яке за допомогою існуючих нормативно-правових засобів та традиційних цінностей здійснює вплив на формування світоглядних позицій та норм поведінки військовослужбовців з метою забезпечення стабільного розвитку суспільства шляхом захисту від зовнішніх загроз, та, у межах своєї компетенції – внутрішніх загроз. Як державний інститут вони є елементом апарату легального примусу держави і мають своєю метою здійснення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Інституалізація Збройних сил України включає наступні етапи: перший етап (1991-1994 рр.) – міждержавне переміщення кадрів; другий етап (1994-1997 рр.) – отримання

статусу без'ядерної держави; третій етап (1997-2003 рр.) – встановлення системи санкцій для підтримання норм і правил; четвертий етап (2003-2014 рр.) – процеси латентної дисфункціональності; п'ятий етап (з 2014 р. та по т.ч.) – відновлення функціональності Збройних Сил України.

2. Адміністративно-правовий статус Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством уявляє собою сукупність їх правосуб'єктності, прав, обов'язків, гарантій їх здійснення, а також адміністративної та дисциплінарної відповідальності за порушення правових приписів. Аналіз правових актів, якими визначено адміністративно-правовий статус Збройних Сил України у досліджуваному аспекті, свідчить, що найбільш деталізована їх компетенція, гарантії реалізації прав і обов'язків, відповідальність за порушення встановлених правових приписів у сфері взаємовідносин з релігійними організаціями та засобами масової інформації. Стосовно взаємодії з іншими суб'єктами громадянського суспільства у правовому регулюванні діяльності Збройних Сил України мають місце чисельні прогалини, які негативно впливають на правозастосовну практику. Це потребує удосконалення чинних законодавчих актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України (у тому числі Статутів) та прийняття відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Незважаючи на те, що Статути Збройних Сил України (зокрема, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України) регулюють внутрішні відносини і практично не передбачають взаємодій із зовнішніми організаційними інститутами, у тому числі громадянського суспільства, необхідно враховувати, що в Україні склалася усталена система співпраці між громадськими організаціями та Збройними Силами України, і регламентація їх взаємодії необхідна в першу чергу самим військовослужбовцям для усвідомлення меж своєї правомірної поведінки.

3. Запропоновано класифікацію інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України, яка, залежно від ступеня взаємодії, складається з трьох груп: 1) зовнішні інститути – це спільноти утворені цивільними особами, які професійно не мають безпосереднього відношення до

Збройних Сил України, мета яких полягає у сприяння діяльності останніх, допомозі їм, а також у здійсненні цивільного контролю (за сферою інтересів або напрямками діяльності, вони поділяються на: а) харитативні утворення (благодійні та волонтерські); б) правозахисні; в) релігійні; г) військово-патріотичні та з допризовної підготовки (Товариство сприяння обороні України, громадські організації з відродження та підтримки національно-патріотичних традицій (козацькі), військово-патріотичні клуби тощо); д) незалежні ЗМІ); 2) внутрішні інститути – це спільноти, створені особами, які мають безпосереднє відношення до самих Збройних Сил України (військовослужбовці, військові пенсіонери (ветерани), працівники Збройних Сил України), діяльність яких спрямована на задоволення власних соціально-економічних потреб та захист прав в межах своєї професійної діяльності (профспілки; громадські організації ветеранів військової служби, Ради офіцерів, сержантів та Жіночі Ради у Збройних Силах України); 3) інститути громадянського суспільства з особливим правовим статусом - це ті інститути, які в силу визначених законодавством обмежень не можуть надавати прямо ні допомогу (фінансову, матеріальну тощо), ні здійснювати контроль, але неврахування можливого впливу яких на Збройні Сили України може негативно відобразитись на діяльності останніх (це партії та громадські рухи).

4. Дослідження особливостей адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства – суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України свідчить, що права та обов'язки останніх, гарантії їх реалізації, заходи контролю та відповідальність у цій сфері, на цей час мають своє нормативне закріплення лише стосовно релігійних організацій та засобів масової інформації. Разом з тим, обсяг більш широких прав та повноважень, а також гарантій їх реалізації, закономірно викликає більш регламентований з боку держави обсяг обов'язків та покладеної відповідальності. Крім того, роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки викликає з боку держави значне навантаження у вигляді чисельних нормативно-правових актів, що регламентують їх діяльність в цілому. При цьому ретельне адміністративно-правове регулювання взаємовідносин засобів масової інформації та Збройних Сил України є

обґрунтованим, у зв'язку зі специфічною роллю останніх у державі і суспільстві. А безпосередньо у цей час, з урахуванням наявності збройного конфлікту на сході України, це взагалі життєво необхідно для збереження цілісності та незалежності нашої держави. Таким чином, надмірна регламентація взаємовідносин державних органів і інститутів громадянського суспільства призводить до втрати ініціативи з боку громадян, нівелює сам принцип їх вільного й самостійного утворення колективних організацій та діяльності. Разом з тим, у сфері взаємодії цих інститутів зі Збройними Силами України, правове регулювання відносин між ними, нормативно-правове закріплення положень щодо контролю та відповідальності, стає діючими юридичними гарантіями реалізації прав і обов'язків в першу чергу саме інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ

3.1. Мета та принципи взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України

Сучасна історія розвитку України дозволяє констатувати, що питання взаємодії громадянського суспільства та збройних сил є не лише актуальними, а і принциповим для досягнення цілей національної безпеки щодо формування навколишнього безпекового середовища. Взаємодія збройних сил та інститутів громадянського суспільства уявляє собою складну взаємозалежну відкриту систему, від якості функціонування якої залежать як рівень розвитку демократичних відносин у державі, правової свідомості суспільства, так і національний добробут.

Нормативно-правове оформлення взаємодії Збройних Сил України та інститутів громадянського суспільства в Україні, на відміну від інших європейських країн, знаходиться на початковому етапі, тому потребує детального аналізу та наукового супроводження.

Прийняті за останній період нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання сфери взаємодії між громадянським суспільством і Збройними Силами України остаточно не унормували її процеси та процедури. Насамперед це пов'язано з нормативною неусталеністю мети та принципів взаємодії вищезазначених суб'єктів. Питання наукового супроводження організації взаємодії збройних сил та інститутів громадянського суспільства в частині визначення її мети та принципів є наразі актуальним та такими що потребують уважного розгляду.

Додаткової актуальності дослідженню надає затвердження Указом Президента України Стратегічного оборонного бюлетеня України, в п. 4 якого

зазначено, що рушійною силою оборонної реформи в Україні є підтримка сил оборони з боку волонтерського руху та громадського резерву, що передбачає посилення уваги до взаємодії Збройних Сил України та громадянського суспільства [397].

Базуючись на філософських концепціях, теорія управління визначає взаємодію як погоджену у часі і місці спільну діяльність, спрямовану на досягнення загальної мети. Мета або ціль – означає стан в майбутньому, котрий можливо змінити відносно теперішнього та варто, бажано або необхідно досягти. Тим самим мета є бажаною кінцевою точкою процесу, діяльності. Взаємодію як управлінське поняття можна розглядати як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи в цілому. Причому необхідно мати на увазі, що взаємодія як управлінська категорія виявляється не тільки у внутрішньо-організаційній діяльності системи, але й в зовнішніх її функціях [531, с.285].

Мета взаємодії Збройних Сил України та громадянського суспільства є похідною мети діяльності кожного суб'єкта. ЗСУ є державним інститутом, мета його діяльності визначена Конституцією України та законами України. Зокрема, стаття 19. Конституції України визначає, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Відповідно Збройні Сили України діють в межах своїх повноважень та у спосіб, передбачений Конституцією України та Законом України «Про Збройні Сили України»[367].

Мета діяльності різних інститутів громадянського суспільства може бути як задекларованою, так і не формалізованою. У першому випадку вона визначається у локальних правових актах, якими є статути, програми розвитку певного напрямку діяльності тощо. У другому випадку мета може усвідомлюватися представниками певного суб'єкта громадянського суспільства, втілюватися в їх діяльності, але не

здобути закріплення у правовому документі. В обох випадках така мета не повинна суперечити чинному законодавству.

Взаємозв'язок громадянського суспільства і правової держави виражається в поєднанні багатьох їх цілей та завдань. Метою формування громадянського суспільства і розбудови правової держави є функціонування соціальних інститутів, які покликані служити людині та захищати її права та інтереси. Цей процес взаємодії має відбуватися на основі принципу верховенства права, побудови системи економічних відносин на правових засадах [558, с.43].

Метою функціонування громадянського суспільства є забезпечення прав і свобод кожної особистості, максимально повна їх реалізація. Саме громадянське суспільство, активно взаємодіючи з державною владою, стає в сучасних умовах важливою рушійною силою історії і суб'єктом побудови правової держави [78, с.112]. Справді, історичний розвиток сягнув нині тієї межі, яку суспільствознавці іменують персоналістичною революцією – особистість-персона вимагає від державної влади стосунків партнерства, а не домінування-підкорення. Принаймні, західні демократичні суспільства, поділившись на громадянське суспільство як позадержавну сферу життя і державу, стверджують ці стосунки [130, с.46].

За Дж.Локком, «мета громадянського суспільства – уникати й виправляти ті незручності стану природи, які неминуче впливають з того, що кожна людина є суддею у власній справі» [194, с.176].

К. Маркс зазначав: «Ніхто не може зробити що-небудь, не роблячи цього разом з тим заради якої-небудь зі своїх потреб...» [210, с.51; 233, с.245] «Найближчий розгляд історії переконує нас у тому, – зауважував Гегель, – що дії людей впливають з їхніх потреб, задоволення яких є метою громадянського суспільства» [65, с.349].

У сучасній інтерпретації громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами між його членами, які не залежать від держави, а взаємодіють з нею, створюючи суспільство громадян високого соціального, економічного, політичного, морального і культурного статусу на базі розвинутих правових відносин.

Найважливішою метою громадянського суспільства є обмеження владних функцій держави певними правовими рамками [9].

Але якщо категорія «громадянське суспільство» є більш загальною та філософською, то термін «інститути громадянського суспільства» набувають правового оформлення у чинному законодавстві, тому в своєму дослідженні ми будемо оперувати останнім.

У сучасних умовах розвитку інститутів громадянського суспільства та формування демократичної держави діяльність Збройних Сил України повинна бути спрямована на виконання основних функцій, визначених в Конституції України [153], Законах України «Про оборону України» [377] та «Про Збройні Сили України» [367]. Збройні сили займають особливе місце в системі державного апарату. Вони вбирають в себе ознаки державного апарату та є важливим елементом механізму держави. Б.О. Демідов, ототожнюючи механізм держави та державний апарат наголошує на те, що важливим елементом його є збройні сили[92, с.520].

Щодо мети діяльності Збройних Сил України існує декілька підходів. За Конституцією України оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України [367]. У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення щодо застосування ЗСУ [377].

Збройні Сили України - це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності [367].

Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом[367]. Тобто основною метою діяльності збройних сил є забезпечення територіальної цілісності шляхом застосування зброї та військової техніки. Виходячи з цієї мети європейські політики припускають і іншу мету діяльності, яка включає в себе не

лише застосування збройної сили, а і створення інструменту стримування від зовнішніх загроз. Дедалі частіше озвучується позиція щодо політико-військового призначення збройних сил і звідси нового місця збройних сил в системі безпеки – вони розглядаються як військово-політичний інструмент забезпечення безпеки як в регіоні так і в середині самих країн.

Організація взаємодії зумовлена необхідністю виконання завдань, що стоять перед ЗСУ, інститутами громадянського суспільства та їх правовим забезпеченням. Необхідно зазначити, що цілі діяльності інститутів громадянського суспільства є досить різноманітними. Але з боку Збройних Сил України є чітко визначена мета взаємодії, яка обмежена метою діяльності самих збройних сил, визначеною в законодавстві. Аналізуючи статутні документи та положення про громадські організації, та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність збройних сил, ми можемо виокремити загальну мету їх діяльності та відповідно мету взаємодії цих суб'єктів. Приходимо до висновків, що при здійсненні взаємодії мета кожного суб'єкта може бути спільна (забезпечення сталого розвитку держави) та окрема для кожного суб'єкта (так, мета мобілізації - наповнення військово-навченим ресурсом ЗСУ, тобто мета взаємодії з боку збройних сил – отримання ресурсу).

Як зауважують фахівці з теорії управління, взаємодія – більш широке поняття, і, на відміну від партнерства, передбачає взаємний вплив, взаємообмін видами та результатами діяльності, засновану як на співробітництві, так і на впливі або примусі однієї з сторін [14, с.8].

Метою взаємодії збройних сил та громадянського суспільства є створення умов для їх належного функціонування та розвитку: 1) з боку Збройних Сил України – забезпечення захисту держави, громадянського суспільства в цілому від загроз ззовні, а при необхідності відсіч збройної агресії; 2) з боку громадянського суспільства – забезпечення безпечного розвитку та задоволення власних потреб в умовах вільного розвитку особистості та впливу на напрями розвитку держави у відповідності до викликів сучасності.

Розглядаючи взаємовідносини громадських організацій з органами

державної влади та іншими суб'єктами суспільного ладу, О.М. Ващук запропонувала наступне визначення взаємодії між органами державної влади та об'єднаннями громадян – «це взаємний зв'язок двох сторін, які мають взаємні обов'язки правового характеру, але кожна з них наділена різними за своїм змістом повноваженнями» [43, с.43].

Принципи взаємодії є важливим елементом структурної складової механізму взаємодії. Рішення спрощуються, якщо підходити до них з позицій фундаментальних принципів [187, с.57].

Здійснення спільних заходів ЗСУ з інститутами громадянського суспільства для досягнення мети як спільної так і окремої кожного суб'єкта вимагає, щоб їх діяльність базувалася на чітко визначених, однакових для всіх засадах. Такими засадами, за загально визнаною думкою, є принципи взаємодії. Визначення принципів взаємодії суб'єктів дослідження є важливим інструментом для характеристики самої її сутності.

Досить слушне, на наш погляд, трактування поняття принципів взаємодії запропоноване О.М. Музичуком, який під основними принципами взаємодії розуміє «основні поняття, положення, які відображають найбільш суттєві, головні сторони і прояви взаємодії. Вони охоплюють риси, властиві всій управлінській системі, а не тільки окремим елементам або рівням, явищам або процесам» [233, с.150].

До основних принципів взаємодії вчені відносять наступні: законності, науковості, економічної доцільності, безперервності, плановості, гласності, системності, комплексності, спільності інтересів, «головної ланки», маневреності, паритетності (рівності), спеціалізованості (оптимального використання можливостей взаємодіючих суб'єктів), пропорційної відповідальності за наслідки взаємодії, посилення управляючих параметрів системи, не пересічення компетенції, комплексного використання сил та засобів взаємодіючих сторін та деякі інші. Усі зазначені принципи поділяються на загальні і спеціальні [109, с.86].

Думку щодо поділу принципів взаємодії на дві групи поділяє і О.М. Музичук, який стверджує, що «принципи, на яких засновується взаємодія

органів внутрішніх справ (міліції) та громадськості, необхідно поділити на дві групи: загальні і спеціальні. До загальних принципів взаємодії слід віднести принципи науковості, правової упорядкованості, законності, гласності, плановості. Що стосується спеціальних принципів, то вони за своєю природою є похідними, по-перше, від принципів першої групи, тому конкретизують і доповнюють їх; по-друге, від найбільш загальних принципів управління. Це пояснюється тим, що сутність будь-якої взаємодії полягає в узгодженні, координації зусиль її суб'єктів. До них можна віднести такі принципи як: принцип спільності інтересів; безперервності; «головної ланки»; «резерву»; маневреності; оптимального використання можливостей взаємодіючих елементів; принцип координованості дій; принцип паритетності; принцип спеціалізації; принцип взаємодопомоги; пропорційної відповідальності за наслідки взаємодії [233, с.155].

Досліджуючи взаємовідносини громадських організацій з органами державної влади та іншими суб'єктами суспільного ладу, О.М. Ващук зазначає, що «взаємостосунки громадських об'єднань та влади повинні будуватися шляхом діалогу, який заснований на взаємній повазі та врахуванні інтересів обох сторін. Цей принцип не повинен порушуватися і у взаємодії суб'єктів системи «громадські організації – органи місцевого самоврядування» [43, с.53].

Невід'ємним елементом механізму взаємодії є принцип координації дій, що є засобом забезпечення узгодженості. Поняття «координація» (від латинського «соо» – спільно, «ordinatio» – упорядкування, взаємозв'язок, узгодження) [473, с.349]. В.А.Завгородній відносить до загальних та спеціальних принципів наступні:

1) загальні принципи: законність, плановість, доступ до інформації, безперервність, прозорість діяльності, гласність, науковість, комплексність, системність;

2) спеціальні принципи: спільність інтересів, координація дій, оптимальне використання можливостей взаємодіючих суб'єктів, конфіденційність, державний захист осіб, які надають допомогу у здійсненні заходів щодо запобігання та протидії корупції, державне стимулювання, паритетність, активність [111. с.10].

Теорія управління розглядає соціальну систему як цілісну та динамічну сукупність частин і елементів, взаємопов'язаних між собою [528, с.23]. Взагалі формальний тип організації та взаємодії складових соціальних систем може забезпечити ефективність розвитку відповідних процесів лише в тому випадку, якщо: по-перше, він об'єктивно віддзеркалює соціальні потреби; по друге, формує науково обґрунтовані засоби, механізми, форми і способи задоволення, вирішення соціальних потреб чи завдань; по-третє, визначальне місце серед засобів, механізмів, форм і способів займають організаційно-правові; по-четверте, враховуються властиві даному типу закономірності та тенденції суспільного розвитку.

Саме характер зв'язку – прямий чи опосередкований, кількісний чи якісний, внутрішній чи зовнішній, змістовний чи формальний тощо, і обумовлює сутність і результати взаємодії. Тим самим взаємодія відображає в будь-якому соціальному явищі його сутність і структуру, зміст і форму, обумовлює логічну та історичну послідовність процесу розвитку [44, с.81].

Окремо необхідно приділити увагу принципам діяльності інститутів громадянського суспільства, тому що принципи взаємодії, як визначено нами раніше, не можуть виходити за межі принципів діяльності суб'єкта і це суттєво впливає на форми зв'язку та можливі принципи взаємодії між громадянським суспільством та Збройними Силами України.

Найбільш узагальнено принципи діяльності та принципи взаємодії громадянських інститутів визначено у Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій в Європі [556, с.44], а саме: входження до процесів формулювання державної політики з одного боку з іншого держава не повинна намагатися заволодіти чи змушувати працювати під своїм контролем неурядові організації.

В національному законодавстві визначено наступні принципи діяльності об'єднання громадян: добровільності, самоврядності, вільного вибору території діяльності; рівності перед законом; відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); прозорості, відкритості та публічності [326].

Перші принципи взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади було зафіксовано в документі Кабінету Міністрів України [414], де було окреслено п'ятнадцять позицій. Для прикладу необхідно привести деякі з них: соціальне партнерство; забезпечення рівних можливостей; взаємовідповідальність; відкритість та прозорість; розроблення і впровадження ефективного механізму налагодження комунікацій з громадськістю; надання інформації про свою діяльність; проведення роз'яснювальної роботи щодо доцільності; розроблення проектів рішень; висвітлення у засобах масової інформації проектів ефективного співробітництва; участь інститутів у формуванні та реалізації державної політики; визнання органами виконавчої влади різних видів діяльності інститутів; невтручання; ефективність процесу взаємодії.

Пізніше кількість принципів взаємодії в нормативних документах була зменшена, а протягом чотирьох років у 2012 та 2016 принципи взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства було уточнено шляхом прийняття двох Указів Президента: №212\2012 та №68\2016 відповідно.

Окремо розглянемо деякі з них.

Принцип «соціального партнерства» викладений у розпорядженні КМУ [414], трансформувався в принцип «партнерства та конструктивної взаємодії держави та громадянського суспільства» і в подальшому в принцип «забезпечення конструктивної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства». В результаті трансформації в нормативному акті термін «держава» було переформатовано в термін «органи державної влади».

Надалі на нашу думку некоректно визначено саму сутність терміну громадянського суспільства, на сприяння якого направлений Указ Президента №68/2016. Виходячи з цього принципу громадянське суспільство обмежується «організаціями громадянського суспільства». Натомість відповідно до ПКМУ [414], до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової

інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Формулювання принципу як «забезпечення конструктивної взаємодії» виглядає упереджено – сама взаємодія не може базуватися лише на конструктивних засадах і історія це неодноразово демонструвала.

Принцип забезпечення рівних можливостей [414] було трансформовано спочатку у принцип «рівності та недискримінації», а в подальшому в принцип «політичної неупередженості і недискримінації стосовно усіх видів громадянського суспільства» Необхідно наголосити, що до видів громадянського суспільства відносимо часові або історичні моделі громадянського суспільства. Поряд із ними можуть бути виділені моделі, в яких враховано переважання тих чи інших функцій у життєдіяльності громадянських суспільств. Вони також властиві певним етапам його еволюції, або певним країнам. Варіантом такого «моделювання» є виділені Н.Розенблум такі різновиди громадянського суспільства як «демократичне», «посередницьке» та «виборче громадянське суспільство». І дійсність, і теорія еволюціонуючи в часі, зазнали змін, які були узагальнені під назвами «громадянського суспільства I, II та III типів» [141, с.23-42].

Тобто формулювання в тексті вищевказаного правового акту «щодо усіх видів громадянського суспільства» не несе жодного семантичного навантаження, а сутність самого принципу нівелюється. До того ж до інститутів громадянського суспільства ми не відносимо політичні партії (не лише суто з позиції законодавця, а і з позиції існуючих концепцій громадянського суспільства). Виявляється незрозумілим зміст формулювання «політичної упередженості до інститутів громадянського суспільства», сутність діяльності яких лежить поза межами політики та політичних рухів.

Принцип забезпечення рівних можливостей у взаємовідносинах та взаємодії держави та громадянського суспільства не може бути реалізований виходячи з правового статусу суб'єктів правовідносин – держави та неурядових організацій, які не мають владних повноважень відносно апарату держави. Різниця в правах та

обов'язках, які власне визначають правовий статус будь якого суб'єкта правовідносин, виключає рівність у взаємодії держави та громадянського суспільства і відповідно застосування у цих взаєминах принципу рівності.

Принцип взаємовідповідальності окреслений в Розпорядженні КМУ [414] було переформатовано у принцип «взаємної відповідальності держави та громадянського суспільства» в Указі Президента №68/2016. В подальшому принципи взаємовідповідальності і відкритості та прозорості діяльності органів державної вади та органів місцевого самоврядування оформлено у єдиний принцип «Прозорості, відкритості та взаємовідповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства». Хочемо зазначити що поєднання цих двох принципів не є зовсім обґрунтованим. У Рішенні Конституційного суду України [441] зазначено:

«Преамбула Конституції України виходить з широкого розуміння поняття «відповідальність». У ній зазначено, що Верховна Рада України, здійснюючи установчу владу Українського народу і від його імені приймаючи Конституцію України, усвідомлює свою відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями.

Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (статті 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку - конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, стаття 55 Конституції України надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатись за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а стаття 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодувати матеріальну чи моральну шкоду,

завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Відшкодовується також державою завдана безпідставним осудженням шкода у разі скасування вироку суду як неправосудного (стаття 62 Конституції України).

Конституція України передбачає відповідальність державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, встановивши за певні дії чи бездіяльність відповідні заходи впливу (санкції) до них [441]. Тобто принцип відповідальності означає, що держава сама приймає на себе зобов'язання забезпечення свобод особистості, але при цьому громадянин бере на себе обов'язок підкорятися встановленим законом загальним правилам.

Як вже було зазначено принцип відповідальності держави та відповідно органів державної влади закріплений у Конституції України та Законах України які регламентують їх діяльність. Також принцип відповідальності закріплений у Кримінальному, Господарському, Цивільному кодексах України, Кодексі адміністративного судочинства України [181; 73; 541; 327] та інших нормативних документах (громадські об'єднання, відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій за порушення законодавства несуть відповідальність, передбачену цим та іншими законами України [326] .)

Аналізуючи норми правових актів, що регулюють діяльність органів державної влади, можна переконатися, що принципу взаємної відповідальності, особливо у відношенні до інститутів громадянського суспільства, не існує. Існує принцип відповідальності, солідарної відповідальності та ін. (наприклад - діяльність Кабінету Міністрів України ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості [371].)

На нашу думку, принцип взаємної відповідальності не відповідає сутності відносин та взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Відносини, врегульовані законодавством базуються на принципі відповідальності за дотримання закону та відповідальності за вчинені дії. Наголошуємо, Конституція України передбачає відповідальність державних

органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, встановивши відповідальність за певні дії чи бездіяльність, але не оперує категорією «взаємовідповідальність». Також громадські організації несуть відповідальність за порушення законодавства, але не мають взаємної відповідальності. В Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави» одним з принципів, на основі якого здійснюється цивільний контроль, визначено принцип відповідальності органів державної влади та органів військового управління у межах визначених законодавством за виконання покладених на них функцій [582, 40].

Принцип прозорості пропонується визначати як систематичне висвітлення діяльності органу державної влади, роз'яснення цілей, змісту і механізму реалізації державної політики, а відкритість – як створення органом державної влади умов для безперешкодного доступу громадян до інформації про його діяльність і до процесу прийняття рішень на всіх етапах їх готування [150, с.22].

Відповідно до Принципів Європейського адміністративного простору (SIGMA-1999) принцип відкритості і прозорості розуміється як відкритість на противагу секретності; прозорість на противагу дискретності; винятковість конфіденційного та секретного характеру діяльності органів публічної влади; набрання законної сили тільки після офіційного опублікування; підлеглість публічних адміністрацій зовнішньому контролю; обов'язкове обґрунтування та наведення підстав прийнятого рішення особі, чії права або законні інтереси зачіпаються з його прийняттям [93, с.277]. Отже принципи відкритості та прозорості не розділяються.

Ми вважаємо, що цей принцип взаємодії, визначений в Указі Президента України №68/2016, в його існуючій редакції не може бути практично реалізований та повинен бути розділений на два окремих. Це принцип «відкритості та прозорості» та принцип «відповідальності».

Ці два принципи можливо застосувати до взаємодії ЗСУ та громадянського суспільства, але із застереженням. Враховуючи, що інформація щодо діяльності

ЗСУ не завжди може бути оприлюднена та має містити інформацію з обмеженим доступом то принцип прозорості не може бути застосований по відношенню до діяльності ЗСУ. Він буде поглинутий принципом відкритості. Принцип відкритості у взаємодії з громадянським суспільством реалізовується ЗСУ шляхом видання кожного року довідника «Біла книга» згідно положень Закону України «Про демократичний контроль над Військовою організацією та правоохоронними органами» [327] з метою систематичного інформування громадськості про діяльність Збройних Сил України. Принцип відкритості для суспільства інформації про діяльність (взаємодію) ЗСУ, яка не становить державну таємницю, відображено в ст. 4 вищезгаданого закону (принципи здійснення цивільного контролю).

В «Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій в Європі» сформовано наступний принцип «Органи державної влади не повинні намагатися заволодіти НУО чи змушувати працювати під своїм контролем». В Розпорядженні КМУ [414] та в Указі Президента України він звучить як «невтручання» та «невтручання органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в діяльність інститутів громадянського суспільства» відповідно, а в Указі Президента України №68/2016 він взагалі відсутній. На нашу думку, відсутність цього принципу в відносинах громадянського суспільства та держави нівелює саму ідею розвитку демократичної держави та громадянського суспільства в тому числі.

Саме принципи є базовим фундаментом у відносинах, що виникають між державою та суспільством. На наше переконання, юридичне закріплення принципів, проголошених державою, є інструментом впливу як на органи виконавчої влади, так і на суспільство. Від відповідального та обґрунтованого вибору принципів взаємовідносин залежить подальша ефективність взаємодії громадянського суспільства та держави, і, відповідно, ЗСУ та інститутів громадянського суспільства як їх складових. Наявність або відсутність певних вихідних принципів взаємодії може служити як поштовхом до ефективної співпраці так і бар'єром в їх розвитку [158].

Ми вважаємо за необхідне визначити та закріпити на законодавчому рівні принципи взаємодії Збройних сил України та інститутів громадянського суспільства, враховуючи європейський досвід та специфіку діяльності збройних сил як силового інструменту держави.

Спираючись на визначення цивільно-військових відносин, відображеного в законодавстві як сукупність правових взаємовідносин між суспільством та складовими частинами Воєнної організації держави, які охоплюють політичні, фінансові-економічні, соціальні та інші процеси у сфері національної безпеки і оборони [327], існує потреба у фіксуванні самих принципів цих правових відносин. На нашу думку, принципи взаємодії Збройних Сил України та інститутів громадянського суспільства необхідно закріпити в доктринальному документі, який би відображав сутність взаємовідносин та окреслив напрями та способи цих взаємовідносин. За основу пропонується взяти Доктрину військово-цивільного співробітництва НАТО.

До основних принципів, які доцільно буде винести в доктрину цивільно-військового співробітництва, ми пропонуємо віднести: принцип верховенства права; дотримання прав і свобод людини; відкритості; відповідальності; системності; неутручання; деполітизації; деідеологізації.

Необхідно зазначити, що мета взаємодії громадянського суспільства та ЗСУ може бути спільна або різна та може бути змінена в процесі взаємодії внаслідок суб'єктивних або об'єктивних обставин та факторів. Принципи взаємодії повинні бути однаковими, тому загальні та спеціальні принципи взаємодії будуть обмежені специфікою діяльності ЗСУ.

3.2. Функції та умови взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України та їх адміністративно-правове підґрунтя

Сутність будь-якої діяльності розкривається в її функціях, які уявляють собою формалізоване або неформалізоване закріплення ролі суб'єктів у певній системі зв'язків, відносин, визначення напрямів їх активності. Проблематика функцій взаємодії суб'єктів адміністративно-правових відносин досліджувалася у роботах Л.І.Аркуші [11, с.109-117], С.К.Гречанюка [74, с.88-90], В.П.Гробової [75, с.133], В.К.Колпакова [145], В.І.Московця [231], О.М.Музичука [232, с.114-117], І.М.Пастернака [269, с.39-44], Д.В.Талалая [497, с.77-84], С.О.Шатрави [555], І.В.Штоди [563, с.140-146], О.С.Юніна [567, с.46-52] та інших авторів. Аналіз робіт вчених-правознавців дозволяє виокремити чотири основні напрями досліджень феномену функцій в аспекті організації та управління державою в цілому та окремими державними органами, інститутами громадянського суспільства зокрема:

1) функції держави як основні (головні) об'єктивно необхідні напрями та види внутрішньої і зовнішньої діяльності, спрямовані на реалізацію завдань для досягнення відповідної мети в конкретних формах, за допомогою властивих методів, які виражають суть, соціальне призначення держави, роль і місце в суспільстві на даному етапі розвитку [249, с. 185; 546, с.47];

2) функції певних державних органів, які підпорядковані функціям держави, не можуть їм суперечити, здійснюються у межах виконання основних функцій держави [500, с.144,145]; та, на думку В.Б. Авер'янова, в контексті діяльності органів виконавчої влади, мають наступні істотні риси: типовість та якісна однорідність видів діяльності, що об'єднуються у функцію; визначеність сфери впливу або напрямку (вектора) діяльності державного органу; складова частина змісту управлінської діяльності державного органу; об'єктивна обумовленість цілями та завданнями державного управління; обумовленість потребами об'єктів управління – “споживачів” функцій; обумовленість завданнями й цілями існування та діяльності “носія” (орган виконавчої влади,

який повинен її реалізувати) і “споживача” функції [94, с. 106];

3) функції інститутів громадянського суспільства, які відрізняються такими рисами, як загальність і стабільність, а також мають (в аспекті діяльності громадських організацій) такі істотні ознаки: безпосередньо відображають та конкретизують сутність громадських організацій; виникають та розвиваються згідно зі статутними цілями та завданнями громадських організацій; у них проявляються специфіка, особливості та закономірності розвитку кожної конкретної організації; у них втілюється активна роль громадської організації у формуванні громадянського суспільства, реалізується різноманітна практична діяльність [42, с. 192–193];

4) функції зв'язків з громадськістю як керованого процесу міжгрупової комунікації, серед яких у сфері взаємодії держави й громадянського суспільства виділяють: комунікативні функції взаємодії суб'єктів і об'єктів політичного впливу (зв'язки з громадськістю є тими комунікативними каналами, за якими відбувається обмін інформацією); функції контролю суспільної думки, стеження за процесами, що в ній відбуваються, спостереження за динамікою суспільних настроїв (зв'язки з громадськістю виконують роль особливого соціального барометра, коливання якого відбивають зміни суспільних настроїв); функції інформування громадськості (припускають вибіркового підхід до подання в ЗМІ необхідної інформації); функції вербалізації суспільних настроїв (крім функцій відображення, зв'язки з громадськістю здатні сформулювати деякі положення суспільної думки, яким притаманний латентний характер); формування іміджу - особистісного, корпоративного, партійного, політичного, державного й інших (зв'язки з громадськістю здатні сформулювати або видозмінити уявлення про об'єкт, предмет чи явище, що склалося в суспільній думці); маніпулювання суспільною свідомістю (зв'язки з громадськістю, суттєво впливаючи на суспільну думку, нав'язують уявлення чи точку зору, видаючи бажане за дійсне, чим позбавляють громадськість можливості власного вільного інформаційного вибору); організація PR-акцій з метою зміни суспільних настроїв (одним з напрямів діяльності PR-підрозділів є організація інформаційних подій та їх відображення в суспільній

думці); функція участі інститутів громадянського суспільства у визначенні напрямів державної політики (завдяки зв'язкам із громадськістю в правовій державі відбувається взаємодія інститутів громадянського суспільства з інститутами державної влади; за допомогою інформаційних каналів PR організуються вибори, референдуми й інші форми безпосередньої і представницької демократії); функція досягнення порозуміння між державою і всіма пов'язаними з нею суспільними групами; установлення між ними партнерських відносин (зв'язки з громадськістю здатні сформулювати в суспільній думці загальнозначущі цілі й завдання для більшості суб'єктів соціально-політичних процесів) [241, с.343].

Аналіз наведених вище позицій вчених свідчить, що слід відрізнити функції окремих соціальних, у тому числі державних, інститутів, і функції взаємодії, які вони реалізують в своїй діяльності для досягнення поставлених цілей, виконання місії організації тощо. Разом з тим, в силу вимог ч.2 ст.6 Основного Закону, яка проголошує, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України, а також ч.3 ст.17 Конституції України, яка визначає, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [153], можна стверджувати, що функції Збройних Сил України, які реалізуються у сфері взаємодії з громадянським суспільством, не можуть суперечити конституційним та іншим законодавчим положенням, якими визначено компетенцію цього елемента державного апарату. Вказане потребує звернення до легально визначених функцій Збройних Сил України, до яких належать: оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності; забезпечення стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорона повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України. У випадках, визначених законом, Збройні Сили України можуть брати участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом; залучатися до здійснення

заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України [367].

Відповідно до положень ч.1 ст.17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [153]. У системному зв'язку з наведеними вище законодавчо визначеними функціями Збройних Сил України ці положення визначають спільну відповідальність як Воєнної організації держави, так і її народу, за вирішення завдань, пов'язаних із захистом суверенітету і територіальної цілісності держави. Усталеного розуміння поняття «народ» в теорії права і практиці правозастосування ще не склалося. У загальному тлумаченні термін «народ» означає населення держави, жителів країни; форму національної та етнічної єдності (націю, народність, іноді плем'я) [469, с.98]. У правовій науці поняття «народ» визначається як сукупність осіб за ознакою приналежності до певного

громадянства, як сукупність населення певної держави, як національна спільнота, об'єднана спільними мовними, культурними та іншими ознаками тощо [310, с.203]. Заслуговує на увагу думка Конституційної Асамблеї - спеціального допоміжного органу при Президентові України, утвореного Указом Президента України від 17 травня 2012 року № 328/2012 [373] з метою підготовки законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України, який існував протягом 2012-2014 рр. У Доповіді Комісії з питань здійснення народовладдя щодо розуміння і реалізації конституційних положень «влада народу» зазначається, що «для конституційно-правового розуміння верховенства і першооснови влади народу поняття «народ» означає одушевлений суб'єкт і це вказує на об'єктивну категорію існування єдності людей на території України як держави — по відношенню до мети свого утворення і людського (соціального) буття. З цього випливають природні права народу мати і розпоряджатися владою над собою і в конституційному порядку включатися у механізми управління державою у соціально-економічних, культурних, економічних та інших напрямках. Це невід'ємне право народу на установчу владу відносно суспільного управління людьми є суттєвою ознакою народовладдя» [101]. Ми приєднуємося до думки А.О.Селіванова, під керівництвом якого Комісією Конституційної Асамблеї було підготовлено вказаний висновок, і в аспекті нашого дослідження, базуючись на нормі ч.1 ст.14 Основного Закону, можемо екстраполювати положення щодо здійснення народовладдя і управління державою на сферу національної безпеки і оборони. Разом з тим, враховуючи відносну усталеність категорії «громадянське суспільство» порівняно з категорією «народ» далі в контексті цієї роботи будемо використовувати першу з означених категорій, маючи на увазі ту частину народу, яка постає як сукупність громадян, їх об'єднань, політичних, професійних, релігійних та інших суб'єктів недержавного сектору, які, відповідно до своїх потреб і інтересів, здійснюють діяльність в різних сферах суспільного життя, результатом якої є формування підґрунтя для побудови правової соціальної держави, додержання прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

На підставі вказаного вище, враховуючи, що функції взаємодії уявляють собою зовнішній прояв та конкретизацію мети взаємодії та її забезпечення можна запропонувати наступну класифікацію вказаних функцій: ідеологічну, підтримки ефективного функціонування, соціальну, інформаційну, захисту прав і свобод людини і громадянина та контрольну. Зупинимось на їх змісті детальніше.

Ідеологічна функція взаємодії полягає у формуванні системи концептуальних поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, які характеризують соціальну відповідальність людини і громадянина за захист суверенітету і територіальної цілісності України. Реалізація цієї функції здійснюється перш за все шляхом національно-патріотичного виховання як системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних закладів, інститутів громадянського суспільства, громадян з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі [411]. При цьому слід акцентувати увагу на відмінності між ідеологізацією як примусовим нав'язуванням державою суспільству певних політичних поглядів, цінностей та поведінки та ідеологією, як полікультурною категорією, що включає сукупність концепцій, ідей, принципів, які відображують усвідомлення особливостей державного та суспільного життя з боку різних соціальних груп.

Функція підтримки ефективного функціонування уявляє собою комплекс забезпечувальних заходів, спрямованих на створення умов для виконання завдань, що стоять перед суб'єктами взаємодії, з мінімальними витратами ресурсів (часових, людських, матеріальних тощо). Безмовно, якщо взаємодія носить характер конфронтації, буде мати місце нееквівалентність таких витрат: кожен з суб'єктів взаємодії буде намагатися заощаджувати власні ресурси та сприяти збільшенню витрат партнера по взаємодії. Однак, як буде більш детально з'ясовано у наступному підрозділі, взаємодія Збройних Сил України і громадськості здійснюється переважно у рамках кооперації, з огляду на що має місце розуміння потреб партнера по взаємодії і вжиття в межах своєї компетенції заходів для підвищення ефективності його діяльності.

Соціальна функція взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України знаходить свій прояв у створенні умов для забезпечення гідного рівня життєдіяльності людини і громадянина, при цьому об'єктом її реалізації є не лише учасники взаємодії, а широке коло осіб, які внаслідок несприятливих обставин, у тому числі пов'язаних із веденням бойових дій, відчувають вплив негативних факторів та ризиків їх життя, здоров'ю, задоволенню мінімальних життєвих потреб.

Інформаційна функція взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України – це комплекс заходів, спрямованих на створення, аналіз, поширення та використання інформаційних ресурсів, за допомогою яких здійснюється досягнення цілей та виконання завдань взаємодії. Напрями реалізації інформаційної функції включають поширення інформації про місію і правовий статус Збройних Сил України та інститути громадянського суспільства, які беруть участь у взаємодії з ними; визначення проблемних питань і точок прикладання першочергових зусиль суб'єктів взаємодії; протидію інформаційно-психологічним впливам, спрямованим на дестабілізацію ситуації в державі.

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина спрямована на забезпечення визначених Основним Законом політичних, економічних, соціальних, інформаційних та інших прав і свобод, ризику порушення яких виникають як у системі Збройних Сил України стосовно окремих військовослужбовців, так і в цивільному середовищі, у тому числі внаслідок неправомірних дій військовослужбовців. На цей час існують різноманітні погляди щодо прав і свобод людини і громадянина в залежності від досліджуваної сфери суспільних відносин. Так, з позиції взаємодії суб'єктів громадянського суспільства з органами державної влади (зокрема, Збройними Силами України), треба звернути увагу на визначення, надане авторами підручника «Адміністративне право України» за редакцією Ю. П. Битяка: взаємодіючи з органами виконавчої влади, громадяни реалізують передусім права: на участь в управлінні; на об'єднання; на проведення мітингів, демонстрацій, зборів; на особисті або колективні звернення до державних органів; на свободу та особисту

недоторканність; на інформацію; на відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями державних організацій, а також посадових осіб при виконанні ними службових обов'язків та ін. [4, с. 60].

Я. В. Лазур, вивчаючи проблематику реалізації прав і свобод громадян у публічному управлінні, провів ґрунтовне дослідження наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників з цієї тематики, у т.ч. П. М. Рабіновича [431, с. 8], С. П. Добрянського [99, с. 38-41], М. С. Кельмана [132, с. 210], С. О. Комарова [147, с. 183], В. В. Лазарєва [188, с. 444], О. В. Малька [209, с. 77], М. М. Марченка [211, с. 277], М. С. Строговича [493, с. 21 –26], С. Ю. Тао [498, с. 28], В. М. Протасова [425, с. 116], К. Повела [587, с. 187], Дж. Гемфрі [581, с. 20], О. В. Петришина [273, с. 13], В. Оситянського [263, с. 18], М. Кренстона [577, с. 36], В. С. Нерсисянца [246, с. 218], С. В. Черниченка [548, с. 37], В. М. Перевалова [500, с. 151], Р. Мюллерсона [234, с. 8, 12], Н. А. Шайкенова [553, с. 10-26], А. Д. Гусєва [84, с. 82], В. М. Корельського [500, с. 498], Л. І. Спиридонова [482, с. 105], І. О. Ієрусалімової [123, с. 68]. На основі цих досліджень, а також аналізуючи нормативні джерела, Я. В. Лазур сформулював визначення прав і свобод громадян, що реалізуються у публічному управлінні як їх можливості реалізації своїх вимог щодо надання певних, гарантованих Конституцією і законами України благ з боку органів державного управління та місцевого самоврядування [189, с. 54]. Тобто, права і свободи громадян знаходяться у безпосередній залежності від волі державно-організаційних структур. По суті вони залежать від «панської примхи». Проте, автор лише об'єктивно відобразив реальність, яка до цього часу існує в Україні. Оскільки сучасний стан демократії в Україні, особливо у сфері взаємодії громадянського суспільства і органів державної влади, нажалі знаходиться лише на початку свого становлення. Разом з тим, необхідно відзначити, що (знов ж таки, з урахуванням сучасних реалій) визначення прав і свобод громадян, що реалізуються у публічному управлінні, надане Я. В. Лазуром, стосовно сфери взаємодії із Збройними Силами України не лише відображає існуючий стан, але й на цьому етапу розвитку громадянського суспільства, є закономірним і правильним.

Контрольна функція взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України дозволяє своєчасно виявляти неправомірні або неефективні дії суб'єктів досліджуваного виду співпраці, як такі, що перешкоджають досягненню цілей та виконанню завдань взаємодії, так і тих, що негативно позначаються на рівні законності в державі та несуть у собі іміджеві ризики для партнерів. Слід зазначити, що з-поміж всіх функцій взаємодії саме контрольна знайшла своє закріплення на рівні адміністративно-правових актів, зокрема, у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». У Стратегічному оборонному бюлетені України, введеному в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року №240/2016 як оперативну ціль 1.1 визначено демократичний цивільний контроль над силами оборони, що здійснюється за рахунок підвищення ефективності діяльності Міністерства оборони України та посилення зв'язків з Верховною Радою України і громадянським суспільством. Його очікуваний результат: ефективна організація Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, структурована відповідно до найкращих практик держав НАТО, що забезпечує отримання максимального ефекту від використання ресурсів та виконання завдань оборони, передбачених національними стратегічними оборонними планами. Крім того, прийнята оновлена ієрархічна структура управління має відповідати принципам демократичного цивільного контролю у сфері оборони та за збройними силами, що дасть змогу налагодити всеохоплюючий процес ефективного співробітництва та координації між усіма ланками та суб'єктами системи безпеки і оборони [397].

Ми повністю приєднуємось до думки В. Б. Авер'янова, що контроль використовується для перевірки відповідності діяльності учасників суспільних відносин встановленим приписам, в рамках і межах яких вони мають діяти. Його мета полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин цих відхилень, а також у визначенні шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи [5, с. 349].

С. Г. Стеценко підкреслює, що державний контроль - це одна з функцій державного управління, що полягає в оцінюванні правомірності діяльності об'єкту контролю та здійснюється відповідними державними органами (посадовими особами) [490, с. 86].

Стосовно інститутів громадянського суспільства, зокрема, об'єднань громадян, вітчизняні вчені визначають, що одним з головних суб'єктів здійснення контрольної функції у суспільстві є держава. Разом з тим, вона не втручається в діяльність об'єднань громадян, надаю чи їм широку автономію. Проте це не виключає здійснення з її боку контролю за діяльністю об'єднань громадян. Так, органи, що проводять легалізацію об'єднань громадян, здійснюють контроль за додержанням ними положень статуту. Фінансові органи та органи податкової служби здійснюють контроль за джерелами і розмірами прибутків та інших фінансових надходжень, а також за правильністю сплати об'єднаннями громадян податків. Контроль за виконанням об'єднаннями громадян чинних норм і стандартів може здійснюватися екологічними, пожежними, санітарно-епідемічними та іншими органами державного нагляду і контролю. До компетенції Національної ради належить: контроль за додержанням законодавства у галузі телебачення і радіомовлення України; участь в реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення та концепції розвитку телерадіоінформаційного простору України; забезпечення прав громадян і захист інтересів національних телерадіовиробників та ін. Тобто, контрольні провадження значною мірою залежать від сфери діяльності, що підлягає контролю [5, с. 249-253, 509; 4, с. 112, 430; 144, с. 175; 100, с. 140].

Особливу роль відіграють також прокурорський нагляд та судовий контроль. Останній, як зазначає С. Г. Стеценко, є одним із варіантів державного контролю, який реалізується через діяльність судів. Оскільки, судова влада займається не лише судочинство. Значною мірою система судів України виконує контрольні функції у сфері державного управління, наприклад, шляхом вирішення спорів фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів

індивідуальної дії), дій чи бездіяльності [490, с. 91]. У той же час, прокурорський нагляд - це спосіб забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні, який здійснюється під час виконання функцій прокурора та за рахунок застосування актів реагування прокурора [490, с. 95].

Державний контроль, який стосується усіх інститутів громадянського суспільства, незалежно від їх організаційної форми або сфери діяльності, здійснюється у трьох напрямках: 1) забезпечення та охорона прав, свобод і законних інтересів громадян; 2) захист інтересів національної безпеки, громадського порядку та охорони здоров'я населення; 3) фінансова (зокрема, податкова) сфера.

Статтею 22 Закону України «Про громадські об'єднання» визначається, що державний нагляд та контроль за дотриманням закону громадськими об'єднаннями здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування у порядку, визначеному законом [326]. Аналогічні правові норми містять Закони України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (стаття 26) та «Про свободу совісті та релігійні організації» (стаття 29) [313; 400].

Перш ніж розглянути питання, пов'язані із державним контролем в сфері діяльності інститутів громадянського суспільства в цілому і його особливостей стосовно тих з них, що є суб'єктами взаємодії зі Збройними Силами України, хочемо нагадати, що, як правило, громадські об'єднання, релігійні організації, професійні спілки та ін. здійснюють свою діяльність на підставі положень затверджених статутів (ст. 9 Закону України «Про громадські об'єднання»; ст. 13 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; ст. 9 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»). Такий статут, зокрема, повинен містити положення щодо мети (цілі) та напрямів діяльності громадської організації; джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна, що їй належить тощо (ст. 11 Закону України «Про громадські об'єднання»; ст. 14 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; ст. 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації») [326; 313; 400].

Крім того, необхідно звернути увагу ще на такий момент. Нормами статті 37 Конституції України та статті 4 Закону України «Про громадські об'єднання» встановлено обмеження для утворення і діяльності громадських об'єднань. Так, ними заборонено мати за мету (цілі) або скоювати дії спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки [153; 326].

Тобто цими нормами, що стосуються сфер забезпечення та охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, а також захисту інтересів національної безпеки, громадського порядку та охорони здоров'я населення, обмежується мета створення будь-якої громадської організації. В свою чергу мета створення громадської організації знаходить своє закріплення у її статуті, про що звернуто увагу вище.

Раніше, аналізуючи роботи науковці, які розглядали питання щодо визначення держави як головного суб'єкту здійснення контрольної функції у суспільстві, ми навели приклади окремих органів державної влади, що є безпосередніми суб'єктами контролю у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства. Повертаючись до цього питання, та з огляду на напрямки здійснення державного контролю у зазначеній сфері, можливо визначити наступних суб'єктів, на яких покладено контрольні функції:

- 1) в сфері забезпечення та охорони прав, свобод і законних інтересів громадян: уповноважений орган з питань реєстрації відповідно до відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань (ст. 19 Закону України «Про громадські об'єднання»), а саме: Міністерство юстиції України (політичних партій, всеукраїнських професійних спілок, всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців;

відокремлених підрозділів іноземних неурядових організацій, представництв, філій іноземних благодійних організацій, всеукраїнських творчих спілок); територіальні органи Міністерства юстиції України (обласних, регіональних і республіканських професійних спілок, їх організацій та об'єднань, структурних утворень політичних партій, регіональних (місцевих) творчих спілок); районні та міські управління юстиції (громадських об'єднань, їхніх відокремлених підрозділів, громадських об'єднань, що не мають статусу юридичної особи, місцевих та первинних професійних спілок, їх організацій та об'єднань, структурних утворень політичних партій, регіональних (місцевих) творчих спілок, територіальних осередків всеукраїнських творчих спілок, місцевих організацій роботодавців та їх об'єднань) (ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань») [326; 332]; суд; прокуратура; стосовно питань забезпечення виконання та додержання законодавства про свободу совісті, світогляду, віросповідання та релігійні організації - центральний орган виконавчої влади, що у межах компетенції забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері релігії (Міністерство культури України) (ст. 29 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації») [400]; в залежності від сфери діяльності - інші уповноважені органи в межах своєї компетенції (наприклад, Міністерство освіти України; Державна санітарно-епідеміологічна служба України; Державна служба з надзвичайних ситуацій України тощо);

2) в сфері захисту інтересів національної безпеки, громадського порядку та охорони здоров'я населення: уповноважений орган з питань реєстрації відповідно до відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань (ст. 19 Закону України «Про громадські об'єднання») (Міністерство юстиції України, його територіальні органи, районні, міські тощо управління юстиції в межах своєї компетенції) (ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань») [326; 332]; суд; прокуратура; за додержанням законодавства про державну таємницю з метою запобігання її поширенню у пресі

та інших засобах масової інформації - центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики (Міністерство інформаційної політики України) (ст. 31 Закону України «Про державну таємницю»); державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації, що розміщують замовлення у підрядників (контроль за станом охорони державної таємниці, яка була передана підрядникам у зв'язку з виконанням замовлення); державні органи, яким рішенням державного експерта з питань таємниць було надано право вирішувати питання про доступ до конкретної секретної інформації (контроль за станом охорони державної таємниці в усіх державних органах та організаціях, які виконують роботи, пов'язані з відповідною державною таємницею, або зберігають матеріальні носії зазначеної секретної інформації); Служба безпеки України (контроль стану охорони державної таємниці в усіх державних органах та організаціях) (ст. 37 Закону України «Про державну таємницю») [336].

3) у фінансовій (у т.ч. податковій) сфері: центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику (Державна фіскальна служба України).

Контроль у фінансовій сфері стосується майже усіх без виключення інститутів громадянського суспільства. Оскільки вони або здійснюють підприємницьку діяльність, спрямовану на досягнення мети (цілей) громадської організації (ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання»; ст. 5 «Про волонтерську діяльність», ст. 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»); або отримують фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів (ст. 23 Закону України «Про громадські об'єднання»); мають право власності та інші речові права на кошти, цінні папери, земельні ділянки, інше нерухоме та рухоме майно, а також нематеріальні активи (ст. 24 Закону України «Про громадські об'єднання»; ст. 16 «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; ст. 18 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»); мають право приймати на роботу громадян, у т.ч. для адміністративного забезпечення (ст. 11 «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; ст. 25 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»)

[326; 313; 400; 323]. Крім того, благодійні організації, оскільки їх діяльність безпосередньо стосується руху коштів, майна, майнових прав тощо, зобов'язані складати та подавати фінансову, статистичну та іншу обов'язкову звітність у порядку, встановленому законом (ст. 17 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»). Водночас, крім державного контролю, стосовно них передбачено контроль з боку благодійника (або уповноваженої ним особи) за цільовим використанням благодійної пожертви, у тому числі на користь третіх осіб (ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [313].

Серед особливостей контролю в сфері взаємодії інститутів громадянського суспільства зі Збройними Силами України, на нашу думку, необхідно звернути увагу на те, що в сфері забезпечення та охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, крім вищевказаних суб'єктів державного контролю (таких як уповноважений орган з питань реєстрації), до них також відноситься Головний підрозділ з питань служби військового духовенства (капеланства), створений за рішенням Міністра оборони України з метою організації діяльності військових священиків (капеланів), їх всебічного забезпечення, обліку та звітності, та який підпорядковується одному з його заступників або визначеному керівнику структурного підрозділу Міністерства оборони України [358]. Якщо у сфері захисту інтересів національної безпеки для значної більшості інститутів громадянського суспільства суб'єктом контролю залишається лише уповноважений орган з питань реєстрації, то якщо мова йде про взаємодію зі Збройними Силами України такі суб'єкти як Служба безпеки України та центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики (Міністерство інформаційної політики України) є його безпосередніми суб'єктами, враховуючи специфіку діяльності Збройних Сил України.

На питанні, пов'язаному із особливостями контролю у фінансовій сфері, наш погляд, необхідно зупинитись окремо. Так, харитативні (благодійні та волонтерські) організації, які здійснюють свою діяльність в зоні антитерористичної операції, реєструються у Реєстрі волонтерів антитерористичної

операції, який формується і ведеться центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику, та оприлюднюється на його офіційному веб-сайті (ст. 26 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [313; 362]. Останнє пов'язано із тим, що згідно з підпунктом «б» п. 165.1.54. ст. 165 Податкового кодексу України сума (вартість) благодійної допомоги, отриманої благодійниками (внесеними до Реєстру волонтерів антитерористичної операції) для надання безоплатної допомоги на користь військовослужбовців ((резервістів, військовозобов'язаних) та працівників Збройних Сил України, які захищають (захищали) незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і беруть (брали) безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції; членів сімей таких учасників бойових дій, які під час участі в антитерористичній операції, участі в забезпеченні її проведення зазнали поранення, загинули, визнані безвісно відсутніми в установленому порядку тощо, безпосередньо таким особам або через Міністерство оборони України, військові частини та ін.) у розмірі, фактично використаному на такі цілі, та на відшкодування документально підтверджених витрат таких благодійників, пов'язаних із наданням зазначеної благодійної допомоги, до розрахунку загального місячного (річного) оподатковуваного доходу не включається [285]. Тобто, крім реєстрації у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань (Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань») такі громадські організації підлягають реєстрації у Реєстрі волонтерів антитерористичної операції, і підлягають вже у обов'язковому порядку контролю з боку центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику (Державна фіскальна служба України). Таким чином, з одного боку, має місце «блага мета» - фінансовий стимул для надання безоплатної допомоги на користь військовослужбовців. Але, з іншого боку, це додаткове обтяження бюрократичними процедурами. Науковці, які досліджують стан громадянського суспільства в Україні, звертають увагу, що

надмірне правове регулювання волонтерської діяльності суттєво обмежує можливості її розвитку. Крім спеціальної реєстрації, організації, що працюють з волонтерами, також повинні забезпечувати страхування волонтерів, що є обтяжливим для неприбуткових організацій, можливості яких (залучати додаткові вільні кошти) є обмеженими, а додаткове фінансове навантаження не компенсується податковими пільгами [513, с. 165].

Підсумовуючи питання щодо ступеню співвідношення між державним контролем і дотриманням основного принципу побудови громадянського суспільства (тобто, що то є добровільна та незалежна співпраця громадян), хочеться навести слова релігійних діячів з цього приводу, які на нашу думку, відображають ту міру цього співвідношення, що повинна бути. Так, ними підкреслюється, що вищі органи державної влади не повинні втручатися в повноваження місцевих громад, ані підміняти їх собою. Таке втручання, виникаючи з прагнення панувати, обмежує ініціативність громадян і їхніх громад [102, с. 287]. Принцип допоміжності ґрунтується на тому, що суспільні групи вищого рівня мають допомагати тоді, коли нижчі групи не справляються. Така допомога (допоміжність), будучи суспільним озвученням служіння, вносить у суспільні відносини правду, справедливість, свободу та любов – головні «стовпи» суспільного життя [127]. Втрата духу служіння руйнує допоміжність і призводить до надмірного контролю з боку держави або ж до розпаду громади [539, с. 280].

Ступінь реалізації вказаних функцій залежить від додержання низки умов, які уявляють собою сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, наявність яких визначає рівень взаємодії і ступень досягнення її цілей. До таких умов слід віднести: а) об'єктивні (політичні, правові, соціально-демографічні) та суб'єктивні (соціально-психологічні, корпоративно-культурні, рівень усвідомлення соціальної відповідальності).

Об'єктивні умови взаємодії пов'язані з особливостями організації системи державної влади, наявністю усталених соціальних, професійних, релігійних, етнічних груп та спільнот, існуючою правовою системою. Їх особливістю є те, що вони важко піддаються змінам, і такі зміни, як правило, відбуваються протягом

значних проміжків часу. На відміну від них, суб'єктивні умови, які пов'язані перш за все з особистісним рівнем сприйняття явищ і процесів, що відбуваються у сфері взаємодії громадянського суспільства і держави, є більш динамічними, а їх зміна може відбуватися за досить короткий, порівняно з першою групою умов, період. При цьому важливо звернути увагу на те, що особливості корпоративної культури, які можуть негативно впливати на досягнення цілей взаємодії, корегуються через правове закріплення меж бажаної поведінки, що особливо важливо у мілітаризованих структурах Воєнної організації держави. [160, с.9] З огляду на це уявляється доцільним внесення змін до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року, які спрямовані на формування партнерських відносин з громадськістю (див. Додатки).

3.3. Види, форми та методи взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України

Відносини між державою та громадянським суспільством можуть характеризуватися різною направленістю, носити характер співпраці, конфронтації або поєднувати ознаки останніх. Якщо звернутися до доробку соціологічної науки, можна дійти висновку, що видів взаємодії традиційно відносять кооперацію, конкуренцію, суперництво і конфлікт. При цьому кооперація розуміється як взаємодія індивідів чи груп, об'єднаних вирішенням спільних завдань, і виникає, коли стає явною перевага об'єднаних зусиль над індивідуальними. Конкуренція передбачає прагнення суб'єктів до однієї і тої ж мети, досягнення якої одними вилучає інших, на відміну від кооперації. Суперництво уявляє собою боротьбу за суспільне (групове) визнання особистих досягнень і якостей, а конфлікт – різноманітні види боротьби між спільнотами чи індивідами з метою досягнення або утримання якихось об'єктивних цінностей (засобів виробництва, економічної позиції,

статусу, влади тощо), підкорення, нейтралізації чи усунення дійсного або уявного суперника; чинення опору існуючим у суспільстві відносинам панування та підлеглості тощо. Основою розвитку конфлікту є зіткнення протилежних інтересів, цілей поглядів, ідеологій між індивідами, соціальними групами, намагання задовольнити власні інтереси за рахунок інтересів інших [87, с.118].

Стосовно взаємодії між Збройними Силами України і інститутами громадянського суспільства категорії конкуренції та суперництва, на нашу думку, не можуть бути застосовані. Це пояснюється тим, що суб'єкти такої взаємодії характеризуються різним правовим статусом, кожен з них займає особливе місце в державно-політичних процесах, і за будь-яких умов не може претендувати на місце іншого учасника взаємодії. Отже, розглянемо кооперацію та конфлікт як основні види взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України.

Кооперація як вид взаємодії передбачає виконання спільних завдань суб'єктів шляхом використання як власних ресурсів, так і ресурсів партнерів по взаємодії. Кооперація між Збройними Силами України і громадянським суспільством здійснюється у різноманітних формах, однією з яких є діяльність громадських рад. Так, Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. Громадська рада при вищевказаних державних органах визначається ним як тимчасовий консультативно-дорадчий орган, утворений для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики [340].

Громадська рада при Міністерстві оборони України діє на постійній основі з метою забезпечення транспарентності діяльності Міністерства, налагодження системного діалогу з громадськістю, залучення громадян до

участі в управлінні державними справами, надання їм доступу до інформації про діяльність Збройних Сил України [364].

Як зазначено вище, до складу громадської ради при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади можуть бути обрані представники інститутів громадянського суспільства, але тих, що провадять свою діяльність у сфері пов'язаній з діяльністю відповідного органу, та в статуті (положенні) яких визначені відповідні цілі і завдання діяльності [340]. Так, до складу Громадської ради при Міністерстві оборони України, яка налічує 105 членів, входять представники громадських організацій «Всеукраїнське об'єднання учасників бойових дій та ветеранів військ зв'язку», «Об'єднання ветеранів-підводників військової служби міста Одеси та Одеської області імені М. О. Луніна», «Закінчимо війну», «Спілка громадських організацій України «Народна рада»», «Ми народ України», «Об'єднання ветеранів розвідки України», української спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), «Української асоціації лікарів-психологів», «Організації солдатських матерів України», благодійних фондів «Турбота поколінь», «Миролюб», «Фонд економічної, правової та інформаційної підтримки військовослужбовців запасу», міжнародної асоціації ветеранів, пенсіонерів та працівників підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю «Єдність патріотів», «Федерації літакового спорту України», правозахисних організацій «Спільна мета» та «Рада юристів України», «Організації ветеранів України», громадської спілки «Правий сектор Солом'янка», «Всеукраїнського міжконфесійного релігійного християнсько-військового братства» та багатьох інших [484].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» зазначається, що основними завданнями громадської ради є: сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; здійснення громадського контролю за діяльністю органу; сприяння врахуванню органом громадської думки під час

формування та реалізації державної політики [340].

Громадську раду очолює голова, який обирається з числа членів ради на її першому засіданні шляхом рейтингового голосування [340]. В свою чергу, з метою налагодження взаємодії між Кабінетом Міністрів України та громадськими радами, утвореними при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, постановою Кабінету Міністрів України від 20.06.2012 № 658 утворено Раду голів громадських рад при органах виконавчої влади, основними завданнями якої визначено сприяння координації діяльності громадських рад при міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади; проведення аналізу взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю, рівня забезпечення відкритості та прозорості їх діяльності, підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства з цих питань; інформування представників громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації про реформи, які здійснюються Кабінетом Міністрів України тощо [418].

Положення про Громадську раду при Міністерстві оборони України затверджено рішенням Громадської ради 29 травня 2015 року [293]. На своїх засіданнях за участю представників Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України Громадська рада розглядає та вирішує питання, які стосуються в першу чергу медичного забезпечення військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів військової служби, ветеранів війни та членів їх сімей; військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України і молоді та висвітлення цих заходів у військових засобах масової інформації; вдосконалення механізму взаємодії Міністерства оборони України з волонтерами та представниками благодійних організацій, які надають підтримку та допомогу Збройним Силам України; заслуховує звіти щодо виконання кошторису Міністерства оборони України та ін. [426; 427; 429].

Як справедливо зауважує К.І. Беляков, конфлікти мають місце в усіх галузях суспільного життя, у тому числі й в галузі права. Розуміння правочинності, що виражає сутність права, є не що інше, як певне прагнення, вимога до оточуючих здійснювати або, навпаки, не здійснювати певні дії. На відміну від моралі, яка ґрунтується на самозобов'язанні, право впливає на волю інших суб'єктів, психічно примушуючи їх до певної поведінки. У таких випадках ми маємо справу із правовим, або юридичним, конфліктом – протиправною ситуацією [22, с.118-119]. Конфлікт як вид взаємодії між громадянським суспільством і Збройними Силами України уявляє собою гостру форму вираження суперечливих інтересів суб'єктів, пов'язаних з неспівпаданням їх цінностей, мотивів, прагнень. Не можна однозначно стверджувати, що конфлікт як вид взаємодії є однозначно негативним явищем. Досить часто спостерігаються випадки, коли за допомогою певних конфліктів з'являється можливість розв'язати проблеми, які перешкоджають досягненню цілей суб'єктів взаємодії. [155, с.68].

За даними аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень у діяльності органів державної влади досі простежуються ознаки неготовності до ефективного та результативного функціонування в нових умовах, зокрема до врахування інтересів і потреб громадськості й ведення дієвого суспільного діалогу. Важливим завданням поряд з оновленням політичної системи є також формування системи громадських інституцій, спроможних до постійного громадського контролю та встановлення рівноправних відносин з державними структурами [443, с.7; 334]. Наразі не можемо погодитись з позицією щодо рівноправних відносин між державою та громадськими інституціями лише з тієї позиції, що лише виключно державі належать інструменти примусу, застосування сили, здійснення правосуддя та регулювання функціонування держави.

Аналізуючи деякі норми чинного законодавства, а саме ті що регулюють сферу діяльності органів державної влади приходимо до висновку, що для ефективної взаємодії між державою та громадянським суспільством є потреба

у унормуванні цієї взаємодії у правовому полі.

У Статті 6 Конституції України визначено, що органи законодавчої, виконавчої, судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [153]. У ст. 3 Закону України «Про центральні органи державної влади» визначено, що міністерства, інші центральні органи влади у своїй діяльності керуються Конституцією України, цим та іншими законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України. Організація, повноваження і порядок діяльності міністерств інших центральних органів виконавчої влади визначаються Конституцією України, цим та іншими законами [419].

Враховуючи норми Закону «Про державну службу», а саме ст. 10 де зазначено, що державні службовці повинні діяти в межах своїх повноважень та додержуватись Конституції України та інших актів законодавства України [153], вважаємо за необхідне окреслити межі повноважень як державних службовців так і центральних органів виконавчої влади у питаннях взаємодії з громадянським суспільством в межах які визначив законодавець.

Формування правової платформи для взаємодії суспільства та держави, на нашу думку, закладено з моментом прийняття Конституції України у 1996 році. Не зважаючи на те, що термін «громадянське суспільство» взагалі не вживається в ній, а термін «суспільство» зустрічається всього декілька разів у зв'язку з терміном власність ми погоджуємося з позицією Лотюк О.С.

Вона вважає, що положення Преамбули Конституції України за своєю сутністю є фундаментальними положеннями, ідеологічним стрижнем договору між суспільством та державою щодо формування та захисту в Україні тих цінностей, які становлять визначальні умови для розвитку громадянського суспільства. Вжитий термін «громадянська злагода» є трансформоване через політичний компроміс поняття «громадянське суспільство» [197, с.79].

В розвиток правового забезпечення функціонування демократичної

держави через посилення взаємодії між суспільством та державою було затверджено Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 року «Про схвалення концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства». В загальних положеннях визначено, що розвиток громадянського суспільства є умовою становлення нашої держави як правової, демократичної та соціальної. Вперше визначено, що розвиток держави в визначених напрямках неможливий без взаємодії органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства. Враховуючи перелік нормативно-правових актів на підставі яких розроблено Концепцію до інститутів громадянського суспільства був внесений майже вичерпний перелік громадянських організацій. В цьому документі визначено важливі принципи на яких передбачалося здійснювати організацію взаємодії – партнерство та демократизація всіх сфер державного управління.

В подальшому в тексті документу вони були розкриті більш детально. На нашу думку, вони були сформовані вдало та в достатньо повному обсязі.

Взаємодія органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства може набувати різних форм залежно від цілей і характеру виконуваної роботи, обсягу повноважень суб'єктів, масштабу взаємодії (загальнодержавний, регіональний, місцевий рівень). Активно використовуються, зокрема, такі форми взаємодії: участь зазначених інститутів у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, інтересів широких верств населення, прав і свобод людини та громадянина; здійснення інститутами громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади щодо розв'язання проблем, що мають важливе суспільне значення, у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам виконавчої влади експертних пропозицій; надання інститутами соціальних послуг відповідно до укладених договорів; утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у

формуванні та реалізації державної політики; співпраця органів виконавчої влади з інститутами з підготовки та перепідготовки кадрів, спільного навчання державних службовців та представників інститутів навиків ефективної взаємодії, ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами виконавчої влади моніторингу і аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування [414].

З метою реалізації таких форм взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади як громадський контроль, участь громадських об'єднань в державних справах була прийнята Постанова КМУ № 1302 від 26 листопада 2009 року «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Шляхом її прийняття були реалізовані вищезазначені форми взаємодії через створення громадських рад при КМУ, міністерствах, інших органів виконавчої влади [155].

У 2010 році прийнята ПКМУ № 10 «Про затвердження Порядку залучення громадян до формування та реалізації державної політики» якою було реалізована така форма взаємодії з громадянським суспільством як консультації (в тексті документу - консультації з громадськістю).

Постановою КМУ № 996 від 3 листопада 2010 р. «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» було скасовано дві попередні постанови, а сам документ поєднав зміст цих попередніх Постанов, причому в ньому вже запропоновано типові положення про громадські ради.

Окремий підхід до організації взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства позиціонувався з боку апарату Президента. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації затверджено Указом

Президента України № 212/2012 у 2012 році. Вважаємо за потрібне підкреслити високий науковий та правовий рівень даного документу. Стратегією було чітко визначено мету, пріоритети, принципи, завдання та механізми реалізації державної політики щодо сприяння розвитку громадянського суспільства. Важливим є нормативне визначення самого громадянського суспільства – стан суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації. Прогресивною вважаємо ідею конституційного закріплення основ взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

У 2016 році Указом Президента України №86/2016 скасовано попередній документ та затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки.

Маємо констатувати, що у порівнянні з документом 2012 року Стратегія виглядає досить заангажованою та поверхневою. Не зважаючи на те, що деякі елементи необхідні для такого рівня документа збережено – проблеми розвитку, мета, принципи, стратегічні напрями та завдання, реалізація, моніторинг та оцінка виконання, вона в основному присвячена фінансовим проблемам нового утворення - «організації громадянського суспільства», а метою розвитку громадянського суспільства визначається залучення додаткових ресурсів для скорочення державних видатків. Ця позиція законодавця абсолютно не зрозуміла та потребує окремого вивчення та здійснення порівняльного аналізу з практикою провідних держав.

Останній документ на який хотілось би звернути увагу це Указ Президента України від 14 березня 2016 року про введення в дію рішення РНБОУ «Про концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України». Документ цікавий вже тим, що в його структурі з'являється розділ «Роль та місце суспільства в секторі безпеки, тобто суспільству виділяється чільне місце в системі організації оборони і таким чином в черговий раз фіксується

право суспільства на участь в державних справах і вже не лише через виборне законодавство, судовий захист та інше.

В цьому розділі визначено три основних пріоритети, а саме – створення умов для залучення громадських організацій до процесу формування і реалізації державної політики з питань безпеки і оборони, сприяння участі громадських організацій у підвищенні готовності складових сектору безпеки і оборони та створення умов для здійснення ефективного громадського контролю за діяльністю складових сектору безпеки і оборони.

Таким чином визначено чотири напрямки взаємодії інститутів громадського суспільства з сектором безпеки і оборони держави – громадський контроль, консультації з громадськістю, громадська експертиза, участь громадських організацій у патріотичному вихованні молоді.

Введення розділу щодо ролі та місця суспільства в розвитку сектору безпеки і оборони свідчить про усвідомлення державою головного об'єкту захисту інтересів держави – суспільства.

Аналіз вищезазначених нормативно-правових актів свідчить про позитивний розвиток процесу взаємодії між державою та інститутами громадянського суспільства.

Основними формами реалізації взаємодії держави та суспільства через його інститути у всіх нормативних актах прослідковуються такі - консультації, моніторинг суспільної думки, громадський контроль, обговорення нормативно-правових актів, співпраця з питань перепідготовки кадрів.

Нажаль механізми реалізації цих форм взаємодії на різних рівнях остаточно не відпрацьований, що призводить до збільшення напруги у суспільстві та певного непорозуміння між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства.

Отже, форми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України – це регламентоване правовими нормами зовнішнє вираження сумісної діяльності суб'єктів взаємодії для досягнення поставлених перед

ними цілей. Правовий характер форм взаємодії, одним із учасників якої є Збройні Сили України, обумовлений вимогами ст. 19 Конституції України [153], відповідно до якої останні зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Форми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України включають правотворчі, правозастосовні, контрольні, а також захист прав і свобод людини і громадянина. Кожній формі кореспондує група методів, які уявляють собою усталені способи їх реалізації. Правотворча форма взаємодії реалізується за допомогою методів обговорення громадськістю проектів правових актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України, самостійну підготовку представниками об'єднань громадян та інших суб'єктів взаємодії законопроектів в означеній сфері; внесення пропозицій щодо змін у чинних правових актах. Реалізація правозастосовної форми взаємодії включає діяльність громадських рад або комітетів, проведення спільних зборів, спільне надання допомоги населенню в зоні військового конфлікту, організацію спільних культурно-масових заходів, евакуацію тіл загиблих військовослужбовців та цивільних осіб з тимчасово окупованих територій тощо. Методи реалізації контрольної функції передбачає використання методів громадської експертизи; моніторингу господарської, виховної та інших видів діяльності підрозділів Збройних Сил України (з урахуванням правових приписів щодо режиму інформації з обмеженим доступом); включення цивільних осіб до складу комісій з розслідування надзвичайних подій з особовим складом; соціологічні дослідження рівня довіри громадян до Збройних Сил України [163; 155]. Форма захисту прав і свобод людини і громадянина може реалізовуватися за допомогою правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей з використанням ресурсу інститутів громадянського суспільства; надання правової допомоги особам, чий права, свободи та інтереси було порушено внаслідок неправомірних дій військовослужбовців, сприяння відновленню їх порушених прав і свобод.

3.4. Напрями взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України

Перш ніж розглянути сучасні напрями взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, слід зазначити, що співпраця між Воєнною організацією держави і суспільством на територіях, які входять до складу сучасної держави Україна має давню історію. Існували періоди, коли ця взаємодія було настільки всеосяжною, що складно було провести грань між цивільним і військовим елементами суспільного устрою. Зокрема, за часів правління Гетьмана Богдана Хмельницького існував нерозривний зв'язок між територіальними громадами та військовою організацією: адміністративний поділ Гетьманщини повторював структуру Війська Запорозького і відповідав ієрархії бойових підрозділів, забезпечуючи швидку мобілізацію козацтва, яке в мирні періоди входило до складу місцевих громад [568, с.76]. Безумовно, ототожнювати громадські рухи того часу і громадянське суспільство в його сучасному розумінні було б методологічно невірним, разом з тим варто відзначити наявність давніх історичних традицій в сфері швидкої мобілізації ресурсів населення для вирішення військових завдань.

Повалення влади російського і австрійського монархів на теренах, які населяв український народ, створило сприятливі умови для активного розвитку питання прав людини. Представницькі органи українських держав (перш за все УНР і ЗУНР) намагалися реалізувати не лише теоретичні але й практичні положення, що входили в концепцію прав людини в тогочасному розумінні [189, с. 189]. За часи існування незалежної України (до 1920 року) мали місце численні приклади взаємодії громадянського суспільства молодій республіки і її армії, що здійснило свій вплив на нормативно-правове регулювання. Так, 31.05.1917 р. Військовим Товариством «Одеський Український Військовий Кіш» було затверджено Статут, згідно з яким «членом Товариства може бути кожен вояк чи військовий урядовець

українець, який визнає політичну платформу і регулу Коша». За мету Товариство мало культурно-просвітний і політичний розвиток його членів, «українізацію війська на Україні і домагання здійснення національно-територіальної автономії України в межах Російської Федеративної Демократичної Республіки» [485]. 12.10.1919 р. С. Петлюра звернувся до Українських Військ з відозвою у якій, зокрема, зазначалось: «Свята боротьба за визволення поневолених, незглядно на належність їх до тої чи другої нації, за панування правди і волі, народоправства і за самостійність нашої Республіки, – ось ваші ідеали в цій боротьбі. Об'єднання всіх демократичних сил України всіх національностей, які стали на ґрунті самостійности нашої Республіки і участь їх в державному будівництві буде запорукою нашої перемоги над ворогами і запорукою нашого самостійного і ні від кого не залежного життя. Але вороги наші не сплять і уважно слідкують за кожним нашим кроком, аби тим чи іншим вчинком внести розлад серед нас і цим пошкодити скорішому здійсненню змагань нашого народу. Ті ж самі большевики вважають Україну спадщиною Москви, тільки різниця та, що раніш була спадщина чорної, а тепер червоної Москви. Провокацією, на яку вони витрачають величезні суми, вони хотять розкласти нас зсередини, підкуплюючи злочинний елемент, який підбурює наших козаків до різних бешкетів і до погромів над невинним єврейським населенням, і цим хотять накласти тавро погромників на чоло лицарів, які несуть визволення всім народам на просторах України. Цим способом наші вороги хотять роз'єднати українські і єврейські працюючі маси, шляхи яких дійсно зв'язані і мають за собою 300 років знуцання і гніту російського царизму. Наша Народня Армія мусить нести рівність, братерство і визволення українському і єврейському громадянствам, бо останнє активно підтримує Правительство У.Н.Р. Всі його партії, як-то: Бунд, Об'єднанні, Поалей-Ціон і Фолкс-Партей стали на ґрунті самостійности України і беруть участь у будівництві Республіки... З донесення командуючих нашими славними дивізіями і корпусами і од державних інспекторів я знаю

також про те, що єврейське населення допомагало нашим хворим і раненим, і діти євреїв обмивали кров з ран у наших козаків в шпиталях, наскоро улаштованих за 3–5 верст од бойової лінії... Виправлення мосту єврейським населенням під Староконстантиновом, зруйнованого більшовиками, в дуже короткий термін і допомога харчами, білизною теж говорять за лояльне до нашої армії відношення. Маю певність і тверду надію, що такі факти надалі будуть частішими з боку єврейського громадянства і принесуть користь, так потрібну в справі заспокоєння для нашого краю...» (*орфографія оригіналу*) [272] тощо.

У період, коли українські землі входили до складу СРСР, також мали місце тенденції взаємодії між населенням з одного боку та армією і флотом - з іншого. Зокрема, в 1927 році було створено Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву (скорочено ТСОАВІАХІМ) - радянська суспільно-політична оборонна організація. У 1948 році на його базі було утворено 3 самостійних суспільства - ДССА, ДССА і ДССФ (Добровільне суспільство сприяння армії, Добровільне суспільство сприяння авіації, Добровільне суспільство сприяння флоту) які в 1951 році об'єдналися в структурі Добровільного товариства сприяння армії, авіації і флоту (ДТСААФ) - добровільного самоврядного суспільно-державного об'єднання, метою якого декларувалася як сприяння зміцненню обороноздатності країни і національної безпеки [31, с. 342]. Основні завдання визначалися як виховання членів суспільства в дусі постійної готовності до захисту інтересів соціалістичної Батьківщини і любові до Радянських Збройних Сил; пропаганда серед населення військових знань, традицій радянського народу і його Збройних Сил; підготовка молоді до військової служби відповідно до вимог Закону СРСР про загальний військовий обов'язок; сприяння проведенню цивільної оборони; участь у підготовці для народного господарства кадрів масових технічних професій, що мають військове прикладне значення (трактористів, радистів, мотористів, електриків, мотоциклістів і ін.); здійснення керівництва

розвитком в країні літакового, вертолітного, парашутного, автомобільного, мотоциклетного, радіо -, підводного, водно-моторного, стрілецького, моделізму і ін. військово-технічних видів спорту [473, с.342].

Аналіз зазначених вище завдань свідчить про жорстке підпорядкування громадянської активності в даній сфері інтересам і потребам державного апарату. По суті, за рахунок особистого часу молоді здійснювалася її підготовка до подальшої служби в збройних силах, що дозволяло значно заощадити кошти, що виділяються на утримання майбутніх військовослужбовців в період їх навчання. Крім того, в свідомість молодих людей активно впроваджувалася думка про пріоритетність військових потреб держави над будь-якими іншими проявами особистої активності. На виході подібні ДТСААФ псевдогромадські об'єднання, створювані за вказівкою правлячої в той час партії, дозволяли отримати ідеологічно оброблених, фізично підготовлених і таких, що володіють певними навичками управління військовою технікою майбутніх військовослужбовців, і все це ще й за рахунок відрахувань з їх невеликих зарплат і стипендій членських внесків [155, с.67].

Безумовно, існування громадянського суспільства вимагає існування в державі реальних, а не тільки задекларованих демократичних відносин, що в тоталітарних державах, подібних СРСР, було неможливим. Виникнення громадянського суспільства в Україні в сучасному його розумінні стало можливим тільки після здобуття нашою державою незалежності. Як справедливо зазначає Є.Цокур, зідобуттям Україною незалежності і початком демократизації різних сфер суспільно-політичного, духовного, суспільного життя, помітним стає розширення політичної участі суспільства в політичному управлінні та державному. Однак суттєве зниження рівня життя та інші суспільно-політичні проблеми перших років незалежності призвели до того, що процес занепаду інститутів самоорганізації поза політичною сферою був обернено пропорційним самоорганізації за політичною ознакою (масова поява політичних партій і

руйнування звичних неполітичних організацій). Поряд з політичними формами суспільної самоорганізації в Україні дещо пізніше відроджуються і з'являються нові незалежні громадські організації, які діють поза політичною сферою [544, с.130].

У контексті діяльності Збройних Сил України активність громадянського суспільства довгий час не була точкою докладання основних зусиль. З нашої точки зору, це було викликано певним відчуженням інституту Збройних Сил України від зони інтересів і потреб громадянського суспільства, що було викликано недооцінкою ролі Військової організації в забезпеченні національної безпеки України і обумовлювалося комплексом як суб'єктивних, так і об'єктивних причин. Спроби подолати це відчуження хоча б на рівні визначення напрямків розвитку співпраці з суспільством періодично робилися: так, 27 квітня 2009 року Міністром оборони України була підписана директива № Д-13 «Про вдосконалення співпраці органів військового управління з громадськими організаціями», в якій, зокрема, вказувалося, що сучасні умови розвитку Збройних Сил України викликають необхідність застосування якісно нових взаємин армії і суспільства, спрямованих на об'єктивне інформування громадськості про діяльність Збройних Сил України, формування високого рівня довіри суспільства до Збройних Сил України. Визнавалося, що співпраця Міністерства оборони України, органів військового управління з громадськими організаціями має будуватися на принципах відкритості та взаємоповаги, врахування взаємних інтересів і внеску громадських організацій у зміцнення обороноздатності держави, патріотичного виховання громадян [314].

Аналіз змісту цього документа свідчить, що він повною мірою успадкував знецінюючий громадянські ініціативи радянський підхід. Громадські організації сприймалися як такі, що не мають власної позиції структури, які повинні безкоштовно і у вільний час служити інструментом вирішення завдань військової організації, до яких, зокрема, були віднесені:

«формування і розвиток у особового складу Збройних Сил України патріотизму, любові до Батьківщини, відданості українському народові, відповідальності за захист суверенітету і територіальної цілісності України», «підвищення рівня військово-патріотичного виховання військовослужбовців, допризовної підготовки молоді», «поширення об'єктивної інформації щодо змісту програм, ініціатив та пріоритетних напрямків діяльності Збройних Сил України з метою підняття престижу Збройних Сил України з використанням центральних і регіональних засобів масової інформації та інших сучасних форм і методів комунікації», «пропаганда і реклама вступу до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів» тощо. Не дивно, що такий формальний підхід не сприяв розвитку громадської активності. Зокрема, зазначені в уже згадуваному документі громадські організації, які, як зазначалося, внесли великий вклад у справу будівництва і розвитку Збройних Сил України, військово-патріотичного виховання молоді, соціального та правового захисту військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби в запас або відставку (Союз офіцерів України, Організація ветеранів України, Українська спілка ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів) та ін.) досить довгий період своєї діяльності були зосереджені переважно на вирішенні питань соціального захисту своїх членів.

Докорінно ситуація змінилася на початку 2014 р. Необхідно відзначити, що спроба залучити Збройні Сили України в конфлікт влади з громадянським суспільством виявилася невдалою: зокрема, вказівки керівництва Генерального Штабу Збройних Сил України щодо використання військовослужбовців для застосування силових впливів до учасників подій, які супроводжували суспільно-політичну кризу кінця 2013 - початку 2014 рр., здебільшого бойкотували на місцях, армія не дала себе втягнути в таку, що суперечить її законодавчо - визначеним функціями діяльність, що порушує права і свободи людини і громадянина. Така

позиція відбилася на рівні довіри населення до Воєнної організації: так, відповідно до даних соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» і соціологічної служби Центру Разумкова у 2014 році, рівень довіри до Збройних Сил України виріс на 25%, в той час як довіра до судової системи, правоохоронних та інших державних органів істотно знизилася [438].

Однак дії по анексії Автономної Республіки Крим та окремих територій Донецької і Луганської областей показали, що стан боєздатності Збройних Сил України не дозволяє адекватно реагувати на загрози державному суверенітету та територіальній цілісності. До вирішення оборонних завдань активно підключилися представники громадянського суспільства. На відміну від попередніх етапів взаємодії, в цей період, процес визначення мети спільної діяльності в значній мірі визначався ініціативами громадянського суспільства. Саме це, на наш погляд, відрізняє реальну взаємодію від декларативної: усвідомлення представниками громадянського суспільства своєї соціальної відповідальності за процеси, що відбуваються в державі, зумовило стрімкий розвиток нових форм і методів співпраці.

Серед основних напрямків взаємодії того часу необхідно назвати спільне вирішення питань забезпечення підрозділів Збройних Сил України, які ведуть бойові дії, відсутніми обмундируванням, продуктами харчування, технікою; запобігання гуманітарній кризі в районах, прилеглих до місць ведення бойових дій; евакуацію з них місцевого населення; забезпечення медичною допомогою як військових, так і мирного населення.

Завдяки підключенню ресурсів громадянського суспільства частина проблем, які впливали на боєздатність Збройних Сил України, була успішно вирішена. І на сьогоденному етапі розвитку досліджуваного виду взаємодії актуальними стають напрямки, пов'язані зі спільним рішенням завдань, які є спільними як для Збройних Сил України, так і для громадянського суспільства. З нашої точки зору, до них відносяться:

1) запобігання корупції в Збройних Силах України. Ведення бойових дій в усіх державах супроводжується ускладненням системи звітності про військові витрати, що служить причиною виникнення корупційних ризиків [560, с. 49]. Системна цілеспрямована робота, що включає нівелювання умов і причин, що породжують корупцію, з використанням методів моніторингу з боку громадських організацій принесла певні успіхи, пов'язані з підвищенням прозорості тендерних закупівель для Міністерства оборони України. Так, прийняття Закону України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» [380], проект якого був підготовлений представниками волонтерських організацій, дозволило в значній мірі підвищити підконтрольність військових витрат громадськості. Однак в даному напрямку є ще значна кількість інших завдань;

2) усунення негативного впливу факторів, що викликають недовіру населення до діяльності Збройних Сил України. Слід зазначити масштабну роботу, проведenu в цьому напрямку громадською організацією «Харківський інститут соціальних досліджень», представники якої регулярно здійснюють моніторинг факторів, що негативно впливають на довіру до армії в Донецькій, Луганській, Одеській та інших областях України, а також розробляють методики нівелювання впливу зазначених факторів [18];

3) цивільно-військове співробітництво, у межах якого здійснюється координація надання допомоги в районах проведення антитерористичної операції, а також інші заходи, спрямовані на підвищення ефективності співпраці Збройних Сил України та громадськості. Зокрема, слід звернути увагу на співробітництво з метою відновлення системи надання медичної допомоги в районах проведення антитерористичної операції. Система охорони здоров'я зазначених районів, діяльність якої була в значній мірі дестабілізована веденням бойових дій в 2014 - в першій половині 2015 року, на даний момент здатна виконувати поставлені перед нею завдання, разом з тим постійно виникають ситуації, зумовлені як недостатнім фінансуванням

медичної галузі в цілому по країні, так і з особливостями надання медичної допомоги особам, які проживають в районах, прилеглих до місць ведення бойових дій. Взаємодія військового і цивільного секторів в даному випадку знаходить свій вияв насамперед у моніторингу актуальних потреб цивільної медицини і окремих, які потребують термінової або дорогої медичної допомоги пацієнтів, потреби яких не можуть бути задоволені іншим шляхом. Після цього представники громадянського суспільства, які здійснили такий моніторинг, виступають з ініціативами щодо вирішення у правовому полі таких проблем, в тому числі з використанням в необхідних випадках супроводу медиків в районах ведення бойових дій представниками Збройних Сил України, використання діагностичної та іншої медичної апаратури військово-медичних підрозділів для потреб мирного населення тощо.

Межами цивільно-військового співробітництва охоплюється і діяльність з евакуації тіл громадян України, як військових, так і цивільних, які загинули в результаті ведення бойових дій на Сході України в 2014-2016 рр. Ця робота координується Управлінням цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, проте пошукові роботи здійснюються представниками об'єднань громадян [57]. Протягом 2014-2015 років в рамках спільного гуманітарного проекту «Евакуація-200» було знайдено і евакуйовано з районів проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, в тому числі зі тимчасово окупованій території, з моргів і з позицій підрозділів Збройних Сил України більше 675 тіл і останків загиблих.

На відміну від інших напрямів взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України, для яких характерним є наявність багатьох суб'єктів, наміри і зусилля яких часто є нескоординованими, цивільно-військове співробітництво уявляє собою більш цілеспрямовану діяльність, основу на узгодженні взаємних інтересів. Це досягається завдяки постійному діалогу представників Управління і підрозділів (груп) цивільно-

військового співробітництва з громадськістю, що має своїми правовими наслідками укладення меморандумів про співробітництво, включення представників громадянського суспільства, які мають необхідні для діяльності груп цивільно-військового співробітництва знання, вміння та навички, до складу означених груп, регулярному проведенню круглих столів та науково-практичних конференцій з питань співпраці Воєнної організації та населення тощо. Більш детально особливості цивільно-військового співробітництва як провідного напрямку взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України буде розглянуто у розділі 4 роботи.

Цими напрямками взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України не вичерпується. Серед напрямків їх співпраці слід назвати також спільну нормопроектну роботу, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема, порушених внаслідок ведення бойових дій в окремих районах Донецької і Луганської областей, культурно-масові та інформаційно-пропагандистські заходи, спрямовані на підтримання ідей української державності, захист національних цінностей, і ряд інших. Перспективними напрямками взаємодії ми також вважаємо спільне усунення шкоди, завданої навколишньому середовищу внаслідок ведення бойових дій, адаптацію демобілізованих військовослужбовців і сприяння їх реінтеграції в систему трудових відносин.

На сьогоднішньому етапі розвитку держави Україна систему взаємодії між Збройними Силами України та громадянським суспільством можна вважати сформованою. Це не означає, що вона є досконалою: недостатність нормативно-правової бази, що забезпечує її функціонування; слабкість системи контролю за законністю дій представників самого громадянського суспільства, які можуть переслідувати різні цілі в такій взаємодії; подолання тривалої закритості Воєнної організації в інформаційній сфері значно ускладнюють досягнення загальних для військового і цивільного сектора цілей.

Разом з тим, як свідчать результати аналізу вже реалізованих напрямків взаємодії у зазначеній сфері, потенціал громадянського суспільства здатний в значній мірі підвищувати ефективність діяльності Збройних Сил України, як шляхом надання їм необхідних ресурсів, перш за все в інформаційній сфері, так і шляхом громадського контролю за законністю діяльності представників військового сектора.

Висновки до розділу 3

1. Метою взаємодії Збройних Сил і громадянського суспільства є створення умов для їх належного функціонування та розвитку: 1) з боку Збройних Сил України – забезпечення захисту держави, громадянського суспільства в цілому від загроз ззовні, а за необхідності – відсіч збройної агресії; 2) з боку громадянського суспільства – забезпечення безпечного розвитку та задоволення власних потреб в умовах вільного розвитку особистості та впливу на напрями розвитку держави відповідно до викликів сучасності. До основних принципів вказаної взаємодії належать: принцип верховенства права; дотримання прав і свобод людини; відкритості; відповідальності; системності; невтручання; деполітизації; деідеологізації.

2. До основних функцій взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України слід віднести: ідеологічну, підтримки ефективного функціонування, соціальну, інформаційну, захисту прав і свобод людини та громадянина, контрольну. Ступінь реалізації вказаних функцій залежить від додержання низки умов, до яких віднесено: об'єктивні умови (політичні, правові, соціально-демографічні) та суб'єктивні (соціально-психологічні, корпоративно-культурні, рівень усвідомлення соціальної відповідальності).

3. Форми взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України включають правотворчі, правозастосовні, контрольні, а також захист прав і свобод людини та громадянина. Кожній формі кореспондує група методів, які являють собою усталені способи їх реалізації.

Правотворча форма взаємодії реалізується за допомогою методів обговорення громадськістю проектів правових актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України, самостійну підготовку представниками об'єднань громадян та інших суб'єктів взаємодії законопроектів в означеній сфері; внесення пропозицій щодо змін у чинних правових актах. Реалізація правозастосовної форми взаємодії включає діяльність громадських рад або комітетів, проведення спільних зборів, спільне надання допомоги населенню в зоні військового конфлікту, організацію спільних культурно-масових заходів, евакуацію тіл загиблих військовослужбовців і цивільних осіб з тимчасово окупованих територій тощо. Методи реалізації контрольної функції передбачає використання методів громадської експертизи; моніторингу господарської, виховної та інших видів діяльності підрозділів Збройних Сил України (з урахуванням правових приписів щодо режиму інформації з обмеженим доступом); включення цивільних осіб до складу комісій з розслідування надзвичайних подій з особовим складом; соціологічні дослідження рівня довіри громадян до Збройних Сил України. Форма захисту прав і свобод людини та громадянина може реалізовуватися за допомогою правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей з використанням ресурсу інститутів громадянського суспільства; надання правової допомоги особам, чиї права, свободи й інтереси було порушено внаслідок неправомірних дій військовослужбовців, сприяння відновленню їх порушених прав і свобод.

4. На підставі аналізу особливостей взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України під час проведення антитерористичної операції на Сході України виокремлено напрями, пов'язані із рішенням завдань, які є спільними як для Збройних Сил України, так і для громадянського суспільства: 1) запобігання корупції та інших порушень законності у Збройних Силах України; 2) усунення негативного впливу факторів, що викликають недовіру населення до діяльності Збройних Сил України; 3) цивільно-військове співробітництво.

РОЗДІЛ 4. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК ПРОВІДНИЙ НАПРЯМ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

4.1. Міжнародний та закордонний досвід правового регулювання цивільно-військового співробітництва та перспективи його впровадження у національну правову систему

Проведення Україною антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей гостро ставить питання про забезпечення територіальної цілісності нашої держави, безпеки її громадян. Враховуючи ситуацію в зоні конфлікту слід визнати, що організація протидії незаконним військовим формуванням, повернення контролю держави над окупованими територіями значною мірою залежать від поєднання зусиль Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів, з найбільш активними суб'єктами громадянського суспільства. Завдяки консолідації дій військових формувань, волонтерських та правозахисних громадських об'єднань вже вдалося частково подолати негативні наслідки руйнації системи оборони України, що відбувалась протягом багатьох років. Разом з тим, кінцевою метою проведення антитерористичної операції після завершення власне її військової фази та відновлення контролю по периметру державного кордону, стане подолання терористичних загроз та чинників, що їх спричиняють, силами, зокрема, військових формувань.

Проте виконання таких завдань потребуватиме тісної співпраці військових частин та підрозділів Збройних Сил України з найбільш активною частиною представників місцевого населення, що, в свою чергу, ще донедавна було невластивою функцією вітчизняного війська. Задля успішного виконання таких специфічних, непритаманних військовим

завдань, необхідно створення потужної та розгалуженої системи цивільно-військового співробітництва, яка буде виступати інструментом такої взаємодії та яка буде розрахована на подальшу перспективу.

За таких умов особливої актуальності набуває аналіз досвіду як провідних країн-членів НАТО, так і Організації Північноатлантичного договору в цілому, у галузі побудови системи цивільно-військового співробітництва, її правового регулювання, а також визначення актуальних напрямів її розвитку в Україні [527, с.84].

Глобальне безпекове середовище у 21-му столітті включає в себе безліч політичних, економічних, етнічних, релігійних, ідеологічних та інших чинників, які, тим не менше, вимагають їх раціонального рішення країнами, виснажених конфліктами, стихійними лихами та гуманітарними катастрофами. Проте, як виявилось, вирішення цих масштабних викликів неможливо здійснити лише військовими засобами.

Вважається, що методологічні основи концепції цивільно-військового співробітництва було закладено у роботі Семюела Хантінгтона «The Soldier and the State: Theory and Politics of Civil – Military Relations», виданій у 1957 році [586]. Положення цієї книги свого часу й досі сприймаються неоднозначно: про це, зокрема, свідчить й той факт, що назву відносин, що їх описано у роботі, в україномовній та російськомовній науковій літературі часто перекладають як військово-цивільні, підкреслюючи тим самим пріоритетність в цих відносинах військової організації держави [25, с.7-13]. Надалі базові положення щодо можливих моделей співпраці громадянського суспільства й військової організації держави було розвинуто С. Хантінгтоном у доповіді на конференції з цивільно-військових відносин, що проходила Міжнародним форумом демократичних досліджень і Європейським центром досліджень в галузі безпеки імені Джорджа Маршалла. Вчений проводить розмежування між моделями побудови цивільно-військових відносин в демократичних та авторитарних (поставторитарних) державах за ознакою наявності об'єктивного цивільного

контролю. Цей вид контролю передбачає: 1) високий рівень військового професіоналізму та усвідомлення військовими обмеженого характеру їх військової компетенції; 2) фактичне підпорядкування військових цивільному політичному керівництву, яке приймає основні рішення у галузі зовнішньої та військової політики; 3) визнання політичним керівництвом за військовими певної сфери професійної компетенції та автономії; 4) і, як результат – наявність мінімального втручання військових у політику, а політиків – у військову сферу [534, с.29-34].

На цих положеннях у майбутньому було побудовано методологічну базу нових досліджень, за результатами яких було з'ясовано, що молоді демократичні держави в цілому досягають у сфері побудови нових цивільно-військових відносин більших успіхів, ніж в інших сферах політичного та економічного життя держави. Зокрема, словенський вчений А. Беблер, вивчаючи особливості цивільно-військових відносин у Східній Європі, робить висновок про концептуальний характер змін, які відбулися з 1989 року, і виокремлює як критерії таких змін: підвищення прозорості оборонної політики та посилення у багатьох випадках контролю з боку парламенту та громадської думки; збільшення кількості цивільних працівників військових відомств; радикальні кадрові перестановки вищого командного складу збройних сил; позбавлення від впливу СРСР, і, як наслідок – розробка нових доктрин національної безпеки; часткова передислокація збройних сил та зміни їх складу; посилення ролі колегіального керівництва збройних сил; відносна політична нейтралізація збройних сил; ідеологічний плюралізм; скасування дискримінації віруючих; припинення кримінального переслідування за ухилення від служби за моральними чи релігійними ознаками [573, с.9].

В Північноатлантичному Альянсі цивільно-військове співробітництво розглядається в якості однієї із функцій військової компоненти, як невід'ємна частина сучасних багатовимірних операцій (*multidimensional operations*), що охоплює усі сторони, задіяні у вирішенні конфлікту, та

покликана сприяти взаємній підтримці цивільного та військового компонентів. В НАТО визначають головним завданням такої взаємодії досягнення поставленої мети, на яку очікують всі сторони, з урахуванням інтересів місцевого населення, усіх цивільних акторів (представників міжнародної спільноти, міжнародних та неурядових організацій), і, в тому числі, самого Альянсу.

Сили і засоби ЦВС під час участі національного контингенту в міжнародній операції об'єднані в організаційні структури на тактичному рівні управління: центр цивільно-військових операцій, центр ЦВС, група ЦВС. Тактичний рівень ЦВС передбачає організацію безпосередньої взаємодії між військовим командуванням і цивільним сектором. Основні зусилля ЦВС на тактичному рівні спрямовуються на моніторинг ситуації у регіоні, надання необхідної інформації командуванню національного контингенту, організацію зв'язку з цивільним населенням, підтримку створення нових демократичних інститутів влади, проведення оцінки стану і розвитку цивільної інфраструктури, в першу чергу систем водопостачання, каналізації, електропостачання, транспорту, забезпечення паливом.

Для вирішення цих завдань створюються органи управління ЦВС тактичної ланки, до завдань яких належать: планування заходів ЦВС національного контингенту в міжнародній операції; організація і підтримання співпраці з цивільним сектором; безпосереднє керівництво підпорядкованими підрозділами, що забезпечують виконання завдань ЦВС; сприяння налагодженню контактів між цивільним населенням конфліктуючих сторін; надання консультацій місцевим органам влади щодо відновлення законності, правопорядку та функціонування державних установ і організацій; участь у переговорах та інших заходах з мирного врегулювання конфлікту; забезпечення командування національного контингенту інформацією щодо завдань та заходів ЦВС тощо [424].

Відділ ЦВС як структура штабу організаційно може включати відділення цивільних відносин; планово-аналітичне відділення; відділення

відновлення соціальної і матеріальної інфраструктури. Метою діяльності відділу, скоординованої з усіма підрозділами національного контингенту, є створення умов для безпечного виконання завдань підрозділами миротворчих сил та поступальний розвиток економіки регіону.

До завдань відділення цивільних відносин належать: оцінювання стану на настроїв цивільного населення та інформування командування національного контингенту; встановлення і підтримання тісного зв'язку з організаціями цивільного сектора; аналіз роботи державних установ і служб регіону, ефективності їх роботи на місцях; встановлення контактів із керівним складом регіону та офіційними особами, що впливають на ситуацію в зоні відповідальності; сприяння проведенню виборів до державних та місцевих рад органів влади. Завдання планово-аналітичного відділення: планування заходів і завдань ЦВС національного контингенту; узагальнення і аналіз даних, що надходять від відділень інших підрозділів національного контингенту, груп ЦВС спеціальних підрозділів і контингентів з підтримання міжнародного миру і безпеки інших держав, представників ООН та організацій цивільного сектора; підготовка та надання доповідей щодо оцінки обстановки командуванню національного контингенту, що дозволяє правильно розподілити зусилля під час планування завдань і забезпечити їх виконання. Завдання відділення з відновлення соціальної та матеріальної інфраструктури: проведення комплексного аналізу стану цивільної інфраструктури; проведення оцінки проектів відновлення за пріоритетністю з урахуванням всіх можливих чинників; підготовка і впровадження коротко та довготривалих проектів відновлення, враховуючи інтереси міжнародних сил з підтримання миру і безпеки; підтримання зв'язку з організаціями цивільного сектора, що працюють по проектам відновлення та виконання ролі їх координатора; моніторинг і координація проектів відновлення, забезпечення, залучення найбільшої кількості цивільного населення до виконання проектів відновлення; встановлення контакту зі всіма місцевими лідерами у кожному районі і зоні відповідальності; здійснення загальної

підтримки адміністрації регіону, бізнесу, розвитку цивільної інфраструктури та галузей господарства у зоні відповідальності; надання гуманітарної допомоги.

На час виконання завдань ЦВС на тактичному рівні зі складу національного контингенту за рішенням командувача миротворчих сил (міжнародних сил з підтримання миру і безпеки) можуть створюватися підрозділи ЦВС. До їх завдань належать: збір інформації про стан справ у політичній, соціально-економічній сферах, розвиток міжконфесійних і міжетнічних відносин, стан цивільної інфраструктури, потреби місцевого населення, міграції (переміщення) населення, присутність і діяльність організацій цивільного сектора, засобів масової інформації; надання допомоги цивільному населенню, що постраждало внаслідок міждержавних або внутрішніх конфліктів; відновлення об'єктів цивільної інфраструктури; організація підготовки кваліфікованих кадрів для місцевих органів влади; надання медичної допомоги цивільному населенню; розгортання центрів ЦВС при місцевих органах влади [424].

Практичний етап реалізації концепції цивільно-військового співробітництва розпочався у другій половині 80-х років минулого століття й був пов'язаний із діяльністю Організації Північноатлантичного Договору [536]. Під час врегулювання численних міжетнічних конфліктів у країнах Східної та Південної Європи із залученням міжнародного миротворчого контингенту з усією гостротою постали проблеми відбудови зруйнованої інфраструктури у постраждалих регіонах, відновлення нормальної діяльності органів територіальної організації населення, а також створення умов для недопущення таких конфліктів у майбутньому. Вирішити ці проблеми суто військовими методами було неможливо. Результати переосмислення цих проблем знайшли спочатку своє відображення у директиві Військового комітету НАТО № 411, прийнятій у серпні 1997 р., де військово-цивільне співробітництво визначається як «військова операція, основним завданням якої є підтримка цивільної влади, населення, міжнародних та урядових

організацій, яка буде сприяти реалізації військових цілей» [583; 489]. Згодом у прийнятій на Вашингтонському саміті 23-25 квітня 1999 року Стратегічній концепції НАТО визначається, що взаємодія між об'єднаними збройними силами і цивільним оточенням (включаючи урядові і неурядові організації) в операційній зоні є провідною умовою успіху операцій.

Слід зазначити, що, не зважаючи на наявність у діяльності НАТО певних елементів цивільно-військового співробітництва, зокрема, під час проведення військових операцій, його інституціоналізація відбулася досить пізно. При цьому під інституціоналізацією розуміються створення системи навчання персоналу, наявність необхідного для діяльності цього персоналу обладнання та матеріалів, а також існування теоретико-методологічної бази функціонування цього персоналу та виконання ним певних завдань.. Перша доктрина цивільно-військового співробітництва була підготовлена за результатами аналізу попередніх місій, зокрема, у 90-ті роки минулого століття на Балканах. Зокрема, на підставі узагальнення кращого досвіду у цій сфері біло визначено принципи, функції та обов'язки підрозділів СІМІС.

Першим узагальнюючим документом, в якому було на нормативному рівні було викладено концепцію НАТО із цивільно-військового співробітництва, стала Союзна спільна доктрина цивільно-військового співробітництва (Allied Joint Doctrine for Civil - Military Cooperation, або АЖР-9) [570], яку було підготовлено та видано під керівництвом Штабу Верховного Головнокомандувача Збройних Сил НАТО в Європі (Supreme Headquarters Allied Powers Europe, або SHAPE). Вона набула чинності у червні 2003 року. За своїм змістом вона була націлена у першу чергу на вирішення оперативних питань. Питання планування цивільно-військового співробітництва було нормативно визначено окремо, вони знайшли своє закріплення у Функціональній настанові з планування (NATO CIMIC Functional Planning Guide (CFPG)). Окремо було врегульовано практичні питання тактичного рівня у документі під назвою Тактика, методи і процедури діяльності (Tactics, Techniques and Procedures (TTPs) в 2004 році.

Ці базові документи складають нормативно-правову основу діяльності у сфері цивільно-військового співробітництва НАТО.

Основою для впровадження концепції цивільно-військового співробітництва на оперативно-тактичному рівні в рамках НАТО став досвід збройних сил США зі створення центрів цивільно-військового співробітництва у північному Іраку (1991 р.), Сомалі (1993-1994 рр.), Руанді (1994 р.) і на Гаїті (1993-1995 рр.). Ці центри функціонували як “місця зустрічі представників збройних сил, урядових служб США, місцевої влади, міжнародних, регіональних організацій, а також неурядових і приватних організацій та місцевого населення” для обміну інформацією та координації зусиль з надання гуманітарної допомоги. Американська воєнна доктрина не встановлювала жорсткої структури для таких центрів – їх розмір і склад варіював залежно від ситуації та потреб. Після узагальнення досвіду участі у військових операціях в різних куточках світу було з’ясовано важливість та необхідність організації взаємодії цивільних і військових гравців у зоні конфлікту, тому було розпочато розробку доктринальної бази цивільно-військового співробітництва в арміях провідних країн світу та, безпосередньо, у НАТО при застосуванні військ під час проведення міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки [489]. В першому офіційному документі НАТО – директиві Військового комітету НАТО, прийнятій у серпні 1997 року, цивільно-військове співробітництво визначається як “військова операція, основним завданням якої є підтримка цивільної влади, населення, міжнародних та урядових організацій, що сприятиме досягненню військових цілей та реалізації завдань”[16]. Це пов’язано з тим, що при плануванні військової операції або операції з підтримання миру та безпеки, слід враховувати “цивільний вимір”, тому такий обов’язок покладається на кожного командира [489].

Відповідно до доктрини НАТО, система цивільно-військового співробітництва під час будь-яких операцій під егідою НАТО має відповідати таким принципам [570]: пріоритет військових цілей і завдань;

підтримання системи керівництва і контролю на всіх рівнях; економність (мінімальне використання військових ресурсів при максимальному використанні цивільних, до того ж важливо не допустити виснаження цивільних ресурсів, оскільки це негативно вплине на підтримання життєдіяльності місцевого населення); концентрація ресурсів на небагаточисельних, але великих за обсягом пріоритетних проектах; військові гуманітарні зобов'язання (дотримання зобов'язань, визначених міжнародним правом) [489].

Для цивільно-військового співробітництва в “операціях невоєнного типу” додатково застосовуються ще й такі принципи: визначення спільної мети та завдань для військових і цивільних учасників операції; визначення спільної відповідальності; розподіл відповідальності за успішну/неуспішну діяльність між військовими і цивільними структурами; налагодження чіткої системи зв'язку і координації між військовими і цивільними учасниками; прозорість дій; обізнаність з місцевою культурою.

Отже очевидним є те, що принципи цивільно – військового співробітництва мають бути насамперед військовими, оскільки його структура має військове керівництво і пов'язана з виконанням саме військових завдань. Проте, не слід лишати осторонь цивільну перспективу такого співробітництва, оскільки існує пріоритет вирішення гуманітарних питань у разі відсутності необхідних цивільних акторів, а в рамках проведення проектів увага зосереджується на економічну сферу та необхідність виконання юридичних зобов'язань.

У згаданій директиві НАТО МС-411 було окреслено принципи та підходи до концепції цивільно – військового співробітництва в Альянсі. Ці принципи було відображено та детально пояснено у 2003 році в доктрині цивільно – військового співробітництва (АJP-09), переглянутій у 2013 році (АJP-3.4.9) з метою пристосування до сучасних викликів та вимог, а також внесення необхідних змін у бачення цієї діяльності.

При цьому слід зауважити, що директива стосується стратегічного

рівня цивільно – військового співробітництва, доктрина охоплює оперативний рівень його застосування, а на тактичному рівні засади співробітництва визначено у різноманітних тактиці, методах та процедурах (TTP – tactics, techniques and procedures).

Згідно із зазначеними документами під час застосування підрозділів цивільно-військового співробітництва враховуються такі принципи:

представник цивільно-військового співробітництва є посадовою особою штабу, яка є повністю обізнаною з оперативно-тактичною обстановкою та яка уповноважена координувати діяльність підпорядкованих підрозділів у зоні проведення операції,

планування діяльності підрозділів цивільно-військового співробітництва є невід’ємною частиною процесу планування керівництва об’єднаними силами, сприяє виконанню ними завдань з метою якнайшвидшого ефективного досягнення бажаного результату,

в свою чергу сили Альянсу з метою досягнення бажаного результату намагаються узгоджувати свою діяльність з представниками цивільного сектору, що діють в районі проведення операції,

діяльність підрозділів цивільно-військового співробітництва носить тимчасовий характер та має на меті своєчасну передачу зобов’язань відповідним цивільним організаціям чи місцевій владі [583, 579].

Практичне втілення положень цих документів розпочинається у січні 2003 року як багатонаціональний проект, який спочатку фінансувався шістьма країнами-членами НАТО (Чеською Республікою, Данією, Німеччиною, Нідерландами, Норвегією та Польщею). За результатами реалізації цього проекту Група цивільно-військової співпраці «Північ» офіційно отримала статус Міжнародного військового штабу НАТО. Завдяки цій групі командувачі НАТО і цивільні установи можуть створити потрібні умови для налагодження зв’язку між цивільними та військовими протягом усього періоду проведення операцій, а особливо – при проведенні постконфліктних заходів з підтримання миру. Отже, цивільно-військові

відносини – це ще й значний фактор гуманітарної допомоги, допомоги з подолання наслідків катастроф, інших операцій у разі надзвичайних ситуацій цивільного характеру, які виконують національні або міжнародні військові сили. Італія, Угорщина і Греція приєднались до цієї ініціативи, запропонувавши створення Групи СІМІС «Південь» із прикріпленням до загальновійськового штабу в Неаполі [25, с.11].

Виходячи із аналізу сучасної безпекової діяльності НАТО, слід дійти висновку, що сфера інтересів та напрямки цивільно-військового співробітництва у ході операцій включають наступні компоненти:

налагодження комунікації з найбільш активними акторами цивільного компоненту,

налагодження та підтримка в обміні інформацією,

координація діяльності військової компоненти та координація цивільно-військового співробітництва,

підготовки та укладення угод, договорів, здійснення оцінки та супроводження проведення робіт тощо.

Доцільно розглянути зазначені компоненти більш детально.

Так, налагодження комунікації (діалогу) є фундаментальним напрямом цивільно-військового співробітництва, що найчастіше здійснюється через відповідні центри, облаштовані поза межами дислокації військових частин та підрозділів, доступ до яких відкрито для місцевого населення та представників цивільних організацій. В цьому разі комунікація відбувається шляхом координаційних зустрічей, під час звернення громадян тощо.

Обмін інформацією являє собою одну із функцій цивільно-військового співробітництва, що забезпечує командування операцією достовірною та актуальною інформацією з питань діяльності цивільних акторів, які мають або можуть мати вплив на хід операції. Такий обмін інформацією може відбуватись також й на рівні місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування, міжнародних, урядових та неурядових організацій, маючи на меті створення сприятливих умов для планування та координації їхньої

діяльності з діями військового компоненту. При цьому обмін та поширення інформації відбувається через мас-медіа з метою інформування місцевого населення та активних акторів цивільного сектору щодо присутності та діяльності військових для запобігання ймовірної протидії з їх боку.

Наступним компонентом є координація діяльності. При цьому військове командування через підрозділи цивільно-військового співробітництва з метою об'єднання зусиль для оптимального та ефективного використання усіх можливих ресурсів координує свою діяльність з усіма реальними гравцями у зоні конфлікту та на всіх рівнях: з місцевими адміністраціями, з цивільними організаціями та населенням.

Не останню роль в досліджуваній діяльності відіграють договірні відносини. Укладення угод пов'язане з діяльністю цивільно-військового співробітництва через можливу участь в організації закупівель та прямому чи опосередкованому наданні послуг разом з бізнес-партнерами та іншими структурами. Укладення угод в рамках підтримки приймаючої країни (Host Nation Support) разом зі спеціалістами з логістики має відбуватися у присутності та за погодженням з військовими юридичними радниками. Також через підрозділи цивільно-військового співробітництва можна укладати трудові угоди з місцевим населенням.

Підрозділами цивільно - військового співробітництва здійснюється постійний моніторинг з метою відслідковування “настроїв” серед цивільного сектору загалом та місцевого населення зокрема з приводу присутності військ, їх діяльності, таким чином, підтримуючи обізнаність командування щодо ситуації навколо та надаючи йому можливість приймати вчасні, обгрунтовані та ефективні рішення.

Враховуючи багаторічний досвід, основними концептуальними засадами цивільно-військового співробітництва країн-членів НАТО можна вважати наступні. По-перше, це розуміння та прийняття принципів, правил, доктрини та секторів роботи (так званий кластерний підхід). По-друге, ефективна побудова цивільно-військових відносин потребує проведення

якомога більшої кількості спільних навчань та спільного планування перед розгортанням. По-третє, для досягнення мети скорішого відновлення нормальної життєдіяльності певного регіону необхідним є якнайшвидше перекласти відповідальність за це на місцеві органи влади, що, у свою чергу, потребує сприяння в усуненні проблем, які заважають їх роботі. По-четверте, обмін інформацією, пов'язаною із цивільно-військовим співробітництвом, має відбуватися без загрози власній безпеці та неупередженості. По-п'яте, компетенція військових має охоплювати додержання безпеки та певній території та допомогу гуманітарним організаціям. По-шосте, умовою досягнення поставлених цілей при побудові цивільно-військових відносин є уникнення публічної критики деструктивної поведінки суб'єктів, які проживають або здійснюють свою діяльність на території зони конфлікту, оскільки це може стати причиною нового протистояння.

Таким чином одним з головних внесків НАТО до розв'язання сучасних конфліктів є той факт, що їхнього вирішення неможливо досягти виключно класичними, військовими засобами. Навпаки, концепції НАТО мають комплексний підхід до вирішення подібних проблем і включають в себе як один з основних позитивних елементів саме налагодження взаємодії з цивільним сектором через систему цивільно - військового співробітництва. Така взаємодія дає військовим можливість досягти бажаного кінцевого результату шляхом координації дій, синхронізації зусиль та уникнення (або вчасного вирішення) конфліктних ситуацій між цивільними та військовими, поєднуючи, таким чином, військові операції та процес досягнення мети шляхом політичного врегулювання.

Отже цивільно-військове співробітництво не може розглядатись як універсальний інструмент для досягнення перемоги, але, існуючи, воно надає усім учасникам військових операцій або процесу відновлення миру ряд переваг для можливості вирішення комплексних проблем.

Зарубіжний досвід свідчить про існування у СІМІС широких повноважень які, за певних умов, включають окремі функції органів

виконавчої влади та місцевого самоврядування, неспроможних їх реалізувати внаслідок ведення бойових дій або надзвичайних ситуацій в регіоні. Разом з тим досвід держав-членів НАТО пов'язаний із веденням бойових дій виключно на території інших держав.

Ведення бойових дій в умовах проведення антитерористичної операції на території української держави має свої особливості, які не дозволяють у повному обсязі імплементувати стандарти діяльності СІМІС НАТО, оскільки Конституція України у ч. 4 ст. 17 визначає, що Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності. Разом з тим неспроможність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування виконувати свої функції за умов ведення на території їх компетенції бойових дій, як засвідчив досвід проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, мала своїми наслідками створення загрози гуманітарної кризи, неможливість забезпечити достатній рівень безпеки населення цих областей. У період з квітня 2014 року, коли розпочалася антитерористична операція, до лютого 2015 року, коли набув чинності Закон України «Про військово-цивільні адміністрації», діяльність Збройних Сил України, пов'язана із виконанням окремих функцій органів виконавчої влади, не мала достатнього правового підґрунтя. Разом з тим аналіз положень Законів України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про військово-цивільні адміністрації», «Про Збройні Сили України» [367] свідчить, що в них відсутні правові підвалини взаємодії Збройних Сил України з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування в межах правового режиму мирного часу, у тому числі під час проведення антитерористичної операції. Причини та шляхи подолання цієї проблеми буде більш детально проаналізовано у підрозділі 4.4.

4.2. Поняття та завдання цивільно-військового співробітництва в Україні: адміністративно-правові аспекти

Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, значним чином впливають і на Збройні Сили України. Роль останніх в стабілізації соціально-політичної обстановки в державі сьогодні важко переоцінити. Заслуговує на увагу, що Збройні Сили України користуються більшою довірою населення, ніж вищі органи державної влади України.

Так, за результатами опитування, проведеного Харківським інститутом соціальних досліджень у 2015 – на початку 2016 року в Одеській, Донецькій та Луганській областях, спостерігається значний рівень недовіри населення до інститутів держави. В Одеській області до більшості інститутів влади спостерігається високий рівень недовіри: до Президента — 73,5 %, до Верховної Ради та Кабінету Міністрів — 81,2 %, до судів — 74,8 % та до прокуратури — 73,6 %. Найбільше населення Одещини довіряє церкві — 60,7 %, Збройним силам та волонтерським організаціям — 57,2 %, а також місцевій владі — 46,1 %. Жителі Донецької області переважно не довіряють усім соціальним інститутам та інститутам влади, окрім церкви. Дві третини (66,2 %) опитаних не довіряють Президенту, Кабінету Міністрів (66,6 %) та Верховній Раді (67,2 %). Низький рівень довіри й до правоохоронних органів: тільки 12,5 % тією чи іншою мірою довіряють судам; прокуратурі довіряє тільки 12,2 % опитаних. Приблизно третина респондентів (34,4 % та 36,8 %) не змогли дати однозначну відповідь про свою довіру до цих інститутів. Більшу довіру в жителів Донецької області викликає міліція — 31,4 %, але також має від’ємне сальдо довіри (–16,4%). Неоднозначним є ставлення до волонтерських організацій — майже порівну розподілилися респонденти, що довіряють (31,2 %) та не довіряють (31,7 %) волонтерам. Місцева влада теж не викликає довіри в жителів Донецької області: 48,3 % тією чи іншою мірою не довіряє їй, а 28,3 % мають протилежне ставлення. Схожа ситуація з довірою до інститутів влади наявна і в Луганській області. Переважна більшість

опитаних не має довіри до Президента (72,4 %), Верховної Ради (77,3 %) та Кабінету Міністрів (77,1 %). Немає жодного респондента серед опитаних, хто висловив би безсумнівну довіру Президенту. Судам, прокуратурі та міліції жителі Луганської області так само переважно не довіряють. Рівень недовіри варіюється в межах 60 %. Приблизно третина цих респондентів обирали альтернативу «зовсім не довіряю». Кожен четвертий (24,8 %) довіряє Збройним Силам України, з якими доволі часто доводиться стикатися. Рівень недовіри до СБУ становить 57,2 %, а 30,2 % не змогли оцінити рівень своєї довіри до цього правоохоронного органу. Цікавим є те, що рівень довіри до волонтерських організацій (41,5 %) є вищим, ніж до церкви (33,3 %), та має додатне сальдо +19,5%, порівняно з Донецьким регіоном, де сальдо довіри є від'ємним, хоча й становить лише -1,5 %. Половина (50,1 %) опитаних респондентів не довіряє місцевій владі, чверть не визначилась із відповіддю та ще чверть (24,4 %) тією чи іншою мірою довіряє місцевій владі [18, с.45-65].

За таких умов особливої важливості набуває проблема зміцнення довіри громадян до інститутів держави, у тому числі й до Збройних Сил України. На жаль, питанням взаємодії Збройних Сил України та громадськості протягом останніх років не приділялося достатньо уваги як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Як наслідок, спостерігалось відчуження армії і населення, відсутність налагоджених комунікацій між ними. На початку проведення антитерористичної операції мали місце ситуації, коли мешканці Донецької і Луганської областей перекривали дороги, не пускали військову техніку, не розуміючи завдань та призначення Збройних Сил України та їх ролі в забезпеченні стабільності в регіоні. Застосування територіального принципу комплектування ЗСУ також відіграло негативну роль в ефективності військових підрозділів та їх здатності якісно виконувати бойові завдання.

Рішенням для екстреного виправлення ситуації в зоні АТО виявилось створення пілотного проекту цивільно-військового співробітництва, який наразі розповсюджується і на мирну територію України. Створення проекту цивільно-військового співробітництва базувалося на вивченні міжнародного досвіду

координації між військовими підрозділами та цивільним населенням, зокрема, під час проведення миротворчих операцій під егідою ООН та інших провідних міжнародних безпекових організацій. Разом з тим, сучасна ситуація в Україні має свою специфіку, що було враховано під час створення Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України та виборі стратегічних напрямів його діяльності. Цивільно-військове співробітництво уявляє собою сумісну діяльність, суб'єктами якої є, з одного боку - Збройні Сили України, з іншого – органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, організації та громадяни у районах дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України [250, с.64].

Проект цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України було започатковано 5 травня 2014 року, коли рішенням В. о. міністра оборони України на базі Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського було розпочато підготовку офіцерів для здійснення вказаного виду діяльності. Відповідно рішення Міністра оборони України від 5 травня 2014 року в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей розпочали свою діяльність підрозділи (групи) цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. Наказом начальника Генерального штабу – Головнокомандувачем Збройних Сил України від 03.02.2015 р. № 34 було затверджене Положення про Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України (більш детально адміністративно-правовий статус Управління буде розглянуто у наступному підрозділі).

Діяльність груп цивільно-військового співробітництва включає широкий арсенал заходів, пов'язаних зі сприянням забезпеченню потреб соціально незахищених верств населення в районах, де виконання своїх функцій державними структурами є неможливим або ускладненим, координація зусиль місцевих органів влади, громадських і міжнародних організацій щодо збалансованого використання ресурсів для відновлення об'єктів цивільної інфраструктури та забезпечення нормалізації життя цивільного населення в зоні відповідальності військових частин та підрозділів Збройних Сил України тощо.

Від ефективності цієї діяльності значною мірою залежить довіра населення районів проведення антитерористичної операції не тільки до Збройних Сил України, а й в цілому до України як до держави, що може реально забезпечувати гарантовані Основним Законом права та свободи людини і громадянина.

Протягом кількох десятиліть існування нашої держави вирішення службово-бойових завдань ніколи не знаходилося у залежності від відносин с населенням у місцях дислокації військових підрозділів. Події, які мали місце у 2014 році – блокування місцевими мешканцями військових частин, пересувань техніки та озброєння тощо – ніколи не мають повторитися. Але для цього громадяни мають усвідомити залежність між ефективним функціонуванням військових частин та підрозділів і рівнем захищеності їх життя, здоров'я та власності. Зрозуміло, що в жодній державі світу збройні сили не можуть бути стовідсотково прозорими. Разом з тим, інформація щодо місії, завдань, правової основи функціонування, а також відомості, які можуть вплинути на настрої у суспільстві має оперативно доноситися до всіх зацікавлених суб'єктів. Системою цивільно-військового співробітництва, речниками АТО, прес-офіцерами в секторах та бригадах багато зроблено для підвищення рівня інформованості та довіри громадян до Збройних Сил України. На жаль, багато випадків ефективною сумісною діяльністю військових та цивільних, надання ними допомоги одне одному так і не стає відомим громадськості, а окремі випадки непорозумінь та конфліктів одразу ж набувають широкого розголосення. Досить часто має місце тенденційність у висвітленні діяльності Збройних Сил України, для зменшення впливу якої необхідно, на нашу думку, покласти на керівників військових частин та підрозділів обов'язок щодо створення позитивного іміджу своєї структури в інформаційній сфері.

Так, одним із позитивних аспектів досвіду діяльності груп цивільно-військового співробітництва є визначення негативних факторів, які сприяють зменшенню довіри громадян до Збройних Сил України на основі соціологічних досліджень. Безумовно, проведення таких опитувань безпосередньо військовослужбовцями Збройних Сил України суперечило б принципам наукової методології щодо достовірності та надійності отриманих результатів.

Отже, такі заходи здійснювалися представниками громадської організації «Харківський інститут соціальних досліджень» за сприяння Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. Так, було з'ясовано, що майже кожен п'ятий житель Донецької області вважає, що недоліків у діяльності ЗСУ немає (17,2 %), ще 21,8 % не змогли відповісти на це запитання взагалі. Ті, хто все ж таки вважають, що армія має якісь проблеми та недоліки, найбільшими назвали існування корупції (хабарництво, вимагання грошей тощо) — 22 %, а також те, що командири військових частин погано працюють зі своїми підлеглими (18,2 %). Серед суттєвих недоліків також були зазначені зловживання алкоголем (16,8 %), безкарність військових (15,4 %), неконтрольованість (12,3 %), низький рівень культури особового складу (10,8 %) та агресивність щодо місцевого населення (9,7 %) [523].

Рис. 4.2.1. Найбільші недоліки ЗСУ в населених пунктах Донецької області (у % до відповідей) (за даними Харківського інституту соціальних досліджень)

Думка опитаних жителів Луганської області щодо проблем, пов'язаних із перебуванням Збройних сил України в їхніх населених пунктах, суттєво відрізняється від думок жителів Донецької та Одеської областей. Кількість тих,

хто вважає, що недоліків немає, в Луганській області найменша — 6,5 % (порівняно з Одеською та Донецькою областями), кількість тих, хто не зміг назвати незручності, причиною яких є розташування складу ЗСУ, також найменша — 16 %. Найбільше жителів Луганської області непокоїть поведінка військових та відсутність контролю. Найчастіше називалися такі проблеми: безкарність військових (36,4 %), неконтрольованість (36 %), зловживання алкоголем (34,5 %), низький рівень культури особового складу (18,1 %), грубість, черствість (11 %), неохайний зовнішній вигляд (7,7 %), агресивність щодо місцевого населення (5,5 %). Інший перелік скарг на ЗСУ стосується проблем із внутрішньою та зовнішньою комунікацією: слабкий зв'язок з населенням (26 %), закритість (відсутність інформації та гласності в роботі) (14,7 %), погана робота командирів зі своїми підлеглими (13,3 %). Також опитані свідчать про кримінальну діяльність представників ЗСУ: корупційні дії (10,6 %), незаконні зв'язки з криміналом, контрабандистами (10,2 %). Крім того, було названо такі недоліки, як бездіяльність (11,3 %), брак сучасної техніки (9,3 %), а також небажання захистити «просту» людину (6,4 %) [523].

Рис. 4.2.1. Найбільші недоліки ЗСУ в населених пунктах Луганської області (у % до відповідей) (за даними Харківського інституту соціальних досліджень)

Жителі Одеської області більше звертають увагу на ті труднощі, які існують в армійському житті, ніж на недоліки роботи самих військових. 14,1 % вважає, що на території Одеської області в ЗСУ взагалі немає недоліків. Майже половині опитаних (44,6 %) важко відповісти на це запитання, оскільки вони майже не стикаються з армією та її зовнішніми і внутрішніми проблемами. Серед найбільших недоліків було названо корупцію (17,1 %), брак сучасної техніки та обладнання (17,1 %), а також погану роботу командирів зі своїми підлеглими (13,4 %) [523].

Основні функції цивільно-військового співробітництва пов'язані з відновленням нормальних процесів життєдіяльності населених пунктів в районах проведення антитерористичної операції. Такі функції пов'язані у тому числі у сприянні порушених внаслідок ведення бойових дій прав, свобод та інтересів громадян України.

Аналіз діяльності груп цивільно-військового співробітництва свідчить, що однією з важливих проблем, яка негативно впливає на визначене Конституцією та законами України право на соціально-правовий захист, є відсутність визнаного у належному порядку юридичного факту смерті військовослужбовців або цивільних осіб, які загинули чи пропали безвісти під час бойових дій, виконання бойових завдань, загинули чи померли в полоні. Це ускладнює правове становище членів сім'ї загиблого, зокрема, не дає змоги оперативно реалізувати право непрацездатних членів сім'ї годувальника на пенсію, на соціальні пільги тощо. Крім того, відсутність інформації про судьбу члена родини, що загинув, неможливість поховати його відповідно до традиційних обрядів вимушує його близьких довгий час знаходитися у стресовому стані, викликає довготривале нервово напруження, не дає змоги відреагувати на трагічну подію і повернутися до звичного соціального життя.

Лише з вересня 2014 року по січень 2016 року під керівництвом Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України пошуковці та офіцери гуманітарного проекту «Евакуація-200» евакуювали понад 690 тіл і фрагментів тіл загиблих, з них більше 200 - з тимчасово окупованої території на

Сході України. На тимчасово непідконтрольних українській владі територіях незаконні збройні формування блокують діяльність українських військовослужбовців, тому там пошукові та евакуаційні роботи здійснюють волонтери. У «червоній зоні» також працюють пошукові команди Національного військово-історичного музею України, до їхнього складу включені пошукові групи Всеукраїнської громадської організації «Союз «Народна пам'ять». При цьому загальну координацію та матеріально-технічне забезпечення пошукових робіт здійснюють офіцери Управління ЦВС ЗС України. Під час перебування на підконтрольній Збройним Силам України території, уздовж лінії розмежування сторін, офіцери управління очолюють ці пошукові команди особисто.

Певний час ця необхідна для суспільства діяльність велася без належного правового підґрунтя. Однак сьогодні триває робота з легітимізації порядку пошуку та вивезення тіл (останків) загиблих військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань та працівників органів поліції, які загинули чи пропали безвісти під час бойових дій, виконання службових (бойових) завдань (обов'язків військової служби) померли від ран, контузій, каліцтва або захворювань, загинули чи померли в полоні, до якого вони потрапили через незалежні від них обставини, та інших осіб, які могли б бути визнаними учасниками бойових дій (ветеранами війни) згідно із законодавством України.

Іншим видом діяльності груп цивільно-військового співробітництва, пов'язаними з відновленням порушених внаслідок ведення бойових дій прав та інтересів громадян, є сприяння у відновленні права громадян розпоряджатися своєю власністю [265]. Це стосується супроводу і забезпечення безпеки громадян, які прагнуть повернути своє майно, залишене у населених пунктах, що знаходяться поблизу місць ведення бойових дій, встановлення власників приміщень, в яких під час активної фази бойових дій було розміщено військові підрозділи, та укладення з ними договорів оренди тощо.

Звертаючись до позитивних аспектів міжнародного досвіду, слід звернути увагу на те, що Концепція ЦВС НАТО передбачає використання ЦВС як механізму, який дасть можливість командирам національних контингентів

створювати передумови для успішного проведення міжнародної операції з підтримання миру і безпеки та подальшої пост-конфліктної реконструкції.

Метою ЦВС НАТО є забезпечення передачі відповідальності до місцевих органів влади у районах операції. Концепція ЦВС ООН базується на традиційних аргументах проти використання збройних сил у гуманітарних місіях, обґрунтовуючи це тим, що вони значно підвищують загрозу безпеці гуманітарного персоналу, створюють перешкоди здійсненню довготривалих програм ООН щодо розвитку в конфліктній зоні, “затягують” завершення воєнної частини операції, а також обходиться значно дорожче, ніж використання відповідних цивільних ресурсів.

Цивільно-військове співробітництво в операціях під керівництвом ЄС базується на наступних принципах: доступу ЄС до колективних засобів та можливостей НАТО для проведення операцій під проводом ЄС; цивільно-військове співробітництво – важливий елемент операції; співробітництво на тактичному та оперативному рівні з використання військових засобів для управління кризами та взаємодії з цивільним сектором.

Незважаючи на різницю у поглядах ООН і НАТО на сутність ЦВС, механізм його реалізації має єдиний характер і полягає у взаємодії військового і цивільного секторів під час проведення операції за рахунок співробітництва, координації, двосторонньої підтримки, спільного планування та обміну інформацією для і досягнення кінцевої мети операції [424].

На підставі викладеного вище до сутнісних ознак цивільно-військового співробітництва слід віднести: урегульованість правовими нормами, серед яких ключове місце займають норми адміністративного права; системність, властивостями якої є наявність взаємопов’язаних елементів, взаємодія між ними та присутність спільної мети; впорядкованість правовідносин, що виникають у межах цієї системи.

Вказане дає змогу сформулювати поняття цивільно-військового співробітництва як врегульованої правовими нормами системи взаємовідносин між суб’єктами, до яких належать, з одного боку - Збройні Сили України як

особливий інститут держави, з іншого - органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання, організації та громадяни, призначенням якої є створення сприятливих умов для реалізації функціональної мети кожного з них, надання допомоги громадянам у зоні збройного конфлікту, на підставі чого забезпечується підвищення авторитету Воєнної організації держави і збільшення ефективності діяльності Збройних Сил України.

Мета цивільно-військового співробітництва обумовлює його завдання, до яких слід віднести: підвищення рівня взаємної довіри громадян і Збройних Сил України; усвідомлення та підвищення рівня соціальної відповідальності суб'єктів цивільно-військового співробітництва; підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців з метою виключення випадків неправомірної поведінки, яка порушує права, свободи та інтереси цивільного населення; зниження рівня внутрішніх загроз, що виникають внаслідок ведення бойових дій на території держави; створення якісно підготовлено військового резерву; консолідацію українського суспільства.

Вказані положення мають знайти відображення у правових актах, зокрема, Концепції цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, Настанові з цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України та Положенні про службу цивільно-військового співробітництва у Збройних Силах України. Зокрема, там має бути передбачено, що на службу ЦВС покладається організація систематичної, планомірної діяльності Збройних Сил України по координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями, представниками міжнародних та неурядових організацій, а також громадянами у районах дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України з метою створення каналів комунікації Збройних Сил України з громадянським суспільством, формування позитивної громадської думки і забезпечення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій.

Метою діяльності служби ЦВС є створення сприятливого цивільного

середовища, належних умов для виконання покладених на Збройні Сили України завдань за призначенням, а також недопущення здійснення перешкоджання цій діяльності з боку місцевого населення у районах постійної дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України (далі – військові частини), на шляхах переміщення військ (сил), під час виконання завдань за призначенням, заходів правових режимів надзвичайного та воєнного стану– в районах відповідальності військових частин, операційних зонах угруповань військ (сил) Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів, які задіяні до виконання завдань оборони, шляхом реалізації заходів цивільно-військового співробітництва, спрямованих на для формування позитивного іміджу Збройних Сил України, пошуку ефективних форм взаємодії з цивільним населенням та забезпечення його першочергових потреб військовими та невійськовими силами та засобами, а також мінімізації негативного впливу на місцеве населення факторів застосування військ (сил), досягнення успіху інформаційно-психологічних та спеціальних операцій.

До складу служби ЦВС мають входити: Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України; групи ЦВС видів Збройних Сил України, Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України; відділи ЦВС оперативних командувань (повітряних командувань, центру берегової охорони Збройних Сил України; групи (посадові особи) ЦВС військових частин (з'єднань). Очолювати службу ЦВС має начальник Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України – начальник служби цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, який є прямим начальником для всіх військовослужбовців служби ЦВС.

До основних завдань служби ЦВС мають бути віднесені: здійснення аналізу соціально-політичної, економічної, релігійної, демографічної, екологічної, санітарно-епідеміологічної обстановки в районах дислокації (застосування) підрозділів Збройних Сил України, проведення навчань (міжнародних навчань), розташування підрозділів збройних сил інших держав, узагальнення інформації щодо обстановки в районах підготовки та застосування військ (сил); участь у

розробці оперативних (бойових) документів щодо планування та застосування військ (сил) у частині, що стосується цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України; планування заходів цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України з питань організації та підтримання взаємодії з органами державної і місцевої влади, військовими формуваннями та правоохоронними органами, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, збройними силами інших держав в мирний та воєнний час; організація супроводження виконання заходів (проектів) цивільно-військового співробітництва в Україні та країнах перебування українського національного контингенту, оцінка результативності та вжиття заходів щодо підвищення їх ефективності.

Для того, щоб ефективно будувати відносини з громадськістю, представники Збройних Сил України мають бути належним чином підготовлені, у тому числі на рівні вироблення оптимальної моделі поведінки під час відносин з населенням. Існуючі у цій сфері настанови носять переважно загально-декларативний характер та не можуть ефективно використовуватися у роботі з особовим складом. На нашу думку, необхідним є створення й затвердження Інструкції щодо правил поведінки військовослужбовців під час спілкування з населенням. Цей правовий документ має визначати вимоги до поведінки військовослужбовців під час виконання службово- бойових обов'язків, у позаслужбовій діяльності, під час спілкування з посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, працівниками та учнями (вихованцями) навчально-виховних закладів, населенням. Завдання, які виконуватимуть закріплені в ньому правила, мають охоплювати підвищення ефективності виконання покладених на Збройні Сили України завдань, підвищення рівня довіри до них громадян, а також вироблення позитивної моделі поведінки, додержання якої можливо буде відслідковувати, а відхилення від неї – своєчасно коригувати. Серед положень, які мають бути закріплені у вказаній Інструкції, мають бути вимоги щодо необхідності проявляти тактовність, ввічливість, доброзичливість у відносинах з громадянами, не припускати випадків приниження їх честі та гідності, а також випадків вживання експресивної лексики.

Окрема увага має бути акцентована на необхідності збереження безпристрасності щодо політичних поглядів представників громадськості, якщо це не пов'язано із порушенням закону, та небажаності відстоювання військовослужбовцем своєї політичної позиції, оскільки Збройні Сили України є частиною державного апарату і захищають інтереси всього суспільства, незалежно від приналежності до певних політичних партій та рухів. Теж саме стосується неприпустимості відстоювання під час спілкування з громадянами провідної ролі окремої релігійної конфесії, а також інших можливих випадків дискримінації за статевою, расовою, національною, мовною чи іншими ознаками. Військовослужбовець усією своєю поведінкою має демонструвати готовність виконувати покладені на нього завдання незалежно від політичних уподобань, національності, мови спілкування та інших властивостей громадян, у відносини з якими він вступає. В Інструкції має бути приділена увага попередженню можливих конфліктів під час спілкування з громадськістю. Зокрема, там мають міститися рекомендації щодо особливостей носіння зброї під час відвідування органів державної влади та місцевого самоврядування, дитячих навчально-виховних та лікувальних закладів. Крім того, потребує регламентації процедура знайомства з представниками органів публічної влади, підприємств, установ та організацій, громадських організацій, під час якої військовослужбовці мають представитися, вести діалог в доброзичливій формі, виконувати загальноприйняті правила етикету щодо входу до службових кабінетів, привітання, прощання тощо. Особлива увага має бути приділена діям військовослужбовців у натовпі під час виникнення проявів незадоволення громадян певними аспектами їх життєдіяльності. Доцільним було б формулювання стандартних фраз заспокійливого характеру, які військовослужбовці мають вживати під час спілкування з метою засвідчення уваги до потреб та емоційного стану громадян з одночасною демонстрацією впевненої позиції представників Збройних Сил України у будь-яких ситуаціях. Потребують конкретизації також особливості поведінки військовослужбовців під час відвідування масових заходів, магазинів, розважальних закладів, у тому числі у цивільному одязі, пересування громадським транспортом тощо. На нашу думку,

реалізація цих пропозицій дозволила б значно підвищити якість контактів між представниками Збройних Сил України і громадськістю, підвищило б рівень довіри до військовослужбовців з боку населення та значно збільшило б ефективність діяльності із встановлення миру та безпеки на території Донецької та Луганської областей.

4.3. Правові та організаційні аспекти цивільно-військового співробітництва в умовах антитерористичної операції в Україні

Як справедливо зазначив О.О.Ноздрачов, успішність проведення антитерористичної операції на Сході України має своїми передумовами поєднання зусиль усіх органів державної влади, Збройних Сил України, інших військових формувань та представників громадянського суспільства. На сьогодні Збройні Сили України мають високий рівень боєздатності та готовності виконувати поставлені перед ними завдання. Разом з тим агресивна антиукраїнська пропаганда та недоліки системи інформування про їх діяльність мали своїми наслідками формування у частини населення Донецької і Луганської областей недовіри як до військовослужбовців, так і до Української держави в цілому. Водночас внаслідок ведення бойових дій в деяких населених пунктах було порушено діяльність критичних об'єктів інфраструктури, а населення мало труднощі із задоволенням потреб своєї життєдіяльності. Це поставило на порядок денний питання про можливість держави та її відповідальних органів організувати надання допомоги населенню, яке її потребувало. З метою недопущення гуманітарної катастрофи у районах проведення антитерористичної операції, виникнення соціальної напруги на іншій території України, формування позитивної громадської думки щодо військової організації держави було визнано необхідність створення системи цивільно-військового співробітництва у Збройних Силах України [20, с.64].

Заслуговує на увагу, що у п.7 Хартії про особливе партнерство між

Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору, підписаній ще 9 липня 1997 року, однією із сфер консультацій та співробітництва між вказаними суб'єктами, зокрема, шляхом спільних семінарів, спільних робочих груп та інших програм співробітництва, визначені цивільно-військові відносини та демократичний контроль над збройними силами [536]. Проте, якщо питання демократичного контролю у вказаній сфері ще у 2003 році знайшли своє відображення у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», прийнятим, як зазначено у його преамбулі, з метою захисту національних інтересів України, утвердження і зміцнення конституційних засад демократичної, правової держави у сфері цивільно-військових відносин, забезпечення прав і свобод людини та відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих Україною, то питання цивільно-військового співробітництва під час вирішення збройних конфліктів на території України довгий час не стояли на порядку денному. І лише з початком антитерористичної операції [395], за умов серйозних територіальних втрат України, дестабілізації суспільно-політичної обстановки у східних та південних областях України, які загрожують гуманітарною катастрофою та економічним колапсом найбільшого експортно-орієнтованого регіону України, дезінтеграцією держави, аж до її розпаду [439], необхідність побудови ефективної системи роботи з населенням була усвідомлена на рівні керівництва державою та Збройними Силами України.

У липні 2014 року рішенням начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України в зоні проведення АТО на території Донецької та Луганської областей розпочали діяльність оперативні групи цивільно-військового співробітництва, за результатами діяльності яких були прийняті рішення щодо введення штатних посад цивільно-військового співробітництва. За станом на сьогодні створено управління цивільно-військового співробітництва Генерального штабу Збройних Сил України, яке буде координувати виконання відповідних завдань у Збройних Силах України. Важливість розвитку даної сфери діяльності Збройних Сил України та розбудови

в них системи цивільно-військового співробітництва обумовлена сьогодні як необхідністю здійснення комплексу заходів для недопущення гуманітарної катастрофи на території Донецької і Луганської областей, так і залежністю між збільшенням довіри жителів вказаного регіону до державних органів, у тому числі й до Збройних Сил України, і можливістю нейтралізувати діяльність незаконних озброєних формувань на цій території. Отже, доцільність створення штатних підрозділів цивільно-військового співробітництва та їх комплектування підготовленим до виконання поставлених завдань особовим складом не викликає сумнівів. Одночасно при визначенні особливостей їх підпорядкування й функціонального призначення доцільно врахувати досвід країн-членів НАТО, зокрема, особливості побудови співпраці між військовими та неурядовими органами та іншими суб'єктами громадянського суспільства; сприяння якнайшвидшому відновленню нормальної діяльності місцевих органів влади; додержання принципу нейтральності під час оцінювання дій суб'єктів, що мешкають на території конфлікту, тощо.

Інформаційне забезпечення та підтримка бойових дій - це стала практика провідних країн світу, країн-членів НАТО та інших військових союзів. На момент започаткування антитерористичної операції в Луганській та Донецькій областях питання її інформаційної підтримки було, на жаль, проігноровано. Як наслідок, ряд службово-бойових завдань підрозділами ЗСУ були або не виконані або виконані не в повному обсязі, що призвело до неповоротних втрат серед військовослужбовців ЗСУ, СБУ, інших військових формувань. Блокування пересування військових колон, перешкоджання виконанню завдань військових підрозділів, передача розвідувальної інформації протиборчій стороні - це лише деякі видимі наслідки ігнорування інформаційної складової забезпечення бойових дій.

Усвідомлення важливості підтримки військових дій місцевим населенням реалізувалося у створенні пілотного проекту цивільно-військового співробітництва ГШ ЗСУ. Започаткована робота з місцевим населенням, представниками органів місцевої влади, волонтерськими організаціями,

міжнародними благодійними організаціями дозволила оперативно вирішувати нагальні проблеми, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності мешканців районів проведення АТО. У свою чергу, це сприяло зниженню напруження у відносинах між населенням та військовими підрозділами.

Нормативно-правові засади діяльності груп цивільно-військового співробітництва в Україні було закладено в базових нормативно-правових актах у сфері національної безпеки. Так, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» до загроз в інформаційній сфері було віднесено намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації [378]. Основним напрямком державної політики в цій сфері було визначено вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії і монополізації інформаційної сфери України.

Фіксація цих положень в Законі України «Про основи національної безпеки» є абсолютно логічною, однак їх практична реалізація потребувала цілеспрямованої діяльності суб'єктами, на яких було покладено виконання відповідних завдань.

Ігнорування положень закону призвело до негативних подій на сході України, в Криму та на деяких окремих територіях інших регіонів.

Спроби виправити ситуацію в сфері інформаційної безпеки сприяли затвердженню низки правових документів. Хоч і з запізненням, в них було визначено напрями державної політики у вказаній сфері. У Стратегії національної безпеки, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, до актуальних загроз національній безпеці віднесено інформаційно-психологічну війну, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу та відсутність цілісної комунікативної політики держави. Для забезпечення інформаційної безпеки вважається за необхідне протидіяти інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільної свідомості, поширенню спотвореної інформацією та інше. Також передбачена розробка і реалізація

скоординованої інформаційної політики органів державної влади [524].

В Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» №555/2015 в розділі «Цілі та основні завдання воєнної політики щодо інформаційної безпеки» в якості останніх визначено удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері; попередження та ефективна протидія інформаційно-психологічним впливам інших держав [396].

Як ми бачимо, відмінність цих документів в питаннях забезпечення інформаційної безпеки - це закріплення у другому з них термінів «попередження» та «ефективна протидія» інформаційному впливу. Зважаючи на терміни підписання цих документів, цілком логічно виникнення уточнених визначень щодо завдань в сфері інформаційної безпеки.

Також в останньому нормативно-правовому акті з'являється термін «спеціальні інформаційні заходи впливу». Він застосовується до діяльності, що проводиться на території Донецької та Луганської областей.

З позиції реалізації практичних завдань у сфері забезпечення інформаційної безпеки більший інтерес, безумовно, уявляє Указ Президента України №555/2015. В ньому впроваджено дві актуальні позиції, які покладені в основу діяльності груп цивільно-військового співробітництва в зоні АТО, а саме: «З метою переваги над воєнним противником мають бути посилені заходи з реалізації державної інформаційної політики. Забезпечення інформаційної складової воєнної безпеки здійснюватиметься шляхом запровадження ефективної системи заходів стратегічних комунікацій у діяльність органів сектору безпеки» (п.41) [396].

Розглянемо можливість практичної реалізації цих положень детальніше. Як відомо, інформаційний вплив на групи населення здійснюється різними формами і методами та за допомогою різних комунікативних засобів.

Досвід проведення військових та миротворчих операцій НАТО, США та інших держав реалізувався в базові положення концепції цивільно-військового співробітництва, які в подальшому були відображені в більшості керівних документів НАТО. Цікавим для нас є положення про інформаційне забезпечення

діяльності підрозділів НАТО, концепцію якого для кожної операції на окремих територіях готують фахівці СІМІС перед її проведенням.

Загальноновизнана практика проведення інформаційного впливу, достатнього для отримання підтримки у місцевого населення (в залежності від специфіки регіону) дозволяє окреслити термін впливу – від трьох до чотирьох місяців. Інформаційний вплив на місцеве населення здійснюється через засоби масової комунікації на кшталт ТВ, Інтернет, радіо, друкованих видань, а також шляхом розповсюдження інформації через ключових суб'єктів комунікації – осіб, які мають вплив на місцеве населення (представники органів місцевої влади, політики, бізнесмени, формальні та неформальні лідери) [165].

На сьогоднішній час, на жаль, запевнення представників Міністерства інформаційної політики України та інших посадових осіб щодо позитивних змін та наявності інформаційного впливу на населення через комунікативні засоби України не відповідають в повній мірі дійсності. В зоні проведення антитерористичної операції на віддаленні 30-40 км від лінії зіткнення супротивник має абсолютну перевагу у питаннях інформаційного впливу. Моніторинг, здійснюваний групами цивільно-військового співробітництва, дозволяє стверджувати, що у 30 кілометровій зоні інформація з різних джерел комунікації – радіо, ТВ, інтернет - надходить з протилежної сторони. Інтернет-провайдер, який надає послуги фізичним та юридичним особам в Луганській області, знаходиться в м. Луганськ. Укртелеком не спроможний технічно здійснювати підтримку споживачів області, і тому попит на цю послугу задовольняють інші суб'єкти. Єдиним реальним суб'єктом цілеспрямованого інформаційного впливу в зоні антитерористичної операції за таких умов є групи цивільно-військового співробітництва. При цьому заради справедливості необхідно зазначити, що вони користуються не лише ресурсною базою міжнародних організацій, але й всіх підрозділів Збройних Сил України, що виконують завдання в зоні АТО.

На нашу думку, найбільш слабкі місця забезпечення інформаційної підтримки дій Збройних Сил України полягають у неспроможності здійснення превентивних заходів. Майже єдиний структурний підрозділ ЗСУ – Управління

цивільно-військового співробітництва - на даний час готує підґрунтя для створення інформаційного продукту, що може бути використаний для впливу на місцеве населення.

Асоціювання людини у формі з позитивними подіями досягається завдяки співпраці з міжнародними благодійними організаціями, представниками волонтерського руху та іншими донорами. Можемо констатувати, що групи ЦВС не мають нині фінансової підтримки з боку держави, і ті результати, яких досягають фахівці СІМІС НАТО за рахунок внутрішніх фінансових можливостей військово-політичного блоку, досягаються в нашому випадку за рахунок доброї волі благодійників та міжнародних благодійних організацій на кшталт Червоного хреста, НСА та ін.

Специфіка роботи груп цивільно-військового співробітництва полягає у тому, що вони працюють на території своєї держави. Це дозволяє уникнути мовного, ментального, релігійного бар'єрів, полегшує можливості впливу на місцеве населення в районі проведення бойових дій. Разом з тим недостатність правового, фінансового та методологічного забезпечення значною мірою утруднює їх функціонування. Однак, на відміну від багатьох інших суб'єктів інформаційної політики, групи ЦВС ЗСУ щоденно і цілеспрямовано здійснюють прозору діяльність з метою зміцнення рівня інформаційної безпеки в районах проведення АТО.

Пролонгація ситуації некерованості інформаційним полем в зоні АТО може призвести до поступової втрати територій та повзучого наступу антидержавницьких поглядів, що є загрозою вищого рівня для національної безпеки України. Вказане обумовлює необхідність переходу від теоретичних узагальнень до практичної площини реалізації державної інформаційної політики. Як слушно зауважують В.Я.Настюк та В.В.Белєвцева, національні інтереси України у сфері інформаційної безпеки повинні полягати у дотриманні конституційних прав та свобод громадян щодо отримання інформації та її використання, у розвитку сучасних телекомунікаційних технологій, у захисті державних інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу [243, с.57].

Слід зазначити, що ситуація, в якій знаходиться сьогодні українська держава, значною мірою обумовлена прорахунками у здійсненні пропаганди - розповсюдженні поглядів, ідей, фактів в широких масах з метою впливу на суспільну думку через заздальгідь спланований та цілеспрямований вплив на визначену аудиторію. Безумовно, населення, яке мешкає в зоні проведення АТО, до сих пір знаходиться під впливом результатів пропаганди СРСР, в якій США та захід позиціонувались як вороги, а радянська держава – як єдиний важіль впливу, що може зберегти справедливість та баланс сил. Велика кількість населення цього регіону працює в Російській Федерації, має тісні родинні зв'язки з сусідньою державою, особливий менталітет, що обумовлює вплив на них російської пропагандистської машини.

Але, на превеликий жаль реальна ситуація з суспільною думкою на сході країни є наслідком не лише дії російської пропаганди, а, перш за все, апатичності та безвідповідальності наших державних органів в роботі з громадськістю за цим напрямком. Населення в цих регіонах активно піддавалось впливу українських засобів пропаганди лише під час виборчих кампаній. В цих випадках пропагандистські технології будувались на лозунгах, близьких до розуміння населення та на ностальгічних почуттях громадян. Таким чином, було створено умови, за яких певні політичні партії з метою досягнення своїх інтересів розширювати розкіл в суспільстві та з кожними наступними виборами збільшували відстань між сходом та заходом нашої держави.

На сьогоднішній момент на сході України склалася наступна ситуація.

По-перше, населення не розуміє, що роблять на території їхніх громад люди в однострої та без розпізнавальних знаків (зелені чоловічки асоціюються з будь ким, але не з державою).

По-друге, органи державної влади, які раніше й так майже нічого не робили для своїх громадян, на даний час вже не можуть нічого робити (ми вимушені прибігти до класичних методів – створення цивільно-військових адміністрацій)

По-третє, суспільство асоціює військових, що уособлюють Київ, владу, з погіршенням свого матеріального становища, ускладненням пересування та

неможливістю спілкуватись з близькими за лінією розмежування, з руйнуваннями в регіоні, відсутністю робочих місць.

Отже, основною метою пропаганди в зоні бойових дій перш за все повинно бути відновлення авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та повернення до статус кво на момент започаткування антитерористичної операції. Це можливо зробити шляхом підвищення авторитету ЗСУ та ідентифікації їх з державною владою (що на 90 відсотків так і є на даний час) та донести до людей, в чому перевага проживання в Україні, а не в інших державах.

Чинники, які призвели до виникнення вказаних проблем, ми можемо розподілити на внутрішні, які є системними прорахунками в діяльності влади та громадянського суспільства, та зовнішні, виникнення яких викликано впливом з-поза меж України [192, с.61; 64]. Внутрішні чинники:

Перший - відсутність єдиного розуміння ролі, завдань та методів пропаганди як в зоні АТО та і в державі в цілому. Це пов'язано з відсутністю цілеспрямованої та обґрунтованої інформаційної політики держави, яка б мала бути сформована та закріплена на державному рівні.

Другий - несформованість розуміння щодо системи та методів ведення пропаганди та контрпропаганди в зоні АТО.

Третій – невизначеність компетенції державних органів щодо здійснення пропаганди та контрпропаганди в зоні АТО.

Четвертий - не визначена роль ЗСУ, як найчисельнішого представника держави в регіоні, та низький рівень дисципліни в ЗСУ.

П'ятий - відсутність можливості в повному обсязі використовувати традиційні засоби розповсюдження пропаганди (теле, радіо, інтернет контент) та впливати на них за допомогою правових методів;

Шостий - існуючі традиційні засоби ведення пропаганди або не використовуються взагалі або абсолютно неефективні.

Зовнішні чинники включають перш за все інформаційне домінування в регіоні іншої сторони та технічну перевагу супротивника щодо застосування методів інформаційної блокади.

Цей перелік проблем (окрім технічних) ставить перед нами питання правового характеру. Пропаганду, на нашу думку, вже необхідно розглядати не як суспільне явище, політичний інструмент, а як правову категорію, яка повинна існувати в системі координат поряд з терміном «інформаційна безпека». Відповідно виникає необхідність конкретизації термінів «пропаганда» та «контрпропаганда» в законодавстві, і таким чином ми отримаємо правові важелі впливу (контроль, відповідальність тощо).

Необхідно переглянути повноваження органів державної влади щодо реалізації державної інформаційної політики в різних правових режимах (у тому числі АТО), надавши конкретні повноваження щодо існуючих інструментів реалізації державної інформаційної політики.

Слід розробити стратегію застосування контрпропаганди та пропаганди на сході, яка буде спрямована на формування проукраїнських поглядів у різних категоріях населення. Необхідно створити центральну тезу, яка буде адаптивною для кожної цільової аудиторії, визначити ці цільові аудиторії (ЗСУ, державні службовці, медичні працівники, працівники освіти, бізнес (по категоріях), та сама складна для проведення пропаганди аудиторія – пенсіонери.

Потенційним ресурсом для ведення пропаганди та контрпропаганди є сьогодні: ЗСУ; органи державної влади та місцевого самоврядування; громадські організації (волонтери, партійні осередки); ЗМІ, у тому числі так звані електронні ресурси, соціальні мережі.

Основним органом управління в системі цивільно-військового співробітництва є Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, створене в системі Генерального штабу за стандартами НАТО. Управління призначене для забезпечення сприятливих умов діяльності Збройних Сил України шляхом координації діяльності з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України з центральними органами виконавчої влади, міжнародними, благодійними та гуманітарними організаціями, військовими та дипломатичними представництвами іноземних держав, місцевими органами державної влади та органами місцевого

самоврядування, об'єднаннями громадян, військовими формуваннями, правоохоронними органами, Державною спеціальною службою транспорту, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідно до законів України з питань цивільно-військового співробітництва.

Управління знаходиться у прямому підпорядкуванні начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України через заступника начальника Генерального штабу Збройних Сил України (згідно з розподілом повноважень).

Відповідно до наказу Генерального штабу Збройних Сил України від 16.05.2011 року № 90 на управління покладається організація цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України; проведення заходів з формування позитивної громадської думки щодо діяльності Збройних Сил України, зокрема під час участі в антитерористичних операціях, під час введення правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, операціях з підтримання миру і безпеки та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та участь в аналізі соціально-політичної, економічної, релігійної, демографічної, екологічної, санітарно-епідеміологічної обстановки та прогнозування її впливу на виконання військовими частинами (підрозділами) Збройних Сил України завдань за призначенням.

Досвід залучення управління до заходів із формування у населення України позитивної громадської думки, вказав на необхідність розробки спільних планів співробітництва Генерального штабу Збройних Сил України з органами державної влади, міжнародними та неурядовими організаціями перед застосуванням сил та засобів збройних сил за призначенням.

Залучення управління до планування та реалізації гуманітарних проектів міжнародних донорів дозволило знизити соціальну напругу в населених пунктах на лінії зіткнення, а заходи короткострокового та середньострокового планування на підставі аналізу соціально-політичної, економічної, релігійної, демографічної, екологічної, обстановки в районах застосування підрозділів Збройних Сил України, дозволили проводити операції майже без спротиву та перешкоджання з

боку місцевого населення.

Наступним етапом розвитку системи цивільно-військового співробітництва в 2016 році стало нормативне закріплення та формування резерву військовослужбовців в інтересах заходів цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України та його підготовку шляхом введення в навчальний процес вищих військових навчальних закладів нормативної дисципліни «Цивільно-військове співробітництво».

Розвиток методологічного, методичного та наукового забезпечення органів військового управління, військ (сил) Збройних Сил України з питань цивільно-військового співробітництва планується здійснювати шляхом залучення до цієї діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського та Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, з подальшим розгортанням на базі цих двох навчальних закладів підготовки військових та цивільних фахівців в інтересах служби. Введення спеціалізації «фахівець з питань цивільно-військових відносин» пропонується здійснити на платформі спеціальності 081 «Право», враховуючи перелік специфічних завдань, які виконують представники служби цивільно-військового співробітництва. Досвід класичного застосування сегменту ЦВС вказує на превалюючий об'єм правових питань які вирішують групи ЦВС в постконфліктний період врегулювання.

На 2016-2017 роки управлінням сформовано потреби в науковій і науково-технічній продукції з питань цивільно-військового співробітництва яку готують фахівці вищезазначених навчальних закладів за фінансуванням як внутрішнього так і зовнішнього фінансового ресурсу.

За розрахунками управління до 2020 року в Україні буде створений громадянський структурований резерв з необхідних спеціалістів, організацій, фірм, підприємств України та країн перебування українських національних контингентів (країн, де планується використання національних контингентів) який може бути застосований в інтересах виконання завдань збройних сил та мінімізації наслідків застосування підрозділів збройних сил та надання допомоги

Збройним Силам України за умови залучення їх до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

На даний в районі проведення антитерористичної операції представники цивільно-військового співробітництва надають допомогу керівникам органів військового управління, командирам військових частин (підрозділів) Збройних Сил України по вивченню можливостей цивільної інфраструктури, що може бути використана в інтересах Збройних Сил України, визначенню морально-психологічного стану населення та оцінки його впливу на умови виконання покладених завдань.

Для вирішення комплексних завдань не військового характеру управлінню було надано можливість мати доступ до певних інформаційних ресурсів і таким чином в його компетенції з'явився ще один з інструментів – право одержувати в установленому законодавством порядку від структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та органів військового управління, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування інформацію, документи і матеріали, користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, в тому числі урядовими.

За час проведення антитерористичної операції представники служби цивільно-військового співробітництва взяли на себе вирішення питань по організації цивільно-військового співробітництва з представниками міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого та регіонального самоврядування, дипломатичних представництв України в інших державах, керівних органів та структурних осередків політичних партій і громадських організацій, керівних органів ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій та НАТО. За їх координації до відновлення регіону було залучено такі організації як МЧКХ, Хелло траст, Норвежська рада по питанням біженців при організації ООН, Лікарі без кордонів, та інші.

На сьогодні управління представляє інтереси Збройних Сил України в

державних органах, органах місцевого самоврядування, міжнародних, державних, громадських організаціях в Луганській та Донецькій областях.

Для врахування досвіду провідних країн щодо використання цивільного ресурсу в інтересах ЗСУ управління залучається до розробки пропозицій щодо реалізації у Збройних Силах України державної інформаційної, гуманітарної та безпекової політики, а також формування позитивної громадської думки щодо заходів, які здійснюються Урядом України та Збройними Силами України.

Програми та плани цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України з центральними органами виконавчої влади, міжнародними, державними, недержавними, благодійними та гуманітарними організаціями, військовими та дипломатичними представництвами іноземних держав, місцевими органами влади, об'єднаннями громадян, іншими військовими та правоохоронними формуваннями, збройними силами інших держав на сьогодні знаходяться в процесі розробки.

Як ми вже звертали увагу у підрозділі 2.4, сьогодні законодавчі норми у досліджуваній сфері визначають необхідність обов'язкового укладання письмового договору між харитативною організацією і Збройними Силами України лише у разі безпосередньої волонтерської допомоги останнім. У той же час, практика проведення антитерористичної операції на сході України свідчить про те, що співпрацю між вищевказаними суб'єктами взаємодії можливо розділити на два види: 1) надання харитативної (волонтерської та/або благодійної) допомоги безпосередньо Збройними Силами України (у т.ч. конкретним військовим підрозділам); 2) подолання наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. Незважаючи на те, що в останньому випадку Збройні Сили України не є отримувачами харитативної допомоги, без співпраці з ними здійснення такої допомоги в деяких населених пунктах, що розташовані в зоні проведення бойових дій, не можлива. Зокрема, в такі населені пункти можливо проїхати лише через мережу різновідомчих контрольно-пропускних пунктів, розташованих в зоні проведення АТО. Крім того, наявність

представників Збройних Сил України забезпечує збройний захист у разі виникнення ситуації при якій постає загроза життю та здоров'ю представників волонтерських організацій. На цей час така форма взаємодії будується виключно на засадах особистих зв'язків волонтерів з керівництвом військових підрозділів. Проте, відсутність правового закріплення про обов'язковість складання письмового договору у разі необхідності співпраці при подоланні наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах дії правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції), між організацією, яка здійснює харитативну (благодійну та/або волонтерську) діяльність та Збройними Силами України, сприяє виникненню корупційних ризиків, та може викликати інші негативні наслідки.

В якості позитивного прикладу можливо навести укладання меморандуму між Міністерством оборони України та благодійною організацією «Міжнародний благодійний фонд «Рес.Публіка», який здійснює гуманітарну допомогу в районах проведення антитерористичної операції на сході України. В положеннях цього меморандуму закріплено умови співпраці зі Збройними Силами України, зокрема із підрозділами цивільно-військового співробітництва Збройних сил України. Так, ним передбачені зобов'язання щодо координації та взаємодії з групами ЦВС ЗСУ та органами місцевої влади (соціальний та медичний сектори) при наданні благодійної допомоги незахищеним верствам цивільного населення в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей; при розробці та утіленні заходів, спрямованих на подолання інформаційних міфів шляхом формування позитивного ставлення до української армії, органів місцевої влади та української державності тощо. Також Меморандумом закріплені взаємні зобов'язання про збереження конфіденційної інформації, що стосується кожної із сторін, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством України. Крім того, благодійною організацією «Міжнародний благодійний фонд «Рес.Публіка» надано зобов'язання щодо фінансування заходів, передбачених Меморандумом, за рахунок власних коштів

та ресурсів, без залучення бюджетних коштів з боку Міністерства оборони України [316].

Щодо організаційного забезпечення такої діяльності слід зазначити, що у 2016 році передбачено створення вертикально інтегрованої служби цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, а саме створення структурних підрозділів цивільно-військового співробітництва у видах Збройних Сил України. Зокрема, у Сухопутних військах: в оперативних командуваннях (відділи ЦВС), в бригадах (полках) та прирівняних до них (групи ЦВС), до 2020 року - створення груп ЦВС в з'єднаннях (полках) Збройних Сил України та прирівняних до них, а також створення центру ЦВС Збройних Сил України, що дозволить завершити створення вертикально інтегрованої служби цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, та набуття повних операційних спроможностей всіх елементів системи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України відповідно до стандартів країн-членів НАТО, зокрема набуття на стратегічному рівні спроможностей ЗМІ.

Цілі досягнення спроможностей цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України PG 1105 CIMIC (відповідно до PFP PLANNING AND REVIEW PROCESS (PARP) DRAFT PARP ASSESSMENT 2016 FOR UKRAINE) полягають у наступному: до кінця 2018 року розвинути спроможність ЦВС збройних сил з метою забезпечення відповідної підтримки військам (силам) Збройних Сил України, у тому числі під час участі (у разі необхідності) в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки під проводом НАТО, а також вдосконалити спроможність ЦВС з метою надання необхідної допомоги цивільному сектору на території своєї держави, а саме: до кінця 2016 року досягнути спроможностей з підготовки польових груп та штабних офіцерів ЦВС, та сформувати резерв військовослужбовців, готових до виконання відведених функцій; до кінця 2017 року досягнути спроможностей з підготовки офіцерів взаємодії ЦВС та сформувати резерв військовослужбовців, готових до виконання відведених функцій; до кінця 2018 року досягнути спроможностей з підготовки функціональних спеціалістів та сформувати резерв військовослужбовців,

працівників Збройних Сил України, інших відповідних (заінтересованих) відомств, готових до виконання відведених функцій у наступних сферах: цивільне адміністрування (зв'язки з громадськістю), включаючи персонал, який спеціалізується на питаннях публічного адміністрування, юриспруденції, освіти, медицини, питаннях безпеки та охорони навколишнього середовища; Цивільна інфраструктура: включаючи персонал, який спеціалізується на питаннях зв'язку, транспорту, питаннях реагування на надзвичайні ситуації та охороні праці; гуманітарна допомога: включаючи персонал, який спеціалізується на питаннях взаємодії та забезпечення біженців, первинній допомозі, медичним та гуманітарних питаннях; економіка та торгівля: включаючи персонал, який спеціалізується на питаннях економічного розвитку, сільського господарства та харчування, промисловості та торгівлі; культурні питання: включаючи персонал, який спеціалізується на питаннях збереження архітектурної спадщини, художньому мистецтві, релігії та мовних питаннях.

4.4. Перспективи розвитку адміністративно-правового забезпечення цивільно-військового співробітництва в Україні

Протягом довгого періоду система адміністративно-правового забезпечення діяльності Збройних Сил України не була предметом уваги керівництва держави, внаслідок чого в ній виникла велика кількість прогалин та суперечностей. Потреба підвищення якості правового регулювання у досліджуваній сфері набула особливої актуальності під час участі Збройних Сил України в антитерористичній операції. Неактуальність нормативно-правової бази у сфері оборони була визначена як проблема функціонування сил оборони в умовах існуючих та потенційних загроз в Стратегічному оборонному бюлетені України, введеному в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016 [397]. Разом з тим спроби змінити ситуацію на краще шляхом внесення необхідних змін до законодавства, яке регламентує діяльність Збройних Сил України, є на даний час

не досить результативними.

23 червня 2015 року до Верховної Ради України було подано проект Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Збройні Сили України» та «Про оборону України» [377] (щодо здійснення Збройними Силами України цивільно-військового співробітництва)» (реєстраційний номер 2153а). У пояснювальній записці до законопроекту зазначалося, що відсутність дієвої системи популяризації та інформування про діяльність Збройних Сил України і агресивна антиукраїнська пропаганда з боку Російської Федерації створили передумови до появи недовіри, а в окремих випадках, протидії з боку місцевого населення окремих районів Донецької та Луганської областей, що надало певні тимчасові переваги незаконним збройним формуванням та підрозділам збройних сил Російської Федерації. З метою недопущення створення передумов гуманітарної катастрофи у районах проведення антитерористичної операції, виникнення соціальної напруги на іншій території України, формування позитивної громадської думки щодо діяльності Збройних Сил України під час дії особливого періоду, ведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, у операціях з підтримання миру та безпеки, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій існує необхідність впровадження системи цивільно-військового співробітництва у Збройних Силах України [303]. Проектом передбачалося ч.4 ст.1 Закону України «Про Збройні Сили України»[367], в якій закріплено функції останніх, доповнити повноваженням брати участь у цивільно-військовому співробітництві, а ч.3 ст.11 Закону України «Про оборону України» [377] доповнити новим абзацом такого змісту: «здійснює в межах своєї компетенції цивільно-військове співробітництво з іншими військовими формуваннями, правоохоронними органами, органами виконавчої влади та іншими державними органами, міжнародними, благодійними та гуманітарними організаціями, військовими та дипломатичними представництвами іноземних держав, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та цивільним населенням» [422].

13 липня 2015 року суб'єктом законодавчої ініціативи було внесено

доопрацьований проект вказаного нормативного акту, в якому, окрім включення до ч.4 ст.1 Закону України «Про Збройні Сили України» [367] функції цивільно-військового співробітництва, пропонувалося також ст.1 Закону України «Про оборону України»[377] доповнити визначенням цивільно-військового співробітництва як систематичної, планомірної діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів, утворених відповідно до законів України по координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами у районах дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України з метою формування позитивної громадської думки і забезпечення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій шляхом надання допомоги цивільному населенню у вирішенні проблемних питань життєдіяльності з використанням військових та невійськових сил та засобів. Крім того, ч.3 ст.11 вказаного Закону, в якій визначено функції Генерального штабу Збройних Сил України, пропонувалося доповнити наступним повноваженням: «здійснює в межах своєї компетенції організацію, координацію та контроль цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими державними органами, міжнародними, благодійними та гуманітарними організаціями, військовими та дипломатичними представництвами іноземних держав, громадськими об'єднаннями та цивільним населенням» [422] .

Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони 15 липня 2015 року розглянув вказаний законопроект і дійшов висновку, що прийняття Закону дасть можливість Збройним Силам України допомагати цивільному населенню постраждалих регіонів України у рамках цивільно-військового співробітництва відповідно до стандартів країн-членів провідних безпекових організацій Європи та світу під час участі в антитерористичних операціях, введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, в операціях з підтримання миру і безпеки та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Члени Комітету рекомендували Верховній Раді України прийняти

законопроект у першому читанні за основу, доручивши Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони доопрацювати його з урахуванням зауважень і пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи та внести на розгляд Верховної Ради України у другому читанні [53].

Головне науково-експертне управління у своєму висновку погодилося з думкою про те, що надання Збройними Силами України посиленої допомоги цивільному населенню у тих місцевостях, де громадяни та гуманітарна інфраструктура постраждали внаслідок ведення бойових дій та терористичних актів, є позитивним явищем, сприяє поліпшенню іміджу Збройних Сил, встановленню дружніх стосунків військових з цивільним населенням. Однак воно висловило заперечення щодо ведення діяльності з надання такої допомоги як «статутного» завдання Збройних Сил України. Допомога такого роду, відповідно до позиції Управління, повинна надаватись в міру можливості і без шкоди для виконання основних завдань Збройних Сил України. Із цього було зроблено висновок, що у випадках, коли для надання такої допомоги необхідне виконання військовослужбовцями певних робіт, вони можуть виконуватись лише на основі добровільної згоди, у вільний від несення служби час. Крім того, зауважувалося, що використання військовослужбовців Збройних Сил України для виконання робіт в рамках «військово-цивільного співробітництва» створюватиме певні корупційні ризики, які полягають у тому, що з'являється можливість для начебто «законного» використання окремими командирами роботи військовослужбовців для неслужбових цілей під прикриттям «військово-цивільного співробітництва» і одержання від цього неправомірної вигоди. На думку Управління, питання легалізації діяльності військовослужбовців щодо надання допомоги цивільному населенню мають бути врегульовані іншим шляхом. В основу такого регулювання має бути покладений принцип надання військовослужбовцям можливості (але не покладення на них обов'язку) надавати цивільному населенню таку допомогу на добровільній основі у час, вільний від виконання обов'язків військової служби [51].

Комітет з питань запобігання і протидії корупції у своєму Висновку від 15

вересня 2015 р. виявив в законопроекті корупціогенні фактори, оскільки використання військовослужбовців Збройних Сил України для виконання робіт в рамках цивільно-військового співробітництва створюватиме певні корупційні ризики використання окремими командирами роботи військовослужбовців для неслужбових цілей і одержання від цього неправомірної вигоди [54].

12 травня 2016 року вказаний законопроект розглянув на відповідність Конституції України на своєму засіданні Комітет з питань правової політики та правосуддя. У Висновку Комітету зазначалося, що надання Збройними Силами України допомоги цивільному населенню не може розглядатись як «статутне» завдання Збройних Сил України. Допомога повинна надаватись в міру можливості і без шкоди для виконання основних завдань Збройних Сил України. Разом з тим Комітет дійшов висновку, що проект Закону про внесення змін до законів України «Про Збройні Сили України» [367] та «Про оборону України» [377] (щодо здійснення Збройними Силами України цивільно-військового співробітництва) (реєстр. № 2153а від 13 липня 2015 року) не суперечить положенням Конституції України [55].

Щодо сутності вказаного законопроекту в аспекті відповідності його вимогам антикорупційного законодавства і законодавчо визначеним функціям Збройних Сил України хотілося б зробити декілька зауважень.

По-перше, нам уявляється методологічно некоректним підхід авторів законопроекту до категорії «цивільно-військове співробітництво» як до функції Збройних Сил України. Функції в контексті діяльності державних органів традиційно розуміються як основні напрями їх діяльності, що базуються на їх нормативно визначених місії, цілях та завданнях. Співробітництво ж є засобом виконання таких функцій, носить забезпечувальний характер. Якщо проаналізувати прийняті протягом останніх років законодавчі акти, якими регулюється діяльність державних органів, можна дійти висновку, що сучасній законодавчій техніці притаманно регламентування особливостей взаємодії з громадськістю під час визначення принципів функціонування певного державного інституту, контролю за його діяльністю.

Так, ст.11 Закону України «Про Національну поліцію», яка включена до Розділу II Закону «Принципи діяльності поліції», має назву «Взаємодія з населенням на засадах партнерства», а її положення визначають, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Крім того, у нормах цієї статті закладено низку вимог до побудови такої співпраці, зокрема, урахування особливостей регіону під час планування діяльності, особливостей її оцінювання та залучення незалежних соціологічних організацій до цього процесу. Розділ VIII вказаного Закону має назву «Громадський контроль поліції» і містить норми, які регламентують особливості оприлюднення звітів про діяльність поліції, прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції, взаємодію між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування. Особливий інтерес в контексті нашого дослідження мають положення ст. «Спільні проекти з громадськістю», яка визначає, що поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності. При цьому поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності [376].

В Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями віднесена до принципів діяльності цього органу, а ст.ст.26, 30, 31 регламентують забезпечення прозорості функціонування цього органу держави, особливості здійснення контролю, у том числі громадського, за його діяльністю [374].

Такий спосіб представлення нормативного матеріалу уявляється нам цілком

логічним – адже активна участь громадськості в державному управлінні, яка перетворилася на усталену практику після подій 2013-2014 року, потребує відповідного правового підґрунтя. Тому визначення на рівні принципів відкритості, прозорості діяльності органів держави, їх спрямованості на взаємодію з громадськістю уявляється дуже важливим. Цікаво, що серед принципів (основних засад) діяльності Збройних Сил України, що містяться у ст.11 базового Закону, що регламентує їх функціонування, будь-яке згадування про взаємодію, співпрацю з громадянами (йдеться лише про гласність і відкритість для демократичного цивільного контролю) [367].

По-друге, викликає заперечення авторський підхід до поняття цивільно-військового співробітництва як систематичної, планомірної діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів, утворених відповідно до законів України по координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами у районах дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України з метою формування позитивної громадської думки і забезпечення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій шляхом надання допомоги цивільному населенню у вирішенні проблемних питань життєдіяльності з використанням військових та невійськових сил та засобів [422]. Автори законопроекту, на нашу думку, не зовсім вірно визначили співвідношення між категоріями «взаємодія» і «цивільно-військове співробітництво». Якщо взяти як базовий критерій мети, то можна побачити, що формування позитивної громадської думки і забезпечення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань досягається не лише завдяки цивільно-військовому співробітництву, а й за допомогою інших складових взаємодії - обговорення громадськістю проектів правових актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України, громадської експертизи; моніторингу господарської, виховної та інших видів діяльності підрозділів Збройних Сил України тощо. Тобто не взаємодія є елементом цивільно-

військового співробітництва, а, навпаки, цивільно-військове співробітництво є складовою взаємодії Збройних Сил України з органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства та іншими суб'єктами.

Щодо можливих корупціогенних факторів, пов'язаних зі здійсненням цивільно-військового співробітництва ми приєднуємося до позиції І.М.Шопіної, яка вважає, що зниження можливого впливу корупційних ризиків цього законопроекту може бути здійснено за допомогою громадського контролю із залученням місцевих та всеукраїнських громадських об'єднань, які і так постійно здійснюють моніторинг в сфері надання допомоги і військовим, і цивільному населенню районів проведення антитерористичної операції. Заслужовує на увагу також її думка щодо того, що здійснення цивільно-військового співробітництва на добровільній основі у час, вільний від виконання обов'язків військової служби уявляється малоімовірним, оскільки доставка гуманітарної допомоги у райони, які постійно потерпають від артилерійських обстрілів або забезпечення безпеки роботи з відновлення газо-, водо- чи електропостачання на замінованій території у так званих «сірих» зонах уявляє собою типове бойове завдання, яке має виконуватися зі зброєю і з додержанням всіх необхідних заходів безпеки. Отже, здійснення заходів цивільно-військового співробітництва у вільний час і на добровільній основі (а значить, без зброї та засобів захисту) закономірно зустріло би опір будь-якого командира, який несе відповідальність за безпеку свого особового складу. Крім того, шкода, спричинена життю і здоров'ю військовослужбовців за таких умов не була б компенсована [562, с.79].

З огляду на сказане, виходячи із розуміння перспектив розвитку адміністративно-правового забезпечення цивільно-військового співробітництва в Україні шляхом легалізації поняття останнього на законодавчому рівні, визначення компетенції його суб'єктів та завдань, а також створення адміністративно-правового механізму здійснення підрозділами (групами) цивільно-військового співробітництва своїх функцій як у районах проведення антитерористичної операції, так і в інших регіонах України, уявляється доцільним

доповнення ст.11 Закону України «Про Збройні Сили України»[367], в якій визначено основні засади діяльності останніх, принципом наступного змісту: «взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства». Крім того, вказаний Закон слід доповнити окремою статтею 14-1 «Цивільно-військове співробітництво» у наступній редакції:

«Збройні Сили України для виконання покладених на них завдань у межах своєї компетенції взаємодіють з органами державної влади та місцевого самоврядування, територіальними громадами, міжнародними гуманітарними організаціями, громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями, політичними партіями, саморегульованими організаціями, організаціями, які здійснюють професійне самоврядування, засобами масової інформації, громадянами.

Організація взаємодії Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства здійснюється у межах системи цивільно-військового співробітництва, основними завданнями якої є: підвищення рівня взаємної довіри громадян і Збройних Сил України; усвідомлення та підвищення рівня соціальної відповідальності суб'єктів цивільно-військового співробітництва; підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців з метою виключення випадків неправомірної поведінки, яка порушує права, свободи та інтереси цивільного населення; зниження рівня внутрішніх загроз, що виникають внаслідок ведення бойових дій на території держави; створення якісно підготовлено військового резерву; консолідація українського суспільства.

Організація цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України покладається на структурний підрозділ Збройних Сил України, функції та повноваження якого визначаються Міністром оборони України».

Крім того, ч.3 ст.11 Закону України «Про оборону України» [377] необхідно доповнити повноваженням Генерального штабу Збройних Сил України здійснювати взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування, територіальними громадами, міжнародними гуманітарними організаціями,

громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями, політичними партіями, саморегульованими організаціями, організаціями, які здійснюють професійне самоврядування, засобами масової інформації, громадянами, у тому числі шляхом цивільно-військового співробітництва.

Ст.1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», в якій містяться визначення основних термінів, слід доповнити поняттям цивільно-військового співробітництва, а ст.19 вказаного Закону, яка регламентує участь громадян у здійсненні контролю, доповнити правом брати участь у заходах цивільно-військового співробітництва.

Розділ 1 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року, в якому визначено обов'язки, права та відповідальність військовослужбовців, має бути доповнений окремим пунктом 11-1, в якому мають бути закріплені вимоги щодо поведінки військовослужбовця під час спілкування з громадянами під час несення служби.

Крім того, відповідні зміни, пов'язані з уточненням поняття цивільно-військового співробітництва, мають бути внесені до Положення про Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, затвердженого наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 16.05.2011 № 90.

Слід також сказати, що чинним законодавством не врегульовано порядок взаємодії Збройних Сил України та органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в умовах мирного часу, у тому числі у період проведення антитерористичної операції. Залучення Збройних Сил України до виконання функцій цих органів може суперечити нормам Конституції України, з огляду на що, враховуючи роль військового компоненту для досягнення стабільності в районах проведення антитерористичної операції, необхідно визначити правовий механізм тимчасового делегування їм окремих функцій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в разі неможливості їх виконання в умовах ведення бойових дій. Положення ч.1 ст.3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», які визначають, що останні утворюються у разі потреби за

рішенням Президента України, створюють умови для довільного тлумачення таких «потреб» та несуть у собі загрозу порушення системи важелів та противаг як визначальної характеристики організації публічної влади в демократичній державі. З даного приводу ми повністю підтримуємо думку В.Я.Настюка і В.В.Белєвцевої, які вважають, що режими надзвичайного і воєнного станів містять особливий порядок правоохоронної діяльності, передбачений Конституцією України. Тому самі режими надзвичайного і воєнного станів мають розглядатися як особливі режими правоохорони у випадках глобальних викликів та загроз національній безпеці і правопорядку в державі. Заходи правоохоронної діяльності, що застосовуються у рамках зазначених режимів, істотно відрізняються від усіх інших, оскільки зачіпають гарантовані в звичайних умовах функціонування права і обов'язки громадян держави. Наявність особливих загроз національній безпеці і правопорядку держави означає наявність надзвичайних режимів правоохоронної діяльності і потребує їх спеціальної правової регламентації на усіх рівнях законодавчої системи [242, с.98].

З огляду на це слід визначити на законодавчому рівні умови, за яких можуть створюватися військово-цивільні адміністрації (неспроможність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування виконувати свої функції протягом певного періоду). Крім того, повноваження голови військово-цивільної адміністрації (п. 3 ст. 6 вказаного Закону) мають бути доповнені його правом представляти відповідну військово-цивільну адміністрацію та територіальну громаду у відносинах зі Збройними Силами України, що створить відповідні правові гарантії здійснення ним своїх владних повноважень. Відсутність критеріїв відповідності військовослужбовців займаним у військово-цивільних адміністраціях посадам створює ситуацію, за якої на посаду голови військово-цивільної адміністрації, у тому числі обласної, за формальними ознаками може призначатися будь-який військовослужбовець, незалежно від віку, освіти, професійного досвіду, що потребує свого усунення шляхом доповнення Переліку посад у військово-цивільних адміністраціях населених пунктів, які підлягають заміщенню військовослужбовцями військових формувань, осіб рядового і

начальницького складу правоохоронних органів, затвердженого Указом Президента України від 23 квітня 2015 року № 237/2015, кваліфікаційними вимогами щодо означених осіб.

Однією з ознак правової держави є неухильне додержання принципу законності всіма суб'єктами суспільних відносин. Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 92 Конституції України організація Збройних Сил України визначається виключно законом. Сьогодні в Україні створено передумови для формування військового права як комплексної галузі права, предметом якого є правовідносини у сфері військового управління; правовідносини, пов'язані з підготовкою, проходженням та звільненням з військової служби, внутрішньорганізаційні відносини, що виникають в органах військового управління, у військових підрозділах, частинах, з'єднаннях, створених відповідно до чинного законодавства, правовідносини, які виникають у зв'язку з участю військових підрозділів в операціях з підтримки миру та безпеки, правовідносини, які виникають під час введення воєнного та надзвичайного стану; правовідносини, які виникають при залученні збройних сил до проведення антитерористичної операції; правовідносини, пов'язані з юридичною відповідальністю військовослужбовців; правовідносини, які виникають під час забезпечення правопорядку та військової дисципліни серед військовослужбовців в місцях дислокації та районах виконання завдань. Одним із кроків створення і вдосконалення нормативно-правової бази функціонування Збройних Сил України має стати розвиток адміністративно-правового забезпечення цивільно-військового співробітництва в Україні шляхом легалізації поняття останнього на законодавчому рівні, визначення компетенції його суб'єктів та завдань, а також створення адміністративно-правового механізму здійснення підрозділами (групами) цивільно-військового співробітництва своїх функцій як у районах проведення антитерористичної операції, так і в інших регіонах України.

Висновки до розділу 4

1. Цивільно-військове співробітництво слід розуміти як врегульовану правовими нормами систему взаємовідносин між суб'єктами, до яких належать, з одного боку - Збройні Сили України як особливий інститут держави, з іншого - органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання, організації та громадяни, призначенням якої є створення сприятливих умов для реалізації функціональної мети кожного з них, надання допомоги громадянам у зоні збройного конфлікту, на підставі чого забезпечується підвищення авторитету Воєнної організації держави і збільшення ефективності діяльності Збройних Сил України.

2. Аналіз підходів, які існують у державах-членах НАТО стосовно сутності та організації цивільно-військового співробітництва, свідчить, що вирішення поставлених завдань суто військовими засобами потребує витрати значних матеріальних, людських та інших ресурсів, на відміну від виконання цих заходів із залученням ресурсів громадянського суспільства. Зарубіжний досвід свідчить про існування у структур *Civil-Military Cooperation (CIMIC)* широких повноважень які, за певних умов, включають окремі функції органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, неспроможних їх реалізувати внаслідок ведення бойових дій або надзвичайних ситуацій в регіоні. Ведення бойових дій в умовах проведення антитерористичної операції на території української держави має свої особливості, які не дозволяють у повному обсязі імплементувати стандарти діяльності СІМІС НАТО, оскільки Конституція України у ч. 4 ст. 17 визначає, що Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

3. Чинним законодавством не врегульовано порядок взаємодії Збройних Сил України та органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в умовах мирного часу, у тому числі у період проведення антитерористичної операції.

Залучення Збройних Сил України до виконання функцій цих органів може суперечити нормам Конституції України, з огляду на що, враховуючи роль військового компоненту для досягнення стабільності в районах проведення антитерористичної операції, необхідно визначити правовий механізм тимчасового делегування їм окремих функцій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в разі неможливості їх виконання в умовах ведення бойових дій. Положення ч. 1 ст. 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», які визначають, що останні утворюються у разі потреби за рішенням Президента України, створюють умови для довільного тлумачення таких «потреб» та несуть у собі загрозу порушення системи важелів та противаг як визначальної характеристики організації публічної влади в демократичній державі. З огляду на це слід визначити на законодавчому рівні умови, за яких можуть створюватися військово-цивільні адміністрації (неспроможність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування виконувати свої функції протягом певного періоду). Крім того, повноваження голови військово-цивільної адміністрації (п. 3 ст. 6 вказаного Закону) мають бути доповнені його правом представляти відповідну військово-цивільну адміністрацію та територіальну громаду у відносинах зі Збройними Силами України, що створить відповідні правові гарантії здійснення ним своїх владних повноважень. Відсутність критеріїв відповідності військовослужбовців займаним у військово-цивільних адміністраціях посадам створює ситуацію, за якої на посаду голови військово-цивільної адміністрації, у тому числі обласної, за формальними ознаками може призначатися будь-який військовослужбовець, незалежно від віку, освіти, професійного досвіду, що потребує свого усунення шляхом доповнення Переліку посад у військово-цивільних адміністраціях населених пунктів, які підлягають заміщенню військовослужбовцями військових формувань, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, затвердженого Указом Президента України від 23 квітня 2015 року № 237/2015, кваліфікаційними вимогами щодо означених осіб.

4. Як провідний напрям взаємодії громадянського суспільства і Збройних

Сил України цивільно-військове співробітництво охоплює відносини, які складаються між органами військового управління, з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами з одного боку, і інститутами громадянського суспільства, до яких належать харитативні утворення (благодійні та волонтерські); правозахисні; релігійні та військово-патріотичні організації, інші об'єднання громадян, незалежні ЗМІ, територіальні громади та окремі громадяни. Виокремлено завдання цивільно-військового співробітництва, до яких віднесено підвищення рівня взаємної довіри громадян і Збройних Сил України; усвідомлення та підвищення рівня соціальної відповідальності суб'єктів цивільно-військового співробітництва; підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців з метою виключення випадків неправомірної поведінки, яка порушує права, свободи та інтереси цивільного населення; зниження рівня внутрішніх загроз, що виникають внаслідок ведення бойових дій на території держави; створення якісно підготовлено військового резерву; консолідація українського суспільства.

5. Здійснені групами цивільно-військового співробітництва заходи дозволили підвищити рівень довіри населення Донецької та Луганської областей до Збройних Сил України і державних інститутів в цілому, що констатовано за результатами соціологічних досліджень, проведених незалежними соціологічними організаціями за координації Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. В цілому діяльність груп цивільно-військового співробітництва довела свою ефективність у попередженні гуманітарної кризи в районах проведення антитерористичної операції, зниження напруженості та протидії мешканців Донецької і Луганської областей діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, правоохоронних та інших державних органів. Разом з тим констатується наявність проблем, пов'язаних з правовим регулюванням цивільно-військового співробітництва, напрями вирішення якої запропоновано автором в проекті Концепції розвитку цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України.

РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

5.1. Генеза правового регулювання державної політики у сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України

В умовах збройного конфлікту на сході України проблеми підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України набувають особливої важливості, оскільки рішення комплексу складних соціально-політичних, економічних і правових проблем, які супроводжують проведення антитерористичної операції, вимагають консолідації зусиль всіх суб'єктів суспільних відносин для встановлення миру і стабільності в регіоні. Це обумовлює необхідність вивчення не лише існуючої системи взаємодії між громадянським суспільством і Воєнною організацією держави, але й генези правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України з метою урахування набутого досвіду.

Розглядати питання правового регулювання державної політики в сфері взаємодії із громадянським суспільством в цілому не можливо без визначення співвідношення держави і громадянського суспільства. Взагалі, як звертає увагу А. Ф. Колодій, поняття громадянського суспільства застосовується для вивчення неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави [259, с. 135].

Л. О. Новосколькова зазначає, що громадянське суспільство – сфера самореалізації громадян, свідомих своїх політичних інтересів і потреб, що взаємно корелюються і потребують для цього легітимного і легального політичного інституту – держави. Остання, в свою чергу, є частиною громадянського суспільства, інститутом здійснення публічної влади й

механізмом забезпечення безпеки, добробуту, правового захисту прав і свобод громадян [249, с. 62].

В. С. Плясов розглядає громадянське суспільство «не як щось окреме від держави, а, з одного боку як стадію її становлення, а з іншого, як частину її функціонального механізму. Громадянське суспільство здійснює таку ж стабілізуючу і регулятивну функцію, що й держава, але на нижчому рівні суспільної ієрархії» [282, с. 76].

На нашу думку, співвідносити державу і громадянське суспільство за принципами ієрархічності є не коректним. Більш слушною є протилежна позиція Л. О. Новосколькової, яка, зокрема, зауважує, що громадянське суспільство і держава співвідносяться як ціле і частина, як організм і механізм. При цьому держава є сильною тією мірою, якою в межах, відведених їй громадянським суспільством функцій і повноважень, ефективно здійснює політичне управління в інтересах громадян, створюючи для цього відповідну правову систему й легітимно забезпечуючи правопорядок. Тобто, держава сильніша тоді, коли активніше громадянське суспільство, коли вона має менший сегмент у суспільстві за обсягом праворегулюючої діяльності, коли ефективно виконує визначені їй Конституцією функції і завдання [249, с. 62].

Аналогічної думки додержується і О. С. Лотюк, яка стверджує, що у питанні співвідношення людини і держави громадянське суспільство було історично поставлене як найбільш розумна й доцільна організація людського буття для усунення протиріч. При цьому, з боку держави повинна мати місце відмова від претензій на роль єдиного «організатора і координатора», від намагання тримати у своїх руках всі соціальні нитки та зв'язки, а громадянське суспільство, будучи незалежним від держави, повинно знаходитися з нею у певній взаємодії [197, с. 80]. На продовження своєї думки, вона зазначає, що у країнах розвиненої демократії громадянське суспільство як сфера самоорганізації громадян виступає в ролі партнера держави у вирішенні соціальних та інших суспільних проблем шляхом: надання соціальних послуг громадян; проведення консультацій та участі у виробленні ефективних рішень;

поширення благодійництва та надання адресної та оперативної благодійної допомоги; здійснення громадського контролю за владою та боротьби із корупцією [204, с. 74]. Співзвучна цьому і думка М. Ю. Бондаренко, яка підкреслює, що сильною є влада, що спирається на широку громадську підтримку, та здатна виражати і захищати інтереси всіх соціальних прошарків, а отже, докладает зусиль і зосереджує увагу на формуванні й розвитку громадянського суспільства [34, с. 60].

Ю. Ю. Бальцій вважає, що громадянське суспільство як суспільство громадян, що є рівними в своїх правах, суспільство, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага, є базисом держави, де держава, в свою чергу, захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство [17, с. 47]. Схожої думки дотримується і Є. М. Хриков, який зазначає, що рівень розвитку громадянського суспільства характеризує наявність, спрямованість, ефективність взаємодії інститутів громадянського суспільства та влади. Очевидно те, що ефективна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, але громадянське суспільство та його інститути стають дієвими чинниками державотворення лише за умови соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля [538, с. 101].

Не можливо не погодитись з тими науковцями, які вважають, що лише при наявності гарантування державою прийнятних умов для функціонування інститутів громадянського суспільства, а також створенні умов для раціонального використання спільних зусиль держави і громадянського суспільства у розв'язанні актуальних проблем як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, можливий розвиток громадянського суспільства [434, с. 20; 545, с. 104].

Стосовно ролі держави відносно громадянського суспільства, важливості правового регулювання в сфері їх діяльності, ми повністю підтримуємо думку О. С. Лотюк, яка стверджує, що громадянське суспільство не може бути

повністю саморегульованим [201, с. 97]. Завжди виникає потреба у правовому регулюванні [199, с. 39]. Держава є певною формою, оболонкою громадянського суспільства, яка забезпечує його збереження і стабільність. Вона повинна створювати умови для функціонування громадянського суспільства [204, с. 79]. Оскільки, як нагадує А. Ф. Колодій висловлення Дж. Кіна: громадянське суспільство дарує свободу деспотам та демократам рівною мірою. З цієї причини незріле громадянське суспільство може перетворитися на поле битви, на якому, завдяки громадянським правам і свободам, лисиці насолоджуються свободою полювати на курей [135; 291, с. 235]. Крім того, вона підкреслює, що визнаючи автономність громадянського суспільства, правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідкувати за їх виконанням, іншими словами, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформувані сприятливе правове поле для діяльності створюваних ними громадських інститутів [135, с. 235]. На підтвердження своєї думки, вчена наводить слова Карла Россетти: «Захищеність конституційних прав є фундаментальною умовою автономності громадянського суспільства і заборолом проти беззаконного правління» [574; 135, с. 236].

Мета державної влади полягає в створенні передумов для гармонійного розвитку осіб, суспільних груп і всього суспільства. Звідси випливає обсяг функцій державної влади у сферах законодавства, адміністрування та судочинства [539, с. 287]. А. Шептицький навчає: «Керівна влада має за мету служити спільному благу, зберігати й боронити природну й істинну свободу громадян, сімей і громадських організацій» [557, с. 3].

На думку науковців основними напрямками правового регулювання державної політики в сфері діяльності громадянського суспільства є: розроблення, прийняття та вдосконалення законодавчого регулювання виникнення, розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства; утвердження принципу верховенства права, формування правової держави та її самообмеження у відносинах з громадянським суспільством,

підвищення рівня гарантованості прав і свобод; створення адекватної соціальної структури на основі розвитку приватної власності та ринкових відносин, формування середнього класу, підвищення життєвого рівня основної маси людей, звуження сфери бідності, з одного боку, та обмеження впливу олігархічних кланів, з іншого; визнання державою автономності структур громадянського суспільства та мінімізація рівня свого втручання в його діяльність; разом з тим, впровадження різноманітних форм державної підтримки інститутів громадянського суспільства, у тому числі спрощення механізму доступу громадських об'єднань до необхідних джерел фінансування; забезпечення функціонального балансу між державними інтересами та інтересами окремо взятих позадержавних інституцій; створення умов для забезпечення рівних можливостей для всіх партнерів та взаємовідповідальності відносин; створення умов для розширеного соціального діалогу громадянського суспільства з державою та співробітництва органів державної влади з інститутами громадянського суспільства; створення прозорого і збалансованого механізму прийняття рішень органами державної влади та умов для здійснення суспільного контролю за їх діями, забезпечення участі представників громадянського суспільства на всіх етапах підготовки, ухвалення та впровадження рішень органів публічної влади, підзвітності державних органів перед суспільством; забезпечення ефективного доступу громадян до повної інформації щодо діяльності та рішень органів державної влади, інформаційної відкритості взаємодії між сторонами та вищого рівня незалежності засобів масової інформації й їх активнішої участі у формуванні громадянського суспільства та інше [200, с. 41; 292, с.282; 142, с. 236; 33, с. 60; 34; 487; 551, с. 132]. Разом з тим, на думку науковців, громадянське суспільство може і повинне надавати допомогу державі у здійсненні її функцій та одночасно контролювати (виконуючи свою базисну функцію контролю за діяльністю органів публічної влади) здійснення відповідної функції державою, за рахунок чого забезпечується її максимальна ефективність [134, с. 16].

Підсумовуючи огляд питання стосовно правового регулювання

державної політики в сфері діяльності громадянського суспільства в цілому, ми приєднуємось до більшості вітчизняних науковців на думку яких від ефективності правового механізму регулювання діяльності суб'єктів громадянського суспільства, різнобічної взаємодії вказаних суб'єктів з органами державної влади залежить дієвість інститутів громадянського суспільства, а також їх стабільність і стійкість у цілому [201, с. 92; 17, с. 47; 460, с. 211; 77].

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду питання щодо генези правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України, необхідно зупинитись на генезисі громадянського суспільства в цілому. Це питання докладно розглядалось як політологами так і правознавцями. До вітчизняних дослідників насамперед необхідно віднести роботи А. Ф. Колодій, О. С. Лотюк, О. Ф. Скакун, які аналізуючи теоретичну спадщину, а також роботи сучасних зарубіжних дослідників, зокрема, Дж. Александера (Реальні громадянські суспільства (*Real Civil societies*)) [571, с.18], Роберта Д. Патнема (Демократія працює. Громадянські традиції в сучасній Італії (*Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*)) [584], Ютакі Тсуїнакі (Вивчення реаліях японського громадянського суспільства через порівняння (*Exploring the Realities of Japanese Civil Society through Comparison*)) [589] та інших, виділяють три етапи розвитку громадянського суспільства.

Так, перший етап починається з розвитку буржуазного суспільства, вільного підприємництва і приватної ініціативи (XVII- XVIII ст.) та припадає на період усунення юридичної нерівності й обмеження політичної влади правом. Його основні положення сформульовані такими філософами та представниками класичної політекономії, як: Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Г. В. Ф. Гегель, А. де Токвіль, Д. Юм, А. Сміт, А. Фергюсон та іншими мислителями того часу. Томас Гоббс першим вводить сам термін «громадянське суспільство», але ототожнює громадянське суспільство і державу. Водночас, Дж. Локк на перший план у цьому питанні висуває

індивідуальну схильність кожного до об'єднання з іншими та утворення державної влади. Д. Юм, А. Сміт, А. Фергюсон звернули увагу на економічну складову громадянського суспільства. Завершального вигляду теоретична основа класичного розуміння громадянського суспільства набула у поглядах І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля. Останній вперше осмислив явище громадянського суспільства з точки зору його автономного статусу по відношенню до держави. Проте, наголошуючи на пріоритетності державності відносно громадянського суспільства, будучи переконаним у необхідності постійного контролю влади над громадянським сектором через дезінтеграційну природу останнього, своїми поглядами він знецінює саму ідею громадянського суспільства [518, с. 150]. У той час, як І. Кант, встановивши взаємозалежний зв'язок між правом і свободою людини, обґрунтував визначальну передумову утвердження громадянського суспільства - визнання кожним громадянином права інших людей на самоствердження в даному соціальному просторі [196, с. 63-64]. Отже, загальною тенденцією розвитку суспільно-політичної думки протягом цього етапу стало осмислення проблеми розмежування сфери політичної діяльності та громадянського суспільства. На практиці у цей період з'являються нові організації соціального життя – правова держава та конституціоналізм, що надало людині можливість почувати себе захищеною від свавілля влади; приватне життя остаточно відокремилось від громадського (публічного), а публічна сфера поділилася на політичну і громадську [61, с.98; 460, с. 128; 202, с. 65; 258, с. 7].

Другий етап розвитку громадянського суспільства охоплює ХІХ століття. В цей час громадянське суспільство формується в найбільш розвинутих буржуазних країнах. Формальна рівність відкриває можливості для прояву індивідуальності: з'являється громадянин як самостійний суб'єкт, що усвідомлює себе індивідуальним членом суспільства. Він конституційне наділений певним комплексом прав, свобод і водночас несе відповідальність перед суспільством. Держава все більше віддаляється від виконання функцій власника. Розвиваються правові механізми, що стримують політичну владу,

підкоряють її закону. Відбувається становлення представницької демократії — постійно діючих представницьких загальнонаціональних установ парламентського типу зі суворо позначеними повноваженнями затверджувати податки і приймати закони [460, с. 136].

Тільки на III етапі, який розпочався у XX столітті та триває по цей час, з розвитком демократії суспільство, як звертає увагу О. Ф. Скакун, набуло ознак відносно незалежного і автономного соціального утворення, відокремленого від держави і здатного реалізовувати виявлені потреби й інтереси громадян на основі самоорганізації [460, с. 137]. При цьому науковці звертають увагу, що на даному етапі питання громадянського суспільства знову привернули увагу політологів, філософів, правознавців. О. С. Лотюк, аналізуючи його, наводить дослідження японських вчених, які пов'язують це з певними факторами, одним з яких вони називають проблему демократизації, яка загострилась після отримання незалежності колишніми радянськими республіками, оскільки, у той час зазначала суттєвих змін політична карта світу. Крім того, постала перед пострадянськими країнами постала проблема пов'язана із якістю громадських об'єднань, які почали створюватися у ті часи. Іншим чинником стала проблема синергії держави повинна і громадського суспільства [589, с. 18; 200, с. 37].

Отже, як слушно зауважив Р. Дарендорф: створення реального громадянського суспільства може бути досягнуте лише протягом кількох поколінь [578, с. 4-5].

Не можливо не погодитись з наданим визначенням етапів розвитку громадянського суспільства. Разом з тим необхідно звернути увагу, що зазначена класифікація відображає генезу, яка мала місце у тих країнах, які на цей час відносяться до держав із сталою демократією. У той час, як Україна майже все XX століття знаходилась у складі держави з тоталітарним режимом, яка до того ж будувала своє управління на ідеології, яка заперечувала само право на існування вільного підприємництва, приватної власності та ініціативи, які є підґрунтям існування громадянського суспільства. Взагалі, як підкреслюють О. І. Гук та А. Ф. Колодій, громадянське суспільство залежить

від держави і не може набути розвинених форм в умовах політичного насильства й тиранії [81, с. 54]. Тобто, розвиток громадянського суспільства в Україні в цілому, та правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України, зокрема, відбувався зі своїми специфічними особливостями.

В основі демократичного устрою лежить пошана до прав людини, найголовнішими серед яких є права на життя, сім'ю, виховання, освіту, вибір життєвого шляху, працю, здобуття засобів до гідного існування [300]. Демократія як суспільний устрій, скерований на забезпечення гідності кожної людської особи, прав людини, турботи про спільне благо як критерій політичного життя [125]. І навпроти, при антидемократичному режимі відбувається потоптання прав і свобод людини. До його крайньої форми відноситься тоталітарний режим, який характеризується повним пануванням держави над людиною і суспільством; одержавленням усіх легальних громадських організацій; не обмеженими законом і закону не підвладними повноваженнями влад; заборонаю демократичних організацій; фактичною ліквідацією формально проголошених конституційних прав і свобод; усепроникаючим контролем за діяльністю громадян і громадських організацій; політичною цензурою; відсутністю гласності; войовничою тотальною нетерпимістю до усіх, хто мислить інакше, ніж диктують правляча партія та її ідеологія; репресіями відносно опозиції та інакомислячих; мілітаризацією суспільного життя; прагненням до зовнішньої експансії [464, с. 51]. Комуністичний режим, який панував більшу частину ХХ століття в СРСР і в Україні, що входила до його складу, відноситься саме до тоталітарного режиму, при якому, як звертають увагу науковці, не тільки існували спроби усунути будь-які форми громадської групової діяльності, але й намагалися ліквідувати таку діяльність. При цьому участь в державних організаціях найчастіше була обов'язковою. У результаті, негативний досвід з державними організаціями під час комуністичного періоду, значно вплинув на свідомість певної частини населення по всій посткомуністичній Європі, сформувавши почуття недовіри

до громадських організацій [580, с. 293] [198, с. 52-53], що певним чином позначилось на особливостях розвитку громадянського суспільства в Україні.

Враховуючи, що загальні процеси стосуються і розвитку громадянського суспільства в Україні, ми не можемо обійти той факт, що значна частина проходження третього етапу цього генезису для нашої держави припадає на роки перебування її у складі СРСР з його комуністичним режимом. І, таким чином, розглядаючи питання генези правового регулювання державної політики в сфері діяльності громадянського суспільства в Україні, та, зокрема, його взаємодії зі Збройними Силами України, необхідно визначитись щодо двох аспектах. По-перше, це стосується питання існування громадянського суспільства у ті роки в Україні, оскільки значна кількість науковців заперечує існування громадянського суспільства при тоталітарному режимі. З цього випливає другий аспект, а саме: який саме тип антидемократичного режиму, тобто, тоталітарний чи авторитарний, панував в Україні за часів УРСР.

Так, А. В. Бадер наголошує, що за тоталітарного режиму громадянського суспільства не існує. Однак, на його думку, це не означає, що громадяни не взаємодіють із силовими структурами, оскільки державах з тоталітарним політичним режимом розповсюджена масова, контрольована та примусова демонстрація підтримки влади у тому числі й силових структур. І наводить у якості прикладу розповсюдження доносів на співгромадян, добровольчі народні дружини, групи для боротьби з крадіями та спекулянтами тощо [95, арк. 44; 96, арк. 102; 97, арк. 7; 16, с. 10]. Разом з тим, науковець вважає, що комуністичний режим в СРСР з часом змінився із тоталітарного на авторитарний. У якості підтвердження цьому він наводить діяльність «Комітету солдатських матерів Росії», що виступав з критикою російської влади та знаходився під контролем владних структур [149]. Оскільки, на його думку, «за авторитарного режиму починає формуватись громадянське суспільство, населення здобуває деякий політичний досвід, досвід самостійної не контрольованої діяльності, з'являються різноманітні громадські організації, що діють автономно від влади, однак не у політичній сфері. Взаємодія із силовими структурами може

виявляться як у підтримці так і у критиці. Однак, критика досить швидко видаляється» [16, с. 10].

На нашу думку, таке ствердження, по-перше, занадто категоричне (щодо «не існування» при тоталітарному режимі громадянського суспільства взагалі), по-друге, суперечить як самим фактам, так і ознакам авторитарного режиму (це що стосується наявності в СРСР, а з ним і в Україні у роки радянської влади, авторитарного режиму).

Стосовно наявності чи відсутності громадянського суспільства за радянські часи, зокрема, в Україні, більш виваженою, на наш погляд, є думка А. Ф. Колодій, яка вважає, що за умов тоталітаризму виникали лише деякі зародки (паростки) громадянського суспільства, які не могли функціонувати легально. Оскільки його існування передбачає публічність, наявність незалежної преси, а також суспільну активність незалежно від держави, а коли треба — то й на противагу їй, що робити легально в СРСР та інших соцкраїнах було практично неможливо. Саме ці «паростки» розвинулися в громадянські інститути лише з лібералізацією режиму і пізніше — з переходом до демократії [503]. Однак, як можна бачити, вчена також має сумніви стосовно існування громадянського суспільства за часів УРСР, а крім того, вважає, що тоталітарний режим може лібералізуватись.

Перш ніж розглянути форми громадянського суспільства, які існували в Україні за часів комуністичного режиму, в цілому, та у сфері взаємодії зі Збройними Силами України, зокрема, на нашу думку, необхідно визначитись — який саме панував режим, особливо у останні тридцять років свого існування. Оскільки, як ми розуміємо, саме ці роки (особливо останнє десятиріччя) деякі науковці вважають часом існування авторитарного режиму або лібералізованого тоталітаризму.

О. Ф. Скакун о свої роботах наводить дослідження, які побачили світ у 50-і роки ХХ ст. (Х. Арендт, Р. Арон). В них окреслені наступні ознаки тоталітаризму: рекламування тоталітарного режиму як рятівника суспільства; перетворення держави на все-охоплюючий і всемогутній інструмент партії з

необмеженою владою; встановлення загальновизнаної та обов'язкової ідеології, що виправдує і легітимізує тоталітарний режим; наявність центру, що має владні повноваження управління і діє за своїм розсудом, у тому числі й з порушенням норм закону; здійсненням управління, як правило, централізовано; концентрація влади в руках одного або кількох тісно взаємозалежних органів, рішення яких повинні виконуватися беззаперечно; використання насильства і позасудових методів примусу людей; спирання на поліцейський і військовий апарат; субординація суб'єктів громадських відносин, дія принципу пріоритету держави над особою, відсутність гарантій здійснення конституційно проголошених прав і свобод особи, особливо у взаємовідносинах особи з владою [460, с. 85-86].

Історичні факти свідчать, що, наприклад, Конституція республіки, затверджена позачерговою сесією Верховної Ради УРСР у квітні 1978 р. була майже точною копією Конституції СРСР 1977 р. Вона ще більше обмежила самодіяльність республік, особливо в господарській сфері. Декларовані ліберальність політичної системи, широкі права народу, державний суверенітет аж до можливості виходу з СРСР анітрохи не заважали КПРС застосовувати на практиці диктаторську форму правління, а за спробу користуватися окремими конституційними права переслідувати сміливців аж до ув'язнення. Для закріплення панування партійного керівництва в Конституції СРСР і союзних республік вводилася спеціальна шоста стаття, якою КПРС проголошувалася керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи [152; 128, с. 359]. У 80-х роках минулого століття високо розвинуті країни побудували постіндустріальне суспільство та вступили в технотронну еру. Україна ж у складі СРСР все ще продовжувала індустріалізацію. Темпи економічного зростання неухильно знижувалися, стагнація поступово охоплювала всі сфери суспільного життя. Замість того щоб виробничі пропорції регулювати потреба споживання, тобто ринком, соціалістична система запровадила плановість, волюнтаристськи встановлені показники. Окрім того, у 70-80-х роки надзвичайно поширилася практика

коригування планів у бік зниження. Все це перетворило країну у суспільство тотального дефіциту. Найбільш гальмовим фактором економіки була відсутність зацікавленості трудівника у результатах своєї праці через відчуження його від засобів виробництва, від розпорядження виробленою продукцією. Ці явища свідчили про розклад радянського ладу. Тоталітарна комуністична система могла продемонструвати певну ефективність в екстремальних умовах, коли потрібно було мобілізувати зусилля суспільства на вирішення надзвичайних завдань (індустріалізація, війна, повоєнна відбудова тощо). Вона могла також, зосередивши ресурси на окремих ділянках, домогтися на них значних результатів (наприклад, в освоєнні космосу чи гонці озброєнь). Але ця система не змогла забезпечити стабільного й ефективного розвитку суспільства за нормальних, мирних умов. У ці роки стала очевидною її нездатність витримати конкуренцію з західною моделлю, заснованою на ринковій економіці і демократії. У 1985-1987 рр. економічна, політична і соціальна криза комуністичного суспільства примусила правлячі кола СРСР вдатися до «лакування» збанкрутілого режиму. Традиційні методи придушення опозиційного руху вже не давали бажаних результатів, суперечили іміджу демократизації і гласності, викликали рішучі протести світового співтовариства. Режим змушений був відмовитись від терористичних методів боротьби з інакомисленням, змиритись з зародженням політизованих громадських організацій. Проте, велелюдні мітинги, які у 1988 р. відбувались в багатьох містах України, розганялись міліцією та її загонами особливого призначення. Найвиразніше це виявилось у Львові. Влада намагалася частину мітингів заборонити, а організовані всупереч заборонам – розігнати. Затриманих розвозили по судах, які призначали покарання (попередження, штраф, примусову працю до 2 місяців, арешт на 15 діб). Комуністичний режим боровся проти дисидентів до останнього подиху. Кілька разів у 1989 р. піддавався арештам та ув'язненню голова Спілки української молоді у Харкові А. Черемський за те, що виносив синьо-жовтий прапор з тризубом під час екологічного віча та інших масових акцій. Справжнє побоїще 30-тисячної

демонстрації влаштувала 23 серпня того ж року тернопільська міліція. Продовжувалось використання психіатрії у боротьбі з інакомисленням. Зокрема, у грудні 1988 р. на примусове лікування у миколаївську психлікарню було поміщено вчителя А. Ільченка за вступ в Українську Гельсінську Спілку. З метою протидії докорінним соціально-політичним зрушенням комуністична партія України (КПУ) намагалася утворити різноманітні псевдонародні об'єднання: всілякі комітети захисту Леніна, СРСР, комуністичних ідей, Раду громадських організацій України та інші. Але всі вони незалежно від назви, складу чи програми покликані були виконати головну функцію: зберегти панування КПРС [128, с. 389-390]. Однією із переломних вех того часу стала, так звана, «Революція на граніті», яка відіграла важливу роль у становленні незалежності України. Вона була ініційована у вересні 1990 року «Українською студентською спілкою» та «Студентським братством». 2 жовтня 1990 понад 100 студентів поставили наметове містечко й розпочали голодування на площі Жовтневої революції (нинішньому майдані Незалежності). Більшість становили студенти з Києва, Львова та Дніпропетровська. Головними вимогами протестувальників були: перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі; проходження військової служби юнаками-українцями на території України; націоналізація майна Компартії України та ВЛКСМ; відставка голови Ради Міністрів УРСР. На їх підтримку застрайкували і всі вищі навчальні заклади Києва (а також технікуми, ПТУ і старші класи шкіл). Мітингувальники перекрили рух транспорту, оточили Верховну Раду, захопили корпуси Університету ім. Шевченка. Студентські акції протесту пройшли в обласних центрах, зокрема, Луганську та Львові. Після розмови зі студентами демонстративно здав свій квиток члена КПРС Олесь Гончар. Це був масовий рух за ідеї незалежності України. Під тиском напівпідпільних громадських організацій, які розбили намети на площі Жовтневої революції, влада надала студентам годину прямого телефіру на УТ-1. Молодь закликала однодумців до всеукраїнського страйку, і наступного дня до її акції протесту були готові долучитися не тільки вищі навчальні заклади, а й заводи і фабрики. Студенти

передали Президії Верховної Ради УРСР свої вимоги, які влада змушена була задовольнити. Проте, незважаючи на обіцянку не притягувати до кримінальної відповідальності учасників протестів, були відкриті кримінальні справи, зокрема Олесь Донія кинули до Лук'янівського СІЗО, якого звільнили згодом під тиском громадськості [214]. У січні 1991 р. весь світ сколихнули події у Вільнюсі, де відбулася спроба державного перевороту з допомогою радянських військ, внаслідок чого загинуло 13 осіб. 19-21 серпня 1991 р. військово-партійна бюрократія зробила останню спробу врятувати імперію і свою владу в ній шляхом державного перевороту [128, с. 430], але спроба путчистів на цей раз не вдалась і для України розпочався новий відлік часу.

Закономірності виникнення та розвитку систем державно-політичної влади (у тому числі тоталітарного режиму та комуністичного, як його різновиду), стадії які проходить той чи інший режим, де і коли закінчується одна форма і настає інша тощо, потребують подальшого дослідження з боку політологів та науковців з теорії держави та права. Ми лише констатуємо той факт, що до повалення в Україні радянського устрою в ній панував тоталітарний режим. Він мав різні прояви: від розквіту до занепадання. Внаслідок об'єктивних обставин, неспроможності виконувати державні функції в нових світових умовах, комуністичний режим у останнє десятиріччя свого панування, в Україні зокрема, ослаб, але свої тоталітарні риси не залишав. Його ослаблення не свідчить про його зміну на авторитарний або його лібералізацію. Тоталітарний режим за своєю суттю не може бути ліберальним. Тоталітаризм і лібералізм мають таке ж саме співвідношення як вогонь та вода. Треба називати речі своїми іменами - увесь час існування СРСР і України у якості УРСР, на теренах нашої держави існував тоталітарний режим.

Стосовно же авторитарного режиму в Україні ми можемо лише зробити гіпотетичне припущення. Так, якщо у разі посилення збройної агресії з боку Російської Федерації в Україні або в її окремих місцевостях буде введено правовий режим воєнного стану, то згідно з положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на тій території, де його введено, військово-

командування разом із військовими адміністраціями можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади запроваджувати та здійснювати в межах своїх повноважень тимчасові обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану. Зокрема, такі заходи правового режиму воєнного стану як заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів; порушення у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону тих політичних партій та громадських об'єднань діяльність яких спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення (тобто тих, діяльність яких початково заборонено та саме та діяльність яка підлягає державному контролю про що ми звертали увагу раніше); також може підлягати регулюванню діяльність засобів масової інформації, заборонено роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передача інформації через комп'ютерні мережі (ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану») [385]. В цілому воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. І обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, у тому числі вищевказаних, запроваджуються із зазначенням строку їх дії, є тимчасовими та

зумовленими загрозою (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану») [385].

Якщо розглянути ознаки авторитарного режиму, наданого О. Ф. Скакун, то можна побачити, що вони фактично є саме ознаками режиму воєнного стану в державі (це стосуються державного управління та деяких інших питань на яких ми не зупиняємось окремо, оскільки вони безпосередньо не стосуються теми дослідження). Так, вона зазначає, що авторитарний режим має на меті проведення мобілізаційних заходів на подолання труднощів, що виникли внаслідок надзвичайних обставин; влада при авторитарному режимі займається у першу чергу питаннями забезпечення власної безпеки, громадського порядку, оборони і зовнішньої політики, може впливати на стратегію економічного розвитку та здійснювати структурні перетворення, не руйнуючи при цьому механізм ринкового саморегулювання, проводить достатньо активну соціальну політику; зберігає автономію особи і суспільства в сферах, що не належать до політики (так, статтею 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» заборонено обмеження прав і свобод людини і громадянина, передбачених ч. 2 статті 64 Конституції України: рівність перед законом, право на звернення до органів державної влади, судовий захист тощо [385]); не намагається радикально перебудувати суспільство на ідеологічних засадах; не прагне ввести планове управління економікою і встановити загальний контроль за населенням, обмежується жорстким політичним контролем; ґрунтується на праві та моральних засадах [460, с. 85-86].

Повертаючись до розгляду питання стосовно існування чи не існування громадянського суспільства в Україні за часів радянської влади, ми схильні погодитись із думкою О. С. Лотюк, яка вважає, що якою б поліцейською та тоталітарною не була держава, певну частину її фундаменту все одно складає громадянське суспільство – хай навіть обмежене, задавлене. Жоден тоталітарний режим не в змозі знищити приватне життя громадян, яке у різних своїх проявах і є тим, що ми вкладаємо в розуміння громадянського суспільства [199, с. 38].

Разом з тим, необхідно зауважити, що окремі ознаки громадянського суспільства, які О. С. Лотюк пов'язує з проявами приватного життя громадян, а А. Ф. Колодій називає зародками (паростками) інститутів громадянського суспільства, які не могли функціонувати легально [260, с.112], були лише однією із складових основи громадянського суспільства. Але відсутність економічної складової (вільного підприємництва) та легалізації таких громадянських об'єднань, з методологічної точки зору не дозволяє нам розглядати його у сучасному розумінні, а також з точки зору предмета цього дослідження. Оскільки правове регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України, стосується безумовно лише легалізованих інститутів громадянського суспільства. Проте, ми не можемо не згадати дві (із багатьох) громадські організації (по суті, а не за правовим станом), діяльність яких суттєво вплинула на руйнування тоталітарної системи в Україні, розбудову демократичного режиму та розвиток громадянського суспільства в нашій державі.

По-перше, це – Українська гельсінська група (УГГ). Нагадаємо, що 1 серпня 1975 р. у м. Гельсінкі було підписано Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі [115], невдовзі опублікований в СРСР. 9 листопада 1976 р. десять українських громадських діячів, зокрема Л. Лук'яненко, О. Мешко, П. Григоренко та інші, підписали Декларацію про створення Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод, яка своїм головним завданням вважала «ознайомлення урядів країн-учасниць і світової громадськості з фактами порушень на території України Загальної Декларації Прав Людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Народою» [90]. Група робила спроби зареєструватися як громадська організація. Вона подала офіційним інстанціям свої установчі документи. Окрім того, відповідне клопотання було надіслане Раді Міністрів УРСР 14.10.1977 р., але й воно залишилось без відповіді. До кінця 1980 р. УГГ оприлюднила 30 меморандумів, декларацій, маніфестів, звернень та інформаційних бюлетенів в яких викривалися злочини режиму: розкуркулення,

голод 1933 р., репресії 1937 р., винищення УПА і мирного населення, у тому числі переодягнутими у «повстанців» чекістами, русифікація, ігнорування національних прав України. Пропонувалася правомірність можливого виходу України зі складу СРСР. Кожен з цих документів ставив перед українською та світовою громадськістю важливі проблеми української державності, політичної, економічної та духовної незалежності, захисту прав людини. Але ні відкритість діяльності, ні намагання працювати у рамках Конституції і законів УРСР, ні міжнародна підтримка гельсінського процесу і правозахисного руху не врятували УГГ від погрому. Із 41 членів УГГ за часів СРСР понад тридцять активістів було ув'язнено та засуджено до багаторічних строки, з яких четверо загинули, не витримавши тортур. Якщо уцілілі члени московської Гельсінської групи 1982 р. оголосили про припинення діяльності, то УГГ продовжували існувати навіть за дротами концтаборів. Вона залишалась єдиною в СРСР правозахисною організацією, яка не заявила про свій саморозпуск. Українська гельсінська група знаменувала собою поворотний етап в українській суспільно-політичній думці. Якщо до створення цієї організації домінувала певна ідеологія (наприклад, марксизм чи націоналізм), то УГГ сповідувала гуманістичні ідеали, законність і демократію, плюралістичне громадянське суспільство [128, с. 385].

Також ми хотіли б звернути увагу на діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), залишивши за межами нашого дослідження ідеологічну та змістову оцінку їх функціонування. Розглядаючи суто функціонально особливості їх взаємодії з представниками громадянського суспільства, слід сказати, що ОУН була створена (взимку 1929 р.) як громадський політичний рух, спрямований на встановлення незалежної Української держави, внаслідок об'єднання Української військової організації (УВО) та студентських націоналістичних спілок: Групи української національної молоді, Легії українських Націоналістів, Союзу української націоналістичної Молоді, тобто громадських об'єднань патріотично налаштованої молоді. Діяльність ОУН включала не лише саботаж та

терористичні акти, але й ідеологічну, культурно-освітню сфери тощо. Про це свідчить наявність у складі Провіду (керівного органу та окружних адміністрацій ОУН) суспільно-пропагандивних, суспільної праці, культурно-освітніх референтур, референтур юнацтва та жіноцтва (так, зокрема, видатна українська поетеса Олена Теліга працювала саме у культурно-освітній референтурі Провіду ОУН, яку очолював Олег Ольжич). В організованих ОУН вправах і військових навчаннях української націоналістичної молоді приймали участь легальні українські організації спортивного і фізкультурного типу, такі як «Луг» та «Сокіл» [50]. Створена восени 1911 року на тлі підйому патріотизму та цікавості молоді до українських військових традицій, національна скаутська організація України «Пласт» (мета якої полягала у сприянні всебічному патріотичному самовихованню української молоді на засадах християнської моралі, на свідомих, відповідальних та повноцінних громадян місцевої, національної та світової спільнот, і на провідників українського суспільства) з початку 1930-х років через утиски з боку польської влади та офіційну заборону діяльності, вимушена була перейти у напівлегальне становище. З цього часу «Пласт» починає активніше співпрацювати з ОУН (співпраця була і до того, однак в дещо обмеженому вигляді), отримувати і розповсюджувати націоналістичні видання, такі як «Сурма». Пластуни виконували ряд важливих функцій в ОУН: поповнювали організацію цінними кадрами, які були патріотично настроєними, обізнаними в історії України та практичних навичках; передавали політичним в'язням їжу та націоналістичну літературу; пластові осередки виконували роль «опорних пунктів» для членів ОУН, які переходили кордон і опинялися у незнайомій місцевості; вели пропаганду серед молоді у навчальних закладах [118]. УПА спиралася на розгалужену мережу ОУН, яка користувалася підтримкою населення. Велика організаторська і пропагандистська робота останньої сприяли тому, що населення Волині, Полісся, Галичини і Поділля потягнулося у загони повстанців. Невдовзі на Волині, в Поліссі та Галичині утворились цілі райони, які контролювалися виключно частинами УПА. У цих районах функціонувало

українське державне управління. Були проголошені та впроваджені необхідні населенню закони про місцеве самоврядування, «Розпорядження в земельній справі», де йшлося про наділення безземельних і малоземельних селян землею, утворено грошову систему, дирекцію лісів тощо. З перших днів зародження УПА її діяльність мала не регіональний, а всеукраїнський характер, що впливало, насамперед, з політичної програми – боротьби за відновлення самостійної Української держави [107; 506, с. 356]. Під впливом її ідеології докорінно змінилася державотворча концепція ОУН з тоталітаристських на демократичні, скасування однопартійності у суспільстві та державі. Проте, головним завданням для ОУН-УПА було продовження послідовної боротьби проти обох тоталітарних режимів за самостійну соборну Україну [506, с. 359; 128, с. 309]. Тобто їх діяльність є яскравим прикладом не лише синергії громадянського суспільства та збройних сил, а й позитивно спрямованого взаємовпливу. Враховуючи, що Організація українських націоналістів була легалізована в Україні лише у 1993 році (зрозуміло, що за часів польської, радянської влади та гітлерівської окупації організація знаходилась поза межами законів відповідних держав), а воякам УПА надано статус борців за незалежність України у XX столітті взагалі лише у 2015 році, діяльність ОУН не може бути нами розглянута при визначенні етапів розвитку правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України. Проте, як ми зауважили вище, оминати їх діяльність, не враховувати їх внесок у повалення тоталітарного режиму та утворення незалежної України, в становлення і формування громадянського суспільства в нашій державі, досвід у взаємодії між громадянським суспільством і армією не можливо.

Крім вищезгаданих осередків дійсного громадянського суспільства, яке існувало за часи тоталітарного режиму, але, як правило, було не легалізовано, в системі радянського суспільства діяли й офіційно визнані громадські організації. Існування квазі-демократії – це характерна риса комуністичного режиму незалежно від країни (наприклад, Корейська Народна-Демократична

Республіка, Китайська Народна Республіка тощо). Зокрема, при комуністичному режимі за часів існування УРСР мало місце формально-юридичне закріплення демократичних засад функціонування держави, зовнішнє декларування високих демократичних ідеалів, а реально радянська політична система була фактично жорсткою та недемократичною [199, с. 38]. Безумовно, існування зовнішніх демократичних структур ще не свідчить про реалізацію демократії. Справжня демократія відображує багатоманітність виявлених у суспільстві інтересів. Коли демократичний устрій зводиться до суми егоїзмів, то суспільство втрачає високий моральний зміст: людина в такому суспільстві сприймається насамперед як споживач та об'єкт маніпуляцій. Така позірна демократія не є здатною забезпечити пошану гідності кожної людини та сприяти солідарності між людьми. Там, де демократичні механізми служать інтересам сильніших тільки через те, що ті вміють ефективніше впливати на механізм влади, демократія стає лише порожнім словом [126; 539, с. 287]. Проте, наявність формально-юридичного закріплення демократичних засад та зовнішнього декларування демократичних засад, змушували владу СРСР (та УРСР у його складі) імітувати громадянське суспільство створенням за ініціативою самої державної влади громадських об'єднань.

Так, В. М. Кравчук у якості прикладів наводить діяльність ВЛКСМ, творчих союзів або всесоюзних товариств у сфері культури, товариство філателістів СРСР тощо, котрі мали чітку структуру, були централізованими і об'єднували фактично всю країну. При цьому вона підкреслює, що громадські організації розглядалися як органічна частина політичної системи суспільства. Це впливало з норм Конституції, котра формально наділяла їх широкими правами в управлінні справами суспільства та держави (право висувати кандидатів у депутати, агітувати за них, включення до складу виборчих комісій представників громадських організацій тощо). Проте ці організації реально були позбавлені самостійності і діяли під керівництвом правлячої партії [421, с. 486; 176, с. 76].

Серед науковців погляди на діяльність громадських організацій в СРСР перебувають на двох протилежних позиціях. Одні з них вважають, що їм були властиві позитивні риси, такі, наприклад, як масовість, організованість, певна підтримка державних органів [176, с. 78]. Інші - що порушення рівноваги між громадянським суспільством і державою відкрило шлях гіпертрофії владних структур, з одного боку, занепаду ініціативи та самодіяльності народу, з іншого. В системі тотального усупільнення люди стали безвідповідальними, інфантильними, їх опанували пристосовництво, конформізм, байдужість, страх — риси, яких тепер так важко позбутися [289, с.12].

На нашу думку, за часів СРСР (без урахування руху опору тоталітарному режимові на який ми звернули увагу вище) існувало декларативне громадянське суспільство. Громадянські об'єднання, сформовані державою, для забезпечення механізмів задля утримання однопартійної влади та задоволення інтересів представників апарату державної влади, повністю підконтрольні останній, не можливо вважати інститутами громадянського суспільства з демократичних позицій. Водночас, не можливо і назвати таке громадянське суспільство (громадські об'єднання) «псевдогромадянським суспільством». Оскільки ми не можемо категорично заявляти, що кожен учасник таких громадських об'єднань свідомо сприймав їх як штучні утворення (це питання більш стосується фахових психологів). Більш доречним, на наш погляд, визначити такі громадські об'єднання і з ними громадянське суспільство за радянських часів – декларативними. Саме таке громадянське суспільство за часів УРСР буде нами розглянуто у питанні генези правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України.

Виходячи із теми дослідження (тобто, правове регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України) ми можемо визначати етапи розвитку цієї синергії дотримуючись відповідних умов: державність України (УРСР формально визнавалась самостійною як і інші республіки, що входили до складу СРСР); наявність

нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій сфері; легалізовані інститути громадянського суспільства.

Отже, перший етап правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Воєнної організації першої незалежної української держави характеризується тим, що воно не було системним та регулювало окремі аспекти у цій сфері. І суб'єкти цього регулювання, і самі нормативно-правові акти знаходились на стадії зародження.

Проте, за часів так званої «перебудови» (1985–1991 рр.) в УРСР почали з'являтися громадські організації політичної спрямованості. Як звертає увагу А.Ф. Колодій, перехід до громадянського суспільства і правової держави розпочався з делегітимізації влади в колишньому СРСР. Оскільки одним із головних засобів легітимізації влади партійної верхівки була ідеологія, то криза легітимності проявилася передусім як зростаюче усвідомлення невідповідності ідеологічних гасел і практичної діяльності правлячої верхівки, подвійності стандартів, які вона застосовувала до себе та свого оточення, з одного боку, і до решти громадян – з іншого. «Перебудова», декларованими цілями якої були підвищення рівня демократії та економічне зростання, була сприйнята населенням з надзвичайним ентузіазмом. Саме гласність мала вирішальне значення для відновлення громадянського життя наприкінці 80-х – на початку 90-х років [143, с. 14].

Серед таких організацій слід назвати об'єднання солдатських матерів, які наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття виступили одним із активних учасників взаємодії між громадянським суспільством і воєнною організацією. Показовим, зокрема, є випадок у серпні 1989 р., коли внаслідок заборони військових цензорів Одеського військового округу друкувати матеріали про порушення статутних відносин, що призводили до випадків дезертирства, оскільки це паплюжить честь і достоїнство героїчного радянського воїна-визволителя, відбулася активізація зусиль представників громадськості. 14.03.1990 р. на площі Жовтневій м. Запоріжжя відбулись збори батьків військовослужбовців строкової служби, на яких було вирішено

створити раду солдатських матерів. Внаслідок широкого суспільного резонансу активістів підтримали деякі депутати Запорізької міської і обласної рад і журналісти газет «Молодь України» і «Комсомолец Запоріжжя». 31.05.1990 року виконком ухвалив рішення про реєстрацію Запорізького Комітету солдатських матерів та його Статуту. Водночас, військова прокуратура Запорізького гарнізону порушила відносно активісток Комітету кримінальну справу. 14.07.1990 р. у Запоріжжі відбувся Всеукраїнський форум солдатських матерів, на який зібралось 210 учасників з 12-ти областей республіки, щоб вимагати від Верховної Ради УРСР і Ради Міністрів УРСР прийняття рішення про негайне повернення військовослужбовців строкової служби, проходили службу в інших республіках колишнього СРСР, до України.

Крім того, вони вимагали ввести посаду міністра оборони України з числа цивільних осіб і з осіннього призову приступити до формування Збройних сил України, а також до 01.08.1990 р. створити комітети солдатських матерів у всіх областях України та скликати у вересні 1990 року установчий з'їзд солдатських матерів України. А вже 16.07.1990 року Верховна Рада Української РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, заявивши, що віднині УРСР має право на власні Збройні Сили і надалі сама визначатиме порядок проходження військової служби громадянами республіки [180; 89], а 30.07.1990 року була прийнята постанова Верховної Ради УРСР № 88–ХІІ «Про проходження строкової військової служби громадянами Української РСР та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами» [391]. Наступником Всеукраїнської організації солдатських матерів УРСР, створеної у 1990 р., наразі є Організація солдатських матерів України (zareєстрована 31.05.1993 р. [436]). Її голова входить до складу Громадської ради при Міністерстві оборони України та Регіональної громадської приймальні Міністра оборони України [435].

Таким чином, у часи, коли українські землі перебували у складі СРСР, проходив другий етап розвитку правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України. У цей

період відносно легалізованих громадських об'єднань з боку держави здійснювався майже повний контроль. Ці громадські організації започатковувались та формувались з ініціативи органів державної влади для виконання функцій держави. Утворюючи громадські об'єднання для взаємодії з армією, Комуністична партія Радянського Союзу ставила за мету не лише фізичну і військову підготовку майбутніх військовослужбовців, а в першу чергу, вплив на їх свідомість. Проте, незважаючи на штучність утворення та декларативність, їх діяльність, по-перше, сприяла формуванню громадянського суспільства в Україні; по-друге, співробітництво між такими організаціями та радянською армією відіграло свою позитивну роль під час другої світової війни.

Другий етап завершився одночасною кризою тоталітарного режиму на території, яку займало СРСР, і закінченням формування громадянського суспільства в Україні. Завдяки діяльності якого було повалено комуністичний режим, виборювано незалежність нашої держави та створено власні Збройні Сили.

Третій етап взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України та правового регулювання державної політики в цій сфері розпочався із здобуття незалежності України та створення власних Збройних Сил. Він характеризується як становлення самого громадянського суспільства в нашій державі так і синергії з Воєнною організацією. Цей етап складається з двох стадій.

Перша стадія охоплює період з 1991 до 2014 років. В цей час діяльність Збройних Сил України не була точкою докладання основних зусиль громадянського суспільства. Це було викликано певним відчуженням інституту Збройних Сил України від зони інтересів і потреб громадянського суспільства, що, в свою чергу, викликалось недооцінкою ролі Військової організації в забезпеченні національної безпеки України; політичною спрямованістю самого громадянського суспільства; відношенням державної влади до міри взаємодії між громадянським суспільством і армією. Останнє знаходило свій прояв саме

у правовому регулюванні у цій сфері. Нормативно-правові акти, які регламентували цю взаємодію носили формальний характер і успадкували знецінюючий громадянські ініціативи радянський підхід. Громадські організації сприймалися як структури, що не мають власної позиції, та які повинні за рахунок власних коштів та часу служити інструментом вирішення завдань військової організації. Цю стадію, на наш погляд, можливо характеризувати, як стадію відчуження громадянського суспільства і Збройних Сил України і формалізації правового регулювання взаємодії між ними.

Друга стадія розпочалась з суспільно-політичної кризи кінця 2013 р. і триває по цей час. Початком її послужило позиціонування Збройних Сил України себе не лише відкритими для співпраці з громадянським суспільством, а, в першу чергу, як суспільно-державним інститутом функція якого полягає в захисті суверенітету та територіальної цілісності України, а не органу для обмеження прав і свобод людини і громадянина. Це, в свою чергу, викликало не лише довіру з боку громадянського суспільства, а й активну діяльність, ініційовану самими громадськими об'єднаннями, спрямовану на відновлення і укріплення матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України. Саме на цій стадії сталося становлення не лише системи взаємодії між Збройними Силами України та громадянським суспільством, а в цілому громадянського суспільства в нашій державі. Стадії на якій відбувається усвідомлення представниками громадянського суспільства своєї соціальної відповідальності за процеси, що відбуваються в державі, стрімкий розвиток нових форм і методів співпраці. Разом з тим, правове регулювання у цій сфері «знаходиться на крок позаду» від суспільних процесів і характеризується недостатністю нормативно-правової бази, що забезпечує функціонування зазначеної взаємодії; слабкість системи контролю за законністю дій представників самого громадянського суспільства, які можуть переслідувати різні цілі в такій взаємодії; подолання тривалої закритості Воєнної організації в інформаційній сфері, що значно ускладнюють досягнення загальних для військового і цивільного сектора цілей тощо [156, с.71].

Отже, генеза правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України складається із трьох етапів.

На першому етапі, який відбувся на початку ХХ ст., зокрема за часів існування незалежних українських держав УНР та ЗУНР, громадянське суспільство в Україні і правове регулювання державної політики в сфері взаємодії між ним і Воєнною організацією знаходились на стадії зародження. Нормативно-правові акти вирізнялись відсутністю системності та регулюванням окремих аспектів у цій сфері.

Другий етап розвитку правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Воєнної організації проходив за часи перебування України у складі СРСР. У цей період відбувається формування громадянського суспільства в нашій державі, яке складалось: із декларативних громадських інституцій та нелегального громадянського суспільства. При цьому відносно легалізованих громадських об'єднань з боку держави відбувався повний контроль за їх діяльністю, керування ними та фінансування. Ці громадські організації започатковувались та формувались з ініціативи державної влади для виконання функцій, спрямованих на задоволення своїх (владних) інтересів. Разом з тим, незважаючи на штучність утворення та декларативність, їх діяльності, вони, по-перше, сприяли формуванню громадянського суспільства в Україні; по-друге, в деяких аспектах синергія між ними і радянською армією відіграла позитивну роль. Цей етап завершився одночасною кризою тоталітарного режиму на території, яку займало СРСР, і закінченням формування громадянського суспільства в Україні.

Третій етап взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України та правового регулювання державної політики в цій сфері розпочався із здобуття незалежності України та створення власних Збройних Сил. Він характеризується як становлення самого громадянського суспільства в нашій державі, синергії між ним і Воєнною організацією, та правовим регулюванням у цій сфері. Цей етап складається з двох стадій:

Перша стадія охоплює період з 1991 до 2014 років та характеризується відчуженням громадянського суспільства і Збройних Сил України, та формалізацією правового регулювання взаємодії між ними, що було викликано відчуженням самого інституту Збройних Сил України від зони інтересів і потреб громадянського суспільства, недооцінкою ролі Військової організації в забезпеченні національної безпеки України; політичною спрямованістю самого громадянського суспільства; відношенням державної влади до міри взаємодії між громадянським суспільством і армією. Нормативно-правові акти, які регламентували цю взаємодію носили формальний характер і успадкували знецінюючий громадянські ініціативи радянський підхід.

Друга стадія розпочалась з суспільно-політичної кризи кінця 2013 р. і триває по цей час. Вона характеризується становленням не лише системи взаємодії між Збройними Силами України та громадянським суспільством, а в цілому громадянського суспільства в нашій державі, при якому відбувається усвідомлення представниками громадянського суспільства своєї соціальної відповідальності за процеси, що відбуваються в державі, стрімкий розвиток нових форм і методів співпраці. При цьому початком цієї стадії послужило позиціонування Збройних Сил України себе не лише відкритими для співпраці з громадянським суспільством, а, в першу чергу, як суспільно-державним інститутом функція якого полягає в захисті суверенітету та територіальної цілісності України, а не органу для обмеження прав і свобод людини і громадянина. Це, в свою чергу, викликало не лише довіру з боку громадянського суспільства, а й активну діяльність, ініційовану самими громадськими об'єднаннями, спрямовану на відновлення і укріплення матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України. Разом з тим, правове регулювання у цій сфері «знаходиться на крок позаду» від суспільних процесів і характеризується недостатністю нормативно-правової бази, що забезпечує функціонування зазначеної взаємодії; слабкість системи контролю за законністю дій представників самого громадянського суспільства, які можуть переслідувати різні цілі в такій взаємодії; подолання тривалої

закритості Воєнної організації в інформаційній сфері, що значно ускладнюють досягнення загальних для військового і цивільного сектора цілей тощо.

5.2. Адміністративно-правові та цивільно-військові відносини: проблеми правового розмежування

Важливою умовою створення досконалої системи правового забезпечення будь-якої діяльності є визначення особливостей правовідносин, які при цьому виникають, та з'ясування їх галузевої належності. Проблемою, яка ускладнює розуміння ролі та місця відносин у сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України, є гальмування протягом тривалого періоду розвитку військового права, у межах предмету якого, власне, і треба шукати відповідь на це питання. Проте з моменту набуття нашою державою незалежності питанням розвитку військового законодавства та військового права не приділялося достатньо уваги.

За часів існування СРСР питанням розвитку військового права приділялося багато уваги з боку керівництва держави. 17 червня 1936 року постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР на базі Всесоюзної правової академії було створено Військово-юридичний факультет Робочо-селянської Червоної армії. У межах навчальної та наукової роботи факультету досить успішно вирішувалися питання підготовки військових юристів та нормопроектної роботи, спрямованої на формування системи військового законодавства. 5 листопада 1939 року постановою Ради Народних Комісарів СРСР №47 на базі Військово-юридичного факультету було створено Військово-юридичну академію Робочо-селянської Червоної армії. За період з 1945 по 1955 рр. в спеціалізованих вчених радах Академії було захищено більше 40 докторських та кандидатських дисертаційних робіт, присвячених різноманітним аспектам військового права [170, с.56]. Зрозуміло, що тоталітарний радянський режим відчував гостру потребу у посиленні силового блоку державного механізму, і питання розвитку

науково-теоретичного, навчально-методичного забезпечення та правового забезпечення військової справи були пріоритетними порівняно з іншими галузями суспільних відносин. Однак це не знецінює здобуток радянських вчених в галузі військового права. Серед них варто згадати роботи В.Д.Меньшагіна [221], П.І.Романова [447], П.С.Ромашкіна [448], В.М. Чхіквадзе [552] та ін.

Однак у середині 50-х років минулого століття, у період, коли було зроблено спробу подолання наслідків пануючого кілька десятиліть державного терору, з ідеологічних мотивів розвиток військового права почав гальмуватися. Причини цього пояснювали тим, що на військовослужбовців і всю систему військової служби поширюється дія тих самих норм права, що й на інших громадян й інші сфери суспільних відносин. Так, І.Ф.Побежимов з цього приводу писав: «Штучне створення самостійних «військово-правових дисциплін», перебільшення специфіки правового регулювання у житті та діяльності армії об'єктивно призводило до висновків, що в умовах радянської соціалістичної держави немовби існує відособленість правового регулювання в армії та флоті від загальнонародного соціалістичного правопорядку і що принцип застосування адміністративного, кримінального і процесуального законодавства відносно радянських військовослужбовців є відмінним відносно інших громадян. Все це суперечило засадам єдиної соціалістичної законності і завданням боротьби за зміцнення єдиного правопорядку у Радянській державі й її Збройних Силах» [283, с.14].

Такі аргументи важко визнати послідовними – специфіка правового регулювання інших галузей права, поширення та зміцнення видів суспільних відносин, що охоплювалися їх предметом, призвела у той же період до визнання як самостійних правових галузей господарського, природоохоронного та інших галузей права. Однак заперечення існування військово-правових відносин як окремого виду суспільних відносин у той час базувалися не на диференціації суспільних відносин за певними критеріальними ознаками, а на розумінні «загальнонародної соціалістичної законності», втім, з певними виключеннями – адже відновлення викладання у вищих навчальних закладах і початок

динамічного розвитку господарського права пов'язують з прийняттям у 1964 році постанови Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку юридичної науки та покращення юридичної освіти в країні» [537, с.8].

Безумовно, юридична наука, будучи нерозривно пов'язаною з політичними процесами в державі і суспільстві, завжди тією чи іншою мірою відчуває на собі їх вплив. Водночас, на нашу думку, заміна обумовлених актуальним станом розвитку суспільних відносин векторів удосконалення правової системи вимогами «соціалістичної доцільності» сприяє дисбалансу розвитку законодавства і права. Наслідками гальмування правового забезпечення певної сфери суспільних відносин неминуче стає підвищення рівня правового нігілізму у суб'єктів таких відносин. І особливо небезпечною ситуація нехтування правовими приписами стає, коли такі суб'єкти наділені державою правом використовувати зброю і застосовувати засоби примусу.

У період з 1956 по 1974 роки відбувається стагнація науки військового права. Новий етап її розвитку розпочинається у серпні 1974 року, коли було утворено Військовий інститут Міністерства оборони СРСР. У 1981 році відбувається інституалізація військового права: номенклатуру спеціальностей наукових працівників з було доповнено спеціальністю «20.02.03 – військово-правові проблеми міжнародного права» (з грифом «для службового користування») [170].

Після набуття нашою державою незалежності, відповідно до постанови президії Головної ради ВАК України від 13 травня 1993 р. №1/9, а згодом - наказу Вищої атестаційної комісії України від 13 березня 1997 р. №86 [352], спеціальність «військово-право» входила до переліку спеціальностей наукових працівників. Однак п. 2 наказу Вищої атестаційної комісії України від 28 листопада 2000 р. №586 її було вилучено з вказаного переліку [322].

Слід сказати, що військово-право залишилося в якості навчальної дисципліни у навчальних програмах вищих військових навчальних закладів. Однак наукова діяльність у даному напрямку з того часу позбулася системного

характеру. Зокрема, як відзначалося у 2010 році у клопотанні Міністра оборони України щодо включення науки «Військове право» (шифр галузі 20.02.03) до Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, на цей час в Україні відсутні цілеспрямовані системні наукові дослідження комплексних теоретично-практичних проблем, що стосуються військового права та військового законодавства, діяльності Воєнної організації держави, що негативно впливає як на повсякденну життєдіяльність Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, так і обумовлює відсутність утворення єдиної, науково обґрунтованої, взаємоузгодженої системи нормативно-правових актів у цій сфері правовідносин. Зокрема, більше 350 спеціальних нормативно-правових актів урегульовують суспільні відносини у сфері оборони, діяльності Воєнної організації держави, військового будівництва, виконання громадянами України військового обов'язку, визначення правового статусу військовослужбовців та членів їх сімей. Крім того, наказом Міністерства юстиції України від 02.06.04 № 43/5 було затверджено Класифікатор галузей законодавства України, який передбачає серед 38 галузей законодавства України такі виокремлені галузі законодавства як: 300.000.000 – “Оборона” (19 підгалузей, що включають 62 інститути) та 310.000.000 “Національна безпека” (9 підгалузей та 1 інститут), які за предметом та сферою правового регулювання належить віднести до джерельної бази військового права України. З огляду на викладене і враховуючи те, що право та законодавство співвідносяться між собою як форма та зміст, Міністерство оборони України відстоювало факт існування військового права як комплексної галузі права [190]. Однак до теперішнього часу військове право не має статусу наукової спеціальності.

Безумовно, саме по собі включення певної галузі до переліку спеціальностей наукових працівників ще не означає автоматичної появи фундаментальних та практичних розробок за певним напрямом. Однак, для того, щоб зрозуміти вплив визнання такої спеціальності на активність наукових

досліджень, достатньо порівняти статистичні дані: якщо в Україні з моменту набуття незалежності по 2010 рік, за даними Міністерства оборони України, проблеми військового права розглядалися лише в двох дисертаційних дослідженнях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (М.М. Прохоренка на тему: «Система військового законодавства України» (2007 рік) та П.П. Богуцького на тему: «Військове право у системі права України» (2009 рік) за спеціальністю «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень», то в Російській Федерації, в якій вказана спеціальність не втрачала свого статусу, за цей час було захищено 405 докторських і кандидатських дисертацій, в яких розглянуто надзвичайно широкий спектр проблем, що сприяло отриманню Збройними Силами Російської Федерації теоретико-методологічного підґрунтя для підвищення своєї боєздатності.

На підставі викладеного вище можна переконатися, що дослідження військово-правової тематики здійснювалися в межах інших галузей права і відрізнялися відсутністю динамічного розвитку. Відсутність активної діяльності наукових шкіл, у межах функціонування яких напрацьовується термінологічний апарат, закладаються методологічні підвалини розвитку певної галузі знань, призвела до дефіциту теоретичних розробок, виходячи з яких, можна було б усвідомити роль та місце військового законодавства і військового права у правовій системі України. З цього приводу заслуговує на увагу думка К.І. Белякова, який, досліджуючи сучасні тенденції розвитку науки, писав, що диференціація та інтеграція науки і наукових досліджень перебувають у діалектичній єдності, у єдності й у боротьбі протилежностей – роз'єднання та об'єднання. Диференціація розуміється як процес розподілу науки на ряд спеціалізованих наук, виділення нових наук у самостійні розділи знань. Інтеграція – синтез наук на основі їхнього взаємозв'язку, взаємопроникнення і взаємодії їхніх методів, ідей, теорій. Формально диференціація, що означає специфікацію та індивідуалізацію науки із своїми поняттями, засобами та мовою, є шляхом до відособлення наукової галузі, до міжнаукового розмежування. Так воно і є при превалюванні тенденцій до розподілу і самозамикання, при розриві міжнаукових

зв'язків, відірваності понятійної та аксіоматичної бази науки від інших наукових систем. Але в загалі це не так: диференціація здійснюється через інтеграцію, сама несе в собі елементи інтеграції і є її необхідною умовою розвитку науки [23, с.116]. Крім того, на нашу думку, гальмування процесів диференціації військового права у системі наукових знань призвело до того, що сьогодні залишаються невизначеними питання щодо місця Збройних Сил України в системі органів законодавчої, виконавчої та судової влади; галузевої належності відносин, які виникають під час застосування військ (сил) на території держави; співвідношення між конституційно-правовими, адміністративно-правовими; фінансово-правовими та військово-правовими відносинами.

Звернемося до визначень військового права, які склалися у правовій науці. На думку П.П.Богущького військове право уявляє собою комплексну галузь права, що є системою загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки у військовій сфері, які встановлені та охороняються державою, регулюють суспільні відносини, що пов'язані з діяльністю воєнної організації суспільства, і має за мету забезпечення захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності [27, с.155]. Предмет військового права, на думку вченого, утворює комплекс публічних відносин щодо організації, діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань, а також – пов'язаних із цим суспільних відносин, які складаються через задіяння механізмів воєнної організації суспільства. [26, с.21]. Підгалузі військового права (право військової безпеки і оборони; право військової служби; військово-адміністративне право; військово-соціальне право; військово-господарське право; військово-кримінальне право; міжнародне гуманітарне право) утворюють норми, які мають ознаки спільної мети правового регулювання однорідних за своєю природою суспільних відносин. При цьому інститути військово-адміністративного права, на думку П.П.Богущького, уособлюють специфічні нормативні комплекси, які регулюють відносини, що виникають у сфері управління військовими формуваннями, підрозділами, встановлюючи правила, обов'язкові для виконання не лише військовослужбовцями, але й командуванням, органами виконавчої влади та

контролюючими органами [28, с.44].

Розглянемо процитовані положення детальніше. По-перше, ключовими елементами поняття «військове право» автор вважає категорію «військова сфера», яка, власне, і детермінує наявність загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки. Звернення до теоретичних і нормативних джерел дозволяє переконатися, що це поняття не є усталеним, а його нечисленні визначення залишають дуже широкий простір для довільного тлумачення. Наприклад: «Військова сфера – це область життєдіяльності держави, яка об'єктивно необхідна для забезпечення її динамічного, сталого і безпечного розвитку, в якій зайнято велику кількість спеціально підготовлених осіб, що мають відношення до військової справи, яка передбачає в своєму функціонуванні використання державою в потенційній або реалізованій формі військової могутності країни і регулюється за допомогою військової політики на основі військово-доктринальних установок і нормативно-правової бази» [62, с.26]. Як можна побачити, це складовими цього визначення є оцінні поняття на кшталт «використання військової могутності», «мають відношення до військової справи», «військово-доктринальні установки», що не дозволяє чітко відмежувати правовідносини, що складаються у військовій сфері, від інших видів правовідносин.

По-друге, у наведеному вище визначенні військового права як складовий елемент фігурує предмет його регулювання - суспільні відносини, що пов'язані з діяльністю воєнної організації суспільства. Легальне визначення воєнної організації держави міститься у ст.1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» і тлумачиться як охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [327]. Тобто, суб'єктами Воєнної організації

держави, виходячи із положень Конституції України, є Президент України (ст.106), Кабінет Міністрів України (ст.ст.114, 116), Верховна Рада України (ст.85), Рада національної безпеки і оборони України (ст.107), Збройні Сили України (ч.2 ст.17), а також Український народ (ч.1 ст.17). Крім того, суб'єктами воєнної організації держави є військові формування, легальне визначення яких міститься у ст.1 Закону України «Про оборону України» і які уявляють собою створену відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій [377]. Законодавче визначення такої сукупності військових з'єднань і частин та органів управління ними наразі відсутнє, а за ознакою «комплектування військовослужбовцями» до військових формувань слід віднести Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України [333], військово-цивільні адміністрації [319], Національну гвардію України [375], Управління державної охорони України [329], розвідувальні органи України [399], військові прокуратури [389], Службу безпеки України [401], Державну прикордонну службу України [331], Державну спеціальну службу транспорту [335]. Крім того, існують ще спеціалізовані професійні аварійно-рятувальні служби Державної служби України з надзвичайних ситуацій, які, відповідно до ст.23 Кодексу цивільного захисту України є воєнізованими, але, разом з тим, відповідно до ст.1 вказаного Кодексу, оперативно-рятувальна служба цивільного захисту – це спеціальне невійськове об'єднання [139], при цьому, відповідно до загальної тенденції розвитку військово-правової термінології, зміст поняття «воєнізовані, але не військові» не визначено. При цьому, як свідчить аналіз законодавчо визначених мети та функцій вказаних органів, всі вони захищають національні інтереси, а у випадках введення правового режиму воєнного стану, відповідно до ст.1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» їм, як невизначеному колу «відповідних органів державної влади», можуть бути надані

повноваження, необхідні для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [385]. Тобто, не зважаючи на те, що військовими формуваннями прямо названі у законах, які регламентують їх діяльність, лише Збройні Сили України, Служба зовнішньої розвідки України, Національна гвардія України, інші перелічені вище державні органи також мають формально-юридичні ознаки військових формувань у значенні ст.1 Закону України «Про оборону України» [377], і входять до системи воєнної організації держави.

Вказане свідчить, що використання при визначенні сутності військового права та його предмету таких надзвичайно широких за змістом категорій як «суспільні відносини, що пов'язані з діяльністю воєнної організації суспільства», «суспільні відносини, які складаються через задіяння механізмів воєнної організації суспільства» не дозволяють виокремити те особливе, що притаманне саме військовим правовідносинам, оскільки такий широкий підхід передбачає у тому числі регулювання правовідносин, що складаються під час діяльності великої кількості правоохоронних та інших державних органів. Безумовно, теоретичні напрацювання П.П.Богуцького мають неоціненне значення для розвитку досліджень військово-правової проблематики, визначення ним фундаментальних категорій і напрямів розвитку військового законодавства і права відіграло і відіграє величезну роль у формуванні термінологічної та методологічної бази у вказаній сфері.

Разом з тим збройна агресія проти нашої держави та сприяла оновленню застарілого законодавства у досліджуваній сфері. Нова редакція Воєнної доктрини України ввела нові поняття: сектор безпеки і оборони - охоплена єдиним керівництвом сукупність органів державної влади, Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, діяльність яких за функціональним призначенням відповідно до Конституції та

законів України спрямована на захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України; сили безпеки - державні правоохоронні та розвідувальні органи, сили цивільного захисту та органи загальної компетенції, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України; сили оборони - Збройні Сили України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна спеціальна служба транспорту, інші утворені відповідно до законів України військові формування, а також правоохоронні та розвідувальні органи, в частині залучення їх до виконання завдань з оборони держави [396].

Вказані визначення, на нашу думку, характеризуються низкою суперечностей та неточностей. По-перше, незрозуміло, чому з-поміж усіх державних органів, що комплектуються військовослужбовцями, виокремлено саме Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України і Державну спеціальну службу транспорту. Відповідно до положень законів, які регулюють їх діяльність, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону, а Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим державним органом транспорту у системі центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму та інфраструктури, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в умовах воєнного і надзвичайного стану [333]. Безумовно, відповідно до законодавчих положень, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз та є складовою

сектору безпеки і оборони України [333], однак до суб'єктів національної безпеки, відповідно до положень Закону України «Про основи національної безпеки України» [378], належать також Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; також міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; Національне антикорупційне бюро України; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; громадяни України, об'єднання громадян.

Виходячи з формально-юридичного тлумачення положень п.4 Воєнної доктрини, представлені у даному переліку органи загальної компетенції, на яких вказаним Законом покладено функції із забезпечення національної безпеки України, належать до сил безпеки, тобто до останніх віднесено Президента України; Верховну Раду України; Кабінет Міністрів України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Що ж стосується визначення сектору оборону, то єдине легальне тлумачення правоохоронних органів як його складової міститься у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», відповідно до положень ст.2 якого правоохоронні органи - це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [328]. Оскільки правозастосовні функції здійснюють всі без винятку державні органи та органи місцевого самоврядування, то коло правоохоронних органів, виходячи із наведеного

легального тлумачення, включає всі органи державної влади і місцевого самоврядування, що вже відзначалося у наукових дослідженнях з правоохоронної проблематики [186, с.121]. Отже, звернення до законів України, якими регулюється діяльність визначених у п.4 Воєнної доктрини суб'єктів, що входять до сектору безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, не дозволяє скласти хоча б приблизне уявлення про перелік таких органів.

Причини такої термінологічної плутанини пов'язані, на нашу думку, з багаторічною відсутністю системних наукових напрацювань військово-правової проблематики, про що вже йшлося вище. Це позначилося на якості правового регулювання, оскільки комплексний підхід до удосконалення військового законодавства потребує наявності достатньої теоретико-методологічної бази, яка, відповідно, напрацьовується протягом тривалого періоду завдяки функціонуванню наукових шкіл. Система підготовки кадрів вищої кваліфікації, складовою частиною якої є механізм присудження наукових ступенів, завдяки існуванню багатоступеневої оцінки результатів наукової роботи, як внутрішніх, так і зовнішніх, обов'язкове оприлюднення результатів наукових досліджень виступають мотиваційними факторами підвищення якості наукової праці. Відсутність таких чинників, у поєднанні з багаторічним знецінюванням ролі та місця Збройних Сил України у державному механізмі, і обумовлюють, на нашу думку, ті прогалини і суперечності у правовому регулюванні, які знижують ефективність системи військового управління.

Якщо звернутися до інших визначень військового права, то необхідно перш за все згадати позицію вченого кінця XIX - початку XX століття Н.К.Ренненкампа, який включає до сфери його дії устрій військових сил та установ та порядок дій військових сил, дисциплінарні правила про службові відносини осіб військового стану та про види стягнень за порушення військової дисципліни, а також особливе приватне та кримінальне право для осіб військового стану [430, с.97]. Таке звуження сфери дії норм військового права, дозволяє, на нашу думку, запобігти надмірно широкого тлумачення його предмету та звузати коло його суб'єктів, про проблеми з визначенням кола яких вже йшлося вище.

Разом з тим зміст цієї дефініції, безумовно, потребує оновлення відповідно до сучасного стану розвитку збройних сил.

Російські вчені В.Г.Стрекозов та А.В.Кудашкін визначають військове право через його предмет, яким є суспільні відносини, що складаються в сфері військової діяльності держави. Усередині цього предмета ними виділяються кілька груп щодо однорідних суспільних відносин, що складаються в різних сферах військової діяльності держави. До першої групи належать суспільні відносини, що складаються в сфері забезпечення оборони країни і безпеки держави військовими методами, підготовки та застосування в цих цілях всіх елементів військової організації держави; військового будівництва; управління Воєнною організацією держави та її всебічного забезпечення. До другої групи належать відносини, пов'язані з виконанням військового обов'язку, надходженням на військову службу за контрактом, проходженням військової служби, а також статусом військовослужбовців. У третю групу включаються відносини, пов'язані з підтриманням військової дисципліни, законності та правопорядку, діяльністю органів військової юстиції. У четверту групу входять відносини, що регулюються нормами міжнародного права, пов'язані з питаннями військового співробітництва, а також відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права [492, с.49]. Такий надзвичайно широкий підхід до військового права, на нашу думку, по-перше, включає до його предмету відносини, пов'язані з діяльністю правоохоронних та інших державних органів; по-друге, несе у собі загрозу поширення імперативного методу правового регулювання військових відносин на інші сфери суспільних відносин, які є приватно-правовими за своєю сутністю і в яких використовується переважно диспозитивний метод правового регулювання.

Авторський колектив підручника «Правознавство» для військових вищих навчальних закладів визначає військове право як сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини в галузі будівництва збройних сил, життя, побуту і діяльності військ, а його предмет – як суспільні відносини в галузі воєнної діяльності держави [305, с.27-28]. Як можна побачити, предмет військового права є значно ширше за обсягом, ніж його суттєві ознаки, наведені в самому

визначенні. Крім того, термін «життя військ» не відповідає вимогам правової термінології, а поняття «воєнна діяльність держави» неминуче викликатиме велику кількість довірливих тлумачень.

Базуючись на вузькому підході до сутності військового права, спробуємо надати його визначення. На нашу думку, військове право – це комплексна галузь права, предметом якої є суспільні відносини, пов'язані з організаційно-управлінською діяльністю з формування, підготовки та застосування Збройних Сил України та приданих їм сил та засобів у разі збройної агресії або збройного конфлікту для захисту суверенітету і територіальної цілісності України та інших завдань за призначенням відповідно до Конституції та законів України; відносини з іншими суб'єктами, які виникають з приводу виконання збройними силами завдань за призначенням; а також юридична відповідальність військовослужбовців.

Адміністративно-правові відносини як відносини державно-владного характеру, що складаються у сфері публічного управління, і одним з суб'єктів яких обов'язково є орган державної влади або місцевого самоврядування, передбачають реалізацію таким суб'єктом завдань та функцій, покладених на нього державою. Як справедливо вказує С.В.Петков, норми, сформовані у надрах адміністративного права в часи найбільшого розвитку державоцентристського підходу, нині відіграють роль синергуючого каталізатора формалізації правових норм у різних соціально-економічних сферах [276, с.77]. Сфера військового управління, як одна із галузей державного управління, має свою специфіку, обумовлену особливим порядком підпорядкування її суб'єктів, існуванням низки обмежень здійснення ними своїх повноважень тощо. Правовідносини, пов'язані з функціонуванням Збройних Сил України, за галузевою належністю можуть бути конституційно-правовими, адміністративно-правовими, цивільно-правовими, господарсько-правовими, за певних умов – кримінально-правовими тощо. Однак у сфері військового управління переважають адміністративно-правові відносини, пов'язані з реалізацією публічних інтересів, в яких обов'язково присутній суб'єкт, наділений державою публічно-владними повноваженнями, пріоритетним для яких

є метод субординації, а спори, які виникають при цьому, вирішуються переважно в порядку адміністративного судочинства [137]. Підтримуючи думку В.Б. Авер'янова щодо того, що найпомітніші нові риси сучасного тлумачення предмета українського адміністративного права зумовлені тим, що ця галузь має бути спрямована на утвердження пріоритету прав і свобод людини в усіх сферах її взаємодії з державою, її органами і посадовими особами, а адміністративно-правовий режим взаємовідносин органів державної влади і людини повинен виходити зі становища особи як такого суб'єкта, перед яким виконавча влада відповідальна за свою діяльність, і має ґрунтуватися на беззаперечному визнанні пріоритету прав людини [3], слід визнати належність відносин у сфері взаємодії Збройних Сил України і громадянського суспільства, до предмету адміністративного права.

Правовідносини у сфері військового управління уявляють собою комплексні управлінські відносини субординаційного, координаційного та реординаційного характеру, які виникають у системі державного управління Збройними Силами України, в системі зв'язків Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства (у тому числі відносини, пов'язані з цивільно-військовим співробітництвом); відносини з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування різного рівня. Такі відносини є адміністративно-правовими за своєю сутністю, оскільки виникають у сфері публічного управління; щонайменше один з їх суб'єктів володіє владними управлінськими повноваженнями та реалізує у своїй діяльності інтереси держави; виникнення таких відносин пов'язано з велевиявленням кожної із сторін; рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів таких відносин оскаржуються переважно до адміністративних судів.

Цивільно-військові відносини уявляють собою комплексні правовідносини, які виникають між Воєнною організацією держави з одного боку, і органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства – з іншого, з метою забезпечення національної безпеки та оборони, додержання визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини

та громадянина, дотримання законності та політичної стабільності в суспільстві. За своєю галузевою належністю вони можуть бути конституційно-правовими, адміністративно-правовими, фінансово-правовими тощо, однак відносини, пов'язані з реалізацією Збройними Силами України своїх функцій у сфері взаємодії з громадськістю, є адміністративно-правовими за своєю сутністю.

Розмежування між цивільно-військовими і адміністративно-правовими відносинами доцільно здійснювати за наступними критеріями:

а) за предметом правового регулювання колом суб'єктів – цивільно-військові відносини включають відносини, що встановлюють організацію органів державної влади щодо забезпечення національної безпеки, захисту суверенітету і територіальної цілісності України, визначають порядок фінансування створених відповідно до закону військових формувань, а також широке коло інших правовідносин. Адміністративно-правові відносини пов'язані зі здійсненням державного управління, і включають ту частину цивільно-правових відносин, які виникають під час реалізації функції координації в системі військового управління;

б) за суб'єктом правовідносин – у цивільно-правових відносинах одним із суб'єктів обов'язково є наділений владними повноваженнями представник (орган) Військової організації держави, а інший - орган державної влади, що не належить до останньої, орган місцевого самоврядування або інститут громадянського суспільства. В адміністративно-правових відносинах одним із суб'єктів обов'язково є наділений владними повноваженнями представник (орган) державної влади (наприклад, Міністерство оборони України – центральний орган виконавчої влади), інші ж учасники таких правовідносин можуть мати будь-який правовий статус (громадяни, інші органи державної влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації тощо).

5.3. Удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України

Як справедливо зауважує С. В. Петков, головним завданням, що стоїть як перед правовою наукою, так і перед законодавчим і виконавчими органами, є комплексна, зважена і послідовна ревізія законодавства, приведення його до сучасних європейських стандартів. Слід, по-перше, дотримуватись постулатів і аксіом права, як під час нормотворення, так і під час правозастосування; і, по-друге, спираючись на правові традиції українського народу забезпечити збереження тих надбань соціального захисту, що були отримані, в тому числі і в радянський період історії держави. Держава і громадянин мають один перед одним як права, так і обов'язки. Гармонізація законодавства – перший крок до громадянського суспільства [277, с.35]. Вказані напрями, на нашу думку, цілком можуть бути застосовані і до процесу удосконалення законодавства у досліджуваній нами сфері.

Перш ніж перейти до розгляду питання щодо удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, на наш погляд, необхідно зупинитися на такому аспекті як легалізація інститутів громадянського суспільства. Оскільки реєстрація громадського формування є визначальною умовою виникнення його адміністративно правового статусу. Тобто, це процес набуття цього статусу.

Питання щодо легалізації інститутів громадянського суспільства, зокрема, громадських об'єднань, неодноразово розглядалось в роботах В. Б. Авер'янова [5], Ю. П. Битяка [6], В. М. Гаращука [4], Е. Е. Додіної [100], В. М. Кравчук [176], С. Г. Стеценка [490], Ю. О. Тихомирова [509] та інших.

Так, Е. Е. Додіна, вивчаючи питання, пов'язані з адміністративно-правовим статусом громадських організацій в Україні та підкреслюючи мету державної реєстрації останніх, що полягає в упорядкуванні суб'єктів права та офіційному визнанні їх правоздатності, нагадує думку Ю. А. Тихомирова, який наголошував,

що державна реєстрація юридичних осіб служить легальним офіційним визнанням їх правоздатності і засобом посвідчення їхніх дій, сприяє обліку і повній, достовірній інформації про учасників, їхній динаміці. Первинна легітимація учасників, на його думку, означає їхнє державне урахування як суб'єктів права, збір публічнодостовірних даних про їхнє положення, контроль за законністю їх створення, реорганізації і ліквідації [509, с. 419; 100, с. 30].

В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, С. Г. Стеценко неодноразово підкреслювали, що у юридичних або колективних осіб, зокрема, громадських об'єднань, релігійних організацій тощо, адміністративна правоздатність, що є здатністю суб'єкта мати права і обов'язки, передбачені нормами адміністративного права, виникає з моменту його державної реєстрації. Останнє являє собою офіційно визнання державою об'єднання громадян і оформлення їх правового становища [5, с. 242; 4, с. 111; 490, с. 35].

В. М. Кравчук наголошує на бажаності реєстрації громадської організації, як форми своєї легалізації громадських організацій. При цьому вона слушно вважає, що із запропонованих законодавством двох шляхів більш бажаною є реєстрація організації. Оскільки, на її думку, саме статус юридичної особи дозволяє мати весь спектр цивільних та інших прав і дає можливість бути суб'єктом цивільно-правових відносин. Зокрема, вона підкреслює, що підтримку (фінансову, організаційну), особливо гранти від міжнародних фондів, як правило, отримують організації, що мають певний імідж і, звичайно ж, офіційно зареєстровані, мають статус юридичної особи. Крім того, наявність статусу юридичної особи свідчить про прийняття відповідальності, в тому числі й фінансової [176, с.26].

Згідно чинного законодавства України такі громадські формування, як політичні партії, громадські об'єднання, професійні та творчі спілки, філії іноземних благодійних організацій тощо підлягають державній реєстрації відповідно до умов Закону України від 15.05.2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». Згідно цього законодавчого акту державна реєстрація громадських

формувань – це офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту його створення або припинення, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, політичної партії тощо та їхньої символіки. Дані (перелік та зміст яких передбачено нормами зазначеного Закону) щодо громадських формувань вносяться до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, який являє собою єдину державну інформаційну систему, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадські формування, що не мають статусу юридичної особи. Його держателем є Міністерство юстиції України, яке вживає організаційних заходів, пов'язаних із забезпеченням його функціонування (ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань») [332]. Суб'єктами державної реєстрації в залежності від виду громадського об'єднання є Міністерство юстиції України та його територіальні органи (більш докладно на цьому питанні ми зупинялись при розгляді питання щодо контролю за діяльністю громадських об'єднань).

Нормами Закону України «Про громадські об'єднання» встановлено, що громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність із статусом юридичної особи або без такого статусу, підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів. У разі неподання документів для реєстрації громадського об'єднання протягом 60 днів з дня утворення таке громадське об'єднання не вважається утвореним. Дії від імені незареєстрованого громадського об'єднання, крім дій, пов'язаних з реєстрацією такого об'єднання, забороняються (ст. 9 Закону України «Про громадські об'єднання») [326].

Хочемо звернути увагу на деякі аспекти, пов'язані із реєстрацією такого виду громадських об'єднань, як благодійні та волонтерські організації. Так, нормами Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації (стаття 15 «Державна реєстрація благодійних організацій») передбачено, що

благодійні організації набувають прав та обов'язків юридичної особи з моменту їх державної реєстрації, яку проводять державні реєстратори за місцезнаходженням благодійних організацій відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [313]. Разом з тим, чинна редакція Закону України «Про волонтерську діяльність» не встановлює порядок державної реєстрації організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів. У той же час, попередня редакція цього Закону містила положення щодо волонтерських організацій. Так, зокрема, статтею 5 першої редакції Закону України «Про волонтерську діяльність» визначалось, що волонтерська організація - це «юридична особа, яка здійснює свою діяльність без мети одержання прибутку і отримала статус волонтерської згідно з вимогами цього Закону». Крім того, статтею 6 (на відміну від чинної редакції) було передбачено, що «надання юридичній особі статусу волонтерської організації здійснюється центральним органом виконавчої влади у сфері волонтерської діяльності на підставі письмової заяви від імені цієї юридичної особи» [323]. Зазначені норми було виключено із Закону України «Про волонтерську діяльність» 05.03.2015 р. Законом України від 05.03.2015 № 246-VIII. У пояснювальній записці до проекту останнього Закону його автори мотивували такі зміни тим, правові норми щодо набуття статусу волонтерської організації є обмеженням для розвитку волонтерської діяльності в Україні. І крім зазначеного виключення норм, що стосуються правового статусу і легалізації волонтерської організації, запропонували в цілому змінити термін «волонтерська організація» на термін «організації та установи, які залучають до своєї діяльності волонтерів» [304]. Проте, у висновку Головного науково-експертного управління від 19.12.2014 р. зауважено, що пропозиція виключити із Закону статтю 6, положеннями якої регулюються питання, що пов'язані з наданням юридичній особі статусу волонтерської організації та позбавлення цього статусу не належно вмотивована [52]. З чи ми повністю погоджуємось.

На нашу думку, при наявності наразі окремого законодавчого акту, що регламентує відносини у сфері волонтерської діяльності, виключення положень щодо правового статусу та порядку реєстрації організацій, які займаються цим

видом громадської діяльності, дійсно є необґрунтованим. Крім того, запровадження терміну «організації та установи, які залучають до своєї діяльності волонтерів» є некоректним з юридичної точки зору. Відразу виникає питання: такі «організації та установи» є прибутковими чи неприбутковими? Оскільки, наприклад, податкове законодавство передбачає пільги відносно неприбуткових неприбуткові підприємств, установ та організацій. Так, зокрема, вони не є платниками податку на прибуток (ст. 133 п. 133.4 Податкового кодексу України); до доходів, які не включаються до розрахунку загального місячного (річного) оподатковуваного доходу, не відноситься сума виплат чи відшкодувань (крім заробітної плати чи інших виплат та відшкодувань за цивільно-правовими договорами), що здійснюються неприбутковими організаціями та благодійними фондами України, статус яких визначається відповідно до закону, на користь отримувачів таких виплат (ст. 165 п. 165.1.4 Податкового кодексу України), а також сума (вартість) благодійної допомоги виплаченої (наданої) благодійниками, у тому числі благодійниками - фізичними особами, які внесені до Реєстру волонтерів антитерористичної операції в порядку, визначеному Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», на користь військовослужбовців та працівників Збройних Сил України, які захищають (захищали) незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і беруть (брали) безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції; або на користь членів сімей учасників бойових дій, які під час участі в антитерористичній операції зазнали поранення, загинули або померли внаслідок поранення; фізичних осіб, які мешкають (мешкали) на території населених пунктів, де проводиться (проводилася) антитерористична операція, та/або вимушено покинули місце проживання у зв'язку з проведенням антитерористичної операції в таких населених пунктах тощо (ст. 165 п. 165.1.54 Податкового кодексу України) [285]. Тобто, невизначеність правового статусу «організацій та установ, які залучають до своєї діяльності волонтерів» не сприяє розвитку волонтерської діяльності в Україні, як того бажали автори нової редакції

Закону, а, навпаки, ускладнює його.

Другий аспект, на наш погляд, стосується реєстрації громадського об'єднання зі статусом юридичної особи або без такого. Стосовно громадських об'єднань, які здійснюють харитативну діяльність в цілому, та у сфері взаємодії зі Збройними Силами України, зокрема, безумовно, вони повинні мати статус виключно юридичних осіб, що і запроваджено у вищезгаданій нормі Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації (стаття 15 «Державна реєстрація благодійних організацій»). Оскільки така діяльність, у тому числі «організацій та установ, які залучають до своєї діяльності волонтерів», не може не бути пов'язаною з фінансами. Тим більш, що положеннями самого Закону України «Про волонтерську діяльність» передбачено, що організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, мають право отримувати кошти та інше майно для здійснення волонтерської діяльності (ст. 5 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323].

Отже, чітке визначення адміністративно-правовими нормами порядку та умов легалізації громадського об'єднання є визначальною умовою виникнення його адміністративно-правового статусу, що в свою чергу тягне за собою відповідні юридичні наслідки, у тому числі спрямовані на сприяння з боку держави таким видам громадської ініціативи як благодійництво та волонтерство у сфері інтересів зі Збройними Силами України.

Порядок реєстрації релігійних організацій та засобів масової інформації мають деякі відмінності. Так, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» закріплено, що релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації. Для реєстрації статуту (положення) релігійної громади громадяни в кількості не менше десяти чоловік, які її утворили та досягли 18-річного віку, подають заяву та статут (положення) на реєстрацію до обласної державної адміністрації. Водночас, релігійні центри, управління, монастирі, релігійні братства, місії та духовні навчальні заклади подають на реєстрацію статут (положення) до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії (ст.ст. 13, 14 Закону України «Про свободу

совісті та релігійні організації») [400]. Положення щодо реєстрації засобів масової інформації містяться у Законі СРСР від 12.06.1990 р. № 1552-І «Про пресу та інші засоби масової інформації» (це один з небагатьох чинних законодавчих актів в Україні часів СРСР), яким, зокрема, передбачено, що редакція засобу масової інформації провадить свою діяльність лише після реєстрації відповідного засобу масової інформації. Проте, з урахуванням того, що з часу введення в дію 1 серпня 1990 р. його норми не зазнавали змін, вони дещо не відповідають сучасним реаліям. Так, Законом визначено, що «заяви про реєстрацію засобів масової інформації, розрахованих на загальносоюзну аудиторію, подаються засновниками в органи державного управління, які визначаються Радою Міністрів СРСР, а заяви про реєстрацію засобів масової інформації, розрахованих на республіканську або місцеву аудиторію, - у відповідні виконавчі і розпорядчі органи. Законодавчими актами союзних і автономних республік реєстрацію засобів масової інформації, розрахованих на республіканську або місцеву аудиторію, може бути покладено на інші державні органи» (ст. 8 Закону СРСР «Про пресу та інші засоби масової інформації») [387]. Друковані засоби масової інформації можуть видаватися лише після своєї державної реєстрації. Заяви про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації подаються засновником до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації друкованих засобів масової інформації (ст. 11 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні») [339]. Порядок реєстрації суб'єктів інформаційної діяльності в галузі телебачення і радіомовлення визначається Законом України «Про телебачення і радіомовлення». Ліцензування мовлення здійснюється виключно Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення на конкурсній основі (розділ III Закону України «Про телебачення і радіомовлення») [416].

Як ми вже звертали увагу правові норми, що регламентують умови виникнення взаємовідносин між Збройними Силами України та інститутами громадянського суспільства на цей час мають своє нормативне закріплення лише стосовно релігійних організацій та засобів масової інформації (накази

Міністерства оборони України від 27.01.2015 р. № 40 «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» [358]; від 14.06.2012 р. № 399 «Про затвердження Інструкції про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти Міністерства оборони України та Збройних Сил України» [348]. Зокрема, Інструкцією про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти Міністерства оборони України та Збройних Сил України визначається порядок акредитації журналістів, працівників засобів масової інформації для допуску до структурних підрозділів апарату Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, інших органів військового управління, з'єднань, військових частин тощо. Саме акредитація ЗМІ є основною формою взаємодії між ними і Збройними Силами України. Тобто, якщо діяльність засобів масової інформації розпочинається з їх загальної реєстрації, то свої функції у повному обсязі в сфері взаємовідносин із Воєнною організацією вони можуть виконувати після своєї акредитації відповідним державним органом.

В перекладі з латинської «*accredo*» означає «довіряти» [86, с. 25]. В цілому акредитація журналістів та працівників засобів масової інформації регламентована нормами Закону України «Про інформацію». Так, статтею 26 цього Закону зазначається, що вона здійснюється суб'єктом владних повноважень з метою створення сприятливих умов для здійснення журналістами, працівниками засобів масової інформації своєї професійної діяльності [370]. Така форма взаємовідносин між ЗМІ і органами державної влади є загальновизнаною практикою. Оскільки вона є найбільш вдалою.

Ми звернули увагу на цю форму взаємовідносин між Збройними Силами України і окремим інститутом громадянського суспільства (тобто незалежними засобами масової інформації) у зв'язку з тим, що лише відносно акредитованих представників ЗМІ передбачена можливість тимчасового відрядження до військових частин Збройних Сил України з метою оперативнішого та повнішого висвітлення діяльності останніх, їх участі в проведенні антитерористичних

операцій тощо. Зазначений формат взаємодії представників ЗМІ зі Збройними Силами України передбачає виконання редакційних завдань шляхом постійного знаходження (або протягом визначеного часу) представників засобів масової інформації в районах дислокації та виконання завдань військовою частиною (підрозділами з її складу). При цьому представники ЗМІ безпосередньо знаходяться у розташуванні визначених підрозділів, маючи можливість виконувати редакційні завдання [348].

В ході дослідження нами зверталась увага на існуючі проблеми взаємовідносин між харитативними організаціями і Збройними Силами України. Це викликано тим, що ці відносини є найменш врегульованими адміністративно-правовими нормами. Наслідком цього є те, що представники цього інституту громадянського суспільства є найбільш вразливими і незахищеними. Оскільки їх діяльність у цій сфері фактично позбавлена юридичних гарантій. Враховуючи приклад взаємовідносин між ЗМІ і Збройними Силами України, на нашу думку, застосування аналогічного формату (акредитації) взаємовідносин відносно організацій, які здійснюють волонтерську діяльність у безпосередній взаємодії зі Збройними Силами України, було б найбільш вдалим рішенням ряду проблем. По-перше, це вирішало би питання щодо перебування волонтерів в районах проведення антитерористичної діяльності на окремих територіях Донецької та Луганської областей та врегулювало би порядок надання їм дозволу на допуск на ці території. По-друге, забезпечувало би контроль за їх діяльністю під час перебування в цих районах та відповідну відповідальність (припинення акредитації) у разі порушення встановлених умов та обмежень. По-третє, це надало б можливість впровадження юридичних гарантій для реалізації прав волонтерських організацій у цій сфері в цілому, та окремо для тих волонтерів які, наприклад, наразі разом із підрозділами Цивільно-військового співробітництва здійснюють заходи для подолання наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей; або надають медичну допомогу у складі добровольчих госпіталів.

Стосовно останнього, ми маємо на увазі, що у разі акредитації таких волонтерів відносно них можливо б було вирішувати питання щодо визнання їх учасниками бойових дій згідно із нормами чинного законодавства України не лише у разі їх загибелі або отримання інвалідності, а й на рівні з представниками релігійних організацій – капеланами. Останні підпадають під норми, передбачені постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 413 «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення», як працівники Збройних Сил України які брали безпосередню участь в забезпеченні проведення антитерористичній операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення [359]) оскільки на час капеланської діяльності представники релігійних організацій призначаються на відповідні посади працівників Збройних Сил України [358]. При впровадженні правових норм щодо акредитації волонтерських організацій та її представників, як формату взаємодії зі Збройними Силами України, на нашу думку, можливо б було запропонувати внесення змін до ряду нормативно-правових актів, зокрема, Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення». В першу чергу це стосується правових норм, що визначають осіб, які визнаються учасниками бойових дій нарівні із працівниками Збройних Сил України (див. додаток).

Розглядаючи питання щодо удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України, особливо із таким інститутом як громадські об'єднання, зокрема, благодійні та волонтерські формування, також, на нашу думку, одним із шляхів може бути розроблення та затвердження *Інструкції про порядок акредитації волонтерів для здійснення ними благодійної діяльності в районах дії особливого*

періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції. Вона має включати наступні положення:

I. Загальні положення. Його норми повинні передбачати порядок акредитації волонтерів, які здійснюють благодійну діяльність в районах дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції.

II. Організація та порядок взаємодії акредитованих волонтерів (волонтерських об'єднань) зі Збройними Силами України та порядок допуску акредитованих волонтерів (волонтерських об'єднань) в райони дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції.

III. Права і обов'язки органів військового управління та акредитованих волонтерів.

IV. Відповідальність за порушення умов акредитації.

Крім акредитації волонтерських організацій, які співдіють зі Збройними Силами України, також, на наш погляд, потребують удосконалення адміністративно-правові норми Закону України «Про волонтерську діяльність». Як зверталось увагу раніше, правовими нормами цього Закону передбачено обов'язкове укладання письмового договору між волонтерами та організацією, що залучає їх до своєї діяльності у разі надання волонтерської допомоги за напрямками, визначеними абзацами сьомим і восьмим частини третьої статті 1 цього Закону, тобто, при наданні волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру; та Збройними Силами України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції (ст.ст. 1, 9 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323]. Разом з тим, наразі значна частина такої діяльності стосується подолання наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської

областей, яку практично не можливо здійснювати без допомоги з боку військових підрозділів Збройних Сил України. При цьому у цих випадках останні не є ні отримувачами такої допомоги, ні організацією яка залучає волонтерів до своєї діяльності. Їх діяльність полягає у забезпеченні в межах своєї компетенції можливості здійснення харитативними організаціями своєї діяльності в районах проведення антитерористичної операції (або в випадках встановлення правових режимів надзвичайного чи воєнного стану – на окремих територіях в яких запроваджено цей стан), сприянні в створенні умов для такої діяльності. Однак наразі взаємовідносини у цій сфері в зазначених районах нашої країни ґрунтуються на засадах особистих зв'язків волонтерів (волонтерських організацій) з керівництвом військових підрозділів, що не може не сприяти виникненню корупційних ризиків та інших негативних наслідків.

Нормативно-правове закріплення обов'язковості складання письмового договору між харитативною організацією та компетентними органами Збройних Сил України у разі необхідності співпраці при подоланні наслідків гуманітарної кризи серед незахищених верств цивільного населення в районах дії правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, створить юридичні гарантії для суб'єктів вказаних відносин, оскільки наявність такого договору легалізує перебування волонтерів на таких територіях, окреслить права та обов'язки сторін, визначить відповідальність за порушення визначених умов тощо.

У зв'язку з чим, на нашу думку, по-перше, необхідно норму, передбачену частиною 1 статті 9 Закону України «Про волонтерську діяльність» доповнити положенням про обов'язковість укладання договору про провадження волонтерської діяльності не лише за напрямками, визначеними абзацами сьомим і восьмим частини третьої статті 1 цього Закону, але й третьої частини цієї статті, яка передбачає надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних

випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам (ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323] (*див. додаток*). По-друге, статтю 9 цього Закону доповнити нормою, яка передбачає обов'язковість укладання договору між організацією чи установою, що залучає до своєї діяльності волонтерів, діяльність якої полягає у наданні допомоги громадянам, які постраждали внаслідок дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, з одного боку, та уповноваженим органом Збройних Сил України (наприклад, Міністерством оборони України або Генеральним штабом Збройних Сил України), з іншого боку, на період дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції. За таким договором волонтерська організація повинна бути зобов'язана дотримуватись умов перебування в районах в яких встановлено правовий режим надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, а підрозділи Збройних Сил України повинні забезпечити в межах своєї компетенції можливість здійснення харитативними організаціями своєї діяльності в таких районах та сприянні в створенні умов для такої діяльності (*див. додаток*).

Також у нашому дослідженні ми звертали увагу на проблему, пов'язану з тим, що військові частини, будучи неприбутковими організаціями, як правило, не мають статусу юридичних осіб. У той же час, при адресній волонтерській допомозі, вони є безпосередніми її отримувачами. Водночас, норми статті 8 Закону України «Про волонтерську діяльність» передбачають, що отримувачами волонтерської допомоги є юридичні особи [323]. Не торкаючись питань, які потребують подальшого дослідження у цивільному праві (стосовно визначення юридичного статусу всіх військових підрозділів Збройних Сил України), з метою врегулювання існуючого протиріччя між усталеною практикою і недосконалим нормативно-правовим актом, ми пропонуємо внести зміни до положень Закону України «Про волонтерську діяльність», що регулюють відносини між суб'єктами волонтерської допомоги. Так, на нашу думку, норми частини першої статті 8 цього Закону повинні бути викладені у наступній редакції: «*Отримувачами*

волонтерської допомоги є фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, або підпорядковані їх структурні підрозділи, які отримують таку допомогу» (див. додаток).

В цілому наявність окремого закону, що регулює взаємовідносини у сфері волонтерської діяльності, не зовсім зрозуміла. Як ми звертали увагу раніше, загальні засади харитативної діяльності в Україні визначені у Законах України від 05.07.2012 р. № 5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та від 19.04.2011 р. № 3236-VI «Про волонтерську діяльність». Аналізуючи норми цих законодавчих актів можна бачити, що, наприклад, Закон України «Про волонтерську діяльність», як ми звертали увагу вище, не передбачає порядок державної реєстрації організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів. У той же час Прикінцеві положення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» містять норми що регламентують порядок включення волонтерів до Реєстру волонтерів антитерористичної операції [313]. Закон України «Про волонтерську діяльність», передбачаючи наявність волонтерських організацій (організацій та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів), разом з тим не містить норми, що регламентують засади їх діяльності, порядок управління, фінансові питання та пов'язані з ними аспекти що стосуються звітності, державного контролю тощо.

Крім того, деякі положення Закону України «Про волонтерську діяльність» некоректними. Так, наприклад, у статті 3 визначено, що Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері волонтерської діяльності [323]. По-перше, це суперечить демократичним принципам існування громадянського суспільства. По-друге, Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України» не містить жодної норми щодо «забезпечення здійснення єдиної державної політики у сфері волонтерської діяльності» [371]. Щодо некоректності з юридичної точки зору ми маємо на увазі норму статті 7, яка передбачає права і обов'язки волонтерів, стосовно «зарахування часу здійснення волонтерської діяльності до навчально-виробничої практики в разі її проходження за напрямом, що відповідає отримуваній спеціальності, за згодою навчального

закладу» [323]. Оскільки особливості проходження навчально-виробничої практики регулюються локальними нормативно-правовими актами, то це є порушенням визначеної законодавством про освіту автономії навчальних закладів. Незрозумілими, з нашого погляду, є і положення шостої і сьомої частин статті 5, якими встановлюється порядок інформування органів державної влади про випадки залучення до волонтерської діяльності іноземців та осіб без громадянства. Так, у частині 6 передбачається, що про залучення таких осіб організація інформує центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності. У той же час, у разі припинення цією особою волонтерської діяльності (частина 7) організація повинна повідомити центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції [323]. У зв'язку з цим виникають логічні запитання: чи не є це помилка авторів законодавчого акту; якщо ні, який порядок взаємоінформування зазначених органів виконавчої влади та інші? [162]

На нашу думку, чисельні прогалини вказаного Закону виникли внаслідок його первісної спрямованості, причин його прийняття. Нагадаємо, що роком виникнення волонтерського руху у світі вважається 1859 р. В Україні волонтерство з'явилося на початку 90-х рр. минулого століття, а офіційно його визнано Постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1895 «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» [354]. Євро-2012 виявився найбільшим волонтерським проектом в історії України, в якому взяли участь понад 12 тис. волонтерів, 2879 з яких – волонтери УЄФА [543; 514, с. 68]. Саме з огляду на проведення в Україні Євро-2012, як можна бачити із хронології законотворчості у цій сфері, було прийнято окремий законодавчий акт щодо волонтерської діяльності. На час прийняття Закону України «Про волонтерську діяльність» у квітні 2011 році, крім вищезазначеної постанови Кабінету Міністрів України, також діяли правові норми Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997 р. № 531/97-ВР [312]. Про його спрямованість свідчать і деякі його положення. Наприклад, у Прикінцевих положеннях щодо внесення змін до нормативно-

правових актів зазначається про доповнення Закону України «Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» від 19.04.2007 р. № 962-V наступною нормою: «Установити, що на період дії цього Закону юридична особа, уповноважена УЄФА на здійснення організаційних заходів та проведення чемпіонату, користується правами та обов'язками волонтерської організації, передбаченими Законом України «Про волонтерську діяльність» [323] та інші.

Розглядаючи інститути громадянського суспільства діяльність яких складається у благодійній і волонтерській сферах у розрізі їх взаємодії із Збройними Силами України, не можливо не звернути увагу на їх взаємозв'язок і неможливість розмежування [162, с.36]. Безумовно, волонтерська діяльність має свої особливості, які стосуються правового статусу волонтерських організацій та індивідуальних волонтерів, форм діяльності тощо. Проте, вона є одним із видів благодійної діяльності, а не окремим напрямком діяльності громадського суспільства. Нагадаємо, що незважаючи на усталене тлумачення слова «волонтер» як «той, хто став на військову службу за власним бажанням; доброволець» [471, с. 730.] від французького «*volontaire*», останнє походить від латинських слів «*voluntarius*», «*voluntas*» - «вільне волевиявлення», в основі яких знаходиться латинське *volō*, що перекладається як «бажання, намір» [517, с. 594]. У сучасному тлумаченні це добровільна безкорисна суспільно корисна діяльність з реалізації відповідних громадських ініціатив та починань [129, с. 69; 207, с. 125; 72, с. 5].

Враховуючи, що волонтерська діяльність є однією із форм благодійної діяльності (ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність») [323], розмежування правових норм, що регулюють відносини у цій сфері, з боку законодавця було штучним і мало своїми наслідками правові прогалини у Законах України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та «Про волонтерську діяльність», а також складнощі правозастосовчої діяльності.

З огляду на вищевикладене, на нашу думку, Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» необхідно викласти у новій редакції, яка

повинна включати ряд положень, що наразі містяться в Законі України «Про волонтерську діяльність». При цьому останній має втратити чинність із дня затвердження нової редакції Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Зокрема, ми пропонуємо доповнити статтю 1 тлумаченням термінів «волонтерська діяльність», «волонтерська допомога», «волонтер» (*див. додаток*), які наразі містяться у нормах Закону «Про волонтерську діяльність», але запропонувати тлумачення терміну «волонтерська допомога» у наступній редакції: *«волонтерська допомога – роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами з реалізації відповідних громадських ініціатив»* (*див. додаток*). Статтю 2 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» доповнити положеннями щодо пріоритетності норм міжнародного законодавства у цій сфері (*див. додаток*). До суб'єктів благодійної діяльності, передбачених статтею 4, включити волонтерів, як окремих суб'єктів (*див. додаток*), що пов'язано із специфікою їх діяльності. До статті 5 цього Закону доцільно включити напрями волонтерської діяльності, у тому числі такі як надання допомоги Збройним Силами України та громадянам, які постраждали внаслідок проведення антитерористичної операції тощо, а також пункт 4 частини 1 цієї статті, яким волонтерська діяльність визначається наразі як «безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів» [313] визначати терміном *«волонтерська діяльність»* (*див. додаток*). Слід також доповнити статтю 11 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», яка регламентує засади діяльності благодійних організацій норми, що окреслюють повноваження тих із них, що залучають до своєї діяльності волонтерів (*див. додаток*).

Необхідно звернути увагу, що норми Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» переважно стосуються регламентації діяльності благодійних організацій, незважаючи на першу складову назви Закону – «про благодійну діяльність». Так, із 27 - 16 статей присвячено саме регулюванню діяльності благодійних організацій. Водночас, в Законі України

«Про волонтерську діяльність» відсутнє поняття «волонтерська організація», але міститься адміністративно-правові норми, що стосуються волонтерів, їх прав та обов'язків тощо. Крім того, на відміну від останнього законодавчого акту, Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» не містить норм, що визначають правовий статус бенефіціарів, тобто набувачів благодійної допомоги, якими можуть бути фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада, що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників (ст. 1 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [313]. Це є ще одним із підтверджень штучного розмежування між волонтерством і благодійною діяльністю.

Аналізуючи норми Закону України «Про волонтерську діяльність» з огляду їх включення до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (з одночасним припиненням дій положень самого Закону України «Про волонтерську діяльність»), необхідно зазначити, що існує два шляхи уточнення правового статусу волонтера. Перший шлях – це регулювання взаємовідносин волонтера з бенефіціаром в межах цивільного законодавства. Так, наприклад, стаття 12 Цивільного кодексу України передбачає здійснення цивільних прав вільно, на власний розсуд, з відмовленням від свого майнового права [541]. Або, наприклад, за вимогами норми статті 10 Закону України «Про волонтерську діяльність» за бажанням отримувача волонтерської допомоги договір між ним і волонтером укладається в обов'язковому порядку [323] з посиланням на норму статті 11 Цивільного кодексу України згідно з якою договори є підставами виникнення цивільних прав та обов'язків [541].

Проте, на нашу думку, доцільніше включити до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» розділ VI (відповідно розділи VI «Державне регулювання благодійної діяльності» та VII «Прикінцеві положення» вважати розділами VII та VIII) «*Особливості правового статусу благодійників, волонтерів та бенефіціарів*». Цей розділ, на наш погляд, повинен містити правові норми, що регламентують права та обов'язки волонтерів та благодійників, які є самостійними суб'єктами правовідносин у цій сфері, тобто здійснюють

харитативну діяльність індивідуально, без співпраці з благодійними (волонтерськими) організаціями, а також норми, що регулюють взаємовідносини між волонтером або благодійником у разі їх взаємодії із відповідною благодійною організацією (зокрема, положення щодо договору між волонтером (благодійником) і благодійним формуванням, норми щодо відшкодування витрат пов'язаних із наданням волонтерської допомоги, у тому числі щодо виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі або інвалідності волонтера внаслідок поранення, отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів тощо). Також у цьому розділі повинні бути окреслені прав та обов'язків бенефіціарів благодійної діяльності (у тому числі волонтерської), зокрема міститись норми щодо укладання договору про надання волонтерської допомоги між отримувачем благодійної допомоги і суб'єктом харитативної діяльності.

Прикінцеві положення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» містять норми, що стосуються реєстрації благодійника-фізичної особи у Реєстрі волонтерів антитерористичної операції відповідно до Закону України від 02.09.2014 р. № 1668-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги» [320]. Зазначенні правові норми наразі не знайшли свого місця серед положень Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», оскільки на цей час (як вище нами зазначено) у ньому відсутній розділ, який би містив положення щодо правового статусу індивідуальних благодійників та волонтерів – фізичних осіб тощо. Таким чином, саме запропонований нами розділ «*Особливості правового статусу благодійників, волонтерів та бенефіціарів*» повинен містити норми про державну реєстрацію благодійника-фізичної особи у Реєстрі волонтерів антитерористичної операції (див. додаток).

Отже розділ VI «*Особливості правового статусу благодійників, волонтерів та бенефіціарів*», на наш погляд, повинен мати наступну структуру:

Стаття 26. Права та обов'язки благодійників-фізичних осіб.

Стаття 27. Державна реєстрація благодійника-фізичної особи у Реєстрі

волонтерів антитерористичної операції (див. додаток).

Стаття 28. Бенефіціари благодійної допомоги, їх права та обов'язки (з урахуванням вище запропонованих нами пропозицій щодо змін до статті 8 Закону України «Про волонтерську діяльність»).

Стаття 29. Договір про провадження благодійної діяльності (з урахуванням вище запропонованих нами пропозицій щодо змін до статті 9 Закону України «Про волонтерську діяльність»).

Стаття 30. Договір про надання благодійної допомоги.

Стаття 31. Відшкодування витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги.

Стаття 32. Виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій та збройних конфліктів.

У разі включення розділу «*Особливості правового статусу благодійників, волонтерів та бенефіціарів*» розділи VI «Державне регулювання благодійної діяльності» та VII «Прикінцеві положення» чинної редакції Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» вважати відповідно розділами VII та VIII. Водночас, розділ щодо державного регулювання повинен містити не лише норми щодо державного контролю та відповідальності у сфері благодійної діяльності, але й регулювати взаємовідносини з органами державної влади. При цьому, враховуючи принципи діяльності інститутів громадянського суспільства, у тому числі благодійних організацій, а саме: незалежність, самостійність тощо, державне регулювання (не рахуючи повноважень у сфері контролю, передбачених Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими відповідними нормативно-правовими актами) повинно бути обмежено заходами сприяння розвитку благодійної діяльності, підтримкою громадських ініціатив, поширенням інформації, що стосується харитативної діяльності. Отже, ми пропонуємо (враховуючи запровадження норм розділу VI «*Особливості правового статусу благодійників, волонтерів та бенефіціарів*») наступну редакцію розділу VI

«Державне регулювання благодійної діяльності» чинного Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»: *Розділ VII «Державне регулювання та реалізація державної політики у сфері благодійної діяльності», який містить статтю 33 «Реалізація державної політики у сфері благодійної діяльності» (див.додаток), статтю 34 «Державний контроль у сфері благодійної діяльності» та статтю 35 «Відповідальність у сфері благодійної діяльності» (наразі це статті 26 та 27 відповідно).*

Також, потребують удосконалення адміністративно-правові норми, що регулюють взаємодію між Збройними Силами України та іншими інститутами громадянського суспільства, наприклад, з професійними спілками.

Як нами раніше зазначалось, норма статті 17 Закону України «Про Збройні Сили України» фактично виключає на цей час можливість створення професійної спілки військовослужбовців. Неможливість їх членства у вже існуючій Всеукраїнській профспілці працівників Збройних Сил України, (з Центральним комітетом якої з боку Міністерства оборони України підписано, передбачену законодавством, галузеву угоду) створює умови для утворення профспілок військовослужбовців, діяльність яких викликає сумніви щодо своєї легітимності та прозорості. Незважаючи на те, що низкою нормативно-правових актів, зокрема, Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачені різноманітні соціальні гарантії (наприклад, заборона використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою; достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення тощо [404]) у випадку виникнення спірних питань військовослужбовці вимушені вирішувати їх самостійно. Інколи вирішення таких питань доходить до стадії судового розгляду. При цьому низку таких питань можна було розв'язати за допомогою фахівців професійної спілки (якби така в Збройних Силах України існувала).

Незважаючи на проголошення Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» гарантування соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, воно

обмежується лише декларацією, що військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей військової служби (ст. 1-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»). Проте, юридичне закріплення цих гарантій (зокрема, зазначеним Законом) обмежено лише наявністю відповідальності за використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою; правом військовослужбовця на оскарження неправомірних рішень та дій; та тим, що «посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності і підпорядкування, винні в порушенні цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом» (ст.ст. 8, 19, 21 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [404]. Разом з тим, на нашу думку, однією із гарантій забезпечення реалізації військовослужбовцями своїх соціальних прав може стати можливість їх захисту за допомогою профспілки, яка діє відповідно до умов галузевої угоди між нею і Міністерством оборони України.

У зв'язку з викладеним, ми пропонуємо внести відповідні зміни до Законів України «Про Збройні Сили України» та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зокрема до статей 17 і 5 (відповідно), в яких передбачити можливість утворення військовослужбовцями, з метою захисту соціально-економічних прав та професійних інтересів, професійної спілки за умов беззастережного дотримання вимог щодо категоричної заборони для них, а також резервістів під час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві, на страйки і участь в їх проведенні (*див. додаток*).

З урахуванням того, що в Україні протягом майже 25 років існує Всеукраїнська профспілка працівників Збройних Сил України, яка взаємодіє з Міністерством оборони України на підставі Галузевої угоди (чергова з яких підписана 25.02.2016 р.), не має особливої потреби для створення окремої професійної спілки військовослужбовців. На наш погляд, необхідно внести

відповідні зміни до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність Всеукраїнська профспілка працівників Збройних Сил України, для можливості участі у неї військовослужбовців. Зокрема, ми пропонуємо повернути їй первинну назву, а саме: *«Професійна спілка Збройних Сил України»*, а також внести ряд змін до положень її Статуту (наприклад, до статей 2 і 9 щодо членства тощо) (див. додаток).

Розглядаючи питання щодо особливості адміністративно-правового статусу засобів масової інформації як інституту громадянського суспільства, який є суб'єктом взаємодії зі Збройними Силами України, ми зупинялись на моменті, пов'язаному із межами здійснення ними цивільного контролю над Воєнною організацією відповідно до Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», зокрема, на положенні частини 2 статті 7 Закону, яким передбачено, що «оперативні та мобілізаційні плани Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативно-розпорядчі дії їх посадових осіб контролю з боку громадян та громадських організацій не підлягають» [327]. Таким чином, з текстуального тлумачення цієї правової норми можна зробити висновок, що зазначені плани та оперативно-розпорядчі дії посадових осіб ЗСУ підлягають цивільному контролю з боку засобів масової інформації, оскільки останні є окремим суб'єктом цього контролю. Безумовно на практиці в зазначеній сфері ЗМІ не виходять за визначені законодавством межі, і їх функції зосереджені на висвітленні проблем у сфері національної безпеки і оборони, формуванні громадської думки, сприянні підвищенню престижу служби захисників Вітчизни, зміцненні довіри суспільства до Збройних Сил України (ст. 20 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави») [327]. Проте, існуюча відсутність нормативного закріплення обмеження з цього питання може викликати негативні прецеденти. У зв'язку з цим, на нашу думку, норма частини 2 статті 7 Закону підлягає доповненню, а саме, включенню до суб'єктів обмеження засобів масової інформації. Таким чином, це положення може бути викладено у наступній

редакції: *«Оперативні та мобілізаційні плани Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, оперативно-розпорядчі дії їх посадових осіб контролю з боку засобів масової інформації, громадян та громадських організацій не підлягають» (див. додаток).*

Отже, нами окреслені деякі аспекти щодо удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України. Запропоновані зміни до нормативно-правових актів, що регулюють відносини в цій сфері, мають за мету укріплення системи контролю за законністю дій представників громадянського суспільства (акредитація громадянських об'єднань, що співпрацюють зі Збройними Силами України); захист соціальних та економічних прав військовослужбовців за допомогою такого виду громадянського суспільства як професійні спілки тощо, з одночасним врахуванням засадничих демократичних принципів діяльності інститутів громадянського суспільства й специфіки діяльності Збройних Сил України, пов'язаної з такими функціями, як забезпечення територіальної цілісності та незалежності України.

5.4. Організаційні умови підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України

Підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України має своєю невід'ємною умовою підвищення рівня професіоналізму представників Воєнної організації держави. Як справедливо зазначаються у дослідженнях, присвячених демократизації відносин між армією та суспільством, фундаментом, на якому базується сила всіх урядів, як новостворених, так і існуючих, є досконалі закони та сильна армія [572, с.14] .

Сумна статистика, яка висвітлена для широкого загалу в засобах масової інформації, за короткий проміжок часу, а саме з початку

проведення антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях у 2014 році, змусила уряд, науковців, відповідальних громадян переосмислити роль армії в суспільному житті нашої держави та докорінно переглянути деякі підходи до неї.

За даними Міністерства оборони України та Генеральної прокуратури України, більше 50% українських військових у Криму зрадили присязі на вірність Україні та перейшли на бік Російської Федерації [444]. Головний військовий прокурор України Анатолій Матіус оприлюднив данні щодо відкритих проваджень за скоєння військових злочинів – за весь час проведення антитерористичної операції на Сході України було порушено 16 тисяч справ про дезертирство [216].

Під час проведення АТО загинуло близько 2500 військовослужбовців Збройних Сил України, з них не бойові втрати складають майже дві третини.

Така ситуація потребує ретельного аналізу процесів, що відбуваються всередині Збройних Сил України та у взаємовідносинах між цим інститутом держави та громадянським суспільством.

Аналізуючи відкриті джерела та цифри, що висвітлюють офіційні особи держави, вважаємо за можливе припустити або визначити приблизно головні проблеми ЗСУ. По перше, небажання служити в ЗСУ під час ведення воєнних дій свідчить про нерозуміння громадянами свого конституційного обов'язку (відповідно до Статті 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, *справою всього Українського народу*). Також на небажання проходити службу впливають фактори, які характеризують недостатній рівень взаєморозуміння між ЗСУ, як соціальним інститутом, і громадянським суспільством. За даними соціологічного дослідження, проведеного в Луганській, Донецькій, Одеській областях, 26 % населення вважають вадами Збройних Сил України закритість цього інституту та

слабкий взаємозв'язок з населенням [18]. Тобто одна з проблем криється в низькому рівні комунікації між цим інститутом та суспільством, і, відповідно, звідси виникає страх у звичайного громадянина проходити службу в складі цього військового формування. Одним з основних комунікативних ресурсів структури є підготовлений високоякісний офіцерський корпус, як базис будь яких збройних сил, що обумовлює необхідність розглянути особливості його формування.

Статистичні дані, наведені на початку цього підрозділу, мають, як мінімум, дві причинно-наслідкові складові - втрати бойові, без яких не обходиться будь-яка війна та спеціальна операція (залежать від підготовленості особового складу та рішень, які були прийняті командирами на виконання бойових завдань, та комплексу зовнішніх факторів); та не бойові втрати (залежать від рівня підготовленості особового складу, військовонавченого ресурсу, який було мобілізовано для виконання бойових завдань, тобто його якості та рівня готовності та спроможності керівного складу впливати на своїх підлеглих в частині дисциплінованості та дотримання мір безпеки).

Розглянемо питання про те, що уявляє собою військове формування в Україні, а саме ЗСУ, та фактори, які впливають на здатність військового формування виконувати завдання за призначенням з мінімальними втратами та досягати успіху.

Військове формування - створена відповідно до законодавства України сукупність військових об'єднань, з'єднань, частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканості в разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення бойових дій [377].

Військовослужбовці – особи, які проходять військову службу. Військова служба є державною службою особливого характеру, яка

полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни [317]. Військовослужбовці поділяються на рядовий, сержантський і старшинський та офіцерський склад.

Збройні Сили України – це сукупність військових частин, з'єднань які укомплектовані громадянами України, придатними за станом здоров'я та віком та поділеними на рядовий, сержантський та офіцерський склад, та знаходяться на державній службі особливого характеру, пов'язаній з захистом батьківщини зі зброєю в руках.

За своєю сутністю це військове формування, яке є об'єднанням громадян, що виконують соціально важливу функцію держави – захист держави від збройної агресії ззовні.

Громадяни України під час виконання свого військового обов'язку поділені на три категорії. Перша категорія – це офіцерський склад, друга – сержантський, третя – рядовий склад. Відповідно, дві останні категорії можливо поділити ще на дві підкатегорії – особи, які проходять військову службу за контрактом та за призовом.

У нормативних документах існує визначення особи офіцерського складу (хоча і немає терміну «офіцер») [346]. До офіцерського складу Збройних Сил України належать громадяни України, яким присвоєно військові звання від молодшого лейтенанта і вище [382].

Таким чином, до осіб офіцерського складу ми відносимо громадян України, яким присвоєне військове звання і які проходять військову службу. Вони керують військовими формуваннями у мирний і воєнний час, а також займаються навчанням та вихованням підлеглих військовослужбовців. Зазначаємо, що офіцери запасу та у відставці (а тепер – і у резерві) до офіцерського корпусу не входять [38, с.5].

Характеризуючи збройні сили на сучасному етапі розвитку, маємо відмітити, що кількісне відношення призовного контингенту до військовослужбовців за контрактом в останній час змістилось на користь

останніх. У межах предмету нашого дослідження важливо визначити з трьох складових найбільш вагомий для ефективного функціонування Збройних Сил України елемент. Ми вважаємо, що у зв'язку з особливостями підготовки (рівня освіти), граничного терміну перебування на військовій службі (офіцер - 25 років, військовослужбовець за контрактом – від 3 років; військовослужбовець строкової служби – 1,5 року) для Збройних Сил України офіцерський компонент є найбільш значущим, як такий, що містить важливі ціннісні складові – досвід, традиції, ідею тощо. На сьогоднішній момент в Збройних Силах України проходять службу приблизно від сорока дев'яти до п'ятдесяти тисяч осіб на посадах офіцерського складу, що складає не менше ніж третину загальної чисельності Збройних Сил України. На них покладено завдання навчання та виховування особового складу. На підтвердження нашої думки можна навести погляди на цю проблему деяких фахівців та видатних історичних постатей.

Роль офіцерства у функціонуванні армії є визначальною. Від їх моральних та ділових якостей, рівня підготовки залежить рівень боєготовності та боєздатності Збройних Сил України. «Які офіцери – така і армія», - відзначає Л.Комеровський [148, с.393]. Офіцери – це соціальна верства, як і інші – шахтарі, лікарі тощо, і, як будь-яка професійна група, мають свої морально-етичні цінності, традиції та критерії оцінки своєї поведінки та поведінки оточуючих.

Аналіз посадових обов'язків офіцерів, терміну їх служби, дає можливість сказати, що офіцери – це основа Збройних Сил України, і тому поразки та втрати під час бойових дій покладаємо на офіцерів на рівні з успіхами. Від якості офіцерського корпусу напряду залежать виконання завдань збройними силами [169, с.25] .

Характеризуючи офіцерський корпус у 1917 році, генерал М.Сулькевич у рапорті командувачу 5 армії Північного фронту Ю. Данилову писав: «Склад офіцерів... - це механічна суміш осіб, одягнених в

офіцерську форму, осіб різної освіти, походження, підготовки, без взаємного зв'язку, для яких полк – постійний двір» [433, с.78]. Результат такого стану офіцерства відобразився не в останню чергу на результатах першої світової війни.

Ставлення до офіцерства як до соціально-професійної групи надає нам можливість досліджувати її за допомогою соціального та правового інструментарію та характеризувати як нинішній стан, так і перспективи розвитку, прогнозувати наслідки впливу на них як на інститут громадянського суспільства та важливішу складову Збройних Сил України як соціального інституту.

Якщо поглянути в історію, то вимоги до відбору кандидатів на посаду офіцера в дореволюційні часи були достатньо високими (освітній рівень, соціальний статус, свідоцтво про благонадійність від цивільної влади) [38, с.12].

У сучасному світі таке відношення до відбору кандидатів на посади офіцерського складу існують в багатьох державах.

Громадяни США, що виявили бажання вступити до Американської військової Академії сухопутних військ Вест-Пойнта, мають отримати рекомендацію від члена американського конгресу (як правило), окремим списком ідуть кандидати за номінацією Президента та діти військовослужбовців, що загинули, отримали поранення чи зникли безвісті [268, с.66].

Підготовка офіцерських кадрів в Німеччині базується на комплектуванні бундесверу як кадровими військовослужбовцями, так і військовослужбовцями за контрактом.

Загальною характеристикою підготовки офіцерських кадрів у розвинутих країнах є особлива увага до складових освітніх програм, за якими готують військовослужбовців. Підготовка базується на системному підході та коригується відповідно до вимог сучасності та вимог суспільства до збройних сил.

За змістом підготовка складається з професійної та цивільної складової. Цивільна складова модерується цивільним сектором, і через неї суспільство намагається сформувавши світогляд майбутнього офіцера, який відповідав би позиції більшості суспільства і громадськості.

Деякі країни практикують частково сумісне навчання цивільної молоді та курсантів. Цей підхід має як позитивні, так і негативні сторони. З позиції громадянського суспільства навчання за одними методиками і формування єдиної позиції у громадян в подальшому повинно принести позитивний результат у вигляді лояльного відношення збройних сил до уряду, суспільства, правлячої еліти. Як недолік з позиції військових, цей тип навчання не дозволяє якісно сформувавши волюві та інші якості у військовослужбовця, оскільки він постійно шукає схвалення з боку своїх цивільних колег і намагається не обмежувати свою поведінку, як цевимагається від нього відповідно до керівних військових документів.

У Концепції кадрової політики у Збройних Силах України на період до 2017 року [237] зазначається, що на кадрову політику впливають такі чинники: національні інтереси та оборонна політика держави; державна кадрова політика; економічні, внутрішньополітичні, соціальні, демографічні, національно-культурні реалії розвитку суспільства.

На сьогодні виклики часу вимагають від суспільства забезпечити формування збройних сил, спроможних не лише здійснювати відсіч збройної агресії. Вони повинні забезпечити підтримку суспільства та бути гарантом цілісності та стабільності політичної системи всередині самої держави.

Для виконання цих завдань важливим є існування підготовленого офіцерського корпусу.

Як вже зазначалося, взаємодія суспільства та Збройних Сил України не в останню чергу відбувається через підготовку офіцерських кадрів. При взаємодії з цивільним сектором виникаючі при цьому процеси регулюються різними галузями законодавства для задоволення потреб

військовослужбовця як громадянина України. Отже, цю взаємодію ми поділяємо на індивідуальну та адміністративно врегульовану.

На військову службу відбираються придатні до військової служби за станом здоров'я громадяни України, які виявили бажання проходити військову службу у Збройних Силах України, мають відповідний рівень освіти. Порядок відбору кандидатів для проходження служби встановлений чинним законодавством [239]. Порядок проходження служби врегульований Указом Президента України про порядок проходження військової служби. При цьому держава, маючи всі важелі впливу, обмежує участь військових у політичних партіях, рухах та здійснює компенсації цих обмежень через надання пільг, передбачених Законом України «Про правовий та соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей».

У випадку, коли сам військовослужбовець виступає представником держави, у своїх діях він повинен керуватися нормами Конституції України, Статутами Збройних Сил України, наказами старших командирів тощо.

Практично вся діяльність військовослужбовців унормована адміністративно-правовими актами, і їх діяльність в межах службових відносин носить адміністративно-правовий характер. З однієї сторони, порядок проходження служби та вступ до неї чітко виписаний законодавцем, з іншого боку діяльність військовослужбовця при виконанні ним обов'язків військової служби, як представника держави, визначена актами військового управління та іншими законодавчими актами які мають владно-наказовий характер.

Рівень готовності ЗСУ залежить від кадрів – кадри вирішують все. На превеликий жаль, низький рівень фінансового забезпечення знизив і рівень професійного відбору для проходження служби на посадах офіцерського складу. Низька престижність військової служби впливає на якість контингенту, який бажає навчатися у вищих військових закладах. Недовиконання державного замовлення по підготовці офіцерських кадрів в середньому складає 85 відсотків протягом двох останніх років. При цьому

необхідно врахувати, що в останні десять – п'ятнадцять років практика набору до ВВНЗ більшої кількості курсантів, ніж передбачено державним замовленням на 5-10 відсотків, була ліквідована, що вплинуло на якість підготовки випускників. Наприклад, середній показник відрахування у Вест-Пойнті - 22-26 відсотків під час навчання, що дозволяє своєчасно відсіювати осіб, неспроможних ефективно виконувати обов'язки військовослужбовця.

Наступним негативним фактором, що впливає на рівень військової освіти, є значний дисбаланс у співвідношенні викладацького складу, забезпечуючого персоналу та кількості тих, хто навчається. Співвідношення викладачів та тих, хто навчається, визначено Постановою КМУ від 17 серпня 2002 р. №1134 як 1 до 9/13, що, враховуючи специфіку військової справи та невеликі групи тих, хто навчається, у порівнянні з цивільними вищими навчальними закладами, не надає можливості якісної підготовки офіцерських кадрів.

Вища освіта як один із інститутів громадянського суспільства, а, відповідно, і вища військова освіта закладають підґрунтя майбутнього напрямку розвитку всього суспільства. Базові цінності та особиста позиція, вироблені у майбутніх офіцерів під час отримання вищої військової освіти, визначають подальший напрямок розвитку та реформування самих ЗСУ як соціального інституту та одного з найважливіших елементів сектору безпеки держави.

Взаємодія військового та громадянського сектору відбувається при підготовці офіцерських кадрів на двох рівнях. По-перше, на рівні формування програм підготовки при визначенні балансу загальноосвітніх та військово-спеціальних дисциплін, а також при сумісному навчанні цивільних студентів та курсантів при інтегрованій системі підготовки (наприклад, як у Військовому інституті КНУ імені Тараса Шевченка)

Адміністративно-правовий вплив на підготовку фахівців опосередковано здійснюється шляхом видання наказів та розпоряджень

Міністерством освіти і науки України та Департаменту військової освіти Міністерства оборони України.

Позитивними зрушеннями в організації підготовки є запровадження підготовки стандартів НАТО в навчальний процес, введення таких важливих стандартів, як цивільно-військове співробітництво (АJP.9), що, на нашу думку, відіграє позитивну роль у зближенні армії та громадянського суспільства.

Враховуючи важливість інституту військової освіти у побудові громадянського суспільства та сильної української держави доцільно приділити більшу увагу підготовці офіцерських кадрів для Збройних Сил України та внести зміни в ряд нормативно-правових актів, які регламентують організацію військового навчання, з метою формування більш якісного офіцерського корпусу.

Підвищення рівня професіоналізму військовослужбовців є важливою, але не єдиною умовою підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України. Побудова продуктивної взаємодії між вказаними суб'єктами у мирний час має передбачати створення з боку держави сприятливих умов для здійснення демократичного цивільного контролю за Збройними Силами України відповідно до положень Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [327], формування єдиних світоглядних позицій, збалансованого співіснування для унеможливлення створення розриву між цими соціальними інститутами, підтримання у суспільній свідомості високого рівня розуміння необхідності існування Воєнної організації держави взагалі і Збройних Сил України зокрема. Важливими організаційними умовами підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України є також активізація військово-патріотичного виховання молоді, культурно-просвітницької роботи у військових підрозділах, створення дієвої системи соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених з лав Збройних Сил України.

Зрозуміло, що в силу особливостей правового статусу Збройних Сил України та інститутів громадянського суспільства вплив за допомогою правових засобів здійснюється переважно на першого суб'єкта взаємодії. Можливості держави регулювати відносини всередині громадянського суспільства значно обмежені, що вже обґрунтовувалося у попередніх підрозділах. Разом з тим держава має змогу сприяти поліпшенню організаційних умов вказаної взаємодії шляхом підвищення прозорості діяльності державних органів – суб'єктів забезпечення національної безпеки, залучення представників громадянського суспільства до проведення громадської експертизи їх діяльності, більш активного використання експертних оцінок під час реформування Воєнної організації держави, удосконалення правового забезпечення її функціонування, активізації суспільного діалогу, у тому числі завдяки проведенню конференцій, круглих столів, симпозіумів, семінарів, фокус-груп сумісно з інститутами громадянського суспільства.

Під час дії правових режимів воєнного і надзвичайного стану організаційні умови підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України мають передбачати:

на етапі планування застосування Збройних Сил України: оцінку громадської думки та прогнозування її можливого впливу на спроможність виконання завдань військовими частинами (підрозділами, національними контингентами) Збройних Сил України; налагодження контактів з представниками органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями, представниками приватного бізнесу, окремими громадянами; підготовку пропозицій щодо створення правового механізму використання матеріально-технічних ресурсів місць дислокації військових підрозділів;

на етапі застосування Збройних Сил України: збір, аналіз та надання інформації командуванню щодо громадської думки в районі виконання завдань; виявлення та аналіз критичних факторів, які можуть мати

негативний вплив на результати дій Збройних Сил України; оцінку можливого впливу оперативної обстановки, діяльності військ (сил) на умови життя та настрої місцевого населення (використання соціальних об'єктів в інтересах Збройних Сил України, обмеження пересування місцевого населення, перелік населених пунктів, ділянок місцевості, що підлягають евакуації); забезпечення створення матеріально-технічних та соціально-побутових умов для дій підрозділів з максимальним урахуванням інтересів місцевого населення; розробку та вирішення завдань інформаційно-психологічних операцій сумісно з державними та недержавними засобами масової інформації; встановлення та підтримання відносин з організаціями, лідерами, місцевим населенням; сприяння діяльності міжнародних та національних гуманітарних місій; надання допомоги представникам органам виконавчої влади у виконанні їх функцій шляхом організації взаємодії з підрозділами Збройних Сил України; контроль за дотриманням підрозділами збройних сил національних, етнічних традицій місцевого населення; встановлення відносин довіри між цивільним населенням, представниками органів виконавчої влади;

на етапі постконфліктного врегулювання: залучення та координацію реалізації соціальних та гуманітарних проектів гуманітарними організаціями; координацію діяльності по відновленню порушеної інфраструктури внаслідок ведення бойових дій; надання допомоги представникам органам виконавчої влади по відновленню соціального управління регіону.

Висновки до розділу 5

1. Генеза правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України складається з трьох етапів: а) перший етап (1917-1920 рр.) – закладення концептуальних засад правового

регулювання взаємодії між Воєнною організацією держави і суспільством в незалежних українських державах УНР та ЗУНР; б) другий етап (1922-1991 рр.) – домінування тенденцій державного контролю у правовому регулюванні суспільної активності за часів перебування України у складі СРСР; в) третій етап, який складається з двох стадій: відчуження громадянського суспільства і Збройних Сил України, що знайшло свій відбиток у формальному характері правового регулювання взаємодії між ними (1991 - початок 2014 рр.); і динамічного розвитку правового регулювання досліджуваних відносин, які обумовлюють позиціонування Збройних Сил України як відкритого до взаємодії з громадянським суспільством державного інституту (з 2014 року по т.ч.).

2. Цивільно-військові відносини уявляють собою комплексні правовідносини, які виникають між Воєнною організацією держави з одного боку, і органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства – з іншого, з метою забезпечення національної безпеки та оборони, додержання визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, дотримання законності та політичної стабільності в суспільстві. За своєю галузевою належністю вони можуть бути конституційно-правовими, адміністративно-правовими, фінансово-правовими тощо, однак відносини, пов'язані з реалізацією Воєнною організацією держави своїх функцій у сфері взаємодії з громадськістю, є адміністративно-правовими за своєю сутністю.

3. Удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України потребує внесення змін та доповнень до чинних адміністративно-правових актів у досліджуваній сфері, а саме:

В аспекті удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності інститутів громадянського суспільства:

Ч. 1 ст. 9 Закону України «Про волонтерську діяльність» слід доповнити положенням про обов'язковість укладання договору про провадження волонтерської діяльності під час надання допомоги громадянам, які постраждали

внаслідок обставин, визначених в абзаці четвертому ч.3 ст.1 вказаного Закону;

Ст. 9 вказаного Закону необхідно доповнити нормою, яка передбачає обов'язковість укладання договору між організацією чи установою, що залучає до своєї діяльності волонтерів і надає допомогу громадянам, які постраждали внаслідок дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, з одного боку, та уповноваженим органом Збройних Сил України (Міністерством оборони України або Генеральним штабом Збройних Сил України), з іншого боку, на період дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції. За таким договором волонтерська організація повинна бути зобов'язана дотримуватись умов перебування в районах, в яких встановлено правовий режим надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, а підрозділи Збройних Сил України повинні забезпечити в межах своєї компетенції можливість здійснення харитативними організаціями своєї діяльності в таких районах та сприяттні в створенні умов для такої діяльності;

В аспекті удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності Збройних Сил України:

Закон України «Про Збройні Сили України» має бути доповнений окремою статтею 14-1 «Цивільно-військове співробітництво» у наступній редакції:

«Збройні Сили України для виконання покладених на них завдань у межах своєї компетенції взаємодіють з органами державної влади та місцевого самоврядування, територіальними громадами, міжнародними гуманітарними організаціями, громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями, політичними партіями, саморегульованими організаціями, організаціями, які здійснюють професійне самоврядування, засобами масової інформації, громадянами.

Організація взаємодії Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства здійснюється у межах системи цивільно-військового співробітництва, основними завданнями якої є: підвищення рівня взаємної довіри громадян і

Збройних Сил України; усвідомлення та підвищення рівня соціальної відповідальності суб'єктів цивільно-військового співробітництва; підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців з метою виключення випадків неправомірної поведінки, яка порушує права, свободи та інтереси цивільного населення; зниження рівня внутрішніх загроз, що виникають внаслідок ведення бойових дій на території держави; створення якісно підготовлено військового резерву; консолідація українського суспільства.

Організація цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України покладається на структурний підрозділ Збройних Сил України, функції та повноваження якого визначаються Міністром оборони України».

У Законі України «Про військово-цивільні адміністрації»:

П. 1 ст. 3 має бути викладений у наступній редакції: «Військово-цивільні адміністрації утворюються за рішенням Президента України у разі неспроможності органів державної влади та місцевого самоврядування внаслідок ведення бойових дій»;

П. 7 ст. 5, який надає голові військово-цивільної адміністрації право вилучати у громадян на зберігання вогнепальну зброю та боєприпаси, холодну зброю, а в підприємств, установ і організацій також навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини, має бути вилучений, а відповідні повноваження покладені на Національну поліцію України;

4. Організаційні умови підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України мають передбачати:

на етапі планування застосування Збройних Сил України: оцінку громадської думки та прогнозування її можливого впливу на спроможність виконання завдань військовими частинами (підрозділами, національними контингентами) Збройних Сил України; налагодження контактів з представниками органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями, представниками приватного бізнесу, окремими громадянами; підготовку пропозицій щодо

створення правового механізму використання матеріально-технічних ресурсів місць дислокації військових підрозділів;

на етапі застосування Збройних Сил України: збір, аналіз та надання інформації командуванню щодо громадської думки в районі виконання завдань; виявлення та аналіз критичних факторів, які можуть мати негативний вплив на результати дій Збройних Сил України; оцінку можливого впливу оперативної обстановки, діяльності військ (сил) на умови життя та настрої місцевого населення (використання соціальних об'єктів в інтересах Збройних Сил України, обмеження пересування місцевого населення, перелік населених пунктів, ділянок місцевості, що підлягають евакуації); забезпечення створення матеріально-технічних та соціально-побутових умов для дій підрозділів з максимальним урахуванням інтересів місцевого населення; розробку та вирішення завдань інформаційно-психологічних операцій сумісно з державними та недержавними засобами масової інформації; встановлення та підтримання відносин з організаціями, лідерами, місцевим населенням; сприяння діяльності міжнародних та національних гуманітарних місій; надання допомоги представникам органам виконавчої влади у виконанні їх функцій шляхом організації взаємодії з підрозділами Збройних Сил України; контроль за дотриманням підрозділами збройних сил національних, етнічних традицій місцевого населення; встановлення відносин довіри між цивільним населенням, представниками органів виконавчої влади;

на етапі постконфліктного врегулювання: залучення та координацію реалізації соціальних та гуманітарних проектів гуманітарними організаціями; координацію діяльності по відновленню порушеної інфраструктури внаслідок ведення бойових дій; надання допомоги представникам органам виконавчої влади по відновленню соціального управління регіону.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та пропонується нове вирішення наукової проблеми – удосконалення адміністративно-правового забезпечення взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України. У результаті проведеного дослідження вироблено нові концептуальні підходи до теоретико-правових основ взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України, сформульовано низку нових наукових положень та висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети, основними з яких є такі:

1. У динамічному аспекті громадянське суспільство – це якісно новий стан суспільства, за якого представники різних соціальних груп з розвиненим почуттям соціальної відповідальності, як формалізованих, так і не формалізованих, за допомогою спеціального правового механізму впливають на державну політику у різних сферах, забезпечуючи прогресивний розвиток держави і суспільства в цілому. У структурно-діяльнісному аспекті громадянське суспільство уявляє собою сукупність громадян, їх об'єднань, політичних, професійних, релігійних та інших суб'єктів недержавного сектору, які, відповідно до своїх потреб і інтересів, здійснюють діяльність в різних сферах суспільного життя, результатом якої є формування підґрунтя для побудови правової соціальної держави, додержання прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

2. Розвиток громадянського суспільства як детермінанта формування демократичної держави характеризується наступними тенденціями: а) обумовленістю рівня розвитку демократичних відносин ступенем сформованості громадянського суспільства; б) нерівномірним характером участі громадськості у державному управлінні; в) відсутністю системоутворюючих ознак та слабким рівнем інституалізації громадянського суспільства; г) наявністю на рівні суспільної свідомості рефлексії громадськості стосовно особливостей управління державою та задоволення своїх потреб та інтересів; г) існуванням у державах з високим ступенем розвитку демократичних відносин діючого правового механізму залучення громадськості до участі в управлінні державними справами в

різноманітних формах, з урахуванням нерівномірності та несистематичності проявів громадської активності в різні часові періоди.

3. Громадянське суспільство у системі суб'єктно-об'єктних зв'язків у сфері національної безпеки виступає одночасно і як суб'єкт, і як об'єкт. При цьому існує пряма залежність між системністю участі громадянського суспільства у функціонуванні сектору національної безпеки і актуальним рівнем останньої, що обумовлено полівекторністю використовуваних широкими верствами громадськості підходів та заходів. Системність передбачає зокрема, регулярність залучення незалежного експертного середовища до вирішення існуючих проблем; використання інформаційної підтримки громадянського сектору в інтересах завдань сектору безпеки; персоніфікацію відповідальності у стратегічних комунікаціях; аналіз причин та умов спроб деструктивних впливів з боку громадськості на сектор безпеки та використання цієї інформації для коригування його діяльності. Необхідною умовою виконання громадянським суспільством своїх функцій у системі національної безпеки є визначеність адміністративно-правового статусу громадян як суб'єктів правовідносин у вказаній сфері, з огляду на що уявляється доцільним удосконалення положення абзацу 14 ст.10 та ст.11 Закону України «Про основи національної безпеки України», якими громадськість виключена із кола суб'єктів контролю за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки, а її участь обмежена участю у виборах і референдумах, виконанням конституційних обов'язків, «привертанням уваги суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів» та самозахистом.

4. Взаємодію між державою і громадянським суспільством слід розуміти як їх взаємний вплив один на одного (шляхом вчинення певних дій або утримання від них), а також використання можливостей один одного для досягнення мети, поставленої кожним із суб'єктів, та отримання спільного результату способами та методами, що не забороняються законом.

5. Збройні Сили України як соціальний інститут уявляють собою об'єднання, яке забезпечує відносну стійкість соціальних відносин і взаємодій і характеризується раціональною впорядкованістю і відповідністю структури,

визначеної Законом України «Про Збройні Сили України», їх функціональному призначенню. Як державний інститут вони є елементом апарату легального примусу держави і мають своєю метою здійснення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Інституалізація Збройних сил України включає наступні етапи: перший етап (1991-1994 рр.) - міждержавне переміщення кадрів; другий етап (1994-1997 рр.) - отримання статусу без'ядерної держави; третій етап (1997 - 2003 рр.) - встановлення системи санкцій для підтримання норм і правил; четвертий етап (2003-2014 рр.) - процеси латентної дисфункціональності; п'ятий етап (з 2014 р. та по т.ч.) – відновлення функціональності Збройних Сил України.

6. Адміністративно-правовий статус Збройних Сил України як суб'єкта взаємодії з громадянським суспільством уявляє собою сукупність їх правосуб'єктності, прав, обов'язків, гарантій їх здійснення, а також адміністративної та дисциплінарної відповідальності за порушення правових приписів. Аналіз правових актів, якими визначено адміністративно-правовий статус Збройних Сил України у досліджуваному аспекті, свідчить, щонайбільш деталізована їх компетенція, гарантії реалізації прав і обов'язків, відповідальність за порушення встановлених правових приписів у сфері взаємовідносин з релігійними організаціями та засобами масової інформації. Стосовно взаємодії з іншими суб'єктами громадянського суспільства у правовому регулюванні діяльності Збройних Сил України мають місце чисельні прогалини, які негативно впливають на правозастосовну практику. Це потребує удосконалення чинних законодавчих актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України (у тому числі Статутів) та прийняття відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Незважаючи на те, що Статути Збройних Сил України (зокрема, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України) регулюють внутрішні відносини і практично не передбачають взаємодій із зовнішніми організаційними інститутами, у тому числі громадянського суспільства, необхідно враховувати, що в Україні склалася усталена система співпраці між громадськими організаціями та Збройними

Силами України, і регламентація їх взаємодії необхідна в першу чергу самим військовослужбовцям для усвідомлення меж своєї правомірної поведінки.

7. Запропоновано класифікацію інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України, яка, залежно від ступеня взаємодії, складається з трьох груп: 1) зовнішні інститути – це спільноти утворені цивільними особами, які професійно не мають безпосереднього відношення до Збройних Сил України, мета яких полягає у сприяння діяльності останніх, допомозі їм, а також у здійсненні цивільного контролю (за сферою інтересів або напрямками діяльності, вони поділяються на: а) харитативні утворення (благодійні та волонтерські); б) правозахисні; в) релігійні; г) військово-патріотичні та з допризовної підготовки (Товариство сприяння обороні України, громадські організації з відродження та підтримки національно-патріотичних традицій (козацькі), військово-патріотичні клуби тощо); д) незалежні ЗМІ); 2) внутрішні інститути – це спільноти, створені особами, які мають безпосереднє відношення до самих Збройних Сил України (військовослужбовці, військові пенсіонери (ветерани), працівники Збройних Сил України), діяльність яких спрямована на задоволення власних соціально-економічних потреб та захист прав в межах своєї професійної діяльності (профспілки; громадські організації ветеранів військової служби, Ради офіцерів, сержантів та Жіночі Ради у Збройних Силах України); 3) інститути громадянського суспільства з особливим правовим статусом - це ті інститути, які в силу визначених законодавством обмежень не можуть надавати прямо ні допомогу (фінансову, матеріальну тощо), ні здійснювати контроль, але неврахування можливого впливу яких на Збройні Сили України може негативно відобразитись на діяльності останніх (це партії та громадські рухи).

8. Дослідження особливостей адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства – суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України свідчить, що права та обов'язки останніх, гарантії їх реалізації, заходи контролю та відповідальність у цій сфері, на цей час мають своє нормативне закріплення лише стосовно релігійних організацій та засобів масової інформації. Разом з тим, обсяг більш широких прав та повноважень, а також гарантій їх

реалізації, закономірно викликає більш регламентований з боку держави обсяг обов'язків та покладеної відповідальності. Крім того, роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки викликає з боку держави значне навантаження у вигляді чисельних нормативно-правових актів, що регламентують їх діяльність в цілому. При цьому ретельне адміністративно-правове регулювання взаємовідносин засобів масової інформації та Збройних Сил України є обґрунтованим, у зв'язку зі специфічною роллю останніх у державі і суспільстві. А безпосередньо у цей час, з урахуванням наявності збройного конфлікту на сході України, це взагалі життєво необхідно для збереження цілісності та незалежності нашої держави. Таким чином, надмірна регламентація взаємовідносин державних органів і інститутів громадянського суспільства призводить до втрати ініціативи з боку громадян, нівелює сам принцип їх вільного й самостійного утворення колективних організацій та діяльності. Разом з тим, у сфері взаємодії цих інститутів зі Збройними Силами України, правове регулювання відносин між ними, нормативно-правове закріплення положень щодо контролю та відповідальності, стає діючими юридичними гарантіями реалізації прав і обов'язків в першу чергу саме інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії.

9. Метою взаємодії збройних сил та громадянського суспільства є створення умов для їх належного функціонування та розвитку: 1) з боку Збройних Сил України – забезпечення захисту держави, громадянського суспільства в цілому від загроз ззовні, а за необхідності - відсіч збройної агресії; 2) з боку громадянського суспільства – забезпечення безпечного розвитку та задоволення власних потреб в умовах вільного розвитку особистості та впливу на напрями розвитку держави у відповідності до викликів сучасності. До основних принципів вказаної взаємодії належать: принцип верховенства права; дотримання прав і свобод людини; відкритості; відповідальності; системності; неутручання; деполітизації; деідеологізації.

10. До основних функцій взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України слід віднести: ідеологічну, підтримки ефективного

функціонування, соціальну, інформаційну, захисту прав і свобод людини і громадянина, контрольну. Ступінь реалізації вказаних функцій залежить від додержання низки умов, до яких віднесено: а) об'єктивні умови (політичні, правові, соціально-демографічні) та суб'єктивні (соціально-психологічні, корпоративно-культурні, рівень усвідомлення соціальної відповідальності).

11. Форми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України включають правотворчі, правозастосовні, контрольні, а також захист прав і свобод людини і громадянина. Кожній формі кореспондує група методів, які уявляють собою усталені способи їх реалізації. Правотворча форма взаємодії реалізується за допомогою методів обговорення громадськістю проектів правових актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України, самостійну підготовку представниками об'єднань громадян та інших суб'єктів взаємодії законопроектів в означеній сфері; внесення пропозицій щодо змін у чинних правових актах. Реалізація правозастосовної форми взаємодії включає діяльність громадських рад або комітетів, проведення спільних зборів, спільне надання допомоги населенню в зоні військового конфлікту, організацію спільних культурно-масових заходів, евакуацію тіл загиблих військовослужбовців та цивільних осіб з тимчасово окупованих територій тощо. Методи реалізації контрольної функції передбачає використання методів громадської експертизи; моніторингу господарської, виховної та інших видів діяльності підрозділів Збройних Сил України (з урахуванням правових приписів щодо режиму інформації з обмеженим доступом); включення цивільних осіб до складу комісій з розслідування надзвичайних подій с особовим складом; соціологічні дослідження рівня довіри громадян до Збройних Сил України. Форма захисту прав і свобод людини і громадянина може реалізовуватися за допомогою правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей з використанням ресурсу інститутів громадянського суспільства; надання правової допомоги особам, чії права, свободи та інтереси було порушено внаслідок неправомірних дій військовослужбовців, сприяння відновленню їх порушених прав і свобод.

12. На підставі аналізу особливостей взаємодії громадянського

суспільства і Збройних Сил України під час проведення антитерористичної операції на Сході України виокремлено напрями, пов'язані зі рішенням завдань, які є спільними як для Збройних Сил України, так і для громадянського суспільства: 1) запобігання корупції та інших порушень законності у Збройних Силах України; 2) усунення негативного впливу факторів, що викликають недовіру населення до діяльності Збройних Сил України; 3) цивільно-військове співробітництво.

13. Чинним законодавством не врегульовано порядок взаємодії Збройних Сил України та органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в умовах мирного часу, у тому числі у період проведення антитерористичної операції. Залучення Збройних Сил України до виконання функцій цих органів може суперечити нормам Конституції України, з огляду на що, враховуючи роль військового компоненту для досягнення стабільності в районах проведення антитерористичної операції, необхідно визначити правовий механізм тимчасового делегування їм окремих функцій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в разі неможливості їх виконання в умовах ведення бойових дій. Положення ч.1 ст.3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», які визначають, що останні утворюються у разі потреби за рішенням Президента України, створюють умови для довільного тлумачення таких «потреб» та несуть у собі загрозу порушення системи важелів та противаг як визначальної характеристики організації публічної влади в демократичній державі. З огляду на це слід визначити на законодавчому рівні умови, за яких можуть створюватися військово-цивільні адміністрації (неспроможність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування виконувати свої функції протягом певного періоду). Крім того, повноваження голови військово-цивільної адміністрації (п.3 ст.6 вказаного Закону) мають бути доповнені його правом представляти відповідну військово-цивільну адміністрацію та територіальну громаду у відносинах зі Збройними Силами України, що створить відповідні правові гарантії здійснення ним своїх владних повноважень. Відсутність критеріїв відповідності військовослужбовців займаним у військово-цивільних адміністраціях посадам

створює ситуацію, за якої на посаду голови військово-цивільної адміністрації, у тому числі обласної, за формальними ознаками може призначатися будь-який військовослужбовець, незалежно від віку, освіти, професійного досвіду, що потребує свого усунення шляхом доповнення Переліку посад у військово-цивільних адміністраціях населених пунктів, які підлягають заміщенню військовослужбовцями військових формувань, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, затвердженого Указом Президента України від 23 квітня 2015 року №237/2015, кваліфікаційними вимогами щодо означених осіб.

14. Як провідний напрям взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України цивільно-військове співробітництво охоплює відносини, які складаються між органами військового управління, з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами з одного боку, і інститутами громадянського суспільства, до яких належать харитативні утворення (благодійні та волонтерські); правозахисні; релігійні та військово-патріотичні організації, інші об'єднання громадян, незалежні ЗМІ, територіальні громади та окремі громадяни. Виокремлено завдання цивільно-військового співробітництва, до яких віднесено підвищення рівня взаємної довіри громадян і Збройних Сил України; усвідомлення та підвищення рівня соціальної відповідальності суб'єктів цивільно-військового співробітництва; підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців з метою виключення випадків неправомірної поведінки, яка порушує права, свободи та інтереси цивільного населення; зниження рівня внутрішніх загроз, що виникають внаслідок ведення бойових дій на території держави; створення якісно підготовлено військового резерву; консолідація українського суспільства.

15. Здійснені групами цивільно-військового співробітництва заходи дозволили підвищити рівень довіри населення Донецької та Луганської областей до Збройних Сил України і державних інститутів в цілому, що констатовано за результатами соціологічних досліджень, проведених незалежними соціологічними організаціями за координації Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. В цілому діяльність груп цивільно-

військового співробітництва довела свою ефективність у попередженні гуманітарної кризи в районах проведення антитерористичної операції, зниження напруженості та протидії мешканців Донецької і Луганської областей діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, правоохоронних та інших державних органів. Разом з тим констатується наявність проблем, пов'язаних з правовим регулюванням цивільно-військового співробітництва, на прямих вирішення якої запропоновано автором в проекті Концепції розвитку цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України.

16. Протягом довгого періоду система адміністративно-правового забезпечення діяльності Збройних Сил України не була предметом уваги керівництва держави, внаслідок чого в ній виникла велика кількість прогалин та суперечностей. Проаналізовано правові та законотворчі акти в сфері цивільно-військового співробітництва та запропоновано внесення змін та доповнень до Законів України «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про демократичний цивільний контроль за Воєнною організацією та правоохоронними органами держави», Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року та низки підзаконних правових актів.

17. Генеза правового регулювання державної політики в сфері взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України складається з трьох етапів: а) перший етап (1917 – 1920 рр.) - закладення концептуальних засад правового регулювання взаємодії між Воєнною організацією держави і суспільством в незалежних українських державах УНР та ЗУНР; б) другий етап (1922 – 1991 рр.) – домінування тенденцій державного контролю у правовому регулюванні суспільної активності за часів перебування України у складі СРСР; в) третій етап, який складається з двох стадій: відчуження громадянського суспільства і Збройних Сил України, що знайшло свій відбиток у формальному характері правового регулювання взаємодії між ними (1991 – початок 2014 рр.); і динамічного розвитку правового регулювання досліджуваних відносин, які обумовлюють позиціонування Збройних Сил України як відкритого до взаємодії з

громадянським суспільством державного інституту (з 2014 року по т.ч.).

18. Цивільно-військові відносини уявляють собою комплексні правовідносини, які виникають між Воєнною організацією держави з одного боку, і органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства – з іншого, з метою забезпечення національної безпеки та оборони, додержання визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, дотримання законності та політичної стабільності в суспільстві. За своєю галузевою належністю вони можуть бути конституційно-правовими, адміністративно-правовими, фінансово-правовими тощо, однак відносини, пов'язані з реалізацією Воєнною організацією держави своїх функцій у сфері взаємодії з громадськістю, є адміністративно-правовими за своєю сутністю.

19. Удосконалення системи адміністративно-правових норм у сфері взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України потребує внесення змін та доповнень до чинних адміністративно-правових актів у досліджуваній сфері, а саме:

В аспекті удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності інститутів громадянського суспільства:

Ч. 1 ст. 9 Закону України «Про волонтерську діяльність» слід доповнити положенням про обов'язковість укладання договору про провадження волонтерської діяльності під час надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок обставин, визначених в абзаці четвертому ч.3 ст.1 вказаного Закону;

Ст. 9 вказаного Закону необхідно доповнити нормою, яка передбачає обов'язковість укладання договору між організацією чи установою, що залучає до своєї діяльності волонтерів і надає допомогу громадянам, які постраждали внаслідок дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, з одного боку, та уповноваженим органом Збройних Сил України (Міністерством оборони України або Генеральним штабом Збройних Сил України), з іншого боку, на період дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану,

проведення антитерористичної операції. За таким договором волонтерська організація повинна бути зобов'язана дотримуватись умов перебування в районах, в яких встановлено правовий режим надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, а підрозділи Збройних Сил України повинні забезпечити в межах своєї компетенції можливість здійснення харитативними організаціями своєї діяльності в таких районах та сприятти в створенні умов для такої діяльності;

В аспекті удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності Збройних Сил України:

Закон України «Про Збройні Сили України» має бути доповнений окремою статтею 14-1 «Цивільно-військове співробітництво» у наступній редакції:

«Збройні Сили України для виконання покладених на них завдань у межах своєї компетенції взаємодіють з органами державної влади та місцевого самоврядування, територіальними громадами, міжнародними гуманітарними організаціями, громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями, політичними партіями, саморегульованими організаціями, організаціями, які здійснюють професійне самоврядування, засобами масової інформації, громадянами.

Організація взаємодії Збройних Сил України з інститутами громадянського суспільства здійснюється у межах системи цивільно-військового співробітництва, основними завданнями якої є: підвищення рівня взаємної довіри громадян і Збройних Сил України; усвідомлення та підвищення рівня соціальної відповідальності суб'єктів цивільно-військового співробітництва; підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців з метою виключення випадків неправомірної поведінки, яка порушує права, свободи та інтереси цивільного населення; зниження рівня внутрішніх загроз, що виникають внаслідок ведення бойових дій на території держави; створення якісно підготовлено військового резерву; консолідація українського суспільства.

Організація цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України покладається на структурний підрозділ Збройних Сил України, функції та

повноваження якого визначаються Міністром оборони України».

У Законі України «Про військово-цивільні адміністрації»:

П. 1 ст. 3 має бути викладений у наступній редакції: «Військово-цивільні адміністрації утворюються за рішенням Президента України у разі неспроможності органів державної влади та місцевого самоврядування внаслідок ведення бойових дій»;

П. 7 ст. 5, який надає голові військово-цивільної адміністрації право вилучати у громадян на зберігання вогнепальну зброю та боєприпаси, холодну зброю, а в підприємств, установ і організацій також навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини, має бути вилучений, а відповідні повноваження покладені на Національну поліцію України;

20. Організаційні умови підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та Збройних Сил України мають передбачати:

на етапі планування застосування Збройних Сил України: оцінку громадської думки та прогнозування її можливого впливу на спроможність виконання завдань військовими частинами (підрозділами, національними контингентами) Збройних Сил України; налагодження контактів з представниками органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями, представниками приватного бізнесу, окремими громадянами; підготовку пропозицій щодо створення правового механізму використання матеріально-технічних ресурсів місць дислокації військових підрозділів;

на етапі застосування Збройних Сил України: збір, аналіз та надання інформації командуванню щодо громадської думки в районі виконання завдань; виявлення та аналіз критичних факторів, які можуть мати негативний вплив на результати дій Збройних Сил України; оцінку можливого впливу оперативної обстановки, діяльності військ (сил) на умови життя та настрої місцевого населення (використання соціальних об'єктів в інтересах Збройних Сил України, обмеження пересування місцевого населення, перелік населених пунктів, ділянок

місцевості, що підлягають евакуації); забезпечення створення матеріально-технічних та соціально-побутових умов для дій підрозділів з максимальним урахуванням інтересів місцевого населення; розробку та вирішення завдань інформаційно-психологічних операцій сумісно з державними та недержавними засобами масової інформації; встановлення та підтримання відносин з організаціями, лідерами, місцевим населенням; сприяння діяльності міжнародних та національних гуманітарних місій; надання допомоги представникам органам виконавчої влади у виконанні їх функцій шляхом організації взаємодії з підрозділами Збройних Сил України; контроль за дотриманням підрозділами збройних сил національних, етнічних традицій місцевого населення; встановлення відносин довіри між цивільним населенням, представниками органів виконавчої влади;

на етапі постконфліктного врегулювання: залучення та координацію реалізації соціальних та гуманітарних проектів гуманітарними організаціями; координацію діяльності по відновленню порушеної інфраструктури внаслідок ведення бойових дій; надання допомоги представникам органам виконавчої влади по відновленню соціального управління регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Актуальні завдання реформування адміністративного права / В. Авер'янов // Право України. - 1999. - № 8. - С. 8-11.
2. Авер'янов В. Доктринальні засади українського адміністративного права у світлі євроінтеграційних вимог / Юридична Україна. – 2010. - № 3. – С. 4-10.
3. Авер'янов В. Нові риси предмета українського адміністративного права [Електронний ресурс]// Персонал. — 2005. — №4 . — С. 76-81. — Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=83>.
4. Адміністративне право України: Підручник для юрид. вузів і фак. /Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. - Харків: Право, 2000. - 520 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). — К,: Видавництво «Юридична думка», 2004.- 584 с.
6. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка ; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. - Київ : Юрінком Інтер, 2004. - 544 с.
7. Александер Дж. С. Парадокси громадянського суспільства / Дж. С. Александер // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 27–41.
8. Андрєєва О.Б. Службові права посадових осіб як особливої категорії державних службовців / О.Б. Андрєєва // Право і безпека. – 2012. - № 1. – С.59-62.
9. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко; Наук.ред. М.І.Михальченко . – Київ : ТОВ "Атлант ЮЕмСі", 2006 . – 502 с.

10. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
11. Аркуша Л.І. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н.Дремина - Одеса: Феникс, 2003. - С. 109-117.
12. Армаш Н.О. Керівник органу виконавчої влади: адміністративно–правовий статус. /Н.О.Армаш – Запоріжжя: ГУ "ЗІДМУ", 2006. – 248 с.
13. Архіпов В.І. Права людини як фактор формування ефективної взаємодії громадянського суспільства із Збройними Силами України // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.7-9.
14. Атаманчук Г.В. Особенности процессов управления в развитом социализме /Г.В.Атаманчук. – М.: Мысль, 1985. – 200 с.
15. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.
16. Бадер А.В. Взаємодія громадянського суспільства та силових структур (теоретичний аспект) // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.9-11.
17. Бальцій Ю. Ю. Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності. // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. - № 1. – С.46-49.
18. Безпека жителів Донецької, Луганської та Одеської областей: ситуація, фактори, особливості (за результатами соціологічного дослідження)

/ Д. Кобзін, А. Черноусов, С. Щербань, М. Колоколова, К. Коренева. – Х.: ХІСД, 2016 – 209 с.

19. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 788 с.

20. Берченко Г.В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 - Конституційне право; муніципальне право / Г. В. Берченко ; наук. кер. Ю. Г. Барабаш ; Національний університет "Юридична академія України ім. Я. Мудрого". - Х. : б. в., 2012. - 20 с.

21. Беляков К. І. Антитерористичне законодавство України: новації 2013 року [Електронний ресурс] / К. І. Беляков // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2013. - № 2. - С. 117-125. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2013_2_17

22. Беляков К. І. Вступ до інформаційно-правової конфліктології [Електронний ресурс] / К. І. Беляков // Право та державне управління. - 2013. - № 2. - С. 19-24. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2013_2_6

23. Беляков К. І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення: монографія / К. І. Беляков. – К.: КВІЦ, 2008. – 576 с.

24. Бельська Т. В. Моделі взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства / Т. В. Бельська // Актуальні проблеми державного управління. - 2010. - № 1. - С. 140-147. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_20

25. Білошицький В. І. Цивільно-військові відносини в країнах НАТО: історія та сучасність.. Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право: Зб. Наук. праць. – Київ: ІВЦ “Політехніка”, 2013. - № 4. – С.7-13.

26. Богуцький П.П. Військове право у регулюванні відносин військової сфери / П.П.Богуцький // Право військової сфери. – 2006. – № 12. – С. 14-17; 2007. – № 1.– С. 20-22.

27. Богуцький П.П. Ознаки та компоненти військового права як комплексної галузі українського права / П.П.Богуцький // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 25. – О.: Юрид. л-ра, 2006. – С. 151-159.
28. Богуцький П.П. Функціональні ознаки та особливості правового режиму інститутів військового права / П.П.Богуцький // Юридический вестник, 2008 – № 2 – С. 43-50.
29. Бойченко Е.Г. Окремі проблеми правового регулювання господарської діяльності військових частин Збройних Сил України. // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С.443-451.
30. Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. /Гл. ред. А.М. Прохоров, 3-е изд.. - М.: Изд-во БСЭ, 1971. – Т.5.- 640 с.
31. Большая советская энциклопедия: в 30 т. /Гл. ред. А.М. Прохоров, 3-е изд.. М.: Изд-во БСЭ - Т. 8. - 1972. - 592 с.
32. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – 2-е изд. – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия»; Санкт-Петербург: «Норинт», 1998. – 1456 с.
33. Бондаренко М. Ю. Вплив громадськості на прийняття владних рішень у сучасній Україні / М. Ю. Бондаренко // Теорія та практика державного управління. - 2010. - Вип. 4. - С. 59-64. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2010_4_11.
34. Бондаренко М. Ю. Соціальний капітал як основа розвитку громадянського суспільства [Електронний ресурс] / М. Ю. Бондаренко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2011_2/txts/Bondarenko.pdf.
35. Брегеда А. Ю. Основи політології. Навч. посібник. /А.Брегеда. - Вид. 2-ге. К.: КНЕУ, 2000. - 312 с.
36. Будівництво Збройних сил незалежної України [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України. 2016.URL: <http://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>.

37. Буличев А.О. Взаємозв'язок прав і обов'язків військовослужбовців військових формувань з правоохоронними функціями. / А.О. Буличев // Форум Права. – 2014. - № 1. - С. 50-54.
38. Буравченков А.А. Роль демократического офицерства в революции / А. А. Буравченков . – К.: Знание, 1990 . – 48 с.
39. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – Т.3. - № 5. - С. 60-74.
40. Вайшенберг З. Новинна журналістика: навчальний посібник / за загал. ред. В. Ф. Іванова. – К.: Академія Української преси, 2011. – 262 с.
41. Васильева О.М. Некоторые теоретические вопросы взаимодействия органов внутренних дел с добровольными народными дружинами // Взаимодействие с общественностью. - М.: Наука, 1977. – С.64-69.
42. Ващук О. М. Визначення та класифікація функцій громадських організацій України / О. М. Ващук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права : наук. часопис. –2003. – № 3–4 (7–8). – С. 191–195.
43. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Ващук Оксана Миколаївна. - К., 2004. – 207 с.
44. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / Под общ. ред. Е.Б. Кубко. – К.: Юринком, 1997. – 192 с.
45. Ведерніков Ю.А. Адміністративне право України: навч. пос. / Ю. А. Ведерніков, В. К. Шкарупа. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.
46. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
47. Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М., 1988.– 624 с.
48. Веремеенко И.И., Аксенов Р.Г. Взаимодействие милиции с

добровольними народними дружинами., М., 1975. – 86 с.

49. Визнання. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської профспілки працівників Збройних Сил України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pszs.org.ua/index.php/kerivni-dokumenty/vyznannia>.

50. Виписка з щотижневого звіту №11 Національного відділу МВС Польщі «Про діяльність ОУН з 12–18 березня 1939 р.» про організацію ОУН військової освіти молоді в легальних спорт організаціях «Луг» та «Сокіл», про роль Гетьманської Громади та УНО в Німеччині [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1939\(03\).oun..php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1939(03).oun..php)

51. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 15 липня 2015 року щодо законопроекту № 2153а від 13.07.2015 р. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55702.

52. Висновок Головного науково-експертного управління від 19.12.2014 р. на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності» (реєстр. № 1408 від 11.12.2014 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52877.

53. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони від 15 липня 2015 року щодо законопроекту № 2153а від 13.07.2015 р. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55702.

54. Висновок Комітету з питань запобігання і протидії корупції Верховної Ради України від 15 вересня 2015 року щодо законопроекту № 2153а від 13.07.2015 р. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55702.

55. Висновок Комітету з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України від 15 липня 2015 року щодо законопроекту № 2153а від 13.07.2015 р. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55702.

56. Відбулося засідання Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Сокальсько-Жовківська Єпархія Української Греко-Католицької Церкви веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sokaleparchy.org.ua/index.php/41-2009-06-04-08-59-18/2009/91-kapelaniakoltun>.

57. Відділ пошукової роботи Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cimic.com.ua/poisk>

58. Вікова структура населення України (1989-2016) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/dem/piramid/all.php>.

59. Владимир Горбач: Народ имеет право на восстание. Дополнение статьи 5 Конституции Украины [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.3republic.org.ua/ru/analytics/12406>

60. Всеукраїнська профспілка працівників Збройних Сил України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/soczialnij-zaxist-ta-adaptacziya-vijskovosluzhbovcziv/soczialnij-dialog/vseukrainska-profspilka-praczivnikiv-zbrojnih-sil-ukraini.html>.

61. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії “громадянське суспільство” / Ю. Габермас; пер. з нім. А. Онишка. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.

62. Гавриловська К., Зверева І. Порівняльний аналіз особливостей мотиваційної сфери професійних військовослужбовців та студентів, що навчаються за програмою підготовки офіцерів запасу /К.Гавриловська, І.Зверева //Психологічні дослідження. – 2016. - №8. – С.26-28.

63. Гаджиев К.С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 1991. – № 7. – С. 18–23, 29.

64. Галамба М. Сутність, види та методи спеціальних інформаційних операцій /М.Галамба //Юридичний журнал. – 2007. - №1. [Електронний

ресурс] – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua>.

65. Гегель Г. Сочинения: в 3-х т./ Г. Гегель. Т.3. – М.: Мысль, 1977. — 471 с.

66. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; [пер. с нем.]; АН СССР. Ин-т философии; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянца. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.

67. Геллнер Э. Условия свободы : гражданское общество и его исторические суперники /Э.Геллнер. - М.: Моск. шк. полит. исслед. 2004. – 239 с.

68. Глуховський М. Волонтер Роман Синіцин: Є купа людей, які спалили по 5-6 танків. / Главком. – 03.09.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://glavcom.ua/interviews/131290-volonter-roman-sinitsin-je-kupa-ljudej-jaki-spalili-po-5-6-tankiv.html>.

69. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс; сочинения: [в 2 т.]; [пер. с латин. и англ.] – М.: Мысль, 1991. – Т.2. – 378 с.

70. Голові Партії захисників Вітчизни висловили недовіру? Ні, абсолютна довіра! [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://karmazin.org.ua/2016/02/25/golovi-partii-zaxisnikiv-vitchizni-vislovili-nedoviru/>.

71. Головій В. М. Взаємодія органів влади, ЗМІ та організацій громадянського суспільства в реалізації державної соціальної політики : / В. М. Головій // Державне будівництво [Електронне фахове видання]. – 2008. – № 2. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/index.html>.

72. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики (аналітична доповідь). — Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. — 36 с.

73. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради

України. – 2003. - № 18. – Ст. 144.

74. Гречанюк С.К. Взаємодія кримінально-виконавчих установ України з державними органами та недержавними організаціями // Право України.— 2004.— №11.— С.88-90.

75. Грובהва В. П. Методи взаємодії суб'єктів системи місцевого самоврядування // Європейські перспективи : наук.-практ. журн. / ХНУВС, Київський нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана та ін. - 2011. - № 4 - Ч. 3. - С. 131 - 135.

76. Громадське обговорення проектів правових актів. Офіційний веб-сайт Міністерства Оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/>.

77. Громадське суспільство та його інститути /Всеукраїнська академічна спілка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://aunion.info/uk/gromadske-susp-lstvo-ta-iogo-nstituti>.

78. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-європейський досвід / За ред. В.П.Мельника. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 1999. – 384 с.

79. Губерський Л. В., Камінський Є. Є., Макаренко Є. А. Інформаційна політика України: європейський контекст: Монографія. /Л.В.Губерський, Є.Є.Камінський, Є.А.Макаренко. - К.: Либідь, 2007. 360 с.

80. Гузич В.В. Громадянське суспільство в Україні і світі / В.В.Гузич [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrpolitic.com/?p=9651>.

81. Гук О.І., Колодій А.Ф. Культура та етика демократичного врядування : навчальний посібник / О.І.Гук, А.Ф.Колодій. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 108 с.

82. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ-го століття: Нариси політичної історії/Т.Гунчак. - К.: Либідь, 1993. - 288 с.

83. Гурицька М.С. Проблеми та перспективи громадянського суспільства в сучасній Україні / М.С. Гурицька // Держава і право. Зб-к наук.

праць. Сер. Юрид. і політ. науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 41. – С. 711-718.

84. Гусев А.Д. О правах человека и гражданина /А.Д.Гусев // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 3. – С. 80–89.

85. Дацаківська О.Ю. Моделі громадянського суспільства: Навчально-методичний посібник для студентів філософського факультету /О.Ю.Дацаківська. – Львів: ЛНУ, 2008. – 48с.

86. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь /И.Х.Дворецкий// 2-е изд., перераб. и доп. - М.: 1976. - 1096 с.

87. Дворецька Г. В. Соціологія: Навч. посібник. /Г.В.Дворецька — К.: КНЕУ, 2001. – 356 с.

88. Дейчаківський М. Громадянське суспільство і недержавні організації / М. Дейчаківський //Вітчизна. - 1999. - № 3 - 4. - С. 120 - 124.

89. Декларація про державний суверенітет України //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. - № 31. - Ст.429.

90. Декларація Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-puzhnyk.in.ua/doc2/1976\(11\)09.UGG.php](http://www.hai-puzhnyk.in.ua/doc2/1976(11)09.UGG.php)

91. Дем'янюк О.Й. Становлення стрілецького руху в Східній Галичині напередодні Першої світової війни [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/3/demianiuk.php>.

92. Демидов Б.О. Системно-концептуальні основи діяльності у військово-технічній сфері /Б.О.Демидов. – Книга 1. Концептуальні основи та елементи національної безпеки –К.: КНТ, 2004. - 736 с.

93. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [Авер'янов В. Б., Дерещ В. А., Ославський М. І. та ін.]; За ред. В. Б. Авер'янова.– К.: Юстиніан, 2007 – 288 с.

94. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – 384 с.

95. Держархів Донецької області. – Ф. Р. 424. – Оп. 10. – Спр. 36. –

Арк. 44.

96. Держархів Донецької області. – Ф. Р. 424. – Оп. 10. – Спр. 55. – Арк. 102., арк. 102

97. Держархів Луганської області. – Ф. Р. 311. – Оп. 12. – Спр. 77. – Арк. 7., арк. 7

98. Дискус. Всенародний фронт порятунку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://disqus.com/home/discussion/lalak/thread_589/.

99. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини: Дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.01. – Львів, 2002 - 181 с.

100. Додіна Е.Е. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління ; адміністративне право і процес ; фінансове право» / Є.Є. Додіна ; Одеська нац. юридична академія. – Одеса, 2002. – 176 с.

101. Доповідь Комісії з питань здійснення народовладдя щодо розуміння і реалізації конституційних положень «влада народу» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cau.in.ua/ua/activities/reports/id/dopovid-komisiji-z-pitan-zdijsnennja-narodovladdja-schodo-rozuminnja-i-realizaciji-konstitucijnih-polozhen-vlada-narodu-705/>

102. Досвід християнських Церков у побудові громадянського суспільства: Звернення предстоятелів християнських Церков [України] до християн та всіх людей доброї волі, Київ, 13 лютого 2008 // Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008), Львів: УКУ, 2008 – 523 с.

103. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: Метод социологии / Эмиль Дюркгейм: [пер. с фр.] / изд. подгот. А.Б. Гофман. – М.: Наука, 1991. – 572 с.

104. Еременко Ю. П. Предмет российского конституционного права / Ю. П. Еременко. – Ростов н/Д: ДНГИ, 1996. – 50 с.

105. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка : в 3 т. / Ефремова Т. Ф. М. : АСТ, Астрель, Харвест, 2006. – 788 с.

106. Жартовська М., Шеремет П. Головний військовий прокурор: Завжди винен той, хто командує // Українська правда від 10.02.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/10/7058074/>.

107. За що бореться Українська Повстанча Армія (Прийнято на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН в серпні 1943 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1943.UPA.php>

108. Заблоцький В.В. Роль громадських організацій в розбудові інститутів громадянського суспільства в Україні // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.28-30.

109. Заброда Д. Г. Адміністративно-правові проблеми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією : моногр. / Д. Г. Заброда, В. К. Колпаков. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 176 с.

110. Заброда Д.Г. Форми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією /Д.Г.Заброда // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк: ДІВС. – 2002. – №1. – С. 62-68.

111. Завгородній В. А. Поняття взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій у протидії корупції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [“Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах”], (Запоріжжя, 30 жовтня 2009 р.) / Запорізьк. юрид. ін-т ДДУВС. – Запоріжжя. : Запорізьк. юрид. ін-т ДДУВС, 2009. - Ч.2. – С. 64-69.

112. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року //Офіційний вісник України. – 2008. - № 93. – Ст.3103.

113. Зайцев А. И. Ликофрон // Новая философская энциклопедия / Предс. научно-ред. совета В. С. Степин. — М.: Мысль, 2001. - С.148-150.

114. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс :

Підручник / О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко; Відп. ред. О. В. Зайчук; Наук. ред. Н. М. Оніщенко.– К. : Юрінком Інтер, 2006.– 688 с.

115. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 01.08.1975 р. // Офіційний вісник України. – 2005. - № 4. – Ст. 266.

116. Закривай, а то башку отобью!: Охорона Києво-Печерської лаври напала на журналістів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://patrioty.org.ua/blogs/zakrvai-a-to-bashku-otobiu-okhorona-kyievo-pecherskoi-lavry-napala-na-zhurnalistiv-video-116089.html>.

117. Запорожские казаки отправились в зону АТО [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://z-city.com.ua/Запорожские-казаки-отправились-в-зону-АТО-22.12.2015>.

118. Зарицька О. Пластуни в ОУН // Пластовий шлях. — 1997. — Ч.3(115). — С.52

119. Звирбуль В.К. Деятельность прокуратуры по предупреждению преступности: (Научные основы). – М.: Юрид.лит., 1971.-165 с.

120. Зеленеvский Я. Организация трудовых коллективов. Введение в теорию организации и управления: Пер. с польск. – М.: Прогресс, 1971. – 311 с.

121. Зозуля Я. Велика українська революція: Матеріали до історії української державності. Календар історичних подій за лютий 1917 – березень 1918 року) / Упорядник Я. Зозуля. – Нью-Йорк, 1967. - С 73-77.

122. Іванов С.О. Організаційно-правова форма військової частини як юридичної особи // Університетські наукові записки. – 2009. - № 3(31). - С. 74-80.

123. Ієрусалімова І.О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина. – Дис. ...канд..юрид.наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Інститут законодавства Верховної Ради України.- Київ, 2006. – 187 с.

124. Інформація про консультації з громадськістю в Міністерстві внутрішніх справ України заплановані на липень 2016 року / Офіційний веб-сайт Міністерства Внутрішніх Справ України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/ua/pages/82_Gromadski-obgovorennya.htm.

125. Іоан Павло II Енцикліка «Centesimus annus – сотий рік» / Незалежний культурологічний часопис «І». – 2000. – Число 19. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/encyklika.htm>

126. Іоан Павло II Енцикліка «Євангелія життя» / Іоан Павло II [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pro-life.vinnica.ua/personaggi/evangelium_vitae.pdf

127. Іоан ХХІІІ Енцикліка «Мир на землі» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/Myr_na_zemli.pdf

128. Історія України: Підруч. / Керівник авт.. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – 488 с.

129. Казакевич Л. И. К вопросу об эволюции термина «волонтерство» // Социальная работа в России: образование и практика: Сб. научных трудов / Под ред. Н. А. Грика. — Томск : ТГУСУР, 2009. — С. 64–73.

130. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних баченнях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.

131. Квіт С.М. Масові комунікації. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – 251 с.

132. Кельман М.С. Теорія держави: навчальний посібник / М.С. Кельман. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 278 с.

133. Кипич І. В. Громадянське суспільство як об'єкт адміністративно-правового регулювання / І. В. Кипич // Форум права. - 2012. - № 4. - С. 445-450. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/FP/2012-4/12kipapr.pdf

134. Кипселиди Ю.Г. Антинаркотическая функция российского

государства и гражданского общества: вопросы теории и практики: автореф.дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства: история учений о праве и государстве» / Ю.Г. Кипселиди. – Волгоград, 2012., 20 с. – С.19

135. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / Дж. Кін. – К.: Аналітично-дослідницький центр, 2000. – 191 с.

136. Кісель В.Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3(15). - С. 107-110.

137. Кодекс адміністративного судочинства України //Відомості Верховної Ради України. – 2005. - №35-36; №37. – Ст.446.

138. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. - додаток до № 51. - Ст.1122.

139. Кодекс цивільного захисту України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. - № 34-35. - Ст.458.

140. Козаки на Азові. Першими російський наступ зустріли козаки і прикордонники [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/56277/Kozaky_na_Azovi_Pershymy_ros_ijskyj_nastup_zustrily.

141. Колодій А. Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) / А. Ф. Колодій // Електронний незалежний культурологічний часопис «І». — 2001. — № 21 — С. 23-42.

142. Колодій А.Ф. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей: Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід / А.Ф. Колодій; за ред. А.Карася. – Львів: ЛНУ, 1999. – 426 с.

143. Колодій А.Ф. Поняття і концепції демократичного врядування як напряму політичних та управлінських досліджень // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій. Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю. 3 квітня 2009 р. Пленарне

засідання. – За науковою редакцією члена-кореспондента НАН України В.С.Загорського, доцента А.В.Ліпенцева. – Львів: ЛРІДУ НАДУ при Президентіві України, 2009. – С. 10-25.

144. Колпаков В. К. Адміністративне право України: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, –1999. –736 с.

145. Колпаков В.К. Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка: Учебное пособие. – К.: Украинская академия внутренних дел, 1993. – 80 с.

146. Кольцов В.М. Ефективне функціонування демократичних інститутів як умова трансформації дизайну політичних систем пострадянського простору // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.38-40.

147. Комаров С.А. Общая теория государства и права / С.А. Комаров. – 4-е изд. – М.: Норма–Инфра, 1998. – 265 с.

148. Комеровский Л. Лучшие люди // Росийский военний сборник. – 2000. - Вып. 17. – С. 393

149. Комитет солдатских матерей России. Общероссийская общественная организация. Официальный сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ksmrus.ru>

150. Комунікація: демократичні стандарти в роботі органів державної влади / За заг. ред. Н. К Дніпренко.– К.: ТОВ «Вістка», 2008., с. 22.

151. Конституция Французской Республики // Конституции государств Европейского Союза / Под. общ. ред. Л.А. Окунькова. – М.: Инфра-М – Норма, 1997. – С.665–686.

152. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001400->

77/print1468659633655575.

153. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141.

154. Коропатник І.М. Концептуальні підходи к категорії «гражданское общество» в правовій науці / І.М. Коропатник // *Legea si Viata* – 2016. – № 6. – С. 51-54.

155. Коропатник І.М. Основні напрoвлення взаємодії гражданского общества и Вооруженных Сил Украины / І.М. Коропатник // *Legea si Viata*. – 2016. – № 7. – С. 66-69.

156. Коропатнік І.М. Діяльність громадських рад при Міністерстві оборони України як форма взаємодії між Збройними Силами України та громадянським суспільством / І.М. Коропатнік // *Європейські перспективи*. – 2016. – № 4. – С. 70-74.

157. Коропатнік І.М. Інституалізація Збройних Сил України в сучасний період / І.М. Коропатнік // *Актуальні питання публічного та приватного права*. – 2015. – № 3(11). – С. 138-140.

158. Коропатнік І.М. Мета і принципи взаємодії Збройних Сил України та громадянського суспільства / І.М. Коропатнік // *Juridic national: Teorie si Practica*. – 2016. – № 3(19). – С. 77-82.

159. Коропатнік І.М. Особливості адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України / І.М. Коропатнік // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. – 2016. – № 21. – С. 37-41.

160. Коропатнік І.М. Особливості правового регулювання взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України / І.М. Коропатнік // *Международный научный журнал «Верховенство права»*. – 2016. – № 2. – С. 45-50.

161. Коропатнік І.М. Поняття «взаємодія» в системі відносин громадянського суспільства та Збройних сил України / І.М. Коропатнік // *Порівняльне-аналітичне право*. – 2015. – № 6. – С. 189-194. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/6_2015/58.pdf.

162. Коропатнік І.М. Правове регулювання взаємодії окремих харитативних організацій та Збройних Сил України / І.М. Коропатнік // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2016. – № 2(13). – С. 34-43.

163. Коропатнік І.М. Правове регулювання функціонування Збройних Сил України / І.М. Коропатнік// Наука правоохорона. – 2014. – № 3(39). – С. 131-141.

164. Коропатнік І.М. Правовий статус громадських об'єднань, які функціонують у Збройних Силах України / І.М. Коропатнік // Наше право. – 2016. – № 4. – С. 64-69.

165. Коропатнік І.М. Проблеми інформаційного забезпечення діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України / І.М. Коропатнік // Європейські перспективи: науково-практичний журнал. – 2016. – № 3. – С. 101-104.

166. Коропатнік І.М. Проблеми класифікації інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі Збройними Силами України /І.М.Коропатнік // Право UA. –2016. – №3. – С.65-68.

167. Коропатнік І.М. Проблемні питання взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України / І.М. Коропатнік // Наше право. – 2016. – №3. – С. 46-49.

168. Коропатнік І.М. Розвиток громадянського суспільства як детермінанта формування демократичної держави / І.М. Коропатнік // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 18. - Том 1. – С. 55-58.

169. Коропатнік І.М. Роль військової освіти у підвищенні ефективності взаємодії між громадянським суспільством та збройними силами / І.М. Коропатнік // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Випуск 1. - Том 3. – С. 23-26.

170. Корякин В.М. Эволюция диссертационных исследований по

воєнному праву /В.М.Корякин //Военное право. – 2011. - №1. – С.51-79.

171. Косенчук О.Л. Людина і світ. 11 клас. Навчальний посібник. — Ногайськ: Ногайський коледж ТДАТУ, 2011. — 104 с.

172. Костицький В. Політичні партії в системі “Громадянське суспільство і держава” / В. Костицький // Право України. – 1995. - № 12. – С. 32-35.

173. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе /Т.Котарбинский. -М. : Экономика, 1975. – 270 с.

174. Кравченко И.И. Концепция гражданского общества в философском развитии / И.И. Кравченко // Полис. – 1991. – № 5. – С. 128-137.

175. Кравченко Л. Розбудова українського громадянського суспільства: кризь призму бачення окремих проблем. Право України. - 2003. - № 10. - С. 17-21.

176. Кравчук В.М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В.М. Кравчук ; Київський націон. ун-т. внутрішніх справ – К., 2008. – 229 с.

177. Красноголов Ю.О. Теоретичні засади та політичні стратегії комунітаризму кризь призму комунітарної критики лібералізму / Ю.О. Красноголов // Наукові записки Києво-Могилянської Академії. – Політичні науки. –2008. –Т. 82. – С. 28–34.

178. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). - С. 3-9.

179. Кресіна І.О. Держава і громадянське суспільство: проблеми взаємодії / І. О. Кресіна // Держава і право. Юридичні і політичні науки. - 2013. - Вип. 62. - С. 378-383.

180. Кривоший О. Про «КоЗу», солдатських матерів і День народження української армії [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://www.mig.com.ua/chapter/338.html>

181. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 25. – Ст. 131.

182. Круглий В.М. Теоретико-правові засади взаємодії працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з населенням /В.М.Круглий // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – №3. – Ч.2. – С.131-139.

183. Круглов В.А. Организация взаимодействия служб и подразделений органов внутренних дел на железнодорожном транспорте в охране общественного порядка: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. - М.: 1991. – 18 с.

184. Кубко Є. Про предмет адміністративного права / Є. Кубко // Право України. - 2000. - № 5. - С. 3-6.

185. Кудіна О.О. Зростання впливу громадсько-політичних об'єднань на політичні процеси : витоки феномену / О. О. Кудіна // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2009. – Вип. 11. – С. 111–115. – (Серія “Політологія. Соціологія. Філософія”).

186. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України : монографія : у 2 ч. / А. М. Куліш ; Сумський державний університет. – Суми : Вид-во СумДУ, 2007. – Ч. I. – 221 с.

187. Кунц Г., О'Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1981. – Т. 1. – 493 с.

188. Лазарев В. В. Общая теория государства и права / В.В. Лазарев. – М.: Юрист, 1997. – 498 с.

189. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління ; адміністративне право і процес ; фінансове право» / Я.В. Лазур ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2011. – 454 с.

190. Лист Міністра оборони України Голові Вищої атестаційної комісії України на № 02-73-06/1175 від 02.06.10. – К.: Міністерство оборони України, 2010. – 5 с.
191. Литвин В. Гражданское общество: мифы и реальность / В. Литвин // Факты и комментарии. – 2002. – 19 янв.].
<http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm>
192. Литвиненко А.В, Специальные информационные операции и пропагандистские кампании /А.В.Литвиненко. – К.: Ардос, 2000 – 346 с.
193. Ліпкан В.А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України :. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління ; адміністративне право і процес ; фінансове право» / В.А. Ліпкан ; Київськ. нац.. ун-т внутрішніх справ. – К., 2008. – 36 с.
194. Лок Дж. Два трактати про врядування. /Дж.Локк – К.: Основи, 2001. – 265 с.
195. Локк Дж. Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения : В 3т. – М.: Мысль, 1988. – Т.3. – 668с.
196. Лотюк О. С. Громадянське суспільство як філософсько-політична ідея / О. С. Лотюк // Європейські перспективи. - 2014. - № 3. - С. 61-68. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_3_11.
197. Лотюк О. С. До питання співвідношення громадянського суспільства і держави / О. С. Лотюк // Часопис Київського університету права. - 2014. - № 2. - С. 78-81. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_2_19.
198. Лотюк О. С. Інститути громадянського суспільства в конституційному законодавстві України та зарубіжних країн / О. С. Лотюк // Наше право. - 2014. - № 8. - С. 50-54. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_8_9.
199. Лотюк О. С. Конституційно-правовий механізм формування та підтримки інститутів громадянського суспільства / О. С. Лотюк // Публічне право. - 2013. - № 2. - С. 37-42. - Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_2_5.

200. Лотюк О. С. Модернізація громадянського суспільства у посткомуністичній Європі / О. С. Лотюк // Публічне право. - 2014. - № 4. - С. 37-42. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2014_4_6.

201. Лотюк О. С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства / О. С. Лотюк // Вісник Вищої ради юстиції. - 2013. - № 1. - С. 92-101. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvru_2013_1_10.

202. Лотюк О.С. Громадянське суспільство в контексті європейської інтеграції / О.С. Лотюк // Європейські перспективи. – 2014. – № 7. – С. 64–69.

203. Лотюк О.С. Конституційні засади взаємодії громадянського суспільства та його інститутів з державою / О.С. Лотюк // Вісник Маріупольського університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 7. – С. 83–89.

204. Лотюк О.С. Конституційні засади розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні: монограф./ О.С. Лотюк.- К. : Ліра-К, 2015.- 356 с.

205. Людина як суб'єкт адміністративного права / І.М. Коропатнік, О.М. Бериславська // Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія: Економіка, право. – 2007. – № 4(39). – С. 131-134.

206. Лукашевич М. П. Соціологія. Загальний курс : навч. посібник / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. К. : Каравела, 2006. – 408 с.

207. Лях Т. Л. Волонтерство // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. І. Д. Звереві. — Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. — С. 124–128

208. Малюткин В.А. Организация взаимодействия подразделений органов внутренних дел в осуществлении профилактики преступлений: Лекция № 13/ Под ред. Г.А. Аванесова. – М.: РИО МВД СССР, 1976. – 40 с.

209. Малько А.В. Новые явления в политико-правовой жизни России: Вопросы теории и практики / А.В. Малько. – Тольятти, 1999. – 187 с.

210. Маркс К. Избранные произведения / К. Маркс, Ф. Энгельс; [в 3 т.];

Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М.: Политиздат, 1986. – Т. 1. – С. 4–76.

211. Марченко М.Н. Общая теория государства и права / М.Н. Марченко. – М.: Зеркало, 1998. – 343 с.

212. Марчук В. М. Нариси теорії права / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. К. : Видавництво «Книга», 2004. - 374 с.

213. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. /А.Г.Маслоу — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с.

214. Масове голодування оголосили студенти /Роки незалежності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uateka.com/uk/article/years/1991/1116>

215. Матвійчик А. В. Громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства / А. В. Матвійчик // Гілея. – 2010. – № 36. – С. 104–112.

216. Матиос назвал количество найденных дезертиров за время АТО // Вести. - 11 октября 2015 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vesti-ukr.com/donbass/118570-matios-nazval-kolichestvo-najdennyh-dezertirov-za-vremja-ato>

217. Матузов М. И. Личность Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права : монография / М. И. Матузов. – Саратов, 1972. – 282 с.

218. Медвідь Л.П. Гарантії реалізації прав і свобод військовослужбовців / Л.П. Медвідь // Юридична наука. – 2011. - № 6. - С. 169-174.

219. Медвідь Л.П. Роль громадських організацій в забезпеченні прав та свобод військовослужбовців // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.54-56.

220. Медики-добровольцы отказались работать в зоне АТО [Электронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.trust.ua/news/128883-mediki-dobrovolcy-otkazalis-rabotat-v-zone-ato.html>.

221. Меньшагин В.Д. Преступления против обороны СССР: Дис. ... д-ра юрид. наук. - М.: ВЮА, 1951. – 325 с.

222. Меркель В. Теории трансформации. Структура или акт, система или действие? / Повороты истории: Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В 2 т. Т. 1.: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / В. Меркель; ред.-сост. П. Штыков, С. Шваниц. – СПб.: Летний сад, 2004. – 510 с.

223. Мирзаханян Э.С. Дискуссия о проблеме рационального обоснования социальной справедливости в западной философии второй половины 20-го – начала 21-го века: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.03 / Э.С. Мирзаханян. – Тверь, 2008. – 18 с.

224. Михайлин І.Л. Основи журналістики. Підручник. /І.Л.Михайлин. - 5-те вид. перероб. та доп.– К.: Центр учбової літератури, 2011 – 496 с.

225. Міжнародна громадська організація «Вірне козацтво». Веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vk.cossacks.info>.

226. Міністерство оборони України /Історія / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>

227. Міністерство оборони України /Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/koordinacijna-rada-z-pitan-rozvitku-kozactva-v-ukraini/>.

228. Міністерство оборони України / Офіційний веб-сайт: Головна сторінка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>

229. Міноборони започатковує нову систему співпраці з журналістами, які працюють в зоні проведення АТО [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/10/19/minoboroni-zapochatkovue-novu-sistemu-spivpraczi--14592/>.

230. Мороз С. П. Громадянське суспільство як відображення гуманістичної традиції еволюції держави /С.П.Мороз // Вісник Академії митної служби України. Серія: “Право”. – 2009. - № 1 (2). -С.34-40.

231. Московець В.І. Взаємодія населення з міліцією: стан та шляхи удосконалення: Автореф. дис... канд. юрид наук: 12.00.07 / НУВС. - Х., 2001. – 20 с.

232. Музичук О. М. Напрямки вдосконалення взаємодії органів внутрішніх справ з громадськістю в сфері охорони громадського порядку / О. М. Музичук // Право і безпека. – 2003. – Т. 2. – № 3. – С. 114–117.

233. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Музичук Олександр Миколайович. - Х., 2003. – 193 с.

234. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р.А. Мюллерсон. – М., 1991. – 147с.

235. На Львівщині відбудеться церемонія відкриття спільного проекту щодо тренінгів з безпеки журналістів під час роботи у зонах конфлікту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/11/10/na-lvivshhini-vidbudetsya-czeremoniya-vidkrittya-spilnogo-proektu-shhodo-treningiv-z-bezpeki-zhurnalistiv-pid-chas-roboti-u-zonah-konfliktu--/>.

236. Навроцький В. В. Когнітивізм, інституціоналізм і семантика соціальних значень. Філософські проблеми гуманітарних наук : зб. праць / Навроцький В. В. Київ, 2009. 500 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-book-203.html>.

237. Наказ Міністерства оборони України від 04.12.2013 № 843 /Заголовок з екрану [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/kadrova-politika/konczepczyia-kadrovoi-politiki-v-zbrojnih-silah-ukraini/>

238. Наказ Міністерства оборони України від 25.02.2016 № 107 про

Галузеву угоду /Заголовок з екрану [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pszs.org.ua/index.php/component/content/?view=featured&start=10>.

239. Наказ Міністерства оборони України від 19.03.2013 № 181 «Про затвердження Змін до Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» /Заголовок з екрану [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09>.

240. Наливайко Л. Р. Поняття та основні ознаки функцій держави / Л. Р. Наливайко // Правова держава : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 16.– С. 177–191.

241. Наріжний Д. Зв'язки з громадськістю (PR) як інструмент державної політики України. Проблеми ефективності // Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентіві України. – 2001. - Вип.2/2001 - С.342 – 350.

242. Настюк В. Я., Белевцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія /Настюк В. Я., Белевцева В. В. — Х. : Право, 2009. — 128 с.

243. Настюк В. Я. Національні інтереси у сфері інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] / В. Я. Настюк, В. В. Белевцева // Правова інформатика. - 2014. - № 1. - С. 52-57.

244. Наша відповідь Чемберлену [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.facebook.com/1mobilehospital>.

245. Ненько С.С., Коропатнік І.М., С.П.Пасіка Особливості соціального захисту військовослужбовців у системі соціального захисту населення / С.С. Ненько, І.М.Коропатнік, С.П. Пасіка // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – 2010. – № 24. – С. 153-158.

246. Нерсисянц В.С. Философия права: учеб. для вузов. / В.С. Нерсисянц – М.: Инфра-Норма, 1999. – 647 с.

247. Нечипоренко В. О. Особа і тотальність: становлення громадянського суспільства. Totallogy - XXI: Постнекласичні дослідження. – К.: НАН України. Центр гуманіт. освіти, 2000. - С.362-373.

248. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.

249. Новоскольцева Л.О. Специфіка моделювання правового поля діяльності громадських рухів // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.62-64.

250. Ноздрачов О.О. Особливості діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України //О.О.Ноздрачов // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: Міжнародна науково-практична конференція (м. Старобільськ, 29 вересня 2015 року), Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – С. 64-66.

251. Общая теория прав человека [Текст] / отв. ред. Е. А. Лукашева. - М. : НОРМА, 1996. – 520 с.

252. Одинцова А.В. Гражданское общество: прошлое, настоящее, будущее / А.В. Одинцова // Социально-политические науки. – 1991. – № 12. – С. 41–47.

253. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. [4-е изд., дополненное]. М. : Азбуковник, 1999. — 944 с.

254. Опалько Ю.В. Розвиток громадянського суспільства в Україні: відповідальність стандартам Ради Європи. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/monitor/may2008/14.htm>.

255. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел.

Термины и определения: Учебное пособие. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского. 1988. – 245 с.

256. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс : перевод с испанского / Х. Ортега-и-Гассет. - Издательство АСТ, 2002. - 509 с.

257. Основи демократії. Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України / Авт. колектив: М.Бессонова, О.Бірюков та ін. / За заг. ред. А.Колодій. – Київ: Ай Бі, 2002. – 684 с.; 2004 (2-е стереотипне вид.), 667с.

258. Основи демократії. Навчально-методичний комплекс / Укладач А.Ф. Колодій. – К.: КиМУ, 2005. – 34 с.

259. Основи демократії. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Затверджено Міністерством освіти і науки України / За заг. ред. А.Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. — Львів: Астролябія, 2009. — 832 с.

260. Основи політології. Курс лекцій / За ред. В. І. Харченка, А. Ф. Колодій, Л. Д. Климанської. – Львів, ЛПІ, 1994. – Частина I – 144 с.

261. Основи правознавства: Навчальний посібник / За ред.. С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. – Одеса: «Юридична література», 2003. – 358 с.

262. Основной закон Федеративной Республики Германии // Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л.А. Окунькова, – М.: Инфра-М – Норма, 1997. – С.181–234.

263. Осытянский В. Введение в концепцию прав человека / В. Осытянский // Заметки о правах человека и мониторинге прав человека. – Варшава, 1997. – С. 18–30.

264. От Славянска до Чонгара: запорожские казаки впервые показали, как защищают Украину [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zp.depo.ua/rus/zp/vid-slov-yanska-do-chongara-zaporizki-kozaki-vpershe-pokazali--02042016165800>.

265. Офіцери групи ЦВС допомагають жителям, яким довелося покинути свої домівки в Широкине [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://cimic.com.ua/news/2016/05/14/3669>.

266. Павленко Р. Динаміка громадянського суспільства в Україні / Р. Павленко // Нова політика. – 1996. – № 5. – С. 17, 23.

267. Панкевич О.З. Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії / О.З. Панкевич // Право і громадянське суспільство. - 2013. — № 3. - С. 122-134.

268. Панов А. Особенности приёма абитуриентов в военную академию Сухопутных войск США Вест-Пойнт /А.Панов //Зарубежное военное обозрение. – 2013. - №12. – С.65-67.

269. Пастернак І.М. Взаємодія у відносинах суб'єктів службово-бойової діяльності Державної прикордонної служби України: до дискусії формулювання поняття // Європейські перспективи : наук.-практ. журн. / ХНУВС, Київський нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана та ін. - 2016. - № 1 - С.39-44.

270. Пасютіна А. Невдячна благодійність: здобуті волонтерами речі після війни найчастіше продають в інтернеті / Сегодня.UA – 30.09.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/neblagodarnaya-blagotvoritelnost-dobytye-volonterami-veshchi-posle-voyny-zachastuyu-prodayut-v-internete-653693.html>.

271. Перший Добровольчий Мобільний Шпиталь імені Миколи Пирогова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://medbat.org.ua>.

272. Петлюра С. Проти погромів. Відозва від 12.10.1919 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/1919\(10\)12.petlura.php](http://www.hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/1919(10)12.petlura.php)

273. Петришин А.В. К вопросу об общетеоретическом понятии прав человека / А.В. Петришин // Проблемы законности. – 1997. – № 3. – С. 12–18.

274. Петрів І. Функції та структура Воєнної організації держави, як складової сектора безпеки /І.Петрів //Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. - №82. - С.28-31.

275. Петрів І.М., Шамрай В.О., Коропатнік І.М. До питання про

понятійний апарат Воєнної організації держави / І.М. Коропатнік, І.М. Петрів, В.О. Шамрай // Вісник Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія : Право та державне управління. – 2011. – № 5(29). – С. 10-14.

276. Петков С. В. Місце адміністративного права в сучасній системі права: концептуальний вектор і сутнісний вимір [Електронний ресурс] / С. В. Петков // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. - 2014. - № 1. - С. 72-78. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2014_1_12

277. Петков С. В. Предмет адміністративного права – константа в процесі трансформації суспільно-політичних відносин / С. В. Петков // Публічне право. - 2016. - № 1. - С. 35-42.

278. Пиголкин А. Гражданское общество и государство // Проблемы общей теории права и государства / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М.: НОРМА, 1999 – 629 с.

279. Пилипчук Р. ЗМІ як соціальний інститут та інститут громадянського суспільства. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ya.org.ua/old/brochure/2002/002/006.htm>.

280. План заходів Міністерства оборони України з реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2016 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/gromadska-rada/planuvannya/2016/01/14/plan-zahodiv-ministerstva-oboroni-ukraini-z-realizaczii-strategii-derzhavnoi-politiki-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-2016-roczii/>.

281. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 702 с.

282. Плясов В.С. Роль інституцій громадянського суспільства у розвитку держави // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної

науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.76-78.

283. Побежимов И.Ф.Единоначалие, воинская дисциплина и законность в Советской Армии (опыт правового исследования): Дис. ... д-ра юрид. наук. - М.: ВЮА, 1955 – 302 с.

284. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу МОУ «Про затвердження Порядку проведення експерименту під час придбання житла для військовослужбовців ЗСУ» / Офіційний веб-сайт Міністерства Оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/21949/povidom-240616/>.

285. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 13. – Ст. 112.

286. Подоляка А.М. Адміністративно-правове регулювання охорони громадського порядку в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління ; адміністративне право і процес ; фінансове право» / А.М. Подоляка ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – 381 с.

287. Подольська Є. А. Соціологія: 100 питань-100 відповідей / Є.А. Подольська, Т.В. Подольська. – К. : ІНКОС, 2009. – 352 с.

288. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: [монографія] / За заг.ред. А. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.

289. Політичні інститути та процеси. Навчально-методичний комплекс / Укладач А.Ф. Колодій. – К.: КиМУ, 2005. – 31 с.

290. Політологія : підручник / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. -Х.: Право, 2013. - 416 с.

291. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і політика. Підручник для вузів. / А. Колодій, Л. Климанська, Я.

Космина, В. Харченко. За науковою редакцією А. Колодій. – 2-е видання, перероблене і доповнене. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с., ілл.

292. Політологія. Кн. друга: Держава і політика. Підручник для вузів. / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. За науковою редакцією А. Колодій. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2000. – 584 с.

293. Положення про Громадську раду при Міністерстві оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/other/polozhennja_G_R.pdf.

294. Положення про жіночі ради у Збройних Силах України: затверджено наказом Міністра оборони України від 16 квітня 1994 року за № 107. – К.: Міністерство оборони України, 1994. – 5 с.

295. Положення про Ради офіцерів у Збройних Силах України: затверджено наказом Міністра оборони України від 20.03.2006 р. № 149 // Міністерство оборони України. К., 2006. – 7 с.

296. Положення про Раду сержантів у Збройних Силах України: наказ Міністра оборони України від 29.10.2005 р. №166 // Міністерство оборони України. К., 2005. – 5 с.

297. Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України: наказ Міністра оборони України від 17.03.2009 р. № 115 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki/2014/07/08/polozhennya-pro-radu-uspravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/>.

298. Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій: затверджено наказом Міністерства фінансів України від 24.01.2013 № 37 // Офіційний вісник України. - 2013. - № 17. – Ст. 591.

299. Поппер К. Открытое общество и его враги /Пер.В.С.Коломийцева. – СПб: Плазма, 2001. – 262 с.

300. Порох В.М. Значення II Ватиканського собору для розвитку

громадянського суспільства /В.М.Порох. – Львів: Джерело, 1997. – 86 с.

301. Порядок оформлення та використання прес-карт представниками ЗМІ щодо висвітлення діяльності Збройних Сил України в зоні АТО [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/dlya-zmi/ato-press.html>.

302. Посібник для податківців [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vuzlib.net/posibn_podatk/_index.htm.

303. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Збройні Сили України» та «Про оборону України» (щодо здійснення Збройними Силами України цивільно-військового співробітництва)» № 2153а від 23.06.2015. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55702.

304. Пояснювальна записка до проекту Закону України № 1408 від 11.12.2014 р. «Про внесення змін до деяких законів України (щодо волонтерської діяльності)» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52877.

305. Правоведение: Учебн. Для военных вузов /Под ред. О.Ю.Ефремова. – СПб: Питер, 2015 – 464 с.

306. Правові засади діяльності журналістів в Україні: роз'яснення Міністерства юстиції України від 04.10.2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11/conv/print1454255804280272>.

307. Правові механізми взаємодії держави і громадянського суспільства в Україні: історичний досвід і виклики сучасності : наук. записка / [В. П. Горбатенко, І. О. Кресіна, О. В. Кукуруз, В. П. Тимошук, О. В. Стрельцова, Л. О. Матвійчук]. – К. : НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2013. – 82 с.

308. Правознавство : підручник / ред. В. В. Копейчиков. - К. : Юрінком Інтер, 2003. - 736 с.

309. Прес-релізи Міністерства оборони України [Електронний ресурс]

– Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/dlya-zmi/pres-relizi/>.

310. Придачук О. А. Поняття "народ" в контексті правової охорони конституції / О. А. Придачук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - 2014. - Вип. 12(2). - С. 201-204

311. Приступенко Т. О. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації : Навч. посіб. / Т. О. Приступенко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т журналістики. - К., 2004. - 376 с.

312. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16.09.1997 р. № 531/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - № 46. - Ст.292.

313. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. - № 25. - Ст.252.

314. Про вдосконалення співпраці органів військового управління з громадськими організаціями: Директива Міністра оборони України від 27.04.2009 № Д-13 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyu/gromadska-rada/direktiva-ministra-oboroni-ukraini-pro-vdoskonalennya-spivpraczi-organiv-vijskovogo-upravlinnya-z-gromadskimi-organizacziyami.html>.

315. Про взаємодію в рамках проекту «Перший добровольчий мобільний шпиталь ім.. Миколи Пирогова»: Меморандум // ГШ ЗСУ: К. - 2016. – 3 с.

316. Про взаєморозуміння між Міністерством Оборони України та Благодійною Організацією «Міжнародний благодійний фонд «Рес.Публіка»: Меморандум // ГШ ЗСУ: К. - 2016. – 2 с.

317. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 27. – Ст. 385.

318. Про військові формування на Україні: Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 р. № 1431-XII // Відомості Верховної Ради України. –

1991. - №38. - Ст.506.

319. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України //Відомості Верховної Ради України. - 2015. - № 13. - Ст.87.

320. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги: Закон України від 02.09.2014 р. № 1668-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. - № 41-42. - Ст.2028.

321. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2011 р. № 885: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 564 // Офіційний вісник України. – 2015. - № 64. – Ст. 2131.

322. Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань: наказ Вищої атестаційної комісії України від 28 листопада 2000 р. №586 //Офіційний вісник України. – 2000. - № 51. – С.114.

323. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 42. – Ст. 435.

324. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1076-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 48. - Ст.408.

325. Про громадське обговорення проекту Звіту про проведені заходи в Міністерстві оборони України з реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2015 році: звіт / Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyuu/gromadska-rada/robochi-zviti-ta-vivchennya-gromadskoi-dumki/2016/02/26/zvit-pro-gromadske-obgovorennya-proektu-zvitu-pro-provedeni-zahodi-v-ministerstvi-oboroni-ukraini-z-realizaczii-derzhavnoi-politiki-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-2015-roczy/>.

326. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. - № 1. - Ст.1.

327. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 46. - Ст.366.

328. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1994. - №11. - Ст.50.

329. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - №35. - Ст.236.

330. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 50. – Ст. 302.

331. Про Державну прикордонну службу України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - №27. - Ст.208.

332. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 31. – Ст. 263.

333. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2006. - № 30. - Ст.258.

334. Про державну службу: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2016. - № 4. - Ст.43.

335. Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - №19. - Ст.269.

336. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. - № 16. – Ст. 93.

337. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 22-23, Ст.197.

338. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011

р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 32. – Ст. 314.

339. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. - № 1. - Ст. 1.

340. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 // Офіційний вісник України. – 2010. - № 84. – Ст. 2945.

341. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики у військовій сфері: наказ Міністра оборони України від 18.05.2011 р. № 262 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/nakaz-pro-uchasti-gromadskosti-u-formuvanni-ta-realizaczii-derzhavnoi-politiki-u-vijskovij-sferi.html>.

342. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. - № 49. - Ст.2056.

343. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - № 40. – Ст. 527.

344. Про затвердження Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах: постанова Кабінету Міністрів України від 03.05.2000 р. № 749 // Офіційний вісник України. – 2000. - № 18. – Ст. 752.

345. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 265 // Офіційний вісник України. - 2015. - № 38. – Ст. 1146.

346. Про затвердження інструкції про організацію виконання положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 10.04.2009 р. № 170 [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09>

347. Про затвердження Інструкції про організацію та проведення військово-професійної орієнтації молоді та прийому до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів: Наказ Міноборони України від 05.06.2014 № 360 // Офіційний вісник України. – 2014. - № 58. – Ст. 1588.

348. Про затвердження Інструкції про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти Міністерства оборони України та Збройних Сил України: Наказ Міноборони України від 14.06.2012 № 399 // Офіційний вісник України. – 2012. - № 55. – Ст. 2223.

349. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: наказ МОН України № 641 від 16.06.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-68FAAF905160F>.

350. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. - № 69. – Ст. 2257.

351. Про затвердження переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил: постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2000 р. № 1171 // Офіційний вісник України. – 2000. - № 30. – Ст. 1279.

352. Про затвердження Переліку спеціальностей наукових працівників: наказ Вищої атестаційної комісії України від 13 березня 1997 р. №86 //Офіційний вісник України. – 1997. - № 16. – С.301.

353. Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1400-р // Урядовий кур'єр. – 2016. - № 11. – С.2.

354. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері

надання соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1895 // Офіційний вісник України. – 2003. - № 51. – Ст. 2673.

355. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671 // Офіційний вісник України. – 2014. - № 97. – Ст. 2796.

356. Про затвердження Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України: наказ Міністерства оборони України від 10.10.13 № 689 // Офіційний вісник України. – 2013. - № 89. – Ст. 3285.

357. Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.03.2002 № 352 // Офіційний вісник України. – 2002. - № 13. – Ст. 656.

358. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 27.01.2015 № 40 // Офіційний вісник України. – 2015. - № 16. – Ст. 424.

359. Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 413 // Офіційний вісник України. – 2014. - № 73. – Ст. 2068.

360. Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка: постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 № 1049 // Офіційний вісник України. – 2011. - № 79. – Ст.2917.

361. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів

України від 05.11.2008 № 976 //Офіційний вісник України. – 2008. - № 86. – Ст. 2889.

362. Про затвердження Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції: наказ Міністерства Фінансів України від 30.10.2014 № 1089 // Офіційний вісник України. – 2014. - № 95. – Ст. 2754.

363. Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012 — 2017 роки та Перспективного плану реалізації Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012 — 2017 роки: наказ Міністра оборони України від 11.01.2012 р. № 14 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robota/normativno-pravova-baza-vijskovo-patriotichnogo-vihovannya/nakaz-ministra-oboroni-ukraini-№-14.html>.

364. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна - НАТО на 2016 рік: Указ Президента України від 12.02.2016 № 45/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. - № 14. – Ст. 567.

365. Про затвердження Типового положення про будинок офіцерів Збройних Сил України: наказ Міноборони України від 14.05.2012 № 320 // Офіційний вісник України. – 2012. - № 44. – Ст. 1722.

366. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Указ Президента України від 12.06.2015 № 334/2015 // Офіційний вісник Президента України. – 2015. - № 14. – Ст. 971.

367. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 9. - Ст.108.

368. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 47. – Ст. 256.

369. Про інформаційні агентства: Закон України від 28.02.1995 № 74/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 13. - Ст. 83.

370. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 48. – Ст. 650.

371. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. - № 13. – Ст. 222.
372. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. - № 36. – Ст. 361.
373. Про Конституційну Асамблею: Указ Президента України від 17 травня 2012 року № 328/2012 // Офіційний вісник Президента України. – 2012. - № 19. – Ст.404.
374. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2014. - № 47. - Ст.2051.
375. Про Національну гвардію України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 2014. - №17. - Ст.594.
376. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. - № 40-41. - Ст.379.
377. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 9. – Ст. 106.
378. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. – Ст. 351.
379. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. - № 12. – Ст. 102.
380. Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони: Закон України від 12.05.2016 р. № 1356-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. - № 24. – Ст. 488.
381. Про Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: Указ Президента України від 06.04.2011 № 406/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. - № 29. – Ст. 1240.
382. Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: Указ Президента України від 07.11.2001 № 1053/2001 [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001>.

383. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23.09.1997 № 539/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - № 49. – Ст. 299.

384. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3 // Офіційний вісник України. – 2002. - № 2. – Ст. 57.

385. Про правовий режим воєнного стану: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 2015. - № 28. - Ст.250.

386. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1075-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 48. - Ст.407.

387. Про пресу та інші засоби масової інформації: Закон СРСР від 12.06.1990 № 1552-I // Відомості Верховної Ради. – 1990. - № 26. - Ст.492.

388. Про проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ: Розпорядження Кабінету Міністрів України; від 15.12.2010 № 2311-р // Офіційний вісник України. – 2010. - № 100. – Ст. 3568.

389. Про прокуратуру: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2015. - № 2-3. - Ст.12.

390. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV // Відомості Верховної Ради України від 12.11.1999 — 1999 р., № 45, стаття 397.

391. Про проходження строкової військової служби громадянами Української РСР та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами: постанова Верховної Ради УРСР від 30.07.1990 № 88-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. - № 33. – Ст. 459

392. Про результати публічного громадського обговорення проекту Плану заходів Міністерства оборони України з реалізації Стратегії державної

політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2014 році: Звіт / Офіційний веб-сайт Міністерства Оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/robochi-zviti-ta-vivchennya-gromadskoi-dumki/2014/07/07/zvit-pro-rezultati-publichnogo-gromadskogo-obgovorennya-proektu-planu-zahodiv-v-2014-rocz/>.

393. Про результати публічного громадського обговорення проекту Плану заходів Міністерства оборони України з реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2015 році: Звіт / Офіційний веб-сайт Міністерства Оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/planuvannya/2015/01/20/zvit-pro-rezultati-publichnogo-gromadskogo-obgovorennya-proektu-planu-zahodiv-ministerstva-oboroni-ukraini-z-realizaczii-strategii-derzhavnoi-politiki-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-2015-rocz/>.

394. Про результати публічного громадського обговорення проекту Плану заходів Міністерства оборони України з реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в 2016 році: Звіт / Офіційний веб-сайт Міністерства Оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/robochi-zviti-ta-vivchennya-gromadskoi-dumki/2016/01/14/zvit-pro-rezultati-publichnogo-gromadskogo-obgovorennya-proektu-planu-zahodiv-ministerstva-oboroni-ukraini-z-realizaczii-strategii-derzhavnoi-politiki-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-2016-rocz/>.

395. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України": Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014. - № 14. – Ст.745.

396. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2

вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України": Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.

397. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 6 червня 2016 року №240/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. - №45. – Ст.1641.

398. Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.10.2004 № 759-р [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/759-2004-p>.

399. Про розвідувальні органи України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - №19. - Ст.94.

400. Про свободу совісті та релігійні організації: УРСР від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. - № 25. – Ст. 283.

401. Про Службу безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. №27. - Ст.382.

402. Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 677-р // Урядовий кур'єр. – 2014. - № 138.

403. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 28. – Ст. 255.

404. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 15. – Ст. 190.

405. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. - № 18. – Ст. 716.

406. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. - № 45. – Ст. 425.

407. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24.03.1998 № 203/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 40-41. - Ст.249.

408. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 22-23. - Ст.194.

409. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 550-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 22-23. - Ст.196.

410. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 // Офіційний вісник Президента України. – 2012. - № 13. – Ст.322.

411. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки: Указ Президента України від 13.10.2015 № 580/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. - № 83. – Ст. 2749.

412. Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020": Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. - № 4. – Ст. 67.

413. Про схвалення Концепції проекту Закону України "Про основні засади державної комунікативної політики": Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.01.2010 № 85-р // Урядовий кур'єр. – 2010. - № 25.

414. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. N 1035-р // Офіційний вісник України. – 2007. - №89. – Ст.3284.

415. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи “Партнерство “Відкритий Уряд””: розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 220-р // Урядовий кур'єр. – 2012. - № 76.

416. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 № 3759-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. - № 10. – Ст. 43.

417. Про утворення Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2011 № 885 // Офіційний вісник України. – 2011. № 65. – Ст. 2530.

418. Про утворення Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2012 № 658 // Офіційний вісник України. - 2012. - № 56. – Ст. 2237.

419. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

420. Про шефську допомогу військовим частинам Збройних Сил України, Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України: Указ Президента України від 11.02.2016 № 44/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. - № 14. – Ст. 566.

421. Проблемы теории государства и права: учебное пособие. - М.: «Проспект», 1999. - 504 с.

422. Проект (доопрацьований) Закону України «Про внесення змін до законів України «Про Збройні Сили України» та «Про оборону України» (щодо здійснення Збройними Силами України цивільно-військового співробітництва)» № 2153а від 13.07.2015. - http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55702.

423. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) № 2557 від 06.04.2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668.

424. Проект Керівництва з цивільно-військового співробітництва під

час участі Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. – К.: Міністерство оборони України, 2012 – 76 с.

425. Протасов В.Н. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы / В.Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – № 27. – 276 с.

426. Протокол № 6 засідання Громадської ради при Міністерстві оборони України від 31.03.2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/protokoli-zasidan-gromadskoi-radi/2016/04/29/protokol-№-6-zasidannya-gromadskoi-radi-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini-\(dali---gr-pri-mou\)/](http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/protokoli-zasidan-gromadskoi-radi/2016/04/29/protokol-№-6-zasidannya-gromadskoi-radi-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini-(dali---gr-pri-mou)/).

427. Протокол № 3 засідання Громадської ради при Міністерстві оборони України від 29.05.2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/protokoli-zasidan-gromadskoi-radi/2015/07/08/protokol-№-3-zasidannya-gromadskoi-radi-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini-\(dali-gromadska-rada\)/](http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/protokoli-zasidan-gromadskoi-radi/2015/07/08/protokol-№-3-zasidannya-gromadskoi-radi-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini-(dali-gromadska-rada)/).

428. Протокол № 7 засідання Громадської ради при Міністерстві оборони України. Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/protokoli-zasidan-gromadskoi-radi/2014/06/24/protokol-№-7-zasidannya-gromadskoi-radi-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/>.

429. Протокол № 9 засідання Громадської ради при Міністерстві оборони України 25.09.2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/protokoli-zasidan-gromadskoi-radi/2014/11/06/protokol-№-9-zasidannya-gromadskoi-radi-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/>.

430. Прохоренко М.М. Військове законодавство України: теоретичні проблеми його дослідження // Держава і право. – К., 2004. – Вип. 26. – С. 94-101.

431. Рабінович П.М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М.

Рабінович // Праці львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України. – 1997. – Сер. II. – Вип. 1. – С. 7–10.

432. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення (Основи загальної теорії права та держави): навч.посібник / П.М. Рабінович. – К., 1992. – 154 с.

433. Революционное движение в русской армии (27 февраля – 24 октября 1917 г.): Сб. док. /Под ред.А.И.Ефимова – М.: Воениздат, 1968. – 234 с.

434. Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики. – К. : НІСД, 2013. – 82 с.

435. Регіональні громадські приймальні МОУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/zvernennya-gromadyan/gromadski-prijmalni/>.

436. Реєстр громадських об'єднань [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rgo.informjust.ua>.

437. Резник А. Личность и гражданское общество: опыт теоретического осмысления. Социология: теория, методы, маркетинг. - 2002. - № 3. - С. 68-79.

438. Результати соціологічного дослідження «Громадська думка: підсумки 2014 року» / Сайт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=573

439. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання»: Схвалено постановою Верховної Ради України від 12 серпня 2014 року № 1639-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. - № 36. – Ст.2003.

440. Ринажевський Б.М. Адміністративно-правове регулювання діяльності військової служби правопорядку у Збройних Силах України : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління ; адміністративне право і процес ; фінансове право» / Б.М. Ринажевський ; Харків. нац.. ун-т

внутрішніх справ. – Х., 2010. – 339 с.

441. Рішення Конституційного суду України №7-рп-2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS01010.html

442. Робочі звіти та вивчення громадської думки / Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyu/gromadska-rada/robochi-zviti-ta-vivchennya-gromadskoi-dumki/>.

443. Розвиток громадянського суспільства в Україні: анал. доп./ В.М. Яблонський, П.Ф. Вознюк, Д.М. Горелов [та ін.]; за ред. О.А. Корнієвського, М.М. Розумного . – К.: НІСД, 2015.-60 с.

444. Розмазнін О. Виступ заступника начальника Головного командного центру ЗСУ на брифінгу УНІАН [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/blizko-50-ukrayinskih-viyskovih-u-krimu-pereyshli-na-bik-rosiyi-140314_.html

445. Розпочинається відбір журналістів для участі у тренінгах з безпеки під час роботи у зонах конфлікту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/10/29/rozpochinaetsya-vidbir-zhurnalistiv-dlya-uchasti-u-treningah-z-bezpeki-pid-chas-roboti-u-zonah-konfliktu--14832/>.

446. Рольові ігри "ветеранів": хто насправді марширував на парадах 9 Травня. /iPress.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ipress.ua/ljlive/rolovi_igry_veteraniv_hto_naspravdi_marshyruvav_na_parada_h_9_travnnya_foto_19843.html.

447. Романов П.И. Военное право как отрасль советского законодательства, учебная и научная дисциплина // Вопросы теории военного законодательства и практики его применения. - 1974. - №2. - С. 41-47.

448. Ромашкин П.С. Преступления против законов и обычаев войны: Дис. ... д-ра юрид. наук. М.: ВЮА, 1951. – 368 с.

449. Роулз Дж. Політичний лібералізм / Дж. Роулз // Сучасна політична

філософія: антологія; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998. – С.192–238.

450. Русский мир – это всё то, что сопротивляется злу /Новости от 11.04.2016 /Міжнародна громадська організація «Вірне козацтво». Веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vk.cossacks.info/2016/04/russkiy-mir-eto-vsyo-to-hto-soprotivlyaetsya-zlu/>.

451. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду або Принципи політичного права / Жан-Жак Руссо; Ін-т філософії НАН України; Вінниц. держ. тех. ун-т. – Б.м.: Port-Royal, 2001. – 458 с.

452. Сапальов В.П. Теоретичні аспекти взаємодії підрозділів кримінального пошуку при використанні оперативно-технічних засобів // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України імені 10-річчя незалежності України: Спеціальний випуск. – 2001. - №2. –С. 17-28.

453. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. — М.: Республика, 2000. — 638 с.

454. Селіванов В. М. Громадянське суспільство в Україні: проблеми формування і взаємодії з державою // Громадянське суспільство і підприємництво в Україні: проблеми і шляхи становлення. — К.: Наукова думка, 1996. – 238 с.

455. Селіванов В. Правова політика України (деякі питання сутності, змісту та технології) /В.Селіванов // Право України. – 2001. – № 12. – С. 9-14.

456. Селіванов В., Щедрова Г. Громадянське суспільство та погляди на нього у західній політології // Право України. – 1995. – № 11. – С. 30.

457. Семьоркіна О.М. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства: роз'яснення Міністерства юстиції України від 24.11.2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/n0016323-11>.

458. Сенчук В.В. Інституціональний вимір розвитку демократичної

держави [Електронний ресурс] : теоретико-правові проблеми аналізу /Сенчук В.В. //Юридична Україна. – 2009/2. - №2. – С.12-17.

459. Сидоров Є. Військові суди: назад до строю // Українська правда від 19.05.2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/19/7068292/>.

460. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: енциклопедичний курс : підручник / О. Ф. Скакун. - Харків : Еспада, 2006. - 776 с.

461. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. - Київ : Всеукр. асоц. видавців "Правова єдність", 2009. - 520 с.

462. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник/ О.Ф. Скакун.- Х.:Консум; Ун-т внут.дел, 2000.-768 с.

463. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. - Харків: Консум, 2001. — 656 с.

464. Скакун, О. Ф. Типологія держав і перспективи розвитку України як соціальної правової держави / О. Ф. Скакун // Ідеологія державотворення в Україні: Історія і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції 22-23 листопада 1996 року. - К. : Генеза / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Академія правових наук України, 1997. - С. 50-53

465. Скакун, О. Ф. Громадянське суспільство і правова держава: шляхи розвитку в Україні / О. Ф. Скакун // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку: Короткі тези допов.та наук. повідом. республ. наук.-практ. конфер. 9-11 листопада 1995 р. - Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 1995. - С. 14-16.

466. Слов'янські хроніки, або За що воюють ополченці Донбасу //Волинь Пост [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.volynpost.com/articles/382-slovianski-hroniky-abo-za-scho-voyuuyut-opolchenci-donbasu>.

467. Словарь русского языка в четырёх томах. /Под ред. И.В.Ясенской

– М.: Издательство “Русский язык”. В 4-х томах. - Т.1.- 1981. – 698 с.

468. Словник іншомовних слів за ред. О.С. Мельничука. — К. : Головна редакція «Українська радянська енциклопедія», 1985 — 966с.

469. Словник літературної української мови / упоряд. В.І. Шевченко. – Полтава: ПДФЕІ, 1999 – 428 с.

470. Словник термінів за тематикою громадянське суспільство [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/11.

471. Словник української мови [в 11-ти т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред.кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970 - 1980. Т. 1: А-В / ред.: П. Й. Горещький та ін. – К.: Наукова думка, 1970. – 799 с.

472. Слюсарчук Х. Т. Лібералізм vs комунітаризм: аналіз філософсько-правових підходів. Митна справа. 2014. - № 5(2.1). - С. 37-45.

473. Советский энциклопедический словарь [глав. ред. А. М. Прохоров]. – М. :Советская энциклопедия, 1985. – 626 с.

474. Солдатенко В. І справжні, не фальшиві фарби. Крути: Спроба історичної інтерпретації // Дзеркало тижня. — 2006. — 28 січня — 3 лютого.

475. Соловьев А. И. Электоральный дефолт / А. И. Соловьев // Власть. – 2004. – № 2. – С. 9-12.

476. Солонтай О.Г. Практичні механізми співпраці громадськості з місцевою владою / О.Г. Солонтай // Економічний часопис – XXI. – 2009. – № 7-8. – С. 55–56.

477. Сорокин П. Система социологии. Социальная аналитика: учение о строении простейшего (родового) социального явления. – М.: АСТ, 1993. – 242 с.

478. Социология. Наука об обществе: Учебное пособие / Под общей редакцией проф. В.П. Андрущенко, проф. Н.И. Горлача. – Харьков, 1996. – 688 с.

479. Социология: Учебное пособие / Общ. ред. Э.В. Тадевосяна. – М.: Знание, 1995. – 270 с.

480. Социология: Учебное пособие / Под общей редакцией В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Х.: Изд-во ХГУ, 1999. – 722 с.
481. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / Соціологічна асоціація України; уклад. Волович В.Г. [та ін.]. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – С. 108.
482. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: учебник / Л.И. Спиридонов. – М.: Проспект, 1997. – 105с.
483. Список козацьких організацій [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_козацьких_організацій.
484. Список представників інститутів громадянського суспільства, які увійшли до складу Громадської ради при Міністерстві оборони України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/content/other/list.pdf>.
485. Статут Військового Товариства «Одеський Український Військовий Кіш» [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1917\(05\)31.kish.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1917(05)31.kish.php)
486. Статут Профспілки працівників Збройних Сил України. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської профспілки працівників Збройних Сил України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pszsu.org.ua/index.php/kerivni-dokumenty/statut-profspilky>.
487. Створення платформи громадянського суспільства / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/262683.html>
488. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститут, практика, цінності / В. Степаненко // Українське суспільство: 10 років незалежності / За ред. В.Ворони. – К. : ІС НАН України, 2001. – С. 169 – 183.
489. Степанова Е.А. Военно-гражданские отношения в операциях невоенного типа //Права человека [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nozdr.ru/militera/research/stepanova_ea/02.html
490. Стеценко С. Г. Адміністративне право України Навчальний

посібник- К Атіка, 2007 - 624 с.

491. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Затверджено Указом Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 // Офіційний вісник Президента України. – 2012. - №13. – Ст.322.

492. Стрекозов В.Г., Кудашкин А.В. та ін. Військове право: Підручник. Серія «Право в Збройних Силах - консультант». - М.: «За права військовослужбовців», 2004. - Вип. 45. - 640 с.

493. Строгович М.С. Общие положения теории прав личности в социалистическом обществе / М.С. Строгович. – М., 1981. – 223 с.

494. Субтельний Орест. Історія України. — Торонто : Видавництво Торонтського університету, 1994. – 340 с.

495. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч.посіб. / В. В. Сухонос. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – 536 с.

496. Сучасні тенденції трансформації збройних сил та досвід з впровадження країнами Центрально-Східної Європи євроатлантичних стандартів: Матеріали науково-практичної конференції. 28–29 травня 2013 р., м. Київ.– К. : Видавничий дім «Стилос», 2013. – 320 с

497. Талалай Д.В. Актуальні питання організаційно- правових засад взаємодії підрозділів Служби безпеки України з іншими військовими формуваннями в особливий період // Європейські перспективи : наук.-практ. журн. / ХНУВС, Київський нац. економ. ун-т ім. В. Гетьмана та ін. - 2014. - № 8 - С.77-84.

498. Тао С.Ю. Сущность и назначение прав / С.Ю. Тао // Московский журнал международного права. – 1993. – № 3. – С. 28–37.

499. Тейлор Ч. Непорозуміння: дебати між лібералами та комунітаристами / Ч. Тейлор // Сучасна політична філософія: антологія; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. – К.: Основи, 1998 – 558 с.

500. Теория государства и права / Под. ред. Корельского В.М., Перевалова В.М. – М.: Норма-Инфра, 1998. – 534с.

501. Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фак. / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова –М.: Изд-кая группа Инфра-Норма, 1997. –с.376с.
502. Теория государственно-правовой организации социальных систем / Под общ. ред. Е.Б. Кубко. – К.: Юринком, 1999. – 202 с.
503. Теорія і практика громадянського суспільства. Програма курсу і плани семінарських занять. (укр. і англ. мовою) / Укладач А.Ф. Колодій. / Центр розвитку освітніх програм Центральноєвропейського університету, м. Будапешт, Угорщина (HESP-CDC, CEU) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ceu.hu/crc/res_syll.html
504. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. Ю.Ф. Кравченка. – К. : НАВСУ, 2000. – 702 с.
505. Теперь в Донецке за порядком следят казаки // Segodnya.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/teper-v-donecke-za-poryadkom-sledyat-kazaki-493209.html>.
506. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.] / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
507. Тимченко С.М. Генеза ідеї громадянського суспільства в українській політико-правовій думці кінця ХІХ — початку ХХ століття // Вісник Університету внутрішніх справ.— 1999.— №6.— С.58-66.
508. Тимченко С.М. Українське село: проблеми етнонаціональних змін. 1959-1989.- Запоріжжя, 1995.— 216 с.
509. Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса /Ю.А.Тихомиров - М., 1998. – 797с.
510. Тихомиров Ю.А. Публичное право / Ю.А. Тихомиров. – М.: БЕК, 1995. – 642 с.
511. Тітар І. О., Карнаухова О. В. Місце громадянського суспільства в економіці та на ринку праці: світовий досвід та Україна // Український соціум. – 2015. – № 1 (52). – С. 105 – 124.

512. Токвиль А. Демократия в Америке: [пер. с франц./ предисл. Г. Ласки] / А. Токвиль. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.

513. Требін М. П. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи Український соціум. - 2013. - № 4(47) – С.161-174.

514. Требін М.П. Стан і розвиток громадянського суспільства в Україні за роки незалежності / М. П. Требін // Філософські, соціально-правові та культурологічні проблеми розвитку українського суспільства у роки незалежності : Матеріали засід. за круг. столом, 31 серп. 2009 р. - Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / редкол. А. П. Гетьман [та ін.] , 2010. - С. 64-72

515. Третяк С. М. Професійний рівень особи захисника у процесі вирішення правових спорів / С.М. Третяк // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2011. - № 3 (3). - С. 150-155.

516. Третяк С.М. Профспілки як інститут громадянського суспільства / С. Третяк // Юридичний журнал. - 2006. - № 8. - С. 88-90.

517. Трофимук М.С., Трофимук О.П. Латинсько–український словник. – Львів: Вид–во ЛБА, 2001. - 702 с.

518. Тур М.Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: Монографія / М.Г. Тур. – К.: Парапан, 2006. – 396 с.

519. У Києві відбулося чергове засідання Ради у справах душпастирської опіки при МОУ. КΥΡΙΟΣ: християнський портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kyrios.org.ua/news/ugcc/22214-u-kyievi-vidbulosja-cherгоve-zasidannja-radi-u-spravah-dushpastirskoyi-opiki-pri-mou.html>.

520. У Києві побили головного отамана громадської організації Вірне козацтво [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3352339-u-kyievi-pobyly-holovnoho-otamana-hromadskoi-orhanizatsii-virne-kozatstvo>.

521. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. - № 75. – Ст. 2125.

522. Уемов А.И. Вещи, свойства и отношения. /А.И.Уемов – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1963. – 184 с.

523. Узагальнений звіт за результатами соціологічного дослідження «Особливості відносин населення зі Збройними Силами України» - Х.: Харківський інститут соціальних досліджень, 2016 – 8 с.

524. Указ Президента України від 6 травня 2015 «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

525. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2000 року "Про хід виконання у 1997 - 2000 роках Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1237/2000>

526. Федоренко В. Л. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти / Федоренко В. Л., Кагляк Я. О. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 4–5. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.minjust.gov.ua.

527. Федоров І. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України: деякі аспекти запозичення зарубіжного досвіду / І. Федоров // Право України. - 2005. - № 12. - С. 83-86.

528. Фесюнін В.М. Організаційно-правові засади взаємодії органів Державної податкової служби з населенням [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Фесюнін Валентин Миколайович ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. - Х., 2007. – 187 с.

529. Фещенко Л. О. Передумови здійснення взаємодії органів внутрішніх справ / Л. О. Фещенко // Правова держава: Щорічник наук. пр. - 2006. - Вип. 17. - С. 222-229.

530. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник / Філоненко М. М. - К. : Центр учбової літератури, 2008.- 224 с.
531. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
532. Фромм Э. Бегство от свободы = Die Furcht vor der Freiheit (1941) / Перевод Г. Ф. Швейника. — Москва: Аст, 2011. — 288 с.
533. Хайек Ф. Право, законодавство і свобода / Ф. Хайек [в 3 т.]; пер. з англ. Н. Комарова. – К.: Сфера, 2000. – Т. 3. – 252 с.
534. Хантингтон С.П. Вооруженные силы и демократия. Реформирование военно-гражданских отношений /С.П.Хантингтон //История современности. – 1999. - №4. – С.29-34.
535. Харитонов О.І. Поділ права на приватне та публічне: теоретичні питання / О.І. Харитонов // Вісник Хмельницьк. ін.-ту регіонального управління і права. – 2002. - № 2. – С. 7-9.
536. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору // Офіційний вісник України. – 2006. - № 34. – Ст. 2453.
537. Хозяйственное право: Учебн. /Под ред. В.В.Лаптева. – М.: Наука, 1983 – 320 с.
538. Хриков Є.М. Напрями взаємодії інститутів громадянського суспільства і Збройних Сил України // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.101-103.
539. Христос - наша Пасха: Катехизм УГКЦ / Львів: Свічадо», 2010. - 343 с.
540. Хуснутдінов О. Я. Про Концепцію державної політики / О. Я. Хуснутдінов // Зб. наук. пр. УАДУ. – К. : Вид-во УАДУ. – 2002. – № 1. – С. 374–380.

541. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 40. – Ст. 356.
542. Цицерон Марк Туллий. Диалоги: О государстве; О законах. – М.: Литературные памятники, 1994. – 234 с.
543. Цікаві факти про волонтерство в Україні /Ресурсний центр «Гурт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gurt.org.ua/news/recent/16290/>.
544. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади /Є.Цокур //Політичний менеджмент. – 2009. - № 3. – С.129-136.
545. Челак О.П. Роль громадянського суспільства у розробці та реалізації засад нової регіональної політики // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.104-106.
546. Червонюк В. И. Теория государства и права : учеб. пособие / Червонюк В. И. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 256 с.
547. Червонюк В.И.Теория государства и права: учеб. /В.И.Чевонюк – М.: ИНФРА-М .- 638 с.
548. Черниченко С.В. Права человека и гуманитарная политика в современной дипломатии / Черниченко С.В. // Московский журнал международного права. – 1992. – № 3. – С. 37–48.
549. Чікалін В. Міністр оборони України підписав угоду з профспілками [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua/30606-ministr-oboroni-ukraïni-pidpisav-ugodu-z-profspilkami>.
550. Чікалін В. Вони не носять погони, але вже 24 роки перебувають в одному строю із захисниками України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua/28535-profspilka-odin-iz-garantiv-zaxistu-zakonnix-prav-pracivnikiv>.
551. Чумаков Д.Д. Проблема розвитку громадянського суспільства в

Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави // Грані. – 2014. - № 6(110). – С.131-135.

552. Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право [Текст] : учебник / В. М. Чхиквадзе, В. М. Савицкий ; под ред. И. Т. Голякова. - Москва : Юриздат НКЮ СССР, 1941. - 284 с.

553. Шайкенов Н.А. Правовое обеспечение интересов личности / Н.А. Шайкенов. – Свердловск, 1990. – 127 с.

554. Шамрай В.О. Актуальні питання державного управління військовими формуваннями України на сучасному етапі побудови громадянського суспільства // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За заг ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. – С.106-108.

555. Шатрава С. О. Взаємодія судової міліції та Державної судової адміністрації України: питання сьогодення [Електронний ресурс] / С. О. Шатрава // Актуальні проблеми державного управління. - 2008. - № 2. - С. 405-411. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_55

556. Шевченко А.Є., Старостюк А.В. До питання функціонування громадянського суспільства та розбудови правової держави в Україні //Юридичний вісник 2014. - №4(33). – С.43-46.

557. Шептицький А. Як будувати рідну хату? /А.Шептицький - Львів: Свічадо 1999 - 7 с.

558. Шестопалова Л. М. Теорія держави і права : навч. посіб. / Л. М.Шестопалова. – К. : Прецедент, 2006. – 197 с.

559. Шопіна І. М. Щодо правової регламентації функціонування центральних органів виконавчої влади / І.Шопіна // Публічне право. - 2011. - № 3. - С. 65-71.

560. Шопіна І.М. Проблеми протидії корупції під час проведення антитерористичної операції на Сході України /І.М.Шопіна //Матеріали

науково-практичної конференції «Законодавче забезпечення вдосконалення правової системи України щодо захисту прав і свобод людини і громадянина» (м.Київ, 25 травня 2016 р.). – С. 48-51.

561. Шопіна І.М. Проблеми психологічного та організаційного забезпечення діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України // Матеріали I Міжнародної наукової конференції з питань цивільно-військового співробітництва 24-25 березня 2016 р. – К., 2016 – 5 с.

562. Шопіна І.М. Цивільно-військове співробітництво Збройних Сил України: проблеми правового регулювання /І.М.Шопіна // Розвиток юридичної науки: проблеми та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція (Словацька Республіка, 3-6 травня 2016 року), Central European University (Slovakia). –С.79-80.

563. Штода, І.В. Аналіз взаємодії органів влади та вимушено переселених осіб з окупованих територій та зони проведення АТО // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис / Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. - 2016. - № 2 - С. 140-146.

564. Шульгін В.В. Поняття, сутність та структура військового законодавства України у контексті процесу його реалізації [Текст] / В. В. Шульгін // Держава і право. - 2008. - Вип. 42. - С. 55-61.

565. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова, державна і політична свідомість громадян / Г.П. Щедрова; Ін-т системи досліджень освіти; Східноукр. держ. ун-т. – К.: ІСЛО, 1994. – 128 с.

566. Щодо обліку благодійної допомоги: вказівка Департаменту фінансів Міністерства оборони України від 05.06.2014 № 248/2/3/438 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zsu.at.ua/load/akti_mou/vkazivka_departamentu_finsiv_mou_vid_05_06_2014_n248_2_3_438_shhodo_obliku_blagodijnoji_dopomogi/4-1-0-6.

567. Юнін О.С. Робота підрозділів поліції з населенням під час забезпечення охорони громадського порядку // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України - 2015. - № 1 (75) -

C. 46-52.

568. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. - Київ: Генеза, 1997. - 380 с.

569. Яковлев А.М. Теоретические проблемы социологии права /А.М.Яковлев // Проблемы социологии права. – Вильнюс, 1970. – №1. – С.26–34.

570. AJP-3.4.9 / NATO / Civil-Military Co-operation (CIMIC). - Doctrine, 2009. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cimic-coe.org/products/conceptual-design/nato-cimic/nato-cimic-doctrine-ajp-3-4-9a/>

571. Alexander J. Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations” //Real Civil societies. Dilemmas of Institutionalization. — London: Sage, 1998. — P. 1-19.

572. Barany Z. Building democratic armies in Africa, Asia, Europe And the Americas // Oxford: Princeton university press Princeton and Oxford, 2013 - 452 p.

573. Bebler A. On the Evolution of Civil-Military Relations in Eastern and Central Europe // NATO Review. - 1994. - №4. – P.28-32.

574. Carlorossetti C. Constitutionalism and Clientelism in Italy. —In: Democracy, Clientelism, and Civil Society./ Luis Roniger & Ayse Gunes-Ayata, eds. — Boulder (Colo.): Lynne Rienner, 1994. - P. 87.

575. Civil-military relations in post-conflict societies : transforming the role of the military in Central America / ed. by Perez O.J. – New York: Routledge studies in Latin American politics, 2004 – 126 p.

576. Civil Society and the State. New European Perspectives / ed. by John Keane. – London; New York, 1988. – 188 p.

577. Cranston M. What are Human Rights? – New York: : Taylor & Francis inc., 1988. – 86 p.

578. Grzegorz E., Foa R. Civil Society Weakness in Post-Communist Europe: A Preliminary Assessment. // Carlo Alberto notebooks. – 2011. - №198. – P.111-121.

579. Handbook Civil-Military Co-operation (CCOE Publications,

Netherlands), 2012. – 156 p.

580. Howard M. Postcommunist Civil Society in Comparative Perspective // The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe (Cambridge University Press, 2002). – P. 285-305

581. Humprey J. The International Law of Human Rights. – New-York: Free Press, 1989. – 201 p.

582. Koropatnik I.M. Principles of interaction between civil society and the armed forces of Ukraine in current period / I.M. Koropatnik // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doswiadczenie. – 2016. – № 2(6). – С. 32-41.

583. NATO Civil-Military Cooperation (CIMIC) Policy. MC 411. — Brussels, Aug. 1997. - P.9.

584. Robert D. Putnam. Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. — New-York: Princeton, 1993. – 156 p.

585. Rosenblum N.L. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism / Nancy L. Rosenblum // Social Research. – 1994. - №3. - P. 553–554.

586. Samuel P. Huntington, The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations /Cambridge: Harvard University Press, 1957 – 248 p.

587. Symposium in Celebration of the Fifth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights // Columbia University Rights Review. – 1990. – Vol. 14. – № 15. – P. 45 – 52.

588. War and National Defense [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&sl=en&tl=uk&u=https%3A%2F%2Fwww.law.cornell.edu%2Fuscode%2Ftext%2F50&anno=2>.

589. Yutaka T. Exploring the Realities of Japanese Civil Society through Comparison // ASIEN. – 2007. - №105. – P. 16-32.

590. Zartman W. Appointment of commissioned and warrant officers in the regular army/ Armi study guide [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.armystudyguide.com/content/publications/army_regulations/ar-612201.shtml.

ДОДАТКИ

Додаток А

Пропозиції щодо удосконалення нормативно-правових актів

Нормативно-правові акти	Чинна редакція	Запропонована редакція
Закон України «Про доступ до публічної інформації»	<p>Стаття 15. Оприлюднення інформації розпорядниками</p> <p>1. Розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати:</p> <p>...</p> <p>б) інформацію про механізми чи процедури, за допомогою яких громадськість може представляти свої інтереси або в інший спосіб впливати на реалізацію повноважень розпорядника інформації;</p> <p>...</p> <p>10) звіти, в тому числі щодо задоволення запитів на інформацію;</p> <p>...</p>	<p>Стаття 15. Оприлюднення інформації розпорядниками</p> <p>1. Розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати:</p> <p>...</p> <p>б) інформацію про механізми чи процедури, за допомогою яких громадськість може представляти свої інтереси або в інший спосіб впливати на реалізацію повноважень розпорядника інформації, а також про результати втілення громадськістю права на представництво свої інтересів й впливу на реалізацію повноважень розпорядника інформації;</p> <p>...</p> <p>10) звіти, в тому числі щодо задоволення запитів на інформацію, а також за результатами публічного громадського обговорення, електронних консультацій 3 громадськістю;</p> <p>...</p>
Закон України «Про волонтерську діяльність»	<p>Стаття 9. Договір про провадження волонтерської діяльності</p> <p>1. Договір про провадження волонтерської діяльності обов'язково укладається:</p>	<p>Стаття 9. Договір про провадження волонтерської діяльності</p> <p>1. Договір про провадження волонтерської діяльності обов'язково укладається:</p>

	<p>у разі надання волонтерської допомоги за напрямами, визначеними абзацами сьомим і восьмим частини третьої статті 1 цього Закону, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;</p> <p>за бажанням волонтера або його законного представника, якщо волонтер є особою віком від 14 до 18 років.</p>	<p>у разі надання волонтерської допомоги за напрямами, визначеними абзацами третім, сьомим і восьмим частини третьої статті 1 цього Закону, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;</p> <p>між організацією чи установою, що залучає до своєї діяльності волонтерів, діяльність якої полягає у наданні допомоги громадянам, які постраждали внаслідок дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, та уповноваженим органом Збройних Сил України на період дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції;</p> <p>за бажанням волонтера або його законного представника, якщо волонтер є особою віком від 14 до 18 років.</p>
Закон України «Про волонтерську діяльність»	Стаття 9. Договір про провадження волонтерської діяльності 1. Договір про провадження	Стаття 9. Договір про провадження волонтерської діяльності ...

	<p>волонтерської діяльності обов'язково укладається:</p> <p>2. За договором про провадження волонтерської діяльності ...</p> <p>3. Договір про провадження волонтерської діяльності укладається в письмовій формі.</p> <p>4. Договір про провадження волонтерської діяльності може укладатися з особою ...</p> <p>5. Договір про провадження волонтерської діяльності має містити: ...</p>	<p>3. За договором про співробітництво у провадженні волонтерської діяльності організація чи установа, діяльність якої полягає у наданні допомоги громадянам, які постраждали внаслідок дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, зобов'язується дотримуватись встановлених договором умов перебування в районах встановлення правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, а підрозділи Збройних Сил України в межах своєї компетенції зобов'язуються забезпечити можливість здійснення харитативними організаціями волонтерської діяльності в районах встановлення правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, та сприяти в створенні умов для такої діяльності.</p> <p><i>У зв'язку з цим пункти 3 - 5</i></p>
--	--	---

		<i>вважати відповідно пунктами 4 - 6.</i>
Закон України «Про волонтерську діяльність»	Стаття 8. Отримувачі волонтерської допомоги, їх права та обов'язки 1. Отримувачами волонтерської допомоги є фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, які отримують таку допомогу.	Стаття 8. Отримувачі волонтерської допомоги, їх права та обов'язки Отримувачами волонтерської допомоги є фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, або підпорядковані їх структурні підрозділи , які отримують таку допомогу
Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 413 «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення»	2. Статус учасника бойових дій надається: військовослужбовцям (резервістам, військовозобов'язаним) та працівникам Збройних Сил, Національної гвардії, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Держприкордонслужби, Держспецтрансслужби, військовослужбовцям військових прокуратур, поліцейським, особам рядового, начальницького складу, військовослужбовцям, працівникам МВС, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, ДСНС, ДПтС, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення,	2. Статус учасника бойових дій надається: військовослужбовцям (резервістам, військовозобов'язаним) та працівникам Збройних Сил, Національної гвардії, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Держприкордонслужби, Держспецтрансслужби, військовослужбовцям військових прокуратур, поліцейським, особам рядового, начальницького складу, військовослужбовцям, працівникам МВС, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, ДСНС, ДПтС, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, акредитованим волонтерам , які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в

	перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення;	антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення;
Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	Стаття 6. Особи, які належать до учасників бойових дій Учасниками бойових дій визнаються: ... 19) військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) та працівники Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці, працівники Міністерства внутрішніх справ України,	Стаття 6. Особи, які належать до учасників бойових дій Учасниками бойових дій визнаються: ... 19) військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) та працівники Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці, працівники Міністерства внутрішніх справ України,

	<p>Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення;</p>	<p>Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, акредитованих осіб, які добровільно забезпечували (або добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції (у тому числі здійснювали волонтерську діяльність), які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення;</p>
<p>Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»</p>	<p>Стаття 1. Визначення термінів 1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні: 1) бенефіціар... 2) благодійна діяльність... 3) благодійна організація... 4) благодійна програма... 5) благодійник... 6) меценатська діяльність...</p>	<p>Стаття 1. Визначення термінів 1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні: 1) бенефіціар - набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або підпорядковані їх структурні підрозділи, чи територіальна громада), що одержує допомогу від</p>

		<p>одного чи кількох благодійників для досягнення цілей, визначених цим Законом.</p> <p>...</p> <p>б) волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги;</p> <p>7) волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю;</p> <p>8) волонтерська допомога – роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами з реалізації відповідних громадських ініціатив;</p> <p><i>У зв'язку з цим пункт б «меценатська діяльність» вважати відповідно пунктом 9.</i></p>
<p>Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»</p>	<p>Стаття 2. Законодавство про благодійну діяльність</p> <p>1. Законодавство України про благодійну діяльність та благодійні організації</p>	<p>Стаття 2. Законодавство про благодійну діяльність</p> <p>1. Законодавство України про благодійну діяльність ...</p>

	<p>базується на Конституції України та складається з цього Закону, Цивільного кодексу України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів.</p>	<p>2. Якщо міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються правила міжнародних договорів.</p>
<p>Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»</p>	<p>Стаття 4. Суб'єкти благодійної діяльності</p> <p>1. Суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до цього Закону, а також інші благодійники та бенефіціари.</p>	<p>Стаття 4. Суб'єкти благодійної діяльності</p> <p>1. Суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до цього Закону, а також інші благодійники, волонтери та бенефіціари.</p>
<p>Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»</p>	<p>Стаття 5. Види благодійної діяльності</p> <p>1. Благодійники спільно чи індивідуально можуть здійснювати благодійну діяльність на підставі добровільного вибору одного або кількох таких її видів:</p> <p>...</p> <p>4) безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів;</p> <p>...</p> <p>2. Відшкодування благодійними організаціями витрат інших бенефіціарів, пов'язаних з передачею майна і майнових прав, зазначених у частині першій цієї статті, визнається благодійною діяльністю.</p> <p>3. Отримання</p>	<p>Стаття 5. Види благодійної діяльності</p> <p>1. Благодійники спільно чи індивідуально можуть здійснювати благодійну діяльність на підставі добровільного вибору одного або кількох таких її видів:</p> <p>...</p> <p>4) волонтерська діяльність;</p> <p>...</p> <p>2. Волонтерська діяльність здійснюється за такими напрямками:</p> <p>1) надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних,</p>

	<p>бенефіціарами благодійної допомоги від благодійників не може бути підставою для обмеження чи припинення будь-яких інших видів допомоги, виплат чи пільг, визначених законами України.</p> <p>4. Закони України можуть визначати додаткові види благодійної діяльності та особливості регулювання певних видів благодійної діяльності.</p>	<p>безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;</p> <p>2) здійснення догляду за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;</p> <p>3) надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;</p> <p>4) надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;</p> <p>5) проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;</p>
--	--	--

		<p>б) сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів; 7) надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру; 8) надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції; 9) надання волонтерської допомоги за іншими напрямками, не забороненими законодавством.</p> <p><i>У зв'язку з цим частини 2 - 4 вважати відповідно частинами 3 -5.</i></p>
<p>Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»</p>	<p>Стаття 11. Засади діяльності благодійних організацій</p> <p>1. Метою благодійних організацій не може бути одержання і розподіл прибутку...</p> <p>2. На працівників</p>	<p>Стаття 11. Засади діяльності благодійних організацій</p> <p>...</p> <p>5. Благодійні організації мають право залучати волонтерів до своєї діяльності.</p>

	<p>благодійних організацій поширюється законодавство про працю...</p> <p>3. Благодійні організації самостійно визначають сфери...</p> <p>4. Благодійні організації мають право створювати відокремлені підрозділи...</p>	<p>6. Благодійні організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, мають право:</p> <p>1) провадити діяльність із укладенням договору про провадження волонтерської діяльності з волонтером або без такого договору у порядку, визначеному цим Законом;</p> <p>2) видавати волонтерам посвідчення, що засвідчують їх особу та вид волонтерської діяльності в межах організації;</p> <p>3) відшкодувати волонтерам витрати, пов'язані з наданням ними волонтерської допомоги;</p> <p>4) страхувати життя і здоров'я волонтерів на період провадження ними волонтерської діяльності відповідно до Закону України «Про страхування»;</p> <p>5) запрошувати іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України, направляти громадян України за кордон для провадження волонтерської діяльності;</p>
--	--	---

		<p>б) набувати інші права, передбачені законом.</p> <p>7. Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зобов'язані:</p> <p>1) забезпечувати волонтерам безпечні та належні для життя і здоров'я умови здійснення волонтерської діяльності, у т.ч. спеціальними засобами захисту, спорядженням та обладнанням;</p> <p>2) здійснювати підготовку волонтерів;</p> <p>3) надавати волонтерам достовірну, точну та повну інформацію щодо змісту та особливостей провадження волонтерської діяльності.</p> <p>8. У разі укладання договору про провадження волонтерської діяльності або договору про надання волонтерської допомоги відповідні організації та установи відшкодовують прямі збитки, завдані ними, у разі одностороннього розірвання відповідного договору, якщо це передбачено договором.</p> <p>9. Організації та установи,</p>
--	--	---

		<p>що залучають до волонтерської діяльності іноземців та осіб без громадянства, протягом п'яти робочих днів з моменту такого залучення письмово інформують про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції.</p> <p>10. Організації та установи, що залучають до волонтерської діяльності іноземців та осіб без громадянства, у разі припинення іноземцем чи особою без громадянства провадження волонтерської діяльності протягом п'яти робочих днів повідомляють про це центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції.</p>
<p>Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»</p>	<p>Розділ VII ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ</p> <p>...</p> <p>2-1. Реєстр волонтерів антитерористичної операції формується і ведеться центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику, та оприлюднюється на його офіційному веб-сайті.</p>	<p>Статті 27. Державна реєстрація благодійника-фізичної особи у Реєстрі волонтерів антитерористичної операції.</p> <p>Реєстр волонтерів антитерористичної операції формується і ведеться центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику, та</p>

	<p>Порядок формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики.</p> <p>Для включення до Реєстру волонтерів антитерористичної операції благодійник - фізична особа подає заяву, копію документа про реєстраційний номер облікової картки платника податків або серію та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті) та довідку з банку (довідки з банків) із зазначенням реквізитів рахунків, відкритих на ім'я такого волонтера, що призначені для здійснення благодійної діяльності. Включення до Реєстру здійснюється за заявницьким принципом протягом одного робочого дня.</p> <p>Витребування інших відомостей та документів, не передбачених цим пунктом, забороняється.</p>	<p>оприлюднюється на його офіційному веб-сайті. Порядок формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики.</p> <p>Для включення до Реєстру волонтерів антитерористичної операції благодійник - фізична особа подає заяву, копію документа про реєстраційний номер облікової картки платника податків або серію та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті) та довідку з банку (довідки з банків) із зазначенням реквізитів рахунків, відкритих на ім'я такого волонтера, що призначені для здійснення благодійної діяльності. Включення до Реєстру здійснюється за заявницьким принципом протягом одного робочого дня.</p>
--	--	---

		Витребування інших відомостей та документів, не передбачених цим пунктом, забороняється.
Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»	Розділ VI ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	Розділ VII ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»	Стаття 3. Реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності Закону України «Про волонтерську діяльність» 1. Реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах своїх повноважень. 2. Кабінет Міністрів України: забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері волонтерської діяльності; розробляє державні цільові програми у сфері волонтерської діяльності;	Стаття 33. Реалізація державної політики у сфері благодійної діяльності 1. Держава в особі її органів та посадових осіб підтримує громадську ініціативу щодо провадження благодійної діяльності, гарантує і забезпечує захист передбачених Конституцією України та законами прав, свобод і законних інтересів благодійних організацій, організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів, волонтерів, бенефіціарів благодійної допомоги. 2. Реалізація державної політики у сфері благодійної діяльності здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері благодійної діяльності,

	<p>спрямовує і координує роботу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, та інших органів виконавчої влади щодо реалізації державної політики та державних цільових програм у сфері волонтерської діяльності.</p> <p>3. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності:</p> <p>забезпечує реалізацію державної політики у сфері волонтерської діяльності;</p> <p>вживає інших заходів для розвитку та популяризації волонтерської діяльності;</p> <p>сприяє поширенню інформації про волонтерську діяльність;</p> <p>сприяє громадським об'єднанням та благодійним організаціям у їхній діяльності, спрямованій на розвиток волонтерської діяльності;</p> <p>поширює інформацію про стан реалізації галузевих та регіональних програм сприяння та підтримки волонтерської діяльності;</p> <p>оприлюднює на своєму веб-</p>	<p>іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах своїх повноважень.</p> <p>3. Кабінет Міністрів України:</p> <p>розробляє державні цільові програми у сфері благодійної діяльності;</p> <p>спрямовує і координує роботу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері благодійної діяльності, та інших органів виконавчої влади у сфері благодійної діяльності.</p> <p>4. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері благодійної діяльності:</p> <p>вживає заходів для розвитку та популяризації благодійної діяльності;</p> <p>сприяє поширенню інформації про благодійну діяльність;</p> <p>сприяє громадським об'єднанням та благодійним організаціям у їхній діяльності, спрямованій на розвиток благодійної діяльності;</p> <p>поширює інформацію про стан реалізації галузевих та регіональних програм сприяння та підтримки благодійної діяльності;</p> <p>оприлюднює на своєму веб-сайті наявну інформацію про організації та установи,</p>
--	---	---

	<p>сайті наявну інформацію про організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, зокрема, інформацію про організації та установи, що залучають іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України, протягом трьох робочих днів з дня отримання відповідної інформації;</p> <p>сприяє здійсненню міжнародного співробітництва з питань волонтерської діяльності, узагальнює і поширює практику роботи у цій сфері.</p>	<p>що залучають до своєї діяльності волонтерів, зокрема, інформацію про організації та установи, що залучають іноземців та осіб без громадянства для провадження волонтерської діяльності на території України, протягом трьох робочих днів з дня отримання відповідної інформації; сприяє здійсненню міжнародного співробітництва з питань благодійної діяльності, узагальнює і поширює практику роботи у цій сфері.</p> <p>5. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування:</p> <p>сприяють поширенню інформації про організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів (їх місцезнаходження, поштову адресу, номери засобів зв'язку, а також, за наявності, адреси офіційного веб-сайту в мережі Інтернет та електронної пошти), перелік фізичних осіб (у разі їхньої письмової згоди відповідно до закону), організацій та установ, які потребують волонтерської допомоги, шляхом розміщення відповідної інформації на своїх веб-сайтах у мережі Інтернет і місцевих засобах масової</p>
--	---	---

		інформації.
Закон України «Про Збройні Сили України»	<p>Стаття 17. Обмеження політичної діяльності у Збройних Силах України</p> <p>Військовослужбовці зупиняють членство у політичних партіях та професійних спілках на період військової служби.</p> <p>Військовослужбовці можуть бути членами громадських організацій, за винятком організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Збройних Сил України, і можуть брати участь в їх роботі у вільний від обов'язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов'язків військової служби.</p> <p>Організація військовослужбовцями та резервістами під час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві страйків і участь в їх проведенні не допускаються.</p> <p>Військовослужбовці, резервісти на час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві та працівники Збройних Сил України можуть бути обмежені у свободі пересування, вільному виборі місця проживання та праві вільно залишати</p>	<p>Стаття 17. Обмеження політичної діяльності у Збройних Силах України</p> <p>Військовослужбовці зупиняють членство у політичних партіях на період військової служби.</p> <p>Військовослужбовці можуть бути членами громадських організацій, за винятком організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Збройних Сил України, і можуть брати участь в їх роботі у вільний від обов'язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов'язків військової служби.</p> <p>Військовослужбовці з метою захисту трудових, соціально-економічних прав та професійних інтересів відповідно до вимог законодавства можуть утворювати професійні спілки.</p> <p>Функціонування професійних спілок військовослужбовців та працівників, які уклали трудовий договір із Збройними Силами України, здійснюється відповідно до Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" (1045-14).</p>

	<p>територію України, праві на збирання, використання і поширення інформації відповідно до закону.</p> <p>Працівники зупиняють членство у політичних партіях на період роботи у Збройних Силах України.</p> <p>Функціонування професійних спілок працівників, які уклали трудовий договір із Збройними Силами України, здійснюється відповідно до Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" (1045-14).</p> <p>Організація працівниками Збройних Сил України страйків і участь в їх проведенні не допускаються.</p> <p>Кожному військовослужбовцю та резервісту гарантується право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої.</p> <p>Військовослужбовцям та резервістам надається можливість відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність з додержанням вимог Конституції України та законів України.</p>	<p>Організація військовослужбовцями, резервістами під час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві та працівниками Збройних Сил України страйків і участь в їх проведенні не допускаються.</p> <p>Працівники зупиняють членство у політичних партіях на період роботи у Збройних Силах України.</p> <p>Військовослужбовці, резервісти на час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві та працівники Збройних Сил України можуть бути обмежені у свободі пересування, вільному виборі місця проживання та праві вільно залишати територію України, праві на збирання, використання і поширення інформації відповідно до закону.</p> <p>Кожному військовослужбовцю та резервісту гарантується право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої.</p> <p>Військовослужбовцям та резервістам надається можливість відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культи і ритуальні обряди,</p>
--	--	---

		вести релігійну діяльність з додержанням вимог Конституції України та законів України.
Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»	Стаття 5. Забезпечення громадянських прав і свобод військовослужбовців ... Військовослужбовці мають право створювати свої громадські об'єднання відповідно до законодавства України. Військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів. Організація військовослужбовцями страйків і участь в їх проведенні не допускається.	Стаття 5. Забезпечення громадянських прав і свобод військовослужбовців ... Військовослужбовці мають право створювати свої громадські об'єднання, у тому числі професійні спілки , відповідно до законодавства України. Військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів. Організація військовослужбовцями страйків і участь в їх проведенні не допускається.
Статут профспілки працівників Збройних Сил України	Стаття 2. Профспілка відкрита для всіх працівників підприємств, військових частин, організацій, установ, товариств, об'єднань і асоціацій, діючих на території України, незалежно від їх відомчої належності та форм власності, які визнають її Статут.	Стаття 2. Профспілка відкрита для всіх військовослужбовців , працівників підприємств, військових частин, організацій, установ, товариств, об'єднань і асоціацій, діючих на території України, незалежно від їх відомчої належності та форм власності, які визнають її Статут.
Статут профспілки працівників Збройних Сил України	Стаття 9. Членом профспілки може бути кожен працівник, зайнятий по найму чи на основі інших форм трудових відносин у військових	Стаття 9. Членом профспілки може бути кожен військовослужбовець , працівник, зайнятий по найму чи на основі інших

	<p>частинах, установах, підприємствах та організаціях, а також студенти і учні різних навчальних закладів, пенсіонери та інші громадяни, які визнають Статут профспілки, виконують рішення профспілкових органів та сплачують членські внески. Роботодавці не можуть бути членами виборних органів в профспілці будь-якого рівня.</p>	<p>форм трудових відносин у військових частинах, установах, підприємствах та організаціях, а також студенти і учні різних навчальних закладів, пенсіонери та інші громадяни, які визнають Статут профспілки, виконують рішення профспілкових органів та сплачують членські внески. Керівники органів військового управління та командири (начальники) військових частин, роботодавці не можуть бути членами виборних органів в профспілці будь-якого рівня.</p>
<p>«Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»</p>	<p>Стаття 7. Особливості та обмеження у здійсненні контролю</p> <p>Оперативні та мобілізаційні плани Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, оперативно-розпорядчі дії їх посадових осіб контролю з боку громадян та громадських організацій не підлягають.</p>	<p>Стаття 7. Особливості та обмеження у здійсненні контролю</p> <p>Оперативні та мобілізаційні плани Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, оперативно-розпорядчі дії їх посадових осіб контролю з боку засобів масової інформації, громадян та громадських організацій не підлягають</p>

Проект

КОНЦЕПЦІЯ розвитку цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України

1. Загальні положення

1.1 В умовах сучасного розвитку форм і методів збройної боротьби, обмеженого людського та матеріального ресурсу спостерігається суттєве збільшення впливу факторів невоєнного характеру на ефективність виконання завдань за призначенням підрозділами, частинами та з'єднаннями збройних сил.

Прослідковується залежність рівня ефективності дій військ (сил) від соціально-політичної ситуації в районах виконання завдань, наявності та рівня ідеологічно-психологічних факторів впливу на цивільне населення, громадські організації, представників органів виконавчої та представницької влади, ресурсних можливостей цивільного сектору.

Наслідками негативного впливу цих факторів є дезорганізація роботи органів державної влади, руйнування системи соціального управління з одночасною дискредитацією діяльності військових формувань, правоохоронних органів, супротив законним діям підрозділів Збройних Сил України з боку місцевого населення, що ускладнює досягнення військової мети.

В інтересах виконання завдань підрозділами Збройних Сил України необхідно створення ефективної системи виявлення, аналізу, мінімізації (нейтралізації) факторів невоєнного характеру, які негативно впливають на дії військ (сил), та створення системи їх цивільної підтримки.

1.2 Концепція розроблена на основі аналізу останніх воєнних конфліктів, досвіду застосування Збройних Сил України в антитерористичній операції на території Донецької та Луганської областей, з урахуванням стандартів цивільно-військового співробітництва збройних сил країн-членів НАТО.

1.3 Терміни, що застосовуються в Концепції

Цивільно-військове співробітництво Збройних Сил України – це врегульована правовими нормами система взаємовідносин між суб'єктами, до яких належать, з одного боку - Збройні Сили України як особливий інститут держави, з іншого - органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання, організації та громадяни, призначенням якої є створення сприятливих умов для реалізації функціональної мети кожного з них, надання допомоги громадянам у зоні збройного конфлікту, на підставі чого забезпечується підвищення авторитету Воєнної організації держави і збільшення ефективності діяльності Збройних Сил України.

Цивільне середовище – сукупність інститутів громадянського суспільства, до яких належать харитативні утворення (благодійні та волонтерські); правозахисні; релігійні та військово-патріотичні організації, інші об'єднання громадян, незалежні ЗМІ, територіальні громади та окремі громадяни, особливості їх міжгрупових і міжособистісних стосунків, сукупність неполітичних, недержавних відносин у економічних, соціальних, духовних, етнічних, релігійних сферах.

2. Правові засади Концепції

Концепція розроблена на підставі положень Конституції України, Законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, Воєнної доктрини України, затвердженої Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015, Стратегічного оборонного бюлетеня України, затвердженого Указом Президента України від 6 червня 2016 року №240/2016, а також Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік, затвердженої Указом Президента України від 12 лютого 2016 року № 45/2016.

3. Мета та цілі реалізації Концепції

3.1 Метою Концепції є визначення пріоритетних напрямів та послідовності реалізації заходів, направлених на створення дієвої системи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України для ефективного використання цивільного антикризового потенціалу в інтересах виконання завдань Збройних Сил України за призначенням та формування позитивної громадської думки на період 2016-2020 років.

3.2 Мета Концепції реалізується через послідовне досягнення цілей з формування системи спроможностей щодо ефективного залучення в інтересах виконання завдань Збройними Силами України ресурсного потенціалу цивільного сектору; підтримки достатнього рівня функціональності системи соціального управління в умовах ведення бойових дій; мінімізації наслідків впливу діяльності за призначенням ЗСУ на цивільне населення.

4. Перелік чинників та факторів, на нейтралізацію яких направлена реалізація Концепція

- загальний низький рівень інформованості населення щодо діяльності підрозділів Збройних Сил України;
- нерозуміння представниками органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, цивільним населенням завдань та функцій Збройних Сил України;
- закритість Збройних Сил України як державного та соціального

інституту від громадськості;

- низький рівень участі громадянського суспільства в формуванні та реалізації державної оборонної політики;

- інформаційний вплив противника на громадську свідомість місцевого населення, представників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування через засоби масової інформації;

- відсутність правового механізму залучення матеріальних ресурсів державних та приватних підприємств (осіб) в інтересах забезпечення діяльності підрозділів Збройних Сил України;

- відсутність дієвого механізму координації дій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, Збройних Сил України, правоохоронних та розвідувальних органів України, державних і недержавних засобів масової інформації з реалізації державної політики в сфері оборони;

- знищення інфраструктури регіону в наслідок ведення бойових дій;

- втрата робочих місць та зниження рівня соціального захисту населення в районі ведення бойових дій;

- антиукраїнська пропаганда, поширення маргінальних настроїв населення;

- гуманітарні проблеми, які виникають в наслідок обмеження доступу населення до об'єктів соціальної інфраструктури;

- неврахування особовим складом підрозділів Збройних Сил України традицій та національних особливостей місцевого населення та їх порушення;

- недостатній рівень культури та правової культури військовослужбовців Збройних Сил України;

- відсутність сталих стратегічних комунікацій між органами виконавчої влади, громадськими організаціями, місцевим населенням;

- низький рівень довіри громадян до державних органів.

5. Шляхи розв'язання проблеми.

Створення сприятливих умов для виконання військовими підрозділами Збройних Сил України завдань здійснюється шляхом формування підтримки дій військ (сил) з боку цивільного населення, місцевих органів влади, громадських організацій, релігійних та інших організацій, територіальних громад, окремих громадян.

Зазначена мета досягається шляхом врахування невоєнних факторів впливу на спроможність виконання завдань командирами всіх ланок на етапі планування військових дій, на етапі активної фази та у постконфліктний період, що покладається на структури цивільно-військового співробітництва .

5.1 На етапі планування на систему цивільно-військового співробітництва покладається:

- оцінка та аналіз цивільного середовища, прогнозування можливого його впливу на спроможність виконання завдань військовими частинами (підрозділами, національними контингентами) Збройних Сил України;

- налагодження контактів з представниками органів виконавчої влади, місцевого самоврядування; громадськими організаціями, релігійними організаціями, представниками приватного бізнесу, окремими громадянами для створення атмосфери взаєморозуміння;

- формування довідкової бази матеріально-технічних спроможностей району, які можливо використовувати в інтересах Збройних Сил України (варіанти розквартирування військ (сил), промислово-технічні майданчики, місця можливого збереження арсеналів, місця доступу до джерел питної води, електроенергії, спроможності місцевих медичних закладів щодо прийому військовослужбовців);

- підготовка громадської думки, інформування населення щодо дій військ (сил), проведення роз'яснювальної роботи;

- розробка пропозицій командирам всіх ланок щодо врахування особливостей ментальності місцевого населення, розробка методів та засобів впливу на нього.

5.1 На етапі застосування Збройних Сил України на систему цивільно-військового співробітництва покладається :

- збір, аналіз та надання інформації командирам щодо обстановки в районі виконання завдань з альтернативних джерел щодо цивільного середовища;

- виявлення та аналіз критичних факторів, які можуть мати негативний вплив на результати виконання завдань Збройних Сил України;

- оцінка можливого впливу оперативної обстановки, діяльності військ (сил) на умови життя та настрої місцевого населення (використання соціальних об'єктів в інтересах Збройних Сил України, обмеження пересування місцевого населення, перелік населених пунктів, ділянок місцевості, що підлягають евакуації)

- забезпечення формування необхідних матеріально-технічних та соціально-побутових умов для дій підрозділів з максимальним урахуванням інтересів місцевого населення;

- використання цивільних ресурсів в інтересах військових підрозділів (залучення волонтерської допомоги, залучення національних, міжнародних донорів; організація та координація добровільної підтримки військ місцевим населенням);

- розробка та вирішення завдань інформаційних та психологічних операцій сумісно з профільними підрозділами Збройних Сил України, Службою безпеки України, державними та недержавними засобами масової інформації;

- визначення критичних об'єктів інфраструктури та організація їх захисту;

- встановлення та підтримка відносин з територіальними громадами, місцевими лідерами та вразливими соціальними групами в місцях дислокації;

- сприяння діяльності міжнародних та національних гуманітарних місій;

- надання допомоги представникам органів виконавчої влади у виконанні їх функцій шляхом організації взаємодії та координації з командирами

підрозділів Збройних Сил України;

- контроль у взаємодії з органами військової служби правопорядку в Збройних Силах України за дотриманням військовослужбовцями національних, етнічних традицій місцевого населення;

- встановлення відносин довіри між представниками цивільного населення, органів виконавчої влади, Збройними Силами України

5.3 На етапі постконфліктного врегулювання на компонент цивільно-військового співробітництва покладається:

- залучення та координація реалізації соціальних та гуманітарних проектів гуманітарними організаціями;

- координація діяльності по відновленню порушеної інфраструктури в наслідок ведення бойових дій;

- координація та організація діяльності міжнародних місій з гуманітарного розмінування територій;

- надання допомоги представникам органам виконавчої влади з відновлення соціального управління регіоном.

6. Етапи формування системи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України

6.1 На першому етапі (2016 рік):

- розробка проектів нових та внесення до чинних актів законодавства, які регулюють діяльність Збройних Сил України, змін, спрямованих на формування правових засад здійснення цивільно-військового співробітництва;

- запровадження наукових досліджень за тематикою правового, соціологічного та психологічного забезпечення системи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України;

- визначення потреби Збройних Сил України у силах та засобах цивільно-військового співробітництва, необхідних для виконання завдань, покладених на Збройні Сили України;

- введення до складу органів військового управління, військових частин, з'єднань, національних контингентів Збройних Сил України структурних підрозділів та штатних посад військовослужбовців цивільно-військового співробітництва;

- розробка керівних плануючих документів цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України та інтеграції їх до документів середньострокового оборонного планування в Збройних Силах України;

- створення умов для підготовки фахівців цивільно-військового співробітництва в рамках програм міжнародного співробітництва, а також запровадження системи підготовки військових фахівців для системи 6.2 цивільно-військового співробітництва у ВВНЗ та ВНП ВНЗ;

6.2 На другому етапі (2017-2018 роки)

На другому етапі розвиток системи цивільно-військового співробітництва здійснюється за такими напрямками:

- створення кадрового резерву з військовослужбовців та працівників Збройних сил України, які мають досвід цивільно-військового

співробітництва для їх оперативного використання в інтересах забезпечення діяльності Збройних Сил України;

- розробити та затвердити освітньо-кваліфікаційні характеристики для підготовки військових фахівців цивільно-військового співробітництва у ВВНЗ та розпочати їх підготовку;

- розробити стандарти діяльності груп цивільно-військового співробітництва та протоколи дій у штатних ситуаціях взаємодії;

- розробити систему оцінки цивільного середовища в інтересах діяльності Збройних Сил України;

- розробити структуру та механізм залучення цивільного потенціалу в інтересах діяльності Збройних Сил України;

- розробити інформаційну базу спроможностей міжнародних донорів та міжнародних гуманітарних організацій з надання допомоги місцевому населенню та відновлення інфраструктури, що постраждала внаслідок ведення бойових дій;

- інтегрування компоненту цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України до процесу планування і застосування військових частин (підрозділів) Збройних Сил України (українських миротворчих контингентів);

- формування параметрів дій в системі стратегічних комунікацій;

- розробка заходів та методів зменшення наслідків впливу бойових дій на місцеве населення та інфраструктуру;

- створення Центру забезпечення заходів цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України;

- завершення створення органів управління цивільно-військового співробітництва та підрозділів цивільно-військового співробітництва, здатних забезпечити виконання завдань підрозділами Збройних Сил України

6.3 На третьому етапі (2019-2020 роки):

- створення системи контролю за дотриманням підрозділами Збройних Сил України правил поведінки під час взаємодії з громадськістю з урахуванням міжнародних та національних стандартів в галузі прав людини і громадянина та місцевих культурних традицій;

- досягнення оперативних спроможностей всіх елементів системи цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України відповідно до стандартів збройних сил країн-членів Північноатлантичного альянсу.

6.4 Аналіз результатів реалізації Концепції та уточнення завдань щодо розвитку системи цивільно-військового співробітництва здійснюється після кожного етапу.

4. Очікувані результати.

Впровадження Концепції дозволить:

створити правові та методологічні засади здійснення цивільно-військового співробітництва для забезпечення виконання завдань Збройними

Силами України;

впорядкувати планомірний перехід до стандартів НАТО для набуття оперативної сумісності зі збройними силами держав-членів НАТО;

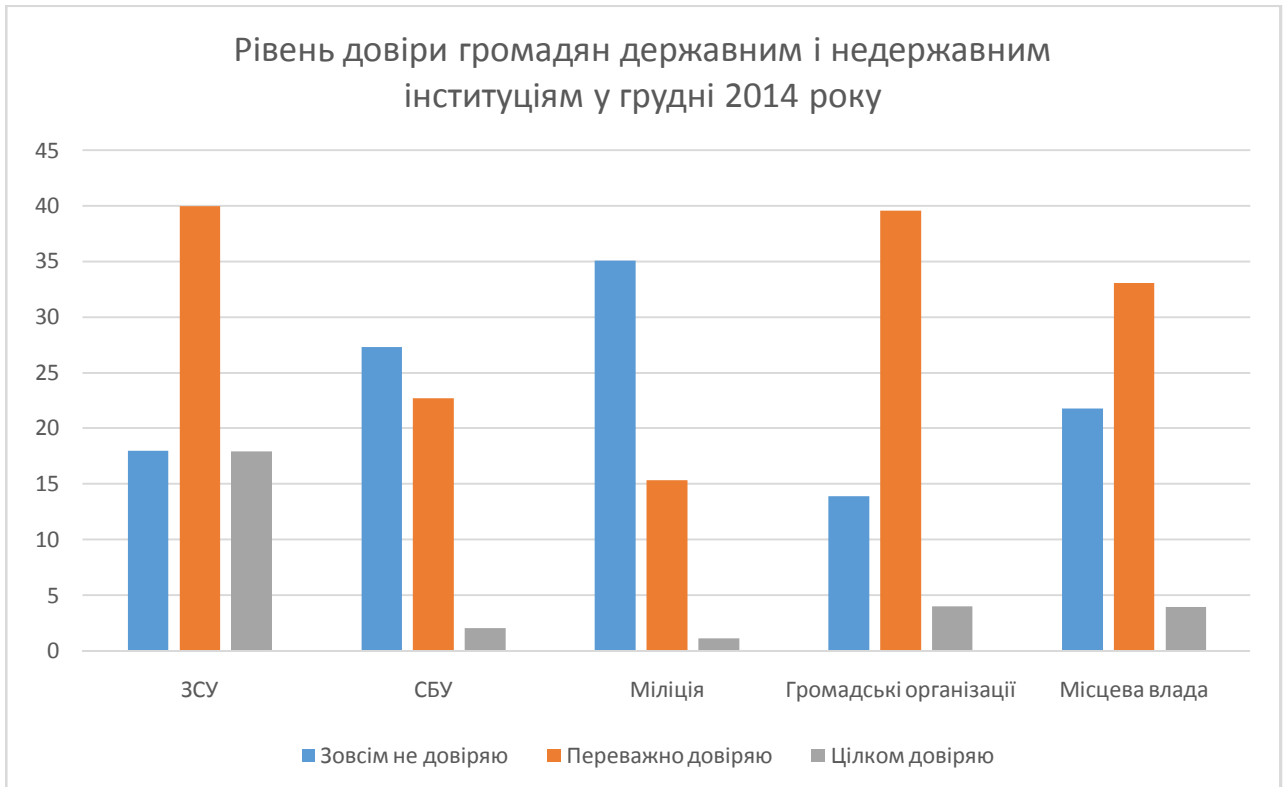
запровадити в Збройних Силах України механізми формування позитивної громадської думки.

створити альтернативну систему виявлення, аналізу, мінімізації (нейтралізації) факторів невоєнного характеру, які негативно впливають на дії військ сил, та систему цивільної підтримки дій військ (сил).

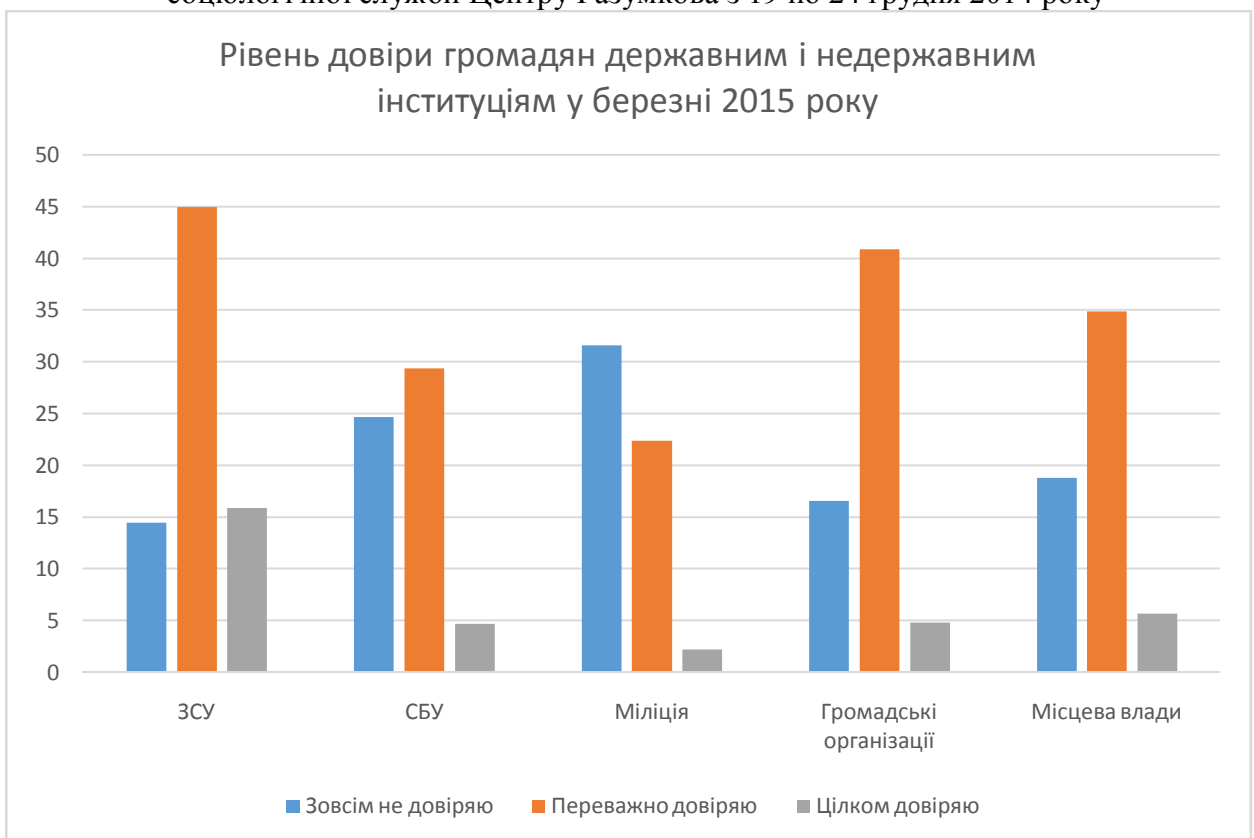
створити систему надання допомоги цивільному населенню у вирішенні проблемних питань життєдіяльності в районі ведення бойових дій з використанням військових та невійськових сил та засобів.

5. Обсяг фінансових ресурсів та джерела фінансування.

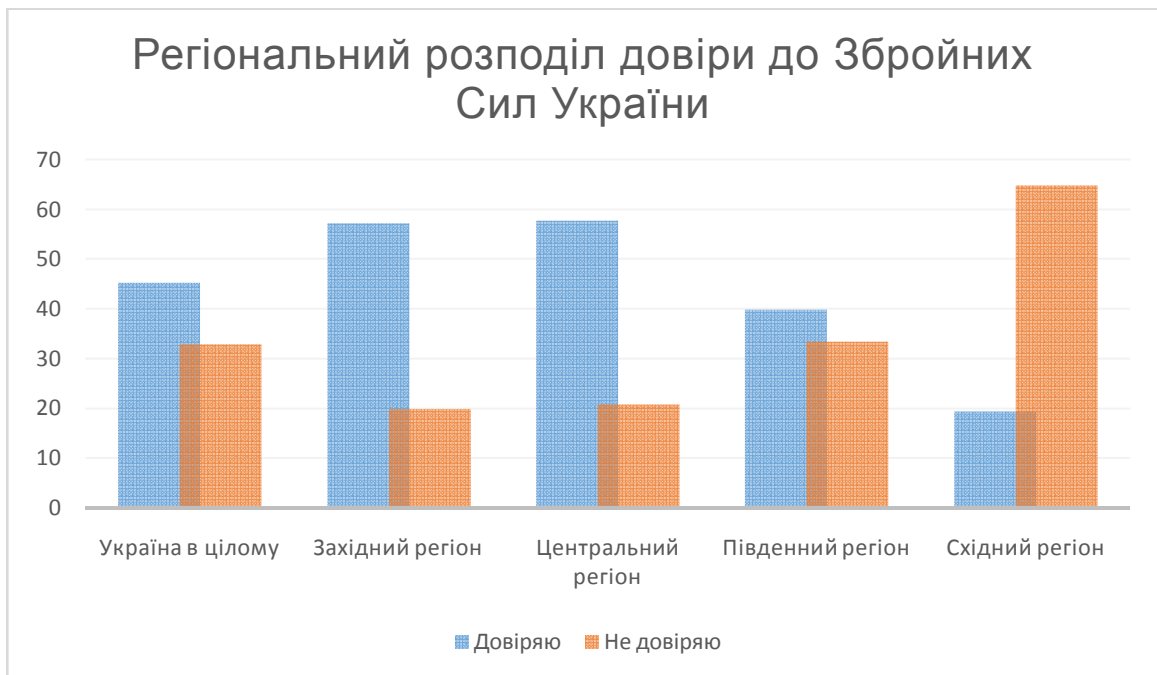
Фінансування заходів цивільно-військового співробітництва буде здійснюватися за рахунок видатків Міністерства оборони України на відповідний рік.

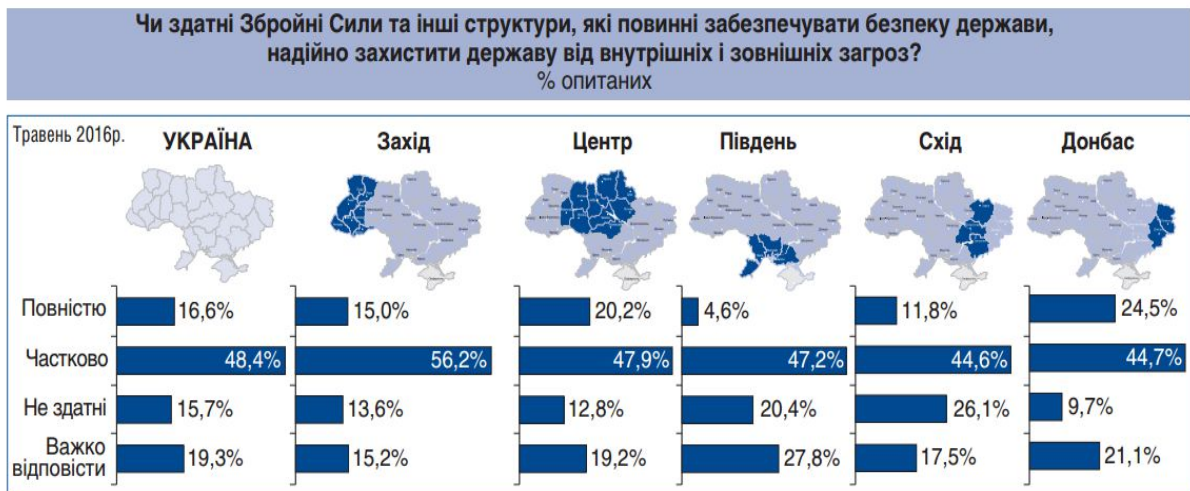
За даними дослідження Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічної служби Центру Разумкова з 19 по 24 грудня 2014 року

За даними дослідження проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 року.

За даними Київського міжнародного інституту соціології

За результатами загальнонаціонального соціологічного дослідження Центру Разумкова у період з 27 по 31 травня 2016 року

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Несторівський, 4, тел. 235 96 01, факс. 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 22/462/1-1-15

„ 2 ” 09 2016 р.

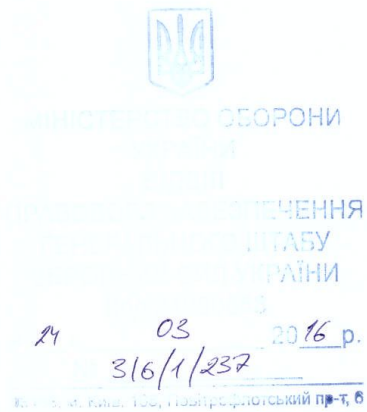
Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Коропатніка І.М. у законотворчу діяльність

Основні висновки та положення дисертаційної роботи Коропатніка Ігоря Михайловича «Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України», отримані в процесі дослідження, прийняті до уваги Інститутом законодавства Верховної Ради України для урахування при підготовці експертно-аналітичних матеріалів для Комітетів Верховної Ради України.

**Директор,
член-кореспондент
НАН України**

О.Л. Копиленко

ДОВІДКА

Видана доценту кафедри фінансів і права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка підполковнику Коропатніку Ігорю Михайловичу в тому, що результати його дисертаційного дослідження на тему: “Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України” використано та використовуються Відділом правового забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України під час розробки та здійснення юридичної експертизи проектів нормативно-правових актів з формування та вдосконалення законодавства з питань взаємодії Збройних Сил України та громадськості.

Начальник Відділу правового забезпечення
Генерального штабу Збройних Сил –
начальник юридичної служби Збройних Сил
полковник юстиції

М.В. КУШНІР

ДОВІДКА

Видана доценту кафедри фінансів і права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка підполковнику Коропатніку Ігорю Михайловичу в тому, що результати його дисертаційного дослідження на тему: “Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України” використані Управлінням цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України при розробці проектів нормативно-правових актів направлених на організацію та удосконалення питань взаємодії Збройних Сил України та суспільства.

А також в процесі практичної діяльності груп цивільно-військового співробітництва та об’єднаних центрів цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, які виконують службово-бойові завдання у районі проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей.

Начальник управління цивільно-військового
співробітництва Збройних Сил України
полковник

Зайцев М.М. 454-4587

О.О. НОЗДРАЧОВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

генерал-майор

“ 12 ”

В.В. БАЛАБІН
2016 р.

АКТ

впровадження дисертаційного дослідження Коропатніка Ігоря Михайловича на тему: “Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України” у навчальний процес

Комісія методичної ради військового факультету фінансів і права в складі полковника Бухера О.А. – начальника військового факультету, голови комісії, підполковника Сизова А.І. – начальника кафедри фінансів і права, к.е.н, члена комісії, майора Хомякова Д.О. – викладача кафедри фінансів і права, склала акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження Коропатніка Ігоря Михайловича в навчальний процес Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а саме:

1. Робочі програми курсу дисциплін:

“Правова робота в Збройних Силах України”,

“Актуальні проблеми правового забезпечення діяльності військ (сил)”, що викладаються на денному відділенні за програмами підготовки магістрів за спеціальністю “Право”, а також видано відповідні навчально-методичні матеріали.

Крім цього, теоретичні, науково-методологічні та практичні результати зазначеного дисертаційного дослідження використані при підготовці навчально-методичних матеріалів та робочої програми з дисципліни “Цивільно-

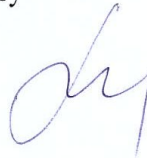
військові відносини ” яка впроваджена з 2016-2017 навчального року для всіх спеціальностей у 8 семестрі.

Методичні підходи, розроблені у дисертаційній роботі, покладено в основу практичних занять з дисципліни: “Військова адміністрація” .

Застосування в навчальному процесі військового факультету фінансів і права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка матеріалів дисертаційного дослідження Коропатніка Ігоря Михайловича на тему “Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України” дало змогу адаптувати вказані комплекси дисциплін до умов трансформаційних процесів в освіті, поглибити їх теоретико-методологічні основи та підвищити якість підготовки фахівців з визначених спеціальностей.

Заступник начальника Військового інституту
з навчальної роботи

кандидат політичних наук, полковник

В.Л. КИРИК

Начальник військового факультету
фінансів і права

полковник

О.А. БУХЕР

Начальник кафедри фінансів і права

кандидат економічних наук, полковник

А.І. СИЗОВ

Викладач кафедри фінансів і права

кандидат юридичних наук, майор

Д.О. ХОМ'ЯКОВ

ЗАТВЕРДЖУЮЗаступник директора Державного
науково-дослідного інституту

МВС України

кандидат юридичних наук

Д.В. Смерницький

2016 року

АКТ**впровадження у науково-дослідну діяльність****Державного науково-дослідного інституту МВС України****результатів дисертаційного дослідження Коропатніка Ігоря Михайловича
за темою «Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського
суспільства і Збройних Сил України»**

Комісія у складі: начальника науково-організаційного відділу, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Федотової Г.В., ученого секретаря секретаріату вченої ради ДНДІ МВС України, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Плугатар Т.А., провідного наукового співробітника відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності ДНДІ МВС України, кандидата юридичних наук Алексеевої О.В. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача Міжрегіональної Академії управління персоналом Коропатніка Ігоря Михайловича за темою «Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України» використовуються у науково-дослідній діяльності інституту під час проведення науково-дослідних робіт «Сучасні тенденції реформування юридичної науки та освіти в Україні» (державний реєстраційний номер 0115U003318) та «Реалізація міграційною службою державної політики з питань внутрішньо переміщених осіб у сучасних умовах» (державний реєстраційний номер 0116U003056).

Начальник науково-організаційного відділу**ДНДІ МВС України,**

кандидат юридичних наук, с.н.с.

Г.В. Федотова**Учений секретар****секретаріату вченої ради****ДНДІ МВС України,**

кандидат юридичних наук, с.н.с.

Т.А. Плугатар**Провідний науковий співробітник****відділу науково-інформаційної та****редакційно-видавничої діяльності****ДНДІ МВС України,**

кандидата юридичних наук

Алексеевої О.В.